

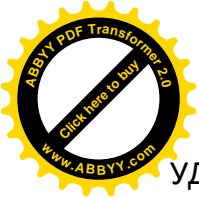
Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Сумський державний педагогічний університет
імені А. С. Макаренка

ГОТУЄМОСЯ ДО УРОКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Методичний посібник
для вчителя

За редакцією О.Семенов

Суми
Видавництво СумДПУ імені А. С. Макаренка
2012

УДК 811.161.2(073)
ББК 74.268.1 Укр
Г 38

Друкується згідно з рішенням вченої ради Інституту філології
Сумського державного педагогічного університету ім. А.С. Макаренка

Авторський колектив: О. Семенов, О. Бабенко, О. Баранова, А. Бенберя, Л. Білогубець, Ю. Богачова, А. Братушка, В. Васенко, Ю. Данильченко, О. Дрозд, А. Дунай, О. Іватська, А. Книш, А. Кобзар, Г. Кобилякова, В. Коржова, К. Косенко, К. Косик, Т. Кукса, І. Лисянська, Т. Лиховид, С. Макаренко, М. Михалко, А. Місевра, С. Пасько, М. Патрієєва, Н. Пономаренко, Ю. Роганчук, Ю. Сіндєєва, М. Сова, Т. Тарасенко, С. Шелудченко, Н. Шепеленко, О. Щитченко, Ю. Яременко, М. Ячменик.

Рецензенти:

- Т. Симоненко** – доктор педагогічних наук, професор (Черкаський національний університет імені Б.Хмельницького);
- Н. П. Дейниченко** – кандидат філологічних наук, доцент (Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка);
- Т. І. Дятленко** – кандидат педагогічних наук, доцент (Глухівський національний педагогічний університет імені О. П. Довженка);
- В. В. Сидоренко** – кандидат філологічних наук, доцент (Донецький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти)

Г 38 Готуємося до уроку української мови : метод. посіб. для вчителя / [за ред. О. Семенов]. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2012. – 260 с.

У посібнику подано матеріали до уроків з української мови для учнів 11 класу (профіль – «українська філологія»). Вправи та завдання зорієнтовують на поглиблення знань з історії мови, сучасного українського та світового мовознавства, розширення уявлення про мовну систему, формування загального уявлення про риторику, комунікативних, лінгвістичних, лінгвокультурологічної, прагматичної компетенцій.

Текстовий матеріал книги дібраний і укладений відповідно до сучасних освітніх тенденцій в Україні, з урахуванням мовної, лінгвістичної, мовленнєвої, соціокультурної, діяльнісної змістовних ліній за Державним стандартом з української мови.

Книга є корисною для студентів-бакалаврів, магістрів, вчителів, методистів інститутів післядипломної педагогічної освіти.

УДК 811.161.2(073)
ББК 74.268.1 Укр

© О. Семенов, О. Бабенко, О. Баранова, 2012
© Видавництво СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2012

ЗМІСТ

МОВА, ОСОБИСТІТЬ, СУСПІЛЬСТВО

Тема 1. Мова серед знакових систем. (М. Патрікеєва, Т. Тарасенко).....	7
Тема 2. Українська мова в діалозі культур. Відображення в українській мові культури інших народів. Українська діаспора (Ю. Данильченко, О. Щитченко).....	28
Тема 3. Українська мова в контексті української культури (О. Іватська, О.Тимченко)	34
Тема 4. Лінгвістика – наука про мову (О.Тимченко)	46
Тема 5. Історія розвитку мовознавства та видатні дослідники мовознавчої науки (О. Дрозд, М. Ячменик)	54

РИТОРИКА

Тема 6. Ораторське мистецтво. Основні засади красномовства (Ю. Богачова)	74
Тема 7. Міфологія красномовства. Риторика Стародавнього Сходу, Стародавньої Греції (Т. Лиховид).....	78
Тема 8. Соціально-побутове красномовство (Т. Кукса)	83
Тема 9. Сценічна (театральна риторика) (О. Баранова)	87
Тема 10. Педагогічна риторика (Л. Білогубець)	92
Тема 11. Практична риторика (К. Косик).....	95
Тема 12. Композиція ораторського виступу (М. Андросенко)	105

СИНТАКСИС І ПУНКТУАЦІЯ

Тема 13. Загальна характеристика українського синтаксису (А. Книш)	114
Тема 14. Словосполучення як основна одиниця синтаксису (А. Братушка, А. Книш)	121
Тема 15. Типи словосполучень (А. Книш)	128
Тема 16. Речення як синтаксична і комунікативна одиниця (Ю. Косенко, А. Кобзар).....	135
Тема 17. Просте речення (А. Кобзар, Н. Тересова).....	143
Тема 18. Звертання (Ю. Сіндєєва, Ю. Шелудченко).....	147
Тема 19. Пряма і непряма мова (В. Васенко)	156
Тема 20. Стилїстика речень (Ю. Роганчук)	162
Тема 21. Складне речення (Ю.Рижова, Н.Кузнецова)	166
Тема 22. Текст. Будова тексту (М. Сова).....	174

СТИЛІСТИКА

Тема 23. Поняття стилю мовлення. Норма літературної мови (К. Косенко).....	181
Тема 24. Офіційно-діловий стиль (Н. Шепеленко С. Макаренко).....	190
Тема 25. Художній стиль (А. Дунай, Ю. Яременко).....	201
Тема 26. Конфесійний стиль (А. Бенберя, А. Кобилякова, В. Коржова)	214
Тема 27. Епістолярний стиль (І. Лисянська, Н. Пономаренко)	233

Дорогі колеги!

Людиноцентризм і дитиноцентризм як невід’ємна риса гуманістичної концепції освіти мають пронизувати навчально-виховний процес загальноосвітньої школи. Це означає звернення до розуму і душі. Окреслені завдання актуалізують увагу до особистостей учителя й учня, які «ведуть освітньо-культурний діалог за критеріями: знання, мистецтво комунікації, новітні технології, духовне проникнення в сутність предмету, явищ, речей; ціннісні відношення та нові смисли, – ставлячи реальні і раціональні акценти» (Л. Мацько). У такому діалозі, слухно зауважує психолог Т.Щербан, поєднуються дві позиції розуміння, два рівноправних голоси; у двоголосому слові, в репліці інша думка так або інакше враховується: на неї реагують або передбачають, вона переосмислюється або переоцінюється.

У час розширення «горизонтів бачення людиною світу і себе в ньому» діалог соціокультурних індивідуальностей насамперед важливий для старшої профільної школи. Саме на цьому етапі знання, набуті на попередніх етапах, перетворюються в дію, а результатом її є «міцні навички та шляхетна поведінка» (Л.Мацько). Роль української мови в цьому процесі є особливою: йдеться про і комунікативний простір навчально-виховного закладу в цілому, про мову навчальних предметів, і, власне, предмет профільного навчання.

Основна увага у процесі навчання має зосереджуватися на досконалому володінню живою усною мовою, сприйманні і розумінні природи і сутності мови, її поліфункціональності, ролі і значення в сучасному суспільстві. Мовно-особистісний простір старшокласника важливо наповнити перцептивним, маєвтичним, конкретно-чуттєвим, образно-уявним, понятійно-когнітивним, сугестивним, етноментальним, духовно-культурним, соціосупільним компонентами як основою мовнокомунікативних компетенцій молоді людини. Їх набуття відбувається шляхом:

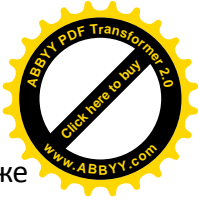
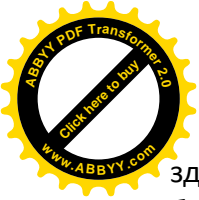
- засвоєння норм мовленнєвої поведінки в різних сферах і ситуаціях спілкування та вдосконалення умінь і навичок спілкування в науково-навчальній, соціально-культурній, офіційно-діловій сферах; оволодіння різноманітними стратегіями і тактиками ефективної комунікації; генерування вартісних зразків мовленнєвої творчості; виховання потреби самоосвіти й самооцінки для постійного вдосконалення особистісно-мовленнєвої діяльності;

- оволодіння уміньми сприймати, впізнавати, аналізувати, зіставляти мовні явища і факти, коментувати, оцінювати їх під кутом зору нормативності, відповідності сфері й ситуації спілкування; сприймати мову як мистецьке явище, що має етичну й естетичну цінність;

- формування умінь і навичок переконливо викладати свої думки, дискутувати, використовуючи різні способи аргументації та ілюстрування прикладами; вести діалог зі співрозмовниками, дотримуючись правил мовленнєвого етикету і толерантності (Л. Мацько).

Мовнокомунікативні (соціо-, прагмалінгвістичні) компетенції становлять основу рівнів користування мовою у старшій школі, що укладені з урахуванням «Загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти».

На рівні автономного (компетентного) користувача (11 клас) учень може розуміти довготривале мовлення, навіть якщо воно не досить чітко структуроване, програми телебачення і фільми, складні документальні й літературні тексти, спеціалізовані статті, оцінюючи особливості їх стилю. Має добрий набір різноманітних мовленнєвих засобів, який дозволяє обирати формулювання для чітких висловлювань у певному стилі на широке коло загальних, академічних, професійних або побутових тем, постійно підтримує високий рівень граматичної правильності; в його мовленні помилки зустрічаються рідко. Легко і вправно

здійснює інтеракцію, добираючи й застосовуючи невербальні та інтонаційні засоби. Може брати участь у дискусії, писати листи, власні літературні твори або доповіді на складні теми, підкреслюючи те, що здається найважливішим, відповідно до уявного читача.

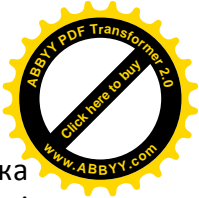
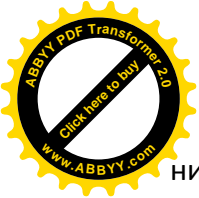
Водночас ефективність педагогічного діалогу, як доводить експериментальним дослідженням Г.Салашенко, залежить від успішності подолання бар'єрів діалогічної взаємодії: ситуаційних (відокремленості партнерів у просторі), контрсугестивних (недовіри й егоцентризму); тезаурусних (безкультурності, низького рівня інтелектуального розвитку, відсутності навичок творчої діяльності) та інтеракційних (невміння планувати й організовувати колективну взаємодію).

Ефективними засобами розвитку діалогічної взаємодії на уроках української мови слугують завдання на мовне вправлення (участь у мовних іграх, конструювання лінгвістичних задач); творчі завдання (написання творів-описів, творів-міркувань, творів-медитацій, есе, замальовок, пейзажних портретів тощо; наприклад: *підготуйте усний твір у публіцистичному стилі на тему: «Глобалізація – це добре чи погано для мови?»*; *усну розповідь на тему «Зцілення словом»*; *напишіть твір-мініатюру «Живе слово» за поданим початком: «У дитинстві нас дуже вабило заглянути до старої скрині, де зберігалися давні речі, такі несхожі на ті, що оточували нас. Вони були з іншого світу, мали свою біографію...»*); рольові ігри, робота у групах, у парах; самостійна пошукова робота (наприклад: не кожний написаний текст добре сприймається, коли його озвучують, і, навпаки, блискучі усні виступи у надрукованому вигляді можуть втратити свою привабливість. Від чого це залежить? *У чому секрет ефективного усного мовлення? Обговоріть це в класі*); учнівські конференції; конкурси.

Означені вимоги до незалежного і компетентного користувача мовою загострюють увагу і до такої складової в системі здатностей, здібностей і готовностей мовної особистості, як читацькі інтереси. У час раціоналізації духовного життя, деформацій особистості, що супроводжуються «моральною глухотою» й «окам'янілістю совісті», різко змінюється ставлення учнів до читання. Молоде покоління часто сприймає слово й мовлення не в художньому тексті, а зі слуху, з екрану, що приховує неповторну красу, точність індивідуального слова. Усні відповіді засвідчують швидше прагнення подати визначення понять, переказати зміст відповідної статті чи вправи підручника, аніж уміння досягнути глибини зображуваних письменником подій, характерів, героїв у тексті. Осторонь залишаються співпереживання, співрозмірковування, наявне небажання опанувати класичні зразки художніх текстів напам'ять.

З огляду на це нагальною є потреба вийти за межі впливу комунікативної стратегії автора підручника чи науково-навчальної праці й виробити власну стратегію і тактику живомовного спілкування. Саме так, наголошує Л.Мацько, у дитини – читача продовжується сприймання, усталюється увага, розвивається образна уява. Краплені міркування (психологи кажуть: сліди) зливаються у ланцюжок міркувань, розвивається мовомислення і мовотворення. Мислення стає швидшим, точнішим, тобто ефективнішим, а мовлення – правильнішим і оптимальнішим для спілкування...образність мови стає формою образного бачення світу. Через емпатійне, емоційне переживання, рефлексивне пізнання духовно-моральних норм і культурних цінностей школяр готується до самостійного спілкування з мистецтвом слова, формується його художньо-педагогічне мислення, відбувається творчий саморозвиток. Виховується особистість, відкрита до спілкування з іншими культурами.

Завдання вчителя – не лише організувати інтерпретацію тексту, а й через запитання, спонукання до дії ініціювати ціннісно-смыслову комунікацію, внутрішній діалог й розумову активність учнів. Щоправда, традиційно вчитель прагне до того, щоб кожне слово було знайоме учневі ще до ознайомлення з текстом. Як правило, поступово це призводить лише до механічного запам'ятовування: «учень не може вирішити смислової невизначеність послідовно: від інтонаційного рівня до лексичного, – знання окремих елементів лексичного рівня змушують його щораз дешифрувати мовленнєвий потік і на

нижчому лексичному рівні уявляти смисл усього тексту» [Л. Мацько]. Така методика навчання не враховує ролі безсвідомого і тому не забезпечує природного становлення і розвитку мовленнєвих здібностей. Отже, лише пізнаючи світ, ми оволодіваємо мовою.

Необхідною умовою успішного педагогічного діалогу вважають дотримання культури слухання. Величезний обсяг інформації, різна швидкість усного мовлення зумовлюють бездумне (коли звукове мовлення є лише фоном для діяльності), уривчасте або вузьке слухання (невміння критично проаналізувати зміст повідомлення і встановити зв'язок між ним і фактами дійсності) сприйняття. Для ефективного слухання мовознавець О.Яшенкова пропонує використовувати рефлексивний (передбачає активний зворотній зв'язок), емпатичний (передбачає вияв співчуття і співпереживання), критичний (настанова на критичне сприйняття інформації) стилі слухання, що ґрунтуються на певних мовленнєвих прийомах і потребують значних свідомих зусиль, комплексу знань і вмінь.

Отже, в умовах суспільних запитів на інноваційну людину профільне навчання української мови має реалізувати компетентнісний, функціонально-діяльнісний, особистісно і професійно орієнтований підходи. У контексті таких вимог учитель-словесник повинен бути насамперед елітарною мовною особистістю, психологом-практиком, майстром діалогічної взаємодії. Такий діалог ґрунтується на педагогічному оптимізмі, відкритості, щирості і природності у спілкуванні, сприйнятті своїх вихованців як партнерів, прагненні до їх духовного взаємозбагачення і доказу істинності знання через стимулювання читацьких інтересів, вироблення власної стратегії і тактики живомовного спілкування, ініціювання ціннісно-сислової комунікації та розумової активності. Важливою ознакою успішного розвитку діалогу в системі «учитель – учень» і, як наслідок, необхідною передумовою самоусвідомлення, а, головне, самореалізації є свобода і відкритість особистості до самої себе, своєї і чужих культур, до світу і часу.

Вашій увазі пропонується методичний посібник «Українська мова. 11 клас» магістрантів Інституту філології Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка, Глухівського національного педагогічного університету імені О.П.Довженка. Зміст матеріалів до уроків відповідають програмі «Українська мова: 10–11 класи. Програма для профільного навчання учнів загальноосвітніх закладів. Філологічний напрям (Профіль – українська філологія, профільний рівень) (Укл.: Л.І. Мацько, О.М. Семенов.– К.: Грамота. 2011.– 134 с.), **затвердженій Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України** (наказ від 28.10.2010 р. №1021).

Завдання посібника – допомогти студенту-практиканту, вчителю у підготовці до занять з української мови, сприяти урізноманітненню методів і прийомів роботи на уроці, забезпечувати реалізацію завдань, визначених програмою, формувати мовні смаки і мовне чуття сучасних школярів, утверджувати як суспільну норму позитивну мовну поведінку.

Текстовий матеріал книги дібраний і укладений відповідно до сучасних освітніх тенденцій в Україні, з урахуванням мовної, лінгвістичної, мовленнєвої, соціокультурної, діяльнісної змістовних ліній за Державним стандартом з української мови. Вправи та завдання зорієнтовують на поглиблення знань з історії мови, сучасного українського та світового мовознавства, розширення уявлення про лінгвістику тексту, теорію мовленнєвої діяльності, опанування технології дослідницького навчання, формування комунікативних, лінгвістичних, лінгвокультурологічної, прагматичної компетенцій.

Ї Т АА, Т НТ АЕНОІНДІ, НОЇ ІЕУНДІ

ТЕМА 1. Мова серед знакових систем. Її місце з-поміж інших знакових систем

Варіант 1

Мова – це віконця, через які людина бачить світ

В. Сухомлинський.

Комунікативна розминка

Поміркуйте над словами Олеса Гончара: «Мова – це не просто спосіб спілкування, а щось більш значуще...» А що для Вас означає мова?

Назвіть основні функції мови.

Будучи найважливішим засобом спілкування, мова об'єднує людей, регулює їх міжособистісне і соціальну взаємодію, координує їх практичну діяльність, бере участь у формуванні світоглядних систем і національних образів світу, забезпечує накопичення та зберігання інформації, у тому числі, що стосується історії та історичного досвіду народу та особистого досвіду індивіда, розчленовує, класифікує і закріплює поняття, формує свідомість людини, служить матеріалом і формою художньої творчості.

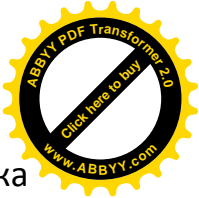
1. Розгляньте картинки. Розкрийте значення поданих знаків. Чи згодні із твердженням, що мова – це знакова система? Обґрунтуйте свою думку. Які ще знакові системи вам відомі? Де з ними зустрічаєтеся?

2. Прочитайте текст. Випишіть виділені слова й охарактеризуйте їхнє значення.

Для того, щоб спілкуватися, люди створили різноманітні системи знаків, які служать для передачі інформації.

Знаки, пов'язані спільною функцією чи метою, утворюють **знакові системи**. Своє значення знак отримує лише в певній знаковій системі. Наука про знаки та системи знаків називається **семіотикою**. Ця наукова дисципліна сформувалася лише у ХХ ст., хоча знакові підходи до вивчення певних явищ і процесів можна зустріти вже в творах античних та середньовічних вчених. Засновниками цієї науки є швейцарський лінгвіст *Фердинант де Соссюр* (1857–1913) та американські філософи *Чарльз Пірс* (1839–1914) і *Чарльз Морріс* (1901–1978).

С. Семчинський дає таке визначення семіотики: «**Семіотика** – це наука про різні знакові системи, використовувані в людському суспільстві для передачі інформації, і про закономірності їх функціонування».

«**Знак** – це матеріальний, чуттєво сприйманий предмет, який є представником іншого предмета і використовується для отримання, зберігання і передачі інформації», вважає мовознавець М. Кочерган.

Знакам властиві такі ознаки:

- 1) матеріальність (його можна бачити, чути, тобто сприймати органами чуттів);
- 2) використання його для позначення чогось, що перебуває поза ним;
- 3) інформативність (здатність нести якусь інформацію і використовуватися з комунікативною метою);
- 4) системність (знак отримує своє значення лише за умови входження до певної системи. Так, зокрема, червоне світло саме по собі нічого не означає, але в дорожній сигнальній триколірній системі – червоний, жовтий, зелений кольори – воно має певне значення. Поза системою знак неможливий.

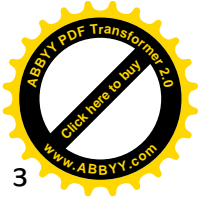
За способом сприйняття їх людиною знаки поділяються на: 1) акустичні (слухові, вокально-інструментальні); 2) оптичні (зорові); 3) дотикові; 4) нюхові; 5) смакові (наприклад, на Поліссі подача гостям киселю є сигналом закінчення гостини).

За типом відношень між матеріальною формою знака і позначуваним об'єктом поділяють на:

- **знаки-копії** (іконічні знаки) – це знаки, значення яких повністю визначається тим предметом, якому вони відповідають. Знаки-копії об'єднуються за принципом схожості, подібності предмета та його позначення. Прикладами іконічних знаків можуть бути фотографії, картини, відбитки пальців, сліди лап тварин, відображення у дзеркалі, копії документів тощо;

- **знаки-індекси** (знаки-прикмети, знаки-ознаки) – знаки, які безпосередньо вказують на позначуваний ними предмет. У цьому випадку між знаком і предметом існує зв'язок наслідку з причиною. Наприклад, дим вказує на наявність вогню, розбитий автомобіль – на аварію на дорозі, звільнення з роботи людини – на правопорушення;

- **знаки-сигнали** – знаки, які потребують певних дій, реакцій. Наприклад, звук сирени як знак повітряної тривоги, ракета як знак атаки, свисток як знак дозволу ввести м'яч у гру. Знаки-сигнали завжди прив'язані до ситуації;

• **знаки-символи** – це знаки, які фізично ніяк не пов'язані з предметами, на які вони вказують. Тут зв'язок між знаком і предметом складається або за угодою, або стихійно при формуванні мови і практичного її засвоєння конкретною людиною. Знаки-символи – це щось конкретне (предмет, образ), те, що має свій особистий зміст, разом з тим, відображає дещо загальне, абстрактне (поняття, ідею, гіпотезу). Наприклад, знаки-символи Української держави – Державний герб, Державний гімн, жовто-блакитний прапор;

маска – символ театру, голуб – символ миру. У мистецтві той чи інший образ реальних живих істот або вигаданих об'єктів часто постає як знак-символ. Наприклад, Шерлок Холмс – символ славетного слідчого, давньогрецький філософ Сократ сприймається як символ мудрості.

Саме ці знаки складають основу мови. Слова і є знаками-символами.

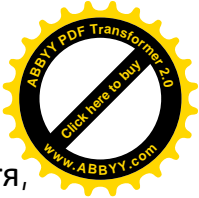
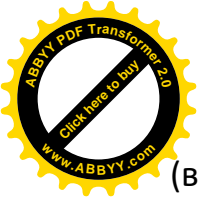
У світі існують різноманітні системи знаків, які служать для передачі інформації. Серед них, наприклад, азбука Морзе, дорожні знаки, математичні, хімічні, топографічні та інші. Будь-який знак є представником предмета і використовується для отримання, зберігання і передачі інформації. Мова є найдосконалішою із знакових систем. У цьому легко переконатися, взявши до уваги той факт, що будь-який знак іншої системи можна передати словом чи якимось іншим мовним виразом.

Те, що слова людської мови становлять для людей знаки, які позначають факти та явища об'єктивної дійсності, розуміли вже давні греки «Слово – це знак», – зазначав римлянин Австрелій Августин (354–430 рр. н.е.). Ф. де Соссюр специфіку мови вбачав у тому, що мова як система знаків уподібнюється до інших знаків (письмо, азбука для глухонімих, символічні обряди, форми ввічливості, військові сигнали тощо).

Основні функції мовних знаків: позначення предметів, вираження думок, почуттів, настрою, потреб людини; пізнавальна (людина пізнає світ за допомогою мислення, а мислення реалізується через мову); інформаційна (передається інформація); комунікативна, тобто функція спілкування; культурологічна (є засобом засвоєння національної та загальнолюдської культури, засобом передачі культурних традицій тощо) (За М. Кочерганом).

3. Прочитайте текст. Визначте головну думку, доберіть заголовок. Визначте, до якого стилю належить текст.

Світове Дерево, Дерево Роду, Древо, Квітка, Вазон – все це наукові та народні назви центрального символу в українському вишитті, особливо рушниках. **Дерево** символізує загалом Космос з усіма його проявами. Сягаючи своїм коренем неосяжних глибин витоків, воно розвивається в прямий стовбур

(вісь Всесвіту) з кроною, спрямованою вгору. Дерево являє собою безсмертя, нескінченість Життя, його розмаїття. Воно стоїть понад часом (об'єднуючи минуле, сучасне і майбутнє) та простором (будучи центром Світу, включаючи всі плани Буття). Умовно дерево можна поділити на три частини – **коріння**, стовбур і крону, які співвідносяться з трьома світами: долинним (підземним), земним та горішнім (небо). Водночас на цьому образі відображено дуальність, полярність Світу – поєднання Духа і Матерії. Матерія являє собою коріння, стовбур, гілки (статична форма), як скелет дерева взимку. А Дух – це молоді гілки з листям, квіти, плоди, бруньки (динамічна субстанція), – дерево весною та влітку.

Іконографічно Дерево Життя зображується квітучим. Квіти символізують людські життя сьогодення, бруньки – зародки майбутніх поколінь, а плоди – людські діяння, різноманітні за своїм значенням для цивілізації. Дуже часто обабіч Дерево зображується багато дрібних елементів різного розміру та форми. Вони демонструють собою загальну життєву силу – ефір, який наповнює собою простір. Дерево завжди має яскраво виражену центральну верхню квітку. Вона символізує собою **Вогонь** Життя, який палає постійно, не згасає, повний енергії. Цей вогонь оберігається двома світосаяними духами – ангелами (у християнській традиції), або пташками (в народній інтерпретації). Такими ангелами-хранителями виступають також і предки, котрі відійшли з цього Світу, але їхні душі пильно стежать, аби ніщо не зашкодило Родовому Дереву.

Найчастіше Дерево вишивається таким, що проростає із «вазона», горщика. Це символічне зображення Дерева Роду, що виросло з гілочки, відламанної від Світового Дерева Життя. Горщик семантично означає першопредка, культуру. Ще в далекі дохристиянські часи Дерево було символом Роду – прабадька всіх богів. Роду часто подають у супроводі Рожаниць – богинь, котрі відповідають за будь-яке народження. Отак стародавня назва бога і його символ перейшли на означення багатьох поколінь, що походять від одного предка.

У зображенні дерева семантика чисел має велике значення. Як правило, Дерево має непарну кількість гілок, завдяки двобічній симетрії та єдиній центральній квітці. Але є винятки, коли вишиваються Древа з парою квіток угорі. Найпростішим є зображення Дерева з трьох гілок. Воно відоме здавна, знайдене на кераміці трипільської культури. Значення його, як і Трійці (Три Суті, але не тризуб), – троїстість Світу в процесах творення (Брама), руйнування (Шива), над якими панує Всевишній (Вішну), або Абсолют.

Дерево ніколи не копіює якусь конкретну рослину, її листя, квіти, чи плоди. Завжди це збірний, узагальнений **образ**, у якому все символічно.

(З журналу).

- **Виконайте завдання до тексту:**

- 1) За допомогою тлумачного словника визначте значення виділених слів.
- 2) Зробіть повний синтаксичний розбір останнього речення.
- 3) Пригадайте і прокоментуйте правила написання власних назв.

4. **Розгляньте малюнки. Назвіть зображені предмети. До яких символів належать? Що вони символізують? Чи використовують тепер ці символи?**

➤ **Складіть невелику розповідь про державні символи України.**

Цікаво знати

На гербі Війська Запорозького зображено постать козака, озброєного мушкетом і шаблею (виник приблизно в другій половині XVI ст.).

Прапор Війська Запорозького (корогва) має окрему історію, яка веде свій початок від Дмитра Вишневецького. Її історичний герб – блакитне (малинове) тло з білим хрестом. В нижній частині герба шляхетні роди зображували свої ініціали (у Вишневецьких це були зірка і півмісяць).

Булава була найважливішою ознакою кошового отамана. Це була палиця з горіхового дерева довжиною 0,5-0,7 м зі срібною чи визолоченою кулею на кінці. Вона завжди розкішно оздоблювалася коштовним камінням. Курінні ж отамани носили жезли-пірначі – різновид булави, яка мала металеву головку з гострими виступами.

Бунчук – це держак із золотою кулею, на якій було підвішене кінське волосся як символ гетьманської влади. Звичай ношення бунчука спочатку був у турків, потім цю традицію перейняли поляки, а тоді й вже українські гетьмани.

Печатка – символ влади судді. Нею скріплювалися всі документи Війська Запорозького, видані універсали, привілеї, дипломатичне листування. На печатці було зображено постать козака з мушкетом і шаблею.

Символом влади військового писаря був срібний *каламар*, а відзнакою довбиша – *литаври*. Без ударів довбиша в литаври не могла розпочатись січова рада.

Кожна з козацьких клейнод унікальна, кожна мала своє призначення, символізувала певну гілку влади на Запорозькій Січі.

5. Глибоке смислове навантаження мають паузи. Невипадково Цицерон зауважив: «Найсильніший крик – у мовчанні». Чи згодні ви з такою думкою? Відповідь обґрунтуйте.

6. Прокоментуйте поетичні рядки Василя Симоненка:

Не жартуй наді мною, будь ласка,
І, говорячи, не мовчи.
Нащо правді словесна маска?
Ти мовчанням мені *кричи*.

➤ Доведіть або спростуйте відповідь, що мовчання інколи виступає у ролі знака.

➤ Виконайте морфологічний розбір виділених слів.

7. Прочитайте легенду про писанки – символ Христового Воскресіння. На писанці немає слів, але є інформація у вигляді символів, знаків. Розкрийте їх значення. Цікаву інформацію про писанки можете знайти на сайті www.rukotvory.com.ua.

Легенда про писанки

Минув уже третій день, як помер Христос на хресті. Уже третій день журиться його мати Марія – не їсть і не п'є нічого. Жінки приходили до неї, хотіли потішити її, просили, щоб вона з'їла щось. Але Марія і далі не говорила, й нічого не їла...

Однією з тих, що часто приходили до Матері Божої, була бідна Ганя. У неділю вранці, коли всі раділи, що Христос воскрес, Ганя взяла своє *добро* – кілька яєчок і пішла до Марії.

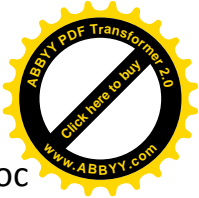
– Маріє! Не плач, не сумуй, – просила вона.
– Хіба ти не знаєш, що Твій Син воскрес? Не сумуй, а *радуйся*, Маріє!

– Знаю, – відповіла Марія. – Мій Син з'явився мені у сні. Навколо нього була така *ясність*, що очі боліли від неї. Знаю, що мій Син воскрес.

Дівчина дала Марії свій *подарунок* – кошик з яєчками. Сльози радості потекли з її очей і впали на яєчка.

І дивне диво сталося. Де впала сльоза з її святих очей, там на яєчках зацвіли чудові квіточки, *гарні* метелики, ясні зірочки. Усі яєчка в кошику засяяли різними кольорами веселки. Марія зраділа і почала роздавати ті яєчка людям.

– Радуйся! – казала вона кожному, коли подавала яєчка, – Христос воскрес! Христос воскрес! Символ Богині Неба

Коли вже яєчок не стало, вона з подякою подала *кошик* дівчинці. Ганя взяла його і вийшла на вулицю. Раптом глянула у кошик, а він повний писанок. Зраділа дівчина бігла вулицями

Єрусалиму і кожному, кого зустрічала, давала писанку:

– Радуйтеся! Христос воскрес!

Скільки Ганя не роздавала тих яєчок, а кошик в неї завжди був повний. Люди, яким вона давала писанки, несли їх далі, давали їх іншим і вітали словами:

– Христос воскрес!

Так за короткий час усі люди в місті знали, що Христос воскрес.

➤ **Користуючись синонімічним словником, до виділених слів доберіть синоніми.**

➤ **Пригадайте правила написання прямої мови, діалогу, цитат. Поділіться на пари і складіть діалог на тему: «Символи української культури», запишіть його у зошит.**

8. Прочитайте речення. Вставте пропущені розділові знаки. Зробіть фонетичний розбір виділених слів.

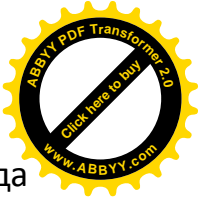
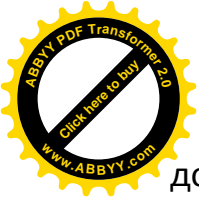
Мова це всі глибинні пласти духовного життя народу його історична пам'ять найцінніше надбання віків мова це ще й музика мелодика фарби буття сучасна художня інтелектуальна і мислиннева діяльність народу (Олесь Гончар). Мова втілення думки. Що багатша думка то багатша мова. Любімо її вивчаймо її розвиваймо її. Борімося за красу мови за правильність мови за присутність мови за багатство мови... (М. Рильський).

➤ **Які вислови, цитати про мову ви знаєте, уведіть їх у речення (не менше п'яти).**

9. Прочитайте текст. Знайдіть символи, які зустрічаються в поданому уривку.

«...Через сто п'ятдесят днів закінчилась повінь, і вода стала поступово спадати. Ковчег Ноя зупинився на горі Арарат. Через сорок днів Ной відчинив вікно ковчегу і випустив крука, щоб довідатись, чи зникла вода. Крук, вилетівши, відлітав та повертався доти, поки земля не просохла.

Потім Ной випустив голуба. Але голуб не знайшов місця спокою для ніг своїх і повернувся до ковчегу, оскільки вода була ще на поверхні усієї землі. Через сім днів Ной знову випустив голуба з ковчегу. Увечері голуб повернувся

до нього, тримаючи у дзьобі свіжий лист із оливи. Так Ной дізнався, що вода зійшла з поверхні землі.

Ной зачекав ще сім днів і потім знову випустив голуба, і той голуб вже не повернувся до нього. Тоді Ной відчинив ляду ковчегу і побачив, що поверхня землі висохла.

Бог сказав Ною: «Вийди з ковчегу ти, дружина твоя, і сини твої, і невістки твої. Повиводь усіх тварин, що з тобою... і нехай розійдуться вони по землі, і нехай плодяться та розмножуються...»

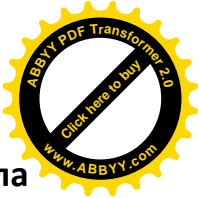
(Біблія. Книга Буття 8: 13-17)

- Розкрийте символічне значення голуба та цифри «7».
- Знайдіть у тексті числівники та провідмінійте їх. Пригадайте правила відмінювання числівників.

10. Прочитайте вірш Д. Павличка. Зверніть увагу на знаки, які подаються у ньому.

Два кольори

Як я малим збирався навесні
Піти у світ *незнаними* шляхами,
Сорочку мати вишила мені
Червоними і чорними нитками.
Два кольори мої, два кольори,
Оба на полотні, в душі моїй оба,
Два кольори мої, два кольори:
Червоне – то любов, а чорне – то журба.
Мене водило в безвісті життя,
Та я вертався на свої пороги,
Переплелись, як мамине шиття,
Мої сумні і радісні дороги.
Два кольори мої, два кольори,
Оба на полотні, в душі моїй оба,
Два кольори мої, два кольори:
Червоне – то любов, а чорне – то журба.
Мені війнула в очі сивина,
Та я нічого *не везу* додому,
Лиш горточок старого полотна
І вишите моє життя на ньому.
Два кольори мої, два кольори,
Оба на полотні, в душі моїй оба,
Два кольори мої, два кольори:
Червоне – то любов, а чорне – то журба.

➤ Поясніть написання виділених слів. Пригадайте правила написання слів з часткою *не*.

➤ Випишіть із вірша складні речення, виділіть у них граматичні основи, визначте синтаксичний зв'язок, побудуйте схеми речень. Зробіть повний синтаксичний аналіз одного складного речення (на вибір).

Рефлексія і самоперевірка

1. Назвіть основні функції мови.
2. Що вивчає наука семіотика?
3. Дайте визначення знаку.
4. Які знакові системи вам відомі?
5. В чому різниця між природними і штучними мовами?
6. Чи можна вважати фонему мовним знаком? Обґрунтуйте відповідь.
7. Назвіть види знаків за типом відношень. Наведіть приклади.

Тема для обговорення

«Ми раби слів», – сказав К. Маркс. Як ви розумієте цей вислів? Свою відповідь обґрунтуйте.

Завдання додому

Поміркуйте над словами німецького філософа Мартіна Хайдеггера: «Мова є будинок буття. У житлі мови живе людина...». Розкрийте в письмовій формі глибину цього вислову.

ТЕМА 1. Мова серед знакових систем. Її місце з-поміж інших знакових систем

Варіант 2

*Світ мистецтва складається з малих
і простих знаків великого світу.*
О. О. Потебня

Комунікативна розминка

Прокоментуйте, який смисл несуть у собі знаки світлофора, міміка і жести людини, дорожні знаки. Наведіть приклади використання знаків у вашому житті.

1. Прочитайте текст. Про що він? Пригадайте, що таке теза? Які правила її оформлення? Складіть тези до поданого тексту, намагаючись підбирати власні приклади.

Семіотика – це наука, яка вивчає знаки і знакові процеси

Семіотика – молода наукова дисципліна. Вона сформувалася лише у ХХ ст., хоча знакові підходи до вивчення певних явищ і процесів можна зустріти вже в творах античних та середньовічних вчених. Засновниками цієї науки є швейцарський лінгвіст Фердинанд де Соссюр (1857–1913) та американські філософи Чарльз Пірс (1839–1914) і Чарльз Морріс (1901–1978). Фердинанд де Соссюр спробував розглянути природні мови як знакові системи у рамках нової наукової дисципліни, яку назвав «семіологією». Чарльз Пірс вніс до наукового співтовариства власне термін «семіотика». Чарльз Морріс у 1938 р. видав працю «Основи теорії знаків», що стала першим систематичним викладом семіотики як науки.

Семіотика на сучасному етапі її розвитку – це міждисциплінарна наука. Вона не має чітко окресленого предмета дослідження. Будь-яке явище або процес, що розглядаються з точки зору їх знакового втілення, можуть стати предметом аналізу цієї наукової дисципліни.

Основним терміном у семіотиці є «знак». Будь-яке міркування можна представити як ланцюжок знаків. Що ж таке знак?

Знак – це певний емпіричний матеріальний об'єкт, який сприймається на чуттєвому рівні і виступає у процесі спілкування і мислення людей представником якогось іншого об'єкта.

Знак представляє не тільки об'єкт (предмет, явище, процес, дію, подію), але й окремі властивості об'єктів і відношення між ними.

У семіотиці всі знаки поділяють на мовні та позамовні.

Позамовні знаки, в свою чергу, поділяють на:

- знаки-копії (іконічні знаки),
- знаки-ознаки (знаки-прикмети, знаки-індекси),
- знаки-символи.

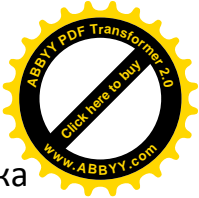
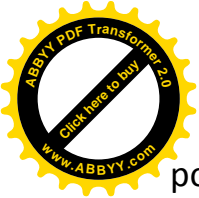
Знаки-копії (іконічні знаки) – це знаки, значення яких повністю визначається тим предметом, якому вони відповідають.

Знаки-копії об'єднуються за принципом схожості, подібності предмета та його позначення.

Прикладами іконічних знаків можуть бути фотографії, картини, відбитки пальців, відображення у дзеркалі, копії документів тощо.

Знаки-ознаки (знаки-прикмети, знаки-індекси) – це знаки, значення яких повністю визначається тим контекстом, у якому вони виявляються і позначають відношення між об'єктами, а також між об'єктом і його властивостями.

Прикладом таких знаків можуть бути займенники, деякі прислівники (тут, зараз, завтра), положення флюгера, сліди на снігу. Дим – знак вогню,

розбитий автомобіль – знак транспортної аварії на дорозі, крадіжка автомобіля – знак злочину, безпідставне звільнення людини «х» з роботи – знак правопорушення тощо.

Знаки-символи – це знаки, що фізично не зв'язані з об'єктами, які вони позначають. Їхні значення встановлюються переважно за умовною згодою. У зв'язку з цим вони набувають статусу умовного позначення і всезагального правила.

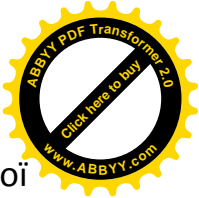
Знаки-символи – це щось конкретне (предмет, образ), те, що має свій особистий зміст і, разом з тим, відображає дещо загальне, абстрактне (поняття, ідею, гіпотезу, концепцію). «Чистий» знак відрізняється від знака-символа тим, що перший просто позначає об'єкт, проте сам не має особистого змісту, не несе якоїсь додаткової смислової інформації, що її можна інтерпретувати, тоді як знак-символ узагальнено, абстрактно відображає предмети та їхні властивості, а також явище через свій особистий зміст, і встановлює певні відношення схожості, подібності між різними предметами та явищами. Наприклад, знаки-символи української культури – Т. Шевченко, Л. Українка, червона калина, вишита сорочка, писанка, танець «Гопак», бандура та ін.; знаки-символи Української держави – жовто-блакитний Державний прапор, Державний герб, Державний гімн, опис яких дається у ст. 20 Конституції України.

У мистецтві той чи інший образ реальних живих істот або вигаданих об'єктів часто постає як знак-символ абстрактних властивостей – розуму, таланту, сміливості, мужності, хитрощів, скупості і т. д. Наприклад, Шерлок Холмс – символ славетного слідчого (детектива), носія високого рівня логічного мислення.

Знаками-символами можуть стати реальні індивіди, які в силу своїх соціально-психологічних особливостей в певних соціальних умовах є носіями загальних і абстрактних ідей. Наприклад, в історії людства давньогрецький філософ Сократ сприймається як символ мудрості.

Знаки-символи полісемічні, тобто, мають багато значень у різних культурах і їх можна по-різному інтерпретувати у тому чи іншому контексті. Знаки-символи використовують в усіх видах практичної і теоретичної, матеріальної і духовної діяльності людей – мистецтві, науці, філософії, релігії тощо.

У правовій діяльності також широко використовують знаки-символи. Наприклад, знаки-символи судової влади в Україні: в залі засідань вміщені зображення Державного герба України та Державний прапор України. До символів судової влади відносяться також суддівські посвідчення, нагрудні знаки і мантия, зразки яких затверджуються Верховною Радою України.

Прикладом таких знаків може бути також більшість слів природної мови, дорожні знаки тощо.

Різновидами знаків є також **мовні знаки**, які можуть бути або знаками-символами, або знаками-індексами. Людина мислить за допомогою мови (природної або штучної), тобто мова є засобом мислення, способом предметнення та об'єктивізації думки. У зв'язку з тим, що міркування звичайно виражається за допомогою мови, у логіці досліджуються тільки мовні знаки, інші різновиди знаків до сфери її вивчення не належать.

Мова – це знакова система, яка служить засобом вираження думок, засобом спілкування між людьми, засобом передачі думок, знання, інформації від людини до людини, від покоління до покоління.

Мовний знак – це одиниця мови, тобто букви, які складаються як із звукових знаків (фонем), так і з відповідних їм друкарських, графічних знаків.

З мовних знаків будуються слова, які об'єднуються в речення.

Основні соціальні функції мовних знаків: позначення предметів, вираження людського духу, думок, почуттів, настрою, бажань, потреб людини; пізнавальна (людина пізнає світ за допомогою мислення, а мислення реалізується через мову); інформаційна, тобто за допомогою мовних знаків передаються відомості, знання від людини до людини, від покоління до покоління; комунікативна, тобто функція спілкування; культурологічна (мовні знаки, знакові системи є засобом засвоєння національної та загальнолюдської культури окремою людиною або соціальною групою, засобом передачі культурних традицій, особистого та колективного досвіду, навичок, умінь).

3. Фердинан де Сосюр вважав, що основними характеристиками мовного знака є довільність (умовність), лінійність та змінність. Наведіть приклади, що ілюстрували б цю тезу.

4. Прочитайте текст. Про яку знакову систему у ньому йдеться?

Колись давно, коли земля у сонній задумі дрімала у віковичному серпанку, а в ясній блакиті неба майоріли блискучими крилами райські птиці у карпатських горах задзвеніли води Черемоша у німім захваті і тінь первісного сонця поважно сховалася в хмарах ...

Вершина Говерли уся задимлена розверзлася і у вогненному стовпі з'явилася вона ... Така гнучка як вербова лозина, палюча і іскриста як червона калинонька. Струнка і горда у сукні з ромашок і вінком волошок у русявім волоссі вилялася вона виноградною лозою по всій матінці землі нашій квітла червоними ружами... Невтомна й працююча неоминула жодного

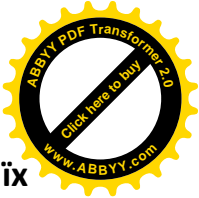
закутка, жодної оселі. Заглянула і в карпатські гори , і в поліські простори ,
 покружляла дзвінкою луною і по Наддніпрянщині і в деснянських долинах.
 Не шкодувала вона ні сили ні багатоголосих барв, дарувала всім і кожному
 частинку своєї самобутньої незрівнянної душі. Дзвеніла потічком у
 смерекових зрубках, співала жайворонком над білосніжними мазаночками і
 розливалася сосновим духом у поліських хатинах... От лиш панське ярмо
 уривало шию, напувало гірким потом.

Летіли роки, а вона все не старіла, а розквітала більше і яскравіше. Її
 свавілля не знало меж. Ніжними ліричними співанками, войовничими
 гімнами і просто старовинними стрілецькими піснями перекочувалася вона в
 степовому різнотрав'ї. Але біда недовго ходила за ворітьми. Накинули
 червоний аркан на шию її, нашої святої ньеньки... Здавлений її голос лунав
 тихо, але незламно . Стояла вона на площі Києва ніби біля ганебного стовпа
 змучена, спаплюжена в розідраній вишиванці подарованій вітрами, у вінку з
 колючого дроту і калини... Вона, зморена голодом, і кожен « величний
 вождь» топче її в бруд, вбиває шматаючи її Прометееву душу ...

- **Випишіть із тексту речення, у яких йдеться про українські знаки-символи: квіти, дерева, предмети. Що ви знаєте про них?**
- **Допишіть власну кінцівку легенди, використовуючи українські знаки-символи.**

5. Познайомтеся з морською сигналізацією прапорцями. Чи є ці знаки знаками мови? Свою відповідь обґрунтуйте. Які функції виконують знаки сигналізації морськими прапорцями, а знаки мови? Порівняйте їх.

А	Б	В	Г	Д	Е	Ж	З
И, Й	К	Л	М	Н	О	П	Р
С	Т	У	Ф	Х	Ц	Ч	Ш
Щ	Ь, Ь	Ы	Ю	Я			

6. Прочитайте тексти. Що є у них дивним для вас? Чи зрозумілим є їх зміст? Про яку особливість мови як знакової системи це свідчить? Запишіть тексти правильно.

Текст 1

... Я ан валсні ічо балачи сінг. Він кийта лийбі-білий і напухстий, шийм'як аз мох. А озмор ... від гоньо нідику ен тевчеш, скрізь дошкуляє, вітьна пила мерзнуть. І огоніч поїстипо. Жах! («Чи є зима», О. Буцень.)

Текст 2

... оП муто мосаму зеруо вавпла векийли білий дьбіле з довгую ешию і ничорм дзьомоб. огноОд зура зустрів лебьді сріблятус куриб і тівхо її стиз'ї. таСла кибра проситияс.

(«Про дівчинку Наталочку і сріблясту рибку», М. Трублаїні.)

7. Що вам відомо про кольори-символи українців у національному вбранні, рушниках? Чи можна ці символи назвати знаками? Кольори-символи яких інших народів вам відомі? Складіть речення про кольори-символи в українській культурі та культурах інших народів.

8. Прочитайте українські скоромовки. Назвіть звуки, на вироблення вміння вимовляти які звертається особлива увага у даних скоромовках. Дайте повну характеристику цим звукам. Зробіть фонетичний розбір виділених слів. Які фонетичні явища відбуваються у виділених словах?

1) Ішов хлопець із ярмарку, по колоді через воду. Тільки став він на колоду, бовть у воду. Викис, вимок, виліз, висох, став на колоду. Та знов – бовть у воду. Ішов хлопець із ярмарку, по колоді через воду. Тільки став він на колоду, бовть у воду. Викис, вимок, виліз, висох, став на колоду. Та знов – бовть у воду.

2) **Дзижчить** над житом жвавий жук, бо жовтий він вдягнув **кожух**. Жовтий жук купив жилет, джемпер, джинси та жакет.

3) Пилип прилип, прилип Пилип. Пилип плаче. Пилип посіяв просо, просо поспіло, пташки прилетіли, просо поїли.

➤ **Напишіть відомі вам українські скоромовки. 2–3 скоромовки вивчіть напам'ять.**

9. Складіть діалог у парах про знаки у вашому житті. Під час складання діалогу використовуйте розмовно-побутовий стиль мовлення.

10. Розгляньте зображення на малюнку. Яку знакову систему воно ілюструє? Прочитайте текст. Прокоментуйте його. Складіть легенду про один із знаків цієї системи.

ЗВІДКИ НА НЕБІ БЛИЗНЮКИ?

У цьому сузір'ї дві яскраві зірки знаходяться дуже близько одна від одної. Свою назву вони отримали на честь аргонавтів Діоскурів – Кастора і Поллукса – близнюків, синів Зевса, наймогутнішого з Олімпійських богів, і Леди, легковажної земної красуні, братів Олени прекрасної – винуватиці Троянської війни.

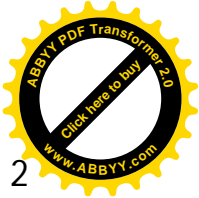
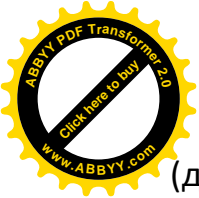
Кастор славився як вправний візник, а Поллукс як неперевершений кулачний боєць. Вони брали участь у поході аргонавтів і Калідонському полюванні. Але одного разу Діоскури не поділили здобич зі своїми двоюрідними братами, велетнями Ідасом і Лінкеєм. У битві з ними брати сильно злякалися. І коли Кастор помер, безсмертний Поллукс не захотів розлучитися з братом і попросив Зевса не розлучати їх. З тих пір з волі Зевса брати півроку проводять у царстві похмурого Аїда, а півроку – на Олімпі. Бувають періоди, коли в один і той же день зірку Кастор видно на тлі ранкової зорі, а Поллукс – вечірньої. Можливо, саме ця обставина й дала привід до народження легенди про братів, що живуть то в царстві мертвих, то на небі.

Брати Діоскури вважалися в давнину заступниками моряків, що потрапили в бурю. А поява на щоглах кораблів перед грозою «Вогнів Святого Ельма» вважалось відвідуванням Близнюків їх сестрою Оленою. Вогні Святого Ельма – світяться розрядами атмосферної електрики, які спостерігаються на загострених предметах (верхівках щогл, громовідводу). Діоскури шанувалися також як охоронці держави і покровителі гостинності.

У Стародавньому Римі ходила срібна монета «Діоскури» із зображенням зірок.

11. Прочитайте текст. Якими, крім мовної, знаковими системами послуговувався автор? Розставте у тексті розділові знаки. Поясніть їх вживання.

Слов'яни є найчисленнішою в Європі групою індоєвропейських народів споріднених за походженням (генетично) мовою і культурою. Слов'янські мови як основна ознака слов'янських народів за кількістю носіїв посідають п'яте місце у світі (після китайської індійської германської та романської груп). За даними Інтернету загальна кількість носіїв слов'янських мов у світі на 2001–2005 рр. становила майже 290 млн. осіб. За різними джерелами у слов'янських країнах проживають: росіяни (понад 145,5 млн. осіб) українці (понад 47,1 млн.) білоруси (до 10,3 млн.) поляки (понад 38,6 млн.) чехи (до 10,3 млн.) словаки (понад 5,4 млн.) серболужичани (кілька десятків тисяч) кашуби (зникають, асимілювавшись з поляками) серби (до 10 млн.) болгари

(до 9 млн.) хорвати (до 4,5 млн.) боснійці (до 3,8 млн.) словенці (понад 2 млн.) македонці (понад 2 млн.) чорногорці (понад 0,7 млн.). Співвідношення між кількістю слов'ян і носіїв слов'янських мов приблизно однакове але в Україні значна а в Білорусі переважна частина громадян користується російською мовою у зв'язку з чим носіїв цієї мови більше ніж росіян а носіїв білоруської та української мов менше ніж білорусів і українців. Більшість слов'ян має свої національні мови й держави і лише окремі з них позбавлені таких ознак що є основною підставою для дискусій стосовно кількості слов'янських мов і народів.

12. Прочитайте афоризм. Прокоментуйте його. Висловіть власну думку щодо цього. Як ви вважаєте, яка знакова система є основною у світі? Чи взагалі коректним є з'ясування цього питання? Свої думки щодо цього викладіть у формі есе.

Часто говорять, що цифри керують світом (Й. Гете).

13. Порівняйте російську і українську поезії. Про які етнічні знаки-символи у них ідеться? Спробуйте здійснити літературний переклад російської поезії. Яких правил необхідно дотримуватися при ньому?

Гимн березе

Если мне воспеть берёзу
Свыше дан наказ,
Я её святыя слёзы
Воспою для Вас.
Я её печальный облик
В рифму облеку,
Шёпот листьев, птичий оклик.
Раны на веку...
Как светло-то на просторе.
Дивный свет струит;
На высоком косогоре.
Милая, стоит...
Подойду я и, любуясь,
Косоньки ветвей
Соберу-ка в прядь тугую...
Вей же, ветер, вей!
Не сломить березу в бурю
Коль душа алмаз,
Даже средь осенней хмури
Радуешь ты глаз!
В зимнем сне, в мороз трескучий.
На краю села.
На обрыве-то, над кручей,

Покажіть їм вербу і калину

Покажіть їм вербу і калину.
Джерельце, де водичка б'є.
І про матінку Україну
Розкажіть дітям все, як є.
Хай із квіткою і росою,
Диво-піснею на крилі,
З щастям, радістю і журбою
Приростуть вони до Землі.
Та відчують красу чудову
Й силу ту, що від поля йде.
Й закохається в рідну мову
Їхне серденько молоде!
Синє небо і землю-диво
Вчїть любити з маленьких літ!
І нехай вони йдуть сміливо
Українцями в дивний світ!
(Н. Красоткіна)

Как же ты мила!
А весною... Боже правый!
Красивее нет!
Молодых листочков нежен,
Изумруден цвет!
Ты в любое время года
Чудно хороша
И для русского народа
Ты его душа!

(Т. Герасимова)

14. Зверніть увагу на епіграф. Прокоментуйте його. Доберіть влучні вислови відомих мовознавців, вчених, письменників, політичних та культурних діячів про різноманітні знаки і знакові системи.

Рефлексія і самоперевірка.

1. Що таке семіотика? Яке місце вона займає серед інших наук?
2. Що таке знак? Які знакові системи вам відомі? Наведіть приклади.
3. У чому полягає своєрідність мови як знакової системи?
4. Які основні соціальні функції мовних знаків?
5. Які групи позамовних знаків вам відомі?
6. Що таке знаки-символи? Які знаки-символи українців ви могли б назвати?

Тема для розмови

Складіть виступ у науковому стилі на тему: «Місце мови серед інших знакових систем». План та тези запишіть у зошит. Підготуйтеся до виголошення виступу перед аудиторією.

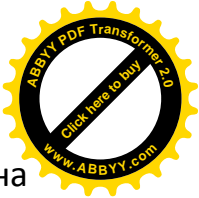
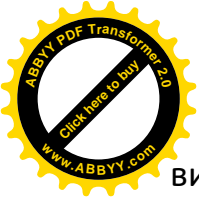
ТЕМА 2. Українська мова в діалозі культур. Відображення в українській мові культури інших народів. Українська діаспора

Варіант 1

*Мова зникає не тому, що її не вчать інші,
а тому, що нею не говорять ті, хто її знає*
(Х. Арце)

Комунікативна розминка

Усім добре відома легенда про дівчину, якій Бог подарував пісню. Але пісня без мови не була б такою окрасою нашого народу. Прочитайте текст. Які слова-запозичення ви використовуєте у своєму мовленні? Чи знаєте

ви значення цих запозичень? Яка мова, на вашу думку, найбільш споріднена з українською?

Серед майже 10 тис. мов і діалектів, які налічується у сучасному світі, більшість не мають писемності і державного статусу, ними послуговується незначна кількість мовців.

Українська мова належить до *давньописемних* мов із понад тисячорічною писемною традицією. Нині вона входить до другого десятка (а вірніше посідає 21 місце) найпоширеніших мов світу, нею розмовляє близько 45 млн. людей. Це мова не лише тих, хто мешкає в Україні, а і мільйонів українців, розпорошених далеко по всіх континентах.

Наша мова належить **до східнослов'янської підгрупи слов'янської гілки індоєвропейської сім'ї мов** і найближчою до неї є *білоруська*. В українській мові багато слів і граматичних форм спільних з *російською і польською мовами*.

Провідну роль у культурному розвитку українського народу та його мови відіграла Наддніпрянщина, яка в XIV ст. разом із Галицько-Волинською землею дістала назва «*Мала Русь*» або давніша назва – *Україна* (тобто «внутрішня країна», земля, заселена своїм народом, а не окраїна Російської імперії).

Жодна мова не захищена від впливу і проникнення до неї інших (зазвичай сусідніх) мов. Українська мова, в основі лексичної системи якої лежить давня східнослов'янська лексика ніколи не була відгороджена від інших мов. Найдавніші запозичення можна знайти ще й у праслов'янській мові. Ці запозичення походять з готської або діалектів прагерманської мови (напр. верблюд, віск, дар, капуста, князь, лев, млин, рама, скло, стадо, тин, труба, хліб, хміль, черешня, шолом тощо).

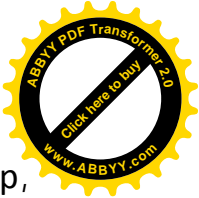
Багато запозичень із латинської мови (напр. алібі, бурса, вакації, гумор, документ, лінгвіст, медицина, оренда, термін, університет, юрист),

– *грецької мови* (напр. абітурієнт, автомат, баня, бібліотека, граматика, догма, кит, левада, мак, миска, озон, океан, політика, схема, театр, телеграма, техніка, утопія тощо), із західноєвропейських мов пізнішого періоду запозичень найбільше;

– *з англійської мови* (напр. автобус, бокс, ескалатор, лідер, менеджер, нокаут, пікнік, спорт, тролейбус тощо);

– *з голландської* (напр. боцман, гавань, дрейф, картуз, лоцман, трап, трос – морська тематика, тощо);

– *з італійської* (напр. бомба, гондола, віолончель, композитор, піаніно, соло тощо);

– з *німецької* (напр. бутерброд, варта, гвинт, ланцюг, марка, слюсар, фарба, цегла, шахта, штраф тощо);

– з *польської* (напр. вельможа, гріш, достаток, перепрошую, реляція, хлопець, хлоп тощо);

– з *французької* (напр. аванс, багаж, інженер, квартира, монтаж, одеколон, партизан, сюжет, рагу, шантаж тощо)

Основа єдності народу – кодифікована загальнонаціональна мова, стрижнем якої є літературна мова, що вироблялася впродовж віків і увібрала в себе всі місцеві говірки, говори та діалекти.

Дослідники з інших країн часто підкреслюють милозвучність і лексичне багатство української мови, найчастіше зіставляючи її з італійською.

Українську мову вивчають в багатьох університетах світу, наприклад, в Канадському інституті українських досліджень, Гарвардський інститут українознавчих студій, тощо.

➤ **Наведіть приклади питомо українських слів.**

1. Віднайдіть у словниках значення слів: *соціолінгвістика, калька, суржик, пуризм, ксенофобія, ксеноманія, креольська мова, мова національних меншин, діаспора*. Охарактеризуйте ці явища. Вони мають позитивний чи негативний вплив на мову?

2. **Закінчіть речення, фразу:**

Слово до слова ...

Мова моя українська ...

Ну що б здавалося, слова ...

Я так її, я так люблю ...

Слово – зброя. Як усяку зброю ...

Защебетав соловейко ...

Рання пташка росу п'є ...

І на сонці бувають ...

Любіть Україну ...

І оживе добра слава ...

3. **Знайдіть у текстах ЗМІ («Голос України», «Дзеркало тижня», «Україна молода»)** і випишіть на картки 10 речень, у складі яких використані новітні запозичення з англійської мови. Оформіть за зразком, що поданий нижче.

ПРИКЛАДИ:

Перші сто сторінок ідуть легко – традиційний Карпів *стьоб* тримає марку. (Україна Молода – 13 жовтня 2011. – №183)

У своєму *блззі* на *сайті* «Української правди», спростувавши інформацію свого опонента, назвав подібні заяви бажанням «розправитися з іновірцями за будь-яку ціну» (УМ. – 13 жовтня 2011. – №183)

4. Віднайдіть у віршах літературного угруповання Бу-Ба-Бу або Нью-Йоркської групи неологізми. Визначте семантичний потенціал інновацій.

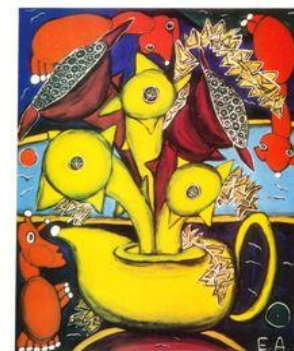
Довідка! «Бурлеск-Балаган-Буфонада». Літературне угруповання, що складається з Ю. Андруховича (Патріарх), В. Неборака (Прокуратор) та О. Ірванця (Підскарбій). Літугрупування засноване 17 квітня 1985р. у Львові. Період найактивнішої діяльності Бу-Ба-Бу (23 концертні поетичні вечори) припав на 1987–1991 рр. Апофеозом Бу-Ба-Бу став фестиваль «Ви-вих-92», коли головну фестивальну акцію склали чотири постановки (1–4.10.1992) поезоопери Бу-Ба-Бу «Крайслер Імперіал» (режисер С. Проскурня). У 1996р. друкований проект «Крайслер Імперіал» («Четвер-6») практично завершив «динамічний період» існування Бу-Ба-Бу. В 1995р. у львівському видавництві «Каменярь» вийшла книга «Бу-Ба-Бу».

5. Прочитайте вірш Е. Андієвської. Порівняйте прочитане з малюнком. Які у вас виникають асоціації?

ДЕРЕВО

Вітри розносили сонця і сіно,
Піском заносючи усесвіт,
І очі грузнули від невбиральних видив.
І крик, що коливав рівнину,
Висів на нитці, мов жовток,
І дерево, що розлилось по небу
Біліше сонця, глибше океану,
Те дерево, що розділяє межі ...
Під яблуною не ходить людині.

EMMA ANDIJEWSKA

EMMA ANDIJEWSKA
BÜHMEN IN DER GELBEN TEUKANN UND INSEKTEN.
1994. 50 X 54 CM. ACRYL, PAPIER.

6. Перепишіть текст замінюючи, де це можливо, запозичені слова українським відповідниками. Порівняйте ці пари. Які слова все ж доцільно замінювати, а які посідають належне місце у мові?

Іноземні приватні фірми хочуть створити власний *імідж* на українському ринку. *Конвертована валюта* потрібна країні для налагодження зовнішньої торгівлі. *Презентабельність* установи визначається багатьма чинниками. *Проектант* навів переконливі докази на захист основних положень роботи. *Інтелігентність* не дається людині від народження. Посадова *інструкція* – правовий *акт*, що видається установою з метою *регламентації* організаційно-правового стану працівника, його обов'язків, прав, відповідальності та забезпечення *оптимальних умов* для його *ефективної* праці.

7. Заповніть таблицю власними прикладами. Чим зумовлено поява великої кількості запозичень в українській мові?

Запозичене слово	Мова-джерело (або мова-посередник)	Значення слова на сучасному етапі
Приклад: півзахисник	З англійської (half-back)	Півзахисник у футболі – гравець, який на полі розташований за нападаючими і перед захисниками. Головні завдання півзахисників: підтримка захисників та нападників залежно від ситуації в грі. http://uk.wikipedia.org

8. Подані нижче слова та словосполучення запишіть українською мовою, пригадавши правила правопису іншомовних слів.

Информационное общество, имиджмейкер, стереотип, созидатель имиджа, производственный коллектив, служебная карьера, эффективное образование, внешние и внутренние аспекты, инъекция, пудинг, крупье, папарацци, омбудсмен, саперави, феншуй, хеппи – енд, икебана.

9. Визначте, чим різняться подані пари слів (відтінок значення, емоційно-оцінне забарвлення, сфера вживання). Розкрийте ці відмінності, вводячи слова у відповідний контекст.

Бесіда – інтерв’ю, мініатюрний – крихітний, ювілей – роковини, збори – форум, лімітувати – обмежувати, доброчинець – спонсор, бізнес – справа.

Рефлексія і самоперевірка

1. Складіть порівняльну таблицю «Двомовність: за чи проти».

2. Які поради ви можете дати щодо доречності використання слів іншомовного походження?

3. Наведіть приклади книжних слів та слів іншомовного походження, які вживаються у вашому мовленні.

4. Чи можна уникнути вживання слів іншомовного походження?

Пам’ятник українській писанці в Канаді

Теми для роздумів

- Чи маєте ви друзів за кордоном?
- Що ви їм розповідаєте про Україну, звичаї та українську мову?
- Що ти знаєш про міжнародні молодіжні організації такі як AIESEC, BEST? Напиши своєму другові листа українською мовою, розповідаючи про особливості святкування Великодня у вашому регіоні.

ТЕМА 2. Українська мова в діалозі культур. Відображення в українській мові культури інших народів. Українська діаспора

Варіант 2

...життя – це заглиблення в мову. Кожен, хто прагне освоювати чужий край і чужу культуру, повинен шукати можливостей заглибитися в іншу мову.

Г. Гадамер

Комунікативна розминка

- Поясніть лексичні значення слів **еміграція** та **діаспора**. Перевірте за словником.

Еміграція (з лат. *emigratio* – виселення, переселення) – вимушена чи добровільна зміна місця проживання людей (емігрантів, переселенців), переселення зі своєї батьківщини, країни, де вони народилися і вирости, у інші країни з економічних, політичних, або релігійних причин.

Діаспора (з гр. *diaspora* – розсіяння) – частина народу, яка добровільно або примусово живе на території іншої держави, поза історичною батьківщиною; релігійні та етнічні групи, що живуть у нових для себе районах як національно-культурні меншини;

Невід’ємною частиною народу держави Україна є українська діаспора, яка спільно з громадянами материкової України творить глобальний український простір. Культурні надбання української насамперед надбанням України, а лише потім – світової цивілізації (під культурним надбанням розуміємо досягнення в усіх сферах людської діяльності, зокрема: гуманітарній, природничій, технічній, суспільній, політичній).

За часів уже незалежної України відкрився доступ до архівів, настав час активного вивчення української історії, особливо замовчуваних її сторінок, до яких належать і здобутки діаспори. Віднайдене минуле України потребує детального вивчення, закриває штучно витворені пустоти українського внеску у світовий культурний контекст. Без знання про українську діаспору не можна мати цілісного уявлення про національну

самобутність українства, його перспектив державотворення. Вивчення цієї теми надзвичайно важливе з погляду пізнання українського менталітету (За І. Ключковською, Н. Гумницькою).

1. Прочитайте текст. Визначіть його стильову належність. Про що свідчить той факт, що 120-річчя поселення українців у Канаді було відзначено відкриттям пам'ятника Т. Г. Шевченкові? Що засвідчує той факт, що пам'ятник відкрито в столиці країни?

У 2011 році виповнилося 120 років від часу поселення українців у Канаді. З метою відзначення цієї річниці з 23 червня по 8 липня 2011 року Посольство України в Канаді за підтримки Канадсько-української парламентської групи дружби реалізувало масштабний культурно-іміджевий проект «Історичний Потяг українських піонерів».

Мета проекту – здійснення символічної подорожі шляхом, який проходили перші українські емігранти в Канаді, від прибуття в порт м. Галіфакс (на Атлантичному узбережжі) до поїздки залізницею до інших міст на заході Канади.

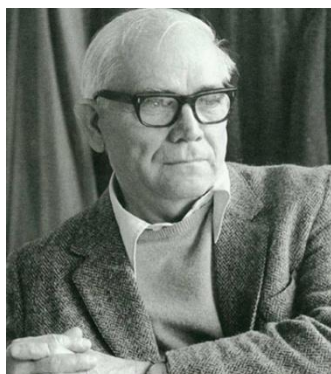
За задумом організаторів, цей захід дав змогу представити найкращі зразки української культури в найбільших містах Канади, а також привернути увагу громадськості, українських та канадських політиків і медіа до внеску, який зробила українська громада в розбудову Канадської держави.

Одним із заходів стало відкриття пам'ятника Тарасові Шевченку роботи всесвітньовідомого канадського скульптора українського походження Лео Мола в столиці країни – місті Оттава.

Пам'ятник зображує Кобзаря на повний зріст в оточенні персонажів його творів. Тарас Шевченко одягнутий у довгий плащ із накидкою. У руці митець тримає палітру і пензлі. Висота бронзової скульптури 3 метри, маса – 630 кг.

Три барельєфи, що доповнюють композицію, зображують гайдамаків, Катерину з немовлям та бандуриста (з газети).

Довідка

Лео Мол (1915-2009, спр. ім'я – Молодожанин Леонід Григорович). Народився в Хмельницькій області. З 1948 року постійно проживав у Канаді (Вінніпег). Президент Об'єднання Митців Манітоби, дійсний член Королівської Академії Митців Канади, Об'єднання Американських Митців США, Товариства митців в Мюнхені, Об'єднання Українських мистців в діаспорі.

2. Дайте відповіді на питання

- Яка роль у згуртуванні світового українства належить мистецтву?
- Що вам відомо про українську діаспору з уроків історії та української літератури?
 - Чи можна точно сказати, коли в Україні почалися еміграційні процеси?
 - Хто з відомих діячів української історії був емігрантом?
 - Що вам відомо про гетьмана України Пилипа Орлика?

3. Прочитайте текст та виконайте завдання після нього

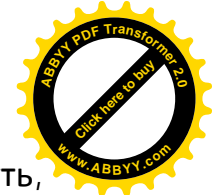
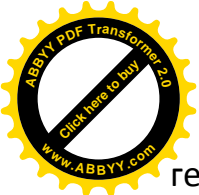
Летовище Орлі під Парижем... Його назва походить від імені французького графа українського походження – Григора Орлика, сина соратника гетьмана Івана Мазепи Пилипа Орлика. Батько й син Орлики та ще кілька українців започаткували першу нашу політичну еміграцію. Гетьман у вигнанні Пилип Орлик і його син Григор, можливо, були найяскравішими особистостями першої половини XVIII сторіччя, які очолили головну українську справу – визволення з-під московського ярма.

Історія Орликів сповнена неймовірних пригод. Після поразки одчайного повстання під Полтавою 1708–1709 р.р. та смерті опального Мазепи саме Пилипа Орлика козаки обрали гетьманом. Емігрувавши, Пилип Орлик став українським гетьманом у вигнанні.

Перша документальна згадка про Григора датується 1732 р. Навчався у Швеції, служив у шведській, а далі – саксонській гвардії, потому – в Польщі, тоді – у французькій армії. Разом з батьком докладав неймовірних зусиль, щоб визволити Україну. Європейським урядам пропонувалося створити антимосковську коаліцію: Франція, Прусія, Польща, Туреччина й Крим за участю козацьких військ.

Успадкувавши від батька любов до України, син перейняв також і козацький характер: був рвйним, енергійним, поривчастим. Так само був лицарем честі, володів даром слова, та головне – душевного, людяного ставлення до усіх людей – як собі рівних, так і простолюдинів.

Свій останній подвиг Григор Орлик здійснив захищаючи Францію. Коли 1759р. Фрідріх Великий вирішив здобути Франкфурт і вигнати звідти французів, так випало, що лівим крилом французьких військ командував Григор. Коло нього були його обидва сини – Пилип (названий на честь діда) і Карл (пойменований на честь Карла XII). Уявляється, як Орлик вихопив шаблю і, тихо мовивши до своїх хлопців: «Уперед!», з голосним вигуком французькою «Авант» повів на бій французьке військо під прикрашеними лілями прапорами. Доля битви, після якої тяжко поранений Орлик став

генералом, була вирішена саме керованими ним батальйонами. Мабуть, молодий генерал зарано підвівся з ліжка – 14 листопада 1759 року його мертве тіло покрили прапором, на якому білили лілеї, які так нагадували тризуби його вітчизни... Могила Григора, як і поховання його славного батька, загубилася десь у далекій землі...

Через шістнадцять років по тому відійшла в інший світ удова Григора графиня Олена Луїза де Брюн де Дентвіль у замку Дентвіль. У листах генерала Орлика до неї дослідники виявили відомості про те, що він писав працю про Україну, про козаків, сумуючи, що «з усієї фаланги, що хотіла визволити наш край, я лишився один». Григор був добре знайомий зі знаменитим Вольтером. Він постачав письменникові документи і факти для його відомої праці «Історія Карла XII», де в різкій формі було порушено проблему української волі. Великий сатирик Вольтер причину занепаду української найродючішої в світі землі вбачав у тому, що вона «придушена поганим правлінням».

Заслуга Григора та Пилипа Орликів у тім, що протягом 30 років вони боронили українську справу в Європі, тримаючи міцні зв'язки з Україною.

Історія першої української еміграції тільки вимальовується у свідомості наших сучасників. На жаль, чимало документів досі недоступні дослідникам. Доли деякого з вигнанців стають відоміші завдяки працям учених і письменників української діаспори, зокрема у Франції: Ілька Борщака, Олекси Різниченка. Микола Лазорський з Австралії написав роман «Патріот» – про Григора Орлика.

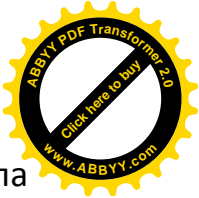
За О. Дробахою.

➤ **Визначте тему й головну думку прослуханого. Доберіть до нього заголовок.**

➤ **Розкажіть, за яких обставин і чому українці потрапляли за кордон і осідали там?**

4. Прочитайте текст, уважно розгляньте таблицю «Розподіл українців за групами країн на кінець 80-х років ХХ ст.». Підготуйте власне висловлювання на тему «Українська діаспора»

Українською діаспорою називають усіх етнічних українців, які мешкають поза політичними кордонами своєї історичної батьківщини, але не втратили з нею духовних зв'язків. Це українці, які опинилися за межами «материкової» України з різних причин: розвалу імперій, світових воєн, природних катаклізмів, політичних чи економічних криз, особистих обставин. Зберегти свої корені, мову, культуру, не розчинитися в іншому середовищі – такі завдання ставить перед собою українська діаспора в усьому світі.

За межами Української держави у 64/100 країнах світу (різні джерела подають різну статистику) мешкає понад 12 млн. українців – майже третина нації. За неофіційними даними, чисельність української діаспори може сягати 20 млн. осіб.

Українську діаспору умовно поділяють на представників далекого зарубіжжя (країни Західної Європи, Азії, Північної та Південної Америки, Австралія) та близького (держави – колишні республіки Радянського Союзу). Такий поділ зумовлено як історичними обставинами, так і виразними відмінностями умов проживання українців за кордоном.

Розподіл українців за групами країн на кінець 80-х років ХХ ст.

Країни і їх групи	Кількість українців, тис. осіб	
	За оцінкою ЕУ	За даними В. Наулка
Східна діаспора	11 060	6806
у тому числі Російська Федерація	8000	4400
Західна діаспора	3404	1765
у тому числі колишні соціалістичні країни Європи	760	452
Західна Європа	93	93
Північна Америка	2100	1030
Південна Америка	416	170
Австралія	35	20

➤ Поясніть, чому українська діаспора сьогодні є однією з найчисленніших у світі?

➤ Поясніть роль рідної мови у житті людини. Чим є рідна мова для того, кого доля закинула далеко від рідної землі? Наведіть приклади.

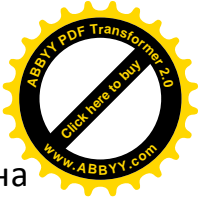
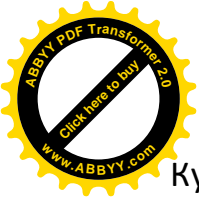
5. Що вам відомо про авторів записаних слів? До яких хвиль української еміграції слід їх віднести? Як склалася доля кожного?

1. О рідна мово, скарбе мій! В мертвотних напастях чужини ти – мій цілющий, мій єдиний душі підбитої напій (С.Черкасенко, 1876–1940, Прага).

2. О слово рідне! Орле скутий! Чужинцям кинуте на сміх! Співочий грім батьків моїх, дітьми безпам'ятно забутий! (Олександр Олесь, 1878–1944, Прага).

3. Нащо слова? Ми діло несемо. 4. Держава не твориться в будучині, держава будується нині (Олег Ольжич, 1907–1944, концтабір Заксенхаузен).

5. Коротаем вік свій на чужині і тамуем наш сердечний біль. Ти повій же, вітре, з України, принеси нам запах рідних піль. Ой ти, доле, нещаслива доле, не зупинить цього вітру час, зашумить ще українське поле (Роман

Купчинський, 1894–1976, Нью-Йорк). 6. Ми є. Були. І будем Ми! Й Вітчизна наша з нами! (Іван Багряний, 1906–1963, Новий Ульм, ФРН).

➤ **Чому пісню братів Богдана та Левка Лепких «Журавлі» називають плачем українських емігрантів? У період якої хвилі української еміграції її було створено? Чому журавлі досі залишаються символом української еміграції? Який твір В.Стефаніка розповідає про трагедію західноукраїнських емігрантів?**

➤ **Що ви знаєте про поетів Празької школи (Євгена Маланюка, Наталю Лівицьку-Холодну, Олену Телігу, Олега Ольжича та ін.)? До якої хвилі української еміграції вони належать?**

Тема для розмови

Використавши отриману інформацію, скласти висловлювання «Українська діаспора: сучасний погляд» (усно)

1. Українці за кордоном – це невід’ємна частина української нації. Світова українська спільнота має своїх представників у парламентах, в урядах багатьох держав свого поселення, має своїх учених, митців та громадських діячів і може, і вміє впливати на міжнародні установи, а головне – на формування позитивного іміджу України за кордоном. (З виступу на засіданні Верховної ради України). 2. Особливість сучасної української діаспори в тому, що значну її частину становлять громадяни України, які живуть за кордоном. Згідно з Конституцією України вони користуються правом обирати президента України, депутатів ВР, але позбавлені права бути обраними. Маніпулюючи давно віджилими стереотипами, діаспору, трудових емігрантів подекуди намагаються змальовувати як громадян інших держав, які не можуть уявити собі сучасного стану речей в Україні, або запродавців, що покинули Батьківщину, добре влаштувались і нічим не турбуються. Діє схема засудження всіх інакомислячих, людей, які скидають із себе рабське ярмо (З виступу Мирослави Роздольської 8 червня 2011 р.).

Теми для роздумів

- Українська діаспора і українська культура;
- Мистецтво української діаспори;
- Українська діаспора та українська мова: різні аспекти однієї проблеми;
- Представники української діаспори – видатні діячі світової культури.

ТЕМА 3. Українська мова в контексті української культури

Варіант 1

Мова, незважаючи на всі зовнішні впливи, зберігає свою індивідуальність, яка притаманна і її характеру... У мові ми завжди знаходимо сплав власне мовного характеру з тим, що мова перейняла від характеру нації... мова може бути побудована тільки з допомогою нації, якій вона належить
В. фон Гумбольдт

Комунікативна розминка

Віце-президент Національної академії наук України Володимир Литвин на конференції заявив: «Адже мова і культура – синоніми. А у нас нині, на превеликий жаль, питання спілкування зведене до протистояння української і російської мов». Чи погоджуєтеся ви з такою думкою? Свою відповідь аргументуйте.

1. З'ясуйте значення понять «мова» та «культура». Перевірте за тлумачним словником української мови.

Відмінності мов, зумовлені своєрідністю культури, зводяться: до відмінностей у лексиці й фразеології. У кожній мові наявна безеквівалентна лексика, до якої належать слова, що позначають специфічні явища культури і не мають однослівного перекладу на іншу мову. При перекладі вони передаються описово або запозичуються. Запозичені безеквівалентні слова називають екзотизмами. Наприклад, такі слова як песо, конкістадор, тореадор, корида, болеро пов'язані з іспанською культурою, ковбой, рейнджерси, авеню, барбі – з американською, матрьошка, бояриня, гуслі – з російською, караоке, карате, ніндзя – з японською, вінтаж, консьєрж, круп'є, шоколат'є, макіяж – з французькою. Питомо українською безеквівалентною лексикою є такі слова: кутя, малеча, козак, деруни, кобза та ін.

2. Наведіть приклади безеквівалентної лексики інших мов.

3. Визначте рід у поданих словах. Складіть з ними міні-твір.

Мафіозі, моджахед, саке, сумо, дефіле, папараці, маца, хачапурі, сапераві, япі.

Часто спостерігається розбіжність у символічних значеннях. Так, зокрема, укр. **лебідь** і рос. **лебедь** символізують дівчину, однак укр. лебідь символізує ще жінку, молодицю, а інколи й батька; укр. **зозуля** і рос. **кукушка** – це вісниця, провидиця, однак укр. зозуля – ще символ безпритульності, самотності, а також дружини, сестри, матері; укр. **калина** – символ краси, здоров'я, дівчини, дівочтва, любові, України, рос. **калина** символізує розлуку і невдале заміжжя.

4. **Визначте символічну розбіжність у таких парах слів:**

укр. держава – рос. государство, укр. подружжя – рос. супружество,
укр. злидар – рос. нищий, укр. лікарня – рос. больница.

Найбільші розбіжності слова-відповідники в різних мовах мають у семантичних асоціаціях, при цьому специфічні семантичні асоціації властиві не тільки лексиці, у значенні якої наявний національно-культурний компонент, а й звичайним нейтральним загальноживаним словам на означення речей і понять, поширених у всіх культурах.

Так, слово хазяїн у росіян викликало асоціації человек, мужчина, владелец, сад, деревня, город, в українців – чоловік, володар, підприємець, господарство, будинок, п'єса Карпенко-Карого, у туркменів – великий чоловік з бородою, великий чоловік з бородою й вусами, солідний чоловік в халаті, офіціант. Слово весілля у студентів-туркменів асоціюється, на відміну від українців і росіян, не тільки з веселістю, а й з утратою, із змаганням.

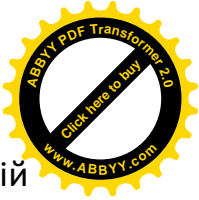
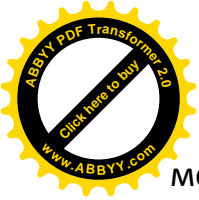
5. **Які асоціації у вас викликають слова *молоко, сонце, Новий Рік, зима*. Подайте у вигляді асоціативного куща.**

Очевидним є вплив культури на стилістичну диференціацію мовних засобів (історія писемності, літератури, школи, народного світогляду, різних суспільних ідеологічних течій тощо). Цей вплив не так помітний, як у лексичній системі, він прихований, але має значно глибший характер. Наприклад, досить виразною є відмінність української та російської мов у стилістичній маркованості спільних за походженням слів. Оскільки на російську літературну мову значний вплив мала старослов'янська мова, а українська літературна мова сформувалася на народній основі, то відповідно в російській мові словами високого стилю є старослов'янізми, а в українській – одне із синонімічних народних слів. Старослов'янізми, яких в українській мові дуже мало, часто використовуються як засіб комічного, насмішки, характеристики персонажа тощо.

Наприклад, *іде – гряде, долоня – длань, сказав – повів, дерево – древо; «Рци одно слово: «Люблю Вас, пане Возний», і аз, вишеупомянутий, виконаю присягу о вірнім і вічнім союзі з тобою» (І. Котляревський).*

6. **Наведіть приклади старослов'янізмів, які є синонімами до українських слів.**

Своєрідним є сам процес спілкування в різних культурах. Мовний етикет, тобто мовна поведінка в певних ситуаціях, у різних культурах відмінна. Йдеться про правила мовного спілкування дітей з батьками, чоловіка з дружиною, господаря і гостя тощо. Так, англійським і американським

мовними етикетами передбачається, що в магазині чи будь-якій іншій установі першим вітається господар, а в нас – навпаки. Оголошуючи по радіо про прибуття чи відправлення поїзда, літака тощо, диктор у кінці оголошення дякує, що зовсім не властиве, наприклад, слов'янській культурі.

7. Висловіть власне ставлення до вживання в українській мові займенника Ви під час звертання до батьків чи рідних.

Те, що мова і ментальність тісно пов'язані, загальновідомо. Менталітет (людини, суспільства, народу) – це душа, специфічне інформаційно-енергетичне поле, що охоплює емоційний, інтелектуальний та духовний рівні життєдіяльності розгорнутої соціальної системи. Природне і культурне, раціональне (інтелектуальне) і підсвідоме (інтуїтивне), індивідуальне і суспільне – все це «перетинається» та постійно взаємодіє на рівні менталітету і здобуває кінцеву змістовну складову на вищих – духовному, моральному та релігійному рівнях.

8. Назвіть і запишіть основні риси ментальності українського народу. Продемонструйте відповідь прикладами. По можливості складіть схему «Український менталітет».

9. Прочитайте текст. Знайдіть ознаки українського менталітету.

І всі весни його дитинства склалися в одну, прадід стояв, мов знатник, що знає всі весняні тайни, він здавався Данилкові господарем степових звичаїв. І щороку весна приходила краща і дужча, починав її бабак, що прокидався на Явдоху до сходу сонця й свистів.

Прадід примічав звідки в цей день вітер, коли з Дніпра – риба ловитиметься, коли із степу – добре на бджоли, коли з низу – буде врожай; а побачивши першу ластівку, треба було вкинути на неї жменю землі – «на тобі, ластівко, на гніздо!», ластівки не летять у вирій, а, зачепившись ніжками, зимують на дні моря, ріки чи криниці. Далі з'являвся голубий ряст, а прадід наказував зірвати його швиденько і топтати, приказуючи: «топчу, топчу ряст, дай, Боже, потоптати й того року діждати!», а хто не встигне – тому на той рік рясту не топтати, на лаві лежати, і ряст у Данилка був дивним тройзіллям, і казав Данилко за всіма, коли хтось трудний одужував, – «о, вже виліз на ряст!»

А перший грім, цей весняний будило, після нього земля розмерзається до краю, а дівчата біжать стрімголов умитися з криниці і втертися червоним поясом – на красу, а хлопці беруться за риг хати й силкуються підняти – на силу, і тільки після першого грому вечеряють на дворі, а не в хаті, о перший грім весни! (Ю. Яновський).

- Пригадайте і запишіть прикмети, пов'язані з приходом весни.
- Зробіть морфемний аналіз слів тройзілля, стрімголов, прадід, силкуються.
- Зробіть повний синтаксичний аналіз першого речення.

У сфері фразеології найбільш яскраво виражається національний спосіб світосприйняття. Саме фразеологічні вирази становлять безпосередньо відбивають позамовну дійсність і мають образно-символічну основу. У фразеологізмах знайшли вираження як культурні архетипи, так і сутнісні моменти географічної, геополітичної, господарчої, соціальної, політичної, релігійної, культурної реальностей, які виявили вплив на його формування. Важливим є те, що національні особливості виявляються у специфічній образності фразеологізмів, яка виникає внаслідок оригінального поєднання понять, що створюється на основі постійних словесних образів-символів, які є результатом образного переосмислення предметів і явищ, які у результаті метафоризації, окрім прямого значення, можуть уживатися переносно для позначення властивостей інших предметів та людських емоцій. У процесі аналізу образної системи фразеології стає зрозумілим, що сам вибір образу-прототипу – це вже вираження національного світосприйняття.

10. За тлумачним словником з'ясуйте поняття «архетип». Назвіть відомі вам архетипи.

11. З'ясуйте значення фразеологізмів. Доберіть до них синонімічні та антонімічні сполуки. Простежте ознаки українського менталітету.

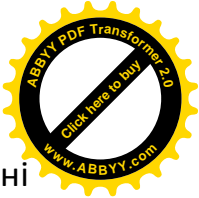
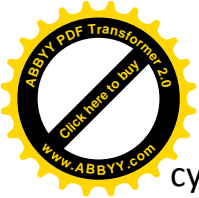
Спить як після маківки, як мак на четверо, як виросте гарбуз на вербі, орати носом, захекався (задихався) як віл у борозні, тримати на своєму горбі, тихий як робочий віл, причепився, як голодний до борщу, недаром хліб їсти, живе як галушка в маслі, диба мов муха по сметані.

12. Перекладіть фразеологізми українською мовою. При потребі скористайтеся словником. З'ясуйте відмінності в культурах цих народів.

Сбивать с толку, дурной глаз, делать хорошую мину при плохой игре, остаться с носом, одного поля ягода, слоняться, болтаться без дела, знать, как свои пять пальцев, чувствовать себя не в своей тарелке, на широкую ногу, как две капли воды, хозяин положения, брать в оборот, идти в ногу.

13. Прочитайте текст. Визначте його стиль. Складіть тези і запишіть.

Оскільки мова є суспільним явищем, то вона перебуває в тісному зв'язку із суспільством. Цей зв'язок є обопільним. З одного боку, мова створюється і розвивається суспільством, з іншого – без мови не було б

суспільства. Розвиток і функціонування мови значною мірою зумовлені станом суспільства. Так, зокрема, в мові відображається соціальна диференціація суспільства (класова, професійна, статева). На стан мови впливають демографічні процеси (зміни в чисельності населення, у співвідношенні жителів міста й села, міграційні процеси), рівень загальної освіти народу, розвиток науки, створення державності тощо. Свідомий вплив суспільства на мову (цілеспрямовані урядові заходи) називають мовною політикою. Від цієї політики залежить мовна ситуація в багатомовному суспільстві.

Проблема взаємовідношення мови і суспільства охоплює й такі питання, як мова й народ; мова й особа (індивід); мова й класи та інші соціальні групи людей.

Мова – загальнонародне явище. Народ – творець і носій мови одна особа безсильна будь-що змінити в мові, бо мова розвивається і змінюється за своїми суб'єктивними законами. Навіть геніальна особистість не здатна змінити мову, а може лише виявити приховані потенції мови, показати, як ефективно можна використати те, щ в мові існує.

Отже, мова і суспільство перебувають у тісному взаємозв'язку. Немає жодної суспільної сфери, куди б не проникала мова. Вплив суспільства на мову і мови на суспільство вивчає спеціальна лінгвістична дисципліна – соціолінгвістика (За М. Кочерганом).

14. Проаналізуйте мовну ситуацію у своєму місті (селі). Складіть анкету для опитування жителів з метою визначення їхньої першорядної мови.

15. Назвіть субмови за соціальною та територіальною диференціацією суспільства. Наведіть приклади.

Тема для розмови

Поміркуйте, чи засмічують мову діалектизми, жаргон, сленг та арго або вказують на розвиток мови.

Писемні різновиди мови не можуть нормально | функціонувати без підґрунтя, без постійного підживлення з рухливого усного мовлення, в якому, власне, і відбувається реальне життя мови, постійний її, хоч і непомітний у щоденному спілкуванні, рух.

Усна мова має багато різновидів. Це і обласний діалект, і розмовна мова міста, так зване міське койне, і різного роду жаргони – соціальні, вікові, зокрема так званий молодіжний жаргон, сленг тощо. Усі ці різновиди єдиної національної мови перебувають у постійному рухові і взаємодії.

ТЕМА 3. Українська мова в контексті української культури

Варіант 2

*Обминайте чужинні слова костурбаті,
Що до нашої мови зухвало повзуть.
Говоріть, почувайтеся, наче в святі
І натхненні слова радість волі принесуть.
Говоріть про любов і про віру у щастя.
Уникайте мовчання, нудьги і ниття.
Говоріть, хай в розмові слова веселяться,
Говоріть і продовжуйте мові життя.*

Комунікативна розминка

Прочитайте епіграф уроку. Як ви розумієте його? Хто автор цих рядків?

МОВА – характерний для людського суспільства специфічний вид знакової діяльності, який полягає у застосуванні історично усталених у певній етнічній спільноті артикуляційно-звукових актів для позначення явищ об'єктивної дійсності, їх ідеальних відображень у свідомості з метою обміну між членами спільноти осмислюванню інформацією та фіксації інформації шляхом механічного звукозапису або переведення звукових мовних актів у письмові знаки (О. Мельничук)

1. Прочитайте текст, визначте основну думку. Розкрийте значення слів «мова», «особистість», «слово». Що ці слова значать для людини?

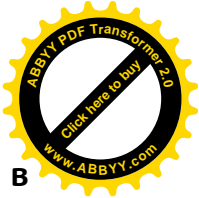
Надзвичайна мова наша є таємницею. В ній всі тони і відтінки, всі переходи звуків від твердих до найніжніших... Дивуєшся дорогоцінності мови нашої: в ній що не звук, то подарунок, все крупно, зернисто, як самі перла. І справді, інше слово часом дорогоцінне самої речі.

Пригадаймо такі слова, як «оксамит», «перла», «намисто», «рушник», «хустка», «знамено»... Кожне слово має свій сенс, свою красу. У мене особисто народжується велике почуття радості при згадці таких слів, «світанок», «сонячний промінь», «весняний струмок», «голуба далечінь», «блакитна високість»... А скільки таких слів існує, і за кожним – глибинна суть і краса!

У величезному мовному запасі вибрати потрібне слово – то велике вміння, і, навпаки, якщо ви користуєтеся словом неточним, то це, власне, те саме, коли б замість відточеного олівця на уроці малювання ви користувалися б цвяхом.

Знання рідної мови визначає багатство, широчінь інтелектуальних і естетичних інтересів особистості. Той, хто не знає рідної материнської мови або цурається її, сам засуджує себе на злиденність душі, стає безбатченком.

(В. Сухомлинський)

2. Прочитайте текст, з'ясуйте значення слів, тлумачення яких подане в довідці: **аматор, державність, дилетант, амбіції, концепція, доктрина, діаспора, слов'яни, народність, історіографія, етногенез, стереотип.**

Походження Українського Народу та Української Мови

У наш час відновлення української державності й відродження духовності помітно зріс інтерес до походження українського народу та його мови. З цього приводу з'явилося чимало публікацій, серед авторів яких, на жаль, мало науковців, а більше аматорів – журналістів, письменників, інженерів, лікарів, комерсантів. У цих публікаціях наукові відомості часто губляться у потоках вигадок, фантазій, міфотворчості, фальсифікації. Читачеві буває важко зорієнтуватися в усьому цьому, і він часто сприймає вигадки як історичну правду. Завдання науковців – протиставити всім таким делитантським уявленням про історію українців та їхньої мови і шовіністичним амбіціям виважену і науково обґрунтовану концепцію.

Чи готові вони до цього? В принципі – так, але тут не все так просто, як здається на перший погляд, бо й серед науковців існують різні підходи до цих проблем.

На час проголошення незалежності України ще панувала офіційна й непорушна доктрина про давньоруську народність спільну для всіх східних слов'ян давньоруську мову, внаслідок розпаду яких в епоху феодальної роздрібненості нібито й утворилися не раніше XIV ст. три східнослов'янські народи та їхні мови. На противагу цьому вчені української діаспори дотримувалися концепції М. Грушевського про витоки української народності безпосередньо з праслов'янського періоду, тобто із середини I тисячоліття н.е., що радянська історіографія рішуче відкидала, як ворожу концепцію.

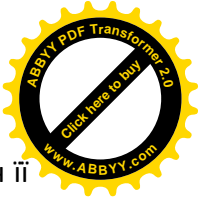
Нині ситуація кардинально змінилася, й обидві концепції з антагоністичних стали фактично паритетними. За таких умов одні вчені твердо залишилися на традиційних позиціях, вважаючи спільною основою всіх східних слов'ян давньоруську народність, яку нині дехто називає давньоруською етномовною спільністю, другі прийняли концепцію М. Грушевського та його послідовників, треті шукають якихось нових нюансів розв'язання проблеми етно- і глотогенезу українців, українців, а серед четвертої групи вчених помітна деяка розгубленість, бо усталені стереотипи похитнулися, а щодо нових ще немає жодних офіційних вказівок (Г. Півторак).

Довідка

Аматор – самодіяльний актор, музикант, художник.

Амбіції – гонор, чванливість.

Державність – державний лад, державна організація.

Дилетант – особа, що займається якоюсь справою(в галузі науки, мистецтва), хоч її знання в цій справі поверхові.

Концепція – система поглядів на певне явище; спосіб розуміння, тлумачення якихось явищ, основна ідея будь-якої теорії.

Доктрина – наукова або філософська теорія, політична система.

Діаспора – розсіяння по різних країнах народу, вигнаного завойовниками за межі батьківщини.

Історіографія – історія історичної науки в цілому, а також сукупність досліджень, присвячених певній темі чи історичній епосі, або сукупність, яким властива внутрішня єдність.

Етногенез – походження народів

Стереотип – слово, мовний зворот, що повторюється без змін, автоматично, як усталена формула, мовний шаблон; трафарет.

Варто прочитати!

Книгу Ю. Шевельова «Портрети українських мовознавців» надруковану у видавництві «КМ Академія».

Книга містить нариси про видатних українських мовознавців Доби Розстріляного Відродження Всеволода Ганцова, Олени Курило, Костя Михальчука, а також оглядову статтю, що характеризує діяльність учених цієї доби.

Зверніть увагу на статтю Олени Курило «Курило і історія української мови».

3. Прочитайте висловлювання про мову та поясніть їх. Яке значення мови в житті і розвитку народу, нації? Виокреміть з представлених рядків тези і поясніть їх.

1. Ти зрікся мови рідної. Нема
Тепер у тебе роду, ні народу.
Чужинця шани ждатимеш дарма –
В твій слід він кине сміх-погорду! (Д. Павличко).

2. Душа прарусинської мови, –
Калина багатих полить.
Глибинна у неї основа,
Джерельця струмують із «Слова»
І «Повісті временних літ» (О. Лупій).

3. Любить рідну мову замало,
Потрібно іти на весь зріст
Супроти лихої навали,
Що нищить, отрує, палить
Наш корінь прадавній, наш зміст (О. Лупій.)

4. Чую мови барвистий розмай,
Щиро радуюсь кожному слову,
Говори мені, серце втішай –
Чути хочу чаруючу мову (Р. Гамзатов).

5. України великої слово –
Скарб, народом перейдених літ.
Багатій, розбруньковуйся, мово,
Неосяжний чаруючий світ (О. Ющенко).

6. О мово українська! Ти – вода
З кринички, над якою гнуться верби,
Холодна, і прозора, і проста,
А без води я вже давно помер би... (Ю. Бедрик).

➤ **Оберіть будь-який уривок і продовжіть свої міркування прозовими рядками, розвиваючи думку автора.**

4. Хто з українських митців причетний до розвитку української мови, назвіть їхні прізвища. Який саме внесок у розвиток мови вони зробили? Оформіть свою відповідь у вигляді міні-повіді.

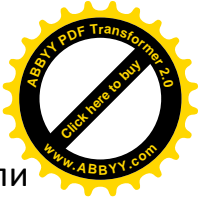
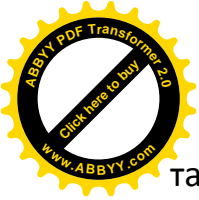
Рефлексія та самоперевірка

1. З чим пов'язується сучасна українська мова?
2. Хто є основоположником нової української мови?
3. У якому році українська мова стала державною мовою України?
4. Назвіть останню дату видання українського правопису?

5. Прочитайте текст, з'ясуйте до якого стилю він належить. Яка його головна думка та над чим цей текст змусив вас замислитись? Виправте помилки у допущених словах.

«...Напитись голосу твого ...», – каже Ліна Костенко про людські почуття, а мені хочеться начитатися, часом уголос, наслухатись розумного, чистого, дзвінкого, мелодійного, рідного, справжнього українського слова – хоча б у газеті. Тому, крім фахової літератури, протягом багатьох років передплачую й «ЛУ», де можна почерпнути ширшу, не обмежену рамками фахового формату інформацію, щоби сформувати в учнів не тільки знання предмета, який вони вивчають, а й паростки громадянського ставлення до життя і подій. Адже не можна вважати себе громадянином, якщо не знаєш державної мови.

Як педагог, я певна, що ставлення до дітей до мови залежить не зовсім від них, а точніше, - зовсім не від них, а від їхніх вихователів (батьків, бабусь

та дідусів, людей рідних та нерідних...), які в тому сприйнятливому віці, коли дитина вбирає в себе все як губка, не при звичають її зі своєї дорослої волі ані до рідної культури, ані до мови, позбавляючи усвідомлення національної незалежності.

Ось один з епізодів у нашому невеличкому містечку. Молода мама, що тепер на заробітках у Києві, каже малому, який у книгарні тягне з полиці тягне з полиці книжечку: « Пастафь на место, она же на украинском...». Питаю в неї: «Чому ви не розмовляєте українською?»- «Так у нас ва дваре все па- русски разговаривают...»

Те, що відбувається з нашими дітьми в дошкільному віці, можна порівняти хіба, що з жартом: « Ти вмієш грати на піаніно?»- « Не знаю, не пробував». Або: «Чому ти не віддаєш дочки в музичну школу вчитися на скрипці?» – «Нехай вона спочатку виявить до цього інтерес...». Резонно, якщо відкинути сумнів у тому, що доля буде милостивою до них... (З газети).

6. Балада про рідну мову. Прочитайте вірш. З'ясуйте, яка його головна думка. Яких суспільних подій торкається даний вірш?

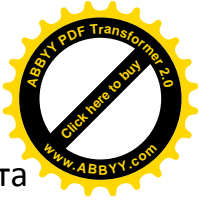
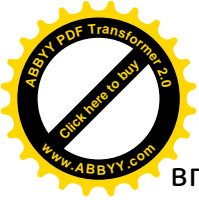
Порубана, але не вбита
Замулена, але жива,
Моя ти мово сумовита,
М'яка з вербового шитва.
Не залишай мене у скруті,
Коли ні сміху, ні плачу.
Не віддавай в полон манкуртам,
Де рідне слово не почуть.
Не пробачай мені, сірому,
Коли тебе під корінь жнуть,
Коли безбатченки із дому
Одну, мов покриту, женуть.

Тебе не висіять крізь сито,
Не розмінять на мідяки.
Моя ти мово росяниста,
Не запресована в тюки.
Мого життя свята основа.
Нема у тебе куцих меж.
Убити можеш дієсловом
І дієсловом любиш теж.
Нема у світі ні світання,
Ані смеркання – жити й жити!
Ти вся одне, одне повстання,
Яке в віках не задушить

(М. Палієнко)

7. Перепишіть, поставте розділові знаки. Визначте мовні засоби, що об'єднують речення в зв'язний текст. До якого типу мовлення належить цей уривок? Поясніть лексичне значення слів філологія та утвір.

Як, за якими законами, керуючись якими прагненнями, чиєю користуючись наукою, чи підслухуючи гомін струмка або подиху вітру, творить народ свою мову? Чому мова німця звучить інакше, ніж мова слов'янина? Чому в цих мовах стільки рідного й стільки чужого? Де, в яких далеких епохах, в яких далеких країнах вони сходилися і як розійшлися? Що повело одну мову в один бік, так що рідні брати, зійшовшись потім, не

впізнали один одного? Усі ці питання нескінченне завдання філології та історії; але не треба ще бути великим філологом, а досить хоч трохи вдуматись у своє рідне слово, щоб переконатися, що мова народу є суцільний органічний його утвір, який виростає у всіх своїх народних особливостях (К. Ушинський).

Коментар

Філологія – сукупність наук, що вивчають мову й літературу якогось народу.

Утвір – те, що створене ким-небудь, що становить наслідок творчої діяльності, якоїсь праці.

Лінгвокультурологія – це комплексна наукова дисципліна, що вивчає взаємодію культури і мови в їх функціонуванні і відбиває цей процес як цілісну структуру одиниць в єдності їх мовного і позамовного (культурного) змісту.

Лінгвокультурологія не може не цікавитися змінами, які відбуваються в мові, оскільки вони впливають на структури свідомості, змінюється зміст національної ментальності, набір культурних кодів. Культура існує і розвивається у вербальному просторі мовця. Змінюється простір змінюється культура. Основним об'єктом лінгвокультурології вважається взаємозв'язок і взаємодія культури і мови у процесі її функціонування. Предметом – національні форми.

Завдання лінгвокультурології через способи і засоби ментальної репрезентації описати факти національної ментальності, її виявів у мові у принципах органічного дискурсу. Проблемами взаємозв'язку мови і культури займалися О. Потебня, В. Гумбольдт.

➤ **Що нового ви для себе дізналися? З'ясуйте значення слів: ментальність, дискурс, мовний код.**

8. **МОВА – це**

- психічне явище, що міститься у мозку людини;
- соціальне; – синхронічне;
- системне; – суттєве;
- потенційне; – довговічне
- стійке;

➤ **Продовжіть цей ряд. І виведіть таким чином своє тлумачення поняття мова.**

9. **Уведіть дані прислів'я у зв'язний текст та з'ясуйте їхнє значення.**

1. В кого калитка товста, у того мова проста. 2. Красная мова находити добрі слова. 3. Пуста мова не варта доброго слова. 4. Хто своєї мови цурається, хай сам себе встидається. 5. Нагла мова – правд готова. 6. Мова – не полова.

10. **Прочитайте текст. Визначте його головну думку, яка його стильова приналежність? Усно визначте самостійні і службові частини мови.**

Любов до рідної мови

Є різні люди, різного культурного рівня по-різному вони ставляться до мови. Одні розуміють всю глибину значення мови в житті народу, тому плекають її і леліють, дбають про неї, невпинно збагачують свій словник, фразеологію, образність. Послухаєш таку людину: мова ллється, як музика, – багата, барвиста, пересипана народними слівцями, прислів'ями, дотепами, висвічує й виблискує. Є люди і малоосвічені або й зовсім без освіти, але які від природи мають тонке чуття мови. З них бувають талановиті казкарі, оповідачі... Це художники слова – самородки, творці чудових народних пісень, дум, переказів.

Однак є навіть освічені люди, які не дбають про мову. Говорять неохайно, суржиком, не стежать за чистотою слова, сяк-так варнякають. Та ще гірше буває, коли людина нехтує мовою свого народу. Така людина, очевидно, хоче показати, що вона стоїть вище свого народу, а насправді – цим виявляє лише свою некультурність. З цього приводу доречно буде навести слова російського письменника Костянтина Паустовського з його статті «Поезія прози»: «Зі ставлення кожної людини до своєї мови можна цілком точно судити не лише про культурний рівень, але й про її громадську цінність.

Справжня любов до своєї країни немислима без любові до своєї мови. Людина, байдужа до рідної мови, – дикун. Вона шкідлива самою своєю суттю тому, що її байдужість до мови пояснюється цілковитою байдужістю до минулого, сучасного і майбутнього свого народу» (М. Шумило).

11. Написати твір-роздум на тему «Мова в контексті сучасної культури», використавши такі слова: мовна культура, засіб пізнання, етнолінгвістика, національна культура, ментальність, етнос, душа, міра культури, інструмент творення, духотворчий феномен мови.

Домашнє завдання

- Прочитайте вислови та дайте їм коментарі.

«Боротьба за чистоту, за смислову точність, за гостроту мови є, боротьба за знаряддя культури».(М. Горький.)

Мова є однією з важливих ознак загальної культури. Недарма народна мудрість говорить, що людина, висловлюючи думку, завжди прагне всі слова ставити на своєму місці, не порушувати закономірностей граматичної будови, правильно вимовляти слова.(М. Жовтобрюх.)

- Напишіть есе взявши ці рядки за провідну думку тексту.

ТЕМА 4. Лінгвістика наука про мову

*Діалект, а ми його надішем
Міццю Духа і огнем любови
І нестертий слід його залишим
Самостійно між культурні мови.*
(І. Франко)

Комунікативна розминка

Що мав на увазі Іван Франко? Чи вдалося українському народові зробити з діалекту мову?

Лінгвістика, або мовознавство – це наука про природну людську мову загалом і мови світу як її представників. Усі мовознавчі дослідження розподіляють між двома розділами цієї науки – конкретним і загальним. Конкретне мовознавство вивчає окремі мови (україністика, полоністика, русистика) або групи споріднених мов (славістика, романістика). А загальне мовознавство охоплює такі проблеми:

- природу і сутність мови;
- структуру мови;
- походження мови та закономірності розвитку мов;
- виникнення й розвиток письма;
- класифікацію мов світу за походженням і за будовою;
- шляхи і методи вивчення мовного матеріалу;
- зв'язок мовознавства з іншими науками. Продовжіть цей ряд.

Лінгвістика – це наука, яка поділяється на:

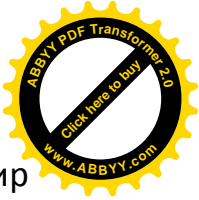
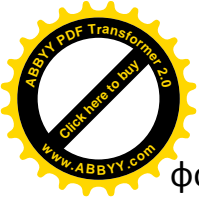
- антропологічну
- дескриптивну
- загальну
- математичну
- описову
- структурну.

➤ **З'ясуйте завдання цих лінгвістик за допомогою словника.**

1. **Прочитайте текст, яка його головна думка? Хто ще з українських митців писав про слово? Складіть план свого виступу, використовуючи даний текст.**

Слово (мова) ще в найсивішу давнину виявило себе як найуніверсальніша форма і буття, і свідомості людини.

Наголосимо: найуніверсальніша! – бо ще на зорі розвитку людства було розуміння, що мова – не тільки оболонка (форма), знак речі чи думки. Слово – це текст і підтекст, образ і думка, конкретне поняття і символ, ідея і

форма, зміст і стиль, відбиток речей – і їх першопочаток, по суті – еліксир творення нових понять і речей. Але щоб усе це схопити – необхідно, щоб хто дивиться очима – бачив, а хто слухає – чув і розумів приховані сутності. Бо слово – безмежність!

Ну що б, здавалося, слова?
Слова та голос. Більш нічого.
А серце б'ється – ожива,
Як їх почує.
Знать, од Бога
І голос той, і ті слова
Ідуть меж люди...

писав Тарас Шевченко, також наголошуючи на дивовижній – божественній і природі, і красі слова. Тому, коли над Україною нависла загроза загибелі («Погибнеш, згинеш, Україно! Не стане й знаку на землі»), великий борець і пророк саме на мову поклав місію рятівника нації і держави, рішуче заявивши:

Я на сторожі коло їх
Поставлю Слово!

Так, мова – і знаряддя спілкування. Але– це одна з функцій. Головне ж, що мова, на думку Тараса Шевченка, – феномен, який виражає людську, земну і космічну сутність, не лише форму буття (свідомість), а й саме Буття людини та нації, цивілізації і культури (А. Погрібний).

2. Розподілити праці відповідно до їх авторів. Та з'ясувати про що вони, використовуючи додаткову літературу.

«Думка і мова», «Мова в нашому житті», Україна: Від мови до нації, «Рідна мова», «Мова і етнос», «Мова і нація», Українці: звідки ми і наша мова?

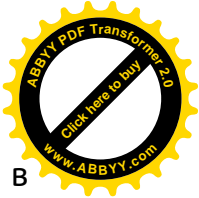
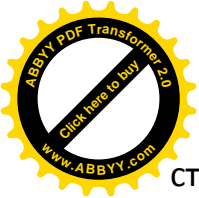
Довідка: Г. Півторак, О. Потєбня, П. Мирний, В. Іванишин, С. Єрмоленко, В. Русанівський, Я. Радевич-Винницький.

3. Поясніть вислів І. Срезневського. Чи згодні ви з автором цих рядків? Обґрунтуйте свою думку.

Рідна мова повинна бути основним підґрунтям нашої освіченості та освіти кожного з нас, чим більше життєвої сили, тим більше життєвої сили в освіченості.

Цікаво знати

УКРАЇНІСТИКА, українське мовознавство. Українське мовознавство коріниться у перших лексикографічних посібниках, що збереглися ще від часів Київської Русі. Це були глоси – одно- й багатослівні тлумачення значень малозрозумілих і незрозумілих слів, здебільшого запозичених з грецької,

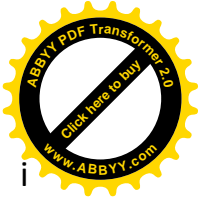
старослов'янської мов. Так тлумачилися тексти в давньоруських книгах уже в 11–13 ст. На основі цих тлумачень склалися перші словнички. У 16–17 ст. в Україні з'явився ряд праць з граматики лексикографії. Вагомим здобутком української лексикографії стали праці Єпіфанія Славинецького та Арсенія Корецького-сатановського, які жили у Москві. Тут Єпіфаній Славинецький створив «Філологический лексиконь» (зведення пояснень термінів Святого Письма) та словник «Книга лєксиконь греко-славено-латинській» Йому ж належать словники латино-слов'янський та слов'яно-латинський, багато разів переписувалися. Один із списків слов'яно-латинського словника доопрацьовував у 1650 Арсеній Корецький-Сатановський.

Кінець 17–18 ст., не було сприятливим для української філології. Було заборонено друкувати конфесійні книжки українською мовою. У 1788 р. з'явилася граMATика А. Коцака, на початку 19ст. у Зх. Україні – «ГраMATика славено-руского» І. Могильницького. Першу граMATику укр. народно-розмовної мови – «граMATику малоросійского нарѣчя» О. П. Павловського – видано 1818. Помітним внеском у дослідження історії української мови були праці М. Максимовича, І. Срезневського, П. Лавровського, які відстоювали самобутність української мови. Визначні праці, присвячені питанням історії укр. мови та її діалектних особливостей, належать О. Потебні. Він перший і єдиний на той час серед учених Росії почав доводити право кожного народу на свою мову, на її вільний розвиток.

У першій половині 19 ст. з'явилися спершу рукописні українські словники, зокрема словник П. Білецького-Носенка, опублікований 1966, а згодом і друковані. праці з мовознавства стали важливим внеском у культуру українського народу.

У 1917 році починається відродження мовознавства. Це відродження мало кілька періодів: перший (1917 – поч. 30-х рр.) характеризується активним розвитком практичного мовознавства, увагою до історії мови і теоретичним опрацюванням граматики, порівняльними студіями; другий (30–40 рр.) – у зв'язку з наступом на українізацію і репресивною політикою – згортання теоретичних досліджень, незавершеністю практичної роботи; третій (50–60 рр.) – намагання оновити теорію мовознавства, увагою до розвитку граматики, лексикографії, лінгвостилістики; четвертий період (70–80 рр.) позначений не лише дальшим розвитком порівняльного і зіставного мовознавства, соціолінгвістичних досліджень, а й творенням теоретично сумнівних прогнозів, що видавалися за соціолінгвістику.

Праці першого періоду: «Українсько-російський словник» В. Дубровського 1918 рік, «Українська мова» М. Гунського і Г. Сабалдири, «Українська мова» М. наконецного, «Український правопис» 1928 рік;

Другого періоду: « Історія форм української мови» М. Гунського і П. Ковальова 1931 рік, «Вступ до мовознавства» М. Калиновича 1940 рік;

Третього періоду: «Курс сучасної української літературної мови» 2-томи 1951 рік, «Українсько- російський словник» 1953–63 роки;

Четвертого періоду: «Голосні фонемі сучасної української літературної мови» Н. Тоцької 1973 р., «Іменник в українській мові» І. Матвіяса 1974 р., «Морфеміка української мови» К. Городенської і О. Безпояско 1987 р.

Українське мовознавство пов'язане з рядом наук, а саме з соціолінгвістикою – наука яка вивчає соціальну природу мови, її суспільні функції, вплив соціальних чинників на мову і роль мови в суспільному житті, а також із етнолінгвістикою, яка вивчає мову в її стосунках до культури. Ну і звісно з літературознавством, психолінгвістикою, герменевтикою.

4. Ознайомившись із теорією з'ясуйте, що вивчає граматику, лексикографія, лінгвостилістика, соціолінгвістика, герменевтика, психолінгвістика, літературознавство. За допомогою можна звернутися до словника лінгвістичних термінів або до «Енциклопедії української мови».

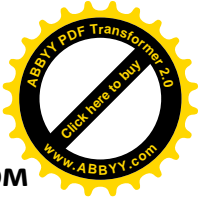
5. Подані речення доповнити так, щоб утворилися складні. Довести, що вони є зв'язним текстом. Дібрати до нього заголовки, який виражав би тему висловлювання. З'ясувати стиль, тип і жанр тексту.

1. Рідною мовою належить вважати мову...
2. Українська мова повинна бути рідною для кожного,...
3. Знати, берегти і примножувати багатства мови – ...
4. Людина, ..., віддаляє від себе від культурно-історичного досвіду і досягнень свого народу, його культурно-духовних надбань. Для неї вмовкає українська пісня, дума, легенда, прислів'я, перед нею зачиняє двері...
5. Не будучи носієм цих надбань, такий «українець»...

6. Прочитайте вірш. Визначте основну думку. Чому автор називає мову солов'їною? Хто ще з поетів характеризував мову за допомогою цього прикметника? Зробіть морфологічний розбір слів: мова, солов'їна.

Рідній мові

Де не гляну, – пуста і руїна,
Вже не чути навіть солов'я.
Так чому ж, ти мово солов'їна?
Солов'їна ніби не моя.
Хто куди – а я до школи знову.
Пам'ятай же, радосте моя:
Той, хто знає українську мову.
Зрозуміє пісню солов'я (М. Сом).

7. Прочитайте текст, визначте його провідну думку. Яким чином даний текст пов'язаний з темою уроку? З якого твору взято цей уривок? Виведіть власні тези з приводу даного уривку та розтлумачте їх.

«Земле рідна! Лежиш ти без меж, як цілий світ, багата, прекрасна, добра, єдина. Поля і сонце, ліси і ріки, люди й городи, звір і бджола, усе і чесність, щастя й спокій – може, пишніше, та ніде не може бути таке, як удома, бо там – неповторно рідне, бо тільки те дає снагу серцеві, розкіш окові, неспокій розумові. Голоси лунають звідти незабутні, навіть коли належать тим, хто пішов з життя, барви панують там лагідні й несамовиті водночас, сили там стільки, що вдихали її навіть на чужині, уже гинули без надії, у безвиході, і можеш стрепенутися й довершити те, чого вже не сподівалися від тебе ні найтяжчі вороги, ні навіть найбільші друзі» .

(П. Загребельний)

Коли говорять про мову, мають на увазі перш за все слова. Без знання слів, притому великої їх кількості, не можна знати мову, користуватися нею...(О. Земська.)

8. Прочитайте вірш про слово. Яка головна думка цього вірша? У чому ж сила слова? Як характеризує слово автор?

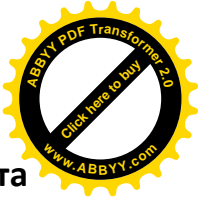
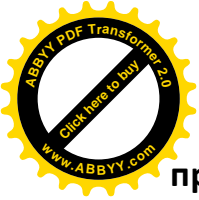
Слова

В вас мудрість вічна і любов жива...
А хтось же вас народжував, слова,
Хтось ті суцвіття звуків винаходив,
Що стали потім мовами народів!
Коли зірки сміялися крізь віття
І у небесну сипались ріллю,
Хтось десь уперше вимовив «люблю» –
І те «люблю» дзвенить тисячоліття...
У гніві хтось промовив слово «гнів»,
А чесний, зраду «зрадою» назвавши,
Чиєсь падлюцтво втаврував назавше –
На сто сторіч, на тисячу віків...
А хтось же вас народжував, слова,

А в них мій край ридає і співа,
І хтось забутий в слові – в зелен-маї –
Із тьми тисячолітньої скресає.
Вони к мені проходять кожну ніч
Невмерлими мільйонами облич,
Печаллями й коханнями своїми,
Ночами і очима голубими...
І хтось у серце проситься в імлі,
І кличе душу, і тривожить знову,
Стоїть і кличе древньо-стовіково.
Хоч не лишив нічого на землі,
А лиш одне – на віки вічне слово.

(С. Тельнюк)

➤ **Як ви розумієте поняття слово? З'ясуйте за допомогою тлумачного словника. Ось як трактує поняття слово М. Кочерган: слово – основна структурно-семантична одиниця мови, яка співвідноситься з**

предметами, процесами, явищами дійсності, їхніми ознаками та відношеннями між ними, вільно відтворюється у мовленні і служить для побудови висловлень.

➤ Хто ще з українських мовознавців досліджував слово? Назвіть їхні прізвища та дайте власне тлумачення поняття слова.

9. Прочитайте текст. З'ясуйте його стильову приналежність. Яке враження він на вас справив, що нового ви для себе почерпнули? Що дізналися? Поясніть значення слів народна мова, письмо, «людова мова».

Вчімося рідної мови

Ми, українці, з давніх-давен мали свою власну рідну культуру, велику рідну мову. Ще не так давно це було, тільки всього два століття перебігло. Були це давні віки, були рідні письменники, великі письменники, – пригадаймо хоч І. Вишенського, Галятовського, Радивиловського, Плетенецького, Петра Могили, І. Максимовича – письменників духовного стану; була рідна наука – і для свого часу велика наука. Згадаймо Лаврентія Зизанія та Мелетія Смотрицького, творців найперших українських граматик (1596 та 1619), згадаймо Памва Берингу, творця українського словника (1627).

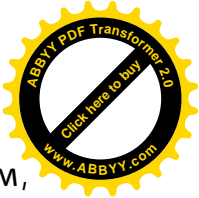
І писали тоді рідною мовою, і слів було цілком досить, щоб висловити хоч яку там розумну думку чи річ. І письменники тогочасні дуже добре знали свою рідну, мову, і хоч затуркували голову їм всякими там грецькими та латинськими граматиками, проте мова їхніх писань завжди була справді українською, завжди близькою до мови народної.

Звичайно, тільки так і повинно було бути: тодішні письменники думали по-українському...

І жваво витворювала ся рідна культура, рідне письмо, рідна наука. Все це пишно цвіло, колосилося. Здавалося, що все те пустить коріння глибоке і буйно уродить.

Навіть справа з вивченням рідної мови стала тоді на ґрунт певний, міцний. Але з 1654 року, коли Україна поєдналася з Московією українська наука заниділа. Українська література спинилася, – її старанно забороняли. Розвиткові української мови, надто мови письменницької, настав край. З уживання мови української почали навіть глузувати...

Мало писалося українською мовою. Тільки з початку цього періоду – з кінця XVII та з початку XVIII віку – маємо літописи, гарною мовою писані, як-от літописи Самовидця, Велички, Грабянки.

Дедалі письменницька мова стає все більше та більше жаргоном, мішаниною української з московським (наприклад, мемуари Ханенка).

От ця перерва в розвитку української письменницької мови і привела до великого занепаду нашої письменницької мови.

Українська мова лишилася сливе тільки у простого люду, заховалася серед низин. В українській мові не стало потрібного чинника, що його бачимо в інших всіх мовах, – це вплив мови письменницької на мову людову. Бо мова витворюється тільки з обопільних впливів мови людової і мови письменницької. У нас цього чинника не стало ще з віку XVIII-го.

Мова людова творилася поволі сама собі, звичайно, постільки те можна. Мінявся світогляд людовий – мінялася, творилася й мова. Мова завше простує за культурністю народу: йде вона вгору, коли нарід стає культурнішим, хиріє й нидіє, коли поступу немає. А щодо поступу народу українського, то коли порівняти культурність його за вік, то.. трудно сказати, чи культурність ця значно зросла... (І. Огієнко).

Цікаво знати

Багато хто не знає, що рідна мова закладена в людині генетично. Учені підтверджують геніальний здогад Вільгельма Гумбольдта, висловлений ще у 18 ст., що мова у вигляді коду існує в нейроклітинах людського мозку і генетично передається від батьків до дітей.

Рефлексія і самоперевірка

1. Чому, де, коли і як виникла людська мова?
2. Якою мова була спочатку?
3. Що таке лінгвістика?
4. Які розділи має ця наука?
5. Вивченням чого займається україністика?
6. Які праці присвячені вивченню української мови ви знаєте?

Завдання додому

Прочитайте настанови І. Огієнка та прокоментуйте їх. Який висновок вимальовується? Напишіть власні настанови на зазначені теми: Батьки й рідна мова, мати й рідна мова, школа й рідна мова.

Учитель і рідна мова

1. Кожний вчитель – якого б фаху він не був – мусить досконало знати свою соборну українську мову й вимову та соборний правопис. Не вільно вчителеві оправдовувати свого незнання мови не фаховістю.

2. Як у школі, так і поза нею, учитель повинен говорити тільки взірцевою рідною соборною літературною мовою й вимовою, щоб власним прикладом впливати на учнів і на оточення.

3. Учитель, що навчає тільки місцевою мовою, приносить тим велику шкоду єдності свого народу своєї літературної мови.

4. Кожний учитель, що навчає мови мусить конче працювати на наукового вивчення своєї рідної мови.

5. Кожний учитель, особливо з провінціальної школи, мусить конче збирати діалектологічний матеріал для вивчення своєї рідної мови.

6. Кожний учитель мусить найдокладніше знати Науку про рідномовні обов'язки.

7. Учитель рідної мови в школі мусить навчати тільки сучасної соборної літературної мови.

8. Учитель рідної мови в школі мусить конче навчати своїх учнів про найголовніші рідномовні обов'язки.

9. Учитель рідної мови мусить бути душею «Гуртка плекання рідної мови» в його школі. Він же уряджує «Свято рідної мови».

10. Учитель рідної мови мусить пильнувати викликувати в своїх учнів любов, пошану та зацікавлення до рідної мови, а це приведе їх до глибокого вивчення її.

11. Всі вчителі інших предметів мусять завжди привертати пильну увагу, щоб на їхніх годинах панувала чиста літературна мова. Бо мало зробить сам учитель рідної мови, якщо його не підтримають і вчителі інших предметів.

ТЕМА 5. Історія мовознавства в особах. Видатні мовознавці вітчизняної науки та їх праці

Варіант 1

Шлях науці торує слово...
О. Потебня

Комунікативна розминка.

У кожній науці є багато дослідників, які намагаються зробити свій посильний внесок у розвиток певної галузі знання, але про вагу здобутків кожного можна судити тільки з часом. Якими професійними й особистісними рисами, на вашу думку, має володіти науковець, щоб стати, наприклад, видатним мовознавцем?

1. Ознайомтеся з бібліографічною довідкою. Самостійно встановіть, які періоди в житті й науковій творчості були у вченого. Назвіть його найвідоміші праці різних періодів.

МАКСИМОВИЧ Михайло Олександрович (1804–1873). Український мовознавець, фольклорист, історик. Народився на хуторі Тимківщина, тепер с. Богуславець Золотоніського району Черкаської області.

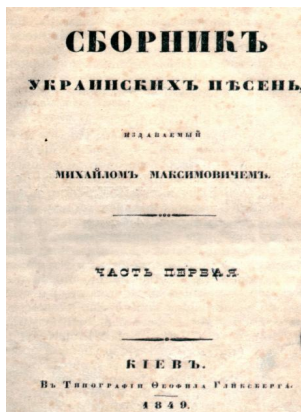
У філологічній галузі сферою зацікавлення були питання формування і розвитку української мови та визначення її місця серед інших слов'янських мов.

Започаткував наукове дослідження фольклору України й тим самим дав поштовх для інших досліджень у царині україністики.

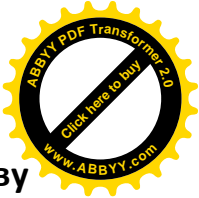
Праці: «Сборник малороссийских песен» (1827), «Украинские народные песни» (1834), «Голоса украинских песен» (1834) та інші.

➤ **З'ясуйте, які мовні зміни відбулися в назві району, де народився М. Максимович, якщо зважати на те, що назва району походить від назви м. Золотоноша.**

3 наукових джерел-----

Титульна сторінка книги
«Сборник украинских песен»,
виданої М. Максимовичем 1849 р.

2. Прочитайте лист М. Максимовича до Т. Шевченка. Яку наукову цінність має епістолярій? З'ясуйте значення термінів «епістолярій» і «діарій» за словниками.

20 декабря 1857 г. Москва

Привіт і поклін тобі, наш любий, наш славний Тарасе, од щирого серця і повності душевної! Радів і тужив я, чуючи про тебе, читаючи твої вірші красномовнії і кріпкодумнії, і на останку – і твої листи до Щепкіна, сього дивно-милого чоловіка, що і надзаходи віку світить і гріє душею своєю, як вранці світить і гріє яснее сонце. Полетів би і я оце із ним до Нижнього – да ба! Нужда не пуска з Москви... живи, небоже, роби небоже, то й Бог допоможе! Як кажуть на нашій Україні. Так хоч словцем сказаться, коли не в волі повидаться!

Прийми оці книжиці моєї праці! Бач, і я на старості став віршовник, і з письменного книжного Ігоря зробив співаку-українця. Наполовину, здається, таки гарненький; дещо вже й сам полагодив; а що тобі не сподобається, будь ласков, напиши мені, коли буде досужно! Да ще от яка просьба до тебе, наш віщий Бояне! Ми тут дуже бажаєм твоїх пісень і віршей, не тільки про себе, да щоб і в світ їх пустить через «Молву» да «Руську бесіду»: так чи не можна одолжить їми і мене, і видавцев помянених журналів, і всіх земляков... як то раді будуть побачивши їх друкованими! Знаю те по слічній «Наймичці»! Бувай же здоровенький і ясненький, любий земляче! милий соловейку!.. Помагай Бог тобі, щоб-таки справді побачила тебе Україна на своїм розкошном лоні... бо вже вона все жде не дожде тебе із дальної чужини, і як в тій пісні співається:

Лети, лети, соколу,
Я жду тебе з тоскою,
Личко з пилу умию,
І обійму за шию!

Обіймаю ж і я тебе, коханий земляче, мислями моїми і серцем.

(М. Максимович)

- Яку роль відіграють звертання у листі? Яке ставлення до адресата вони засвідчують?
- Поясніть значення підкреслених слів.
- Виконайте словотвірний аналіз слів красномовнії і кріпкодумнії.

3. Уявіть, що вам випала унікальна нагода написати листа до відомого мовознавця XIX століття. Самостійно оберіть форму викладу (як до відомої постаті, як до старшого товариша тощо). Що потрібно врахувати для цього?

4. Прочитайте бібліографічну довідку. Доповніть її самостійно дібраною інформацією.

О. О. Потебня.

ПОТЕБНЯ Олександр Опанасович (1835–1891). Український та російський мовознавець, педагог, філософ, етнограф, славіст, «людина-епоха».

Родом із села Гаврилівка Роменського повіту Полтавської губернії (тепер – Сумської обл.). Закінчив історико-філологічний факультет Харківського університету.

Засновник Харківської лінгвістичної школи, основоположник психологічного напрямку в слов'янському мовознавстві, творець лінгвістичної поетики.

Російська Академія наук присудила йому Ломоносівську премію, обрала членом-кореспондентом.

Наукова спадщина охоплює праці з проблем походження мови, етимології, діалектології, порівняльного мовознавства.

Праці: «Із записок з руської граматики», «Етимологічні нотатки» (1879–1883), «Замітки про малоруське наріччя» (1871) та багато інших.

➤ **З'ясуйте значення терміну «поетика» за лінгвістичними словниками. Як часто Ви зустрічалися з цим поняттям?**

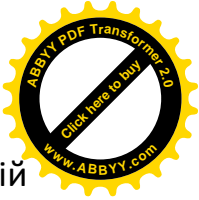
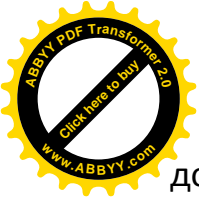
З наукових джерел-----

Титульна сторінка книги
«Мысль и язык» О. Потебні

5. Прочитайте фрагмент із праці «Мысль и язык» О. Потебні. Чи погоджуєтеся Ви з міркуваннями вченого? Відповідь обґрунтуйте.

Слово не є [...] зовнішнім додатком до готової вже людської душі ідеї необхідності. Воно є засобом, що впливає із глибини людської природи, створювати цю ідею, оскільки тільки за допомогою його відбувається її розклад думки. Як у слові вперше людина усвідомлює свою думку, так у ньому ж насамперед вона бачить ту законність, яку потім переносить у світ. Думка, виплекана словом, відноситься безпосередньо до самих понять, у них знаходить шукане знання, на слово ж починає дивитися як на побічний і

довільний знак і дає змогу спеціальній науці для пошуку необхідності у всій будівлі мови й у кожному окремому її камені.

Таку ж важливу роль відіграє слово й стосовно іншої властивості думки, неподільної з попередньою, саме щодо прагнення усьому визначити своє місце в системі. Як необхідність досягає свого розвитку в понятті й науці, яка позбувається усього випадкового, так і схильність приводити в систему задовольняється наукою, в яку не входить незв'язане. Шлях науці торує слово [...] коли людині стала більш-менш доступна наукова система понять, слово справді вносить у думку дуже мало: спочатку ж воно дійсно дає новий зміст, вказуючи на відношення мисленої одиниці до низки інших. У цьому можна переконатися, наприклад, з будь-якого розумного, заснованого на мові мітологічного дослідження.

(О. Потебня)

➤ Поясніть значення виразу О. Потебні, який є епіграфом і взятий із праці «Думка і мова». Поміркуйте чи може цей вираз бути предметом дискусії. Якщо так, то проведіть невелику дискусію з цього приводу в класі.

➤ Виконайте фонетичний аналіз слова схильність.

6. Ознайомтеся з бібліографічною довідкою про відомого вченого. Що Ви знаєте про цього науковця виключно як лінгвіста. Підготуйте повідомлення про наукову діяльність П. Житецького.

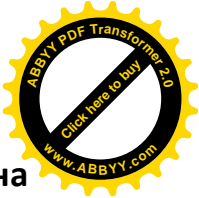
ЖИТЕЦЬКИЙ Павло Гнатович (1836–1911). Видатний український філолог, фольклорист, етнограф.

Народився у м. Кременчук Полтавської обл.

Автор праць з *мовознавства, літератури, фольклору*. Досліджував українські народні думи, аналізував їхню мову й стиль. Започаткував і розвинув новий напрям українського мовознавства – історію української літературної мови («Опис Пересопницького рукопису XVI ст.» 1876, «Начерк історії літературної української мови. До Ів. Котляревського», 1914, у співавторстві та ін.).

Праці: «Нарис звукової історії малоруського наріччя» (1876), «Думки про народні малоруські думи» (1893), «Про переклади Євангелія малоруською мовою» (1905) та ін.

➤ Що вивчає історія української літературної мови? Визначте її предмет і об'єкт. Де можна застосовувати знання з цієї галузі? Назвіть імена вчених, яких зараховують до когорти істориків мови.

7. Проаналізуйте мовні засоби й стиль народної думи, зважаючи на погляди П. Житецького та доповнюючи їх власними міркуваннями.

Максим козак Залізняк,
Козак з Запорожжя,
Як поїхав на Україну,
Як пишная рожа!
Зібрав війська сорок тисяч
В місті Жаботині,
Обступили город Умань
В обідній годині.
Обступили город Умань,
Покопали шанці
Та вдарили з семи гармат
У середу вранці.

Та вдарили з семи гармат
У середу вранці,
Накидали за годину
Панів повні шанці...
Отак Максим Залізняк
Із панами бився
І за те він слави
Гарної залучився.
Лине гомін, лине гомін
По степу німому, –
Вертаються козаченьки
Із бою додому.

(3 книги)

Довідка:

шанці – військові земляні укріплення у вигляді ровів із насипом; окопи.

8. Прочитайте бібліографічну довідку. Віднайдіть на географічній карті ті країни Сходу, якими цікавився вчений. Поясніть, чим саме приваблювали вони А. Кримського.

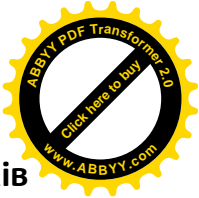
КРИМСЬКИЙ Агатангел Юхимович (1871–1942). Український сходознавець, мовознавець, славіст, літературознавець, письменник, перекладач.

Народився у м. Володимир-Волинський, тепер Волинської обл.

Був один з найвидатніших учених світу. Володів майже шістдесятьма мовами, зробив значний внесок в українське й світове сходознавство та *україністику*. Автор понад 1000 *монографій*, підручників, *статей*. Багато зробив в українському *мовознавстві*, зокрема у вивченні історичних пам'яток української мови та її діалектних особливостей. Залишив велику художню спадщину (*поезії, оповідання, повісті*), від нього починається школа художнього *перекладу* східної поезії в Україні.

Праці: «Нариси української мови та хрестоматія з пам'ятників письменської староукраїнщини XI–XVIII» (1922) у співавторстві з О. Шахматовим, «Українська мова, звідкіля вона взялася і як розвивалася» (1922), «Нарис історії українського правопису до 1927 р.» (1927) та ін.

➤ **З'ясуйте значення терміну «поліглот» за лінгвістичними словниками. Чи можна його застосовувати до цього науковця? Відповідь обґрунтуйте.**

➤ Кого з відомих українських перекладачів Ви знаєте? Письменників яких країн вони перекладали.

➤ Чому особливу увагу слід надати різним перекладам одного і того ж твору? Проаналізуйте звукові та стильові зміни в перекладі порівняно з оригіналом.

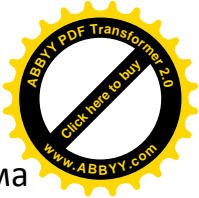
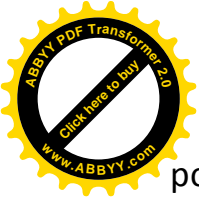
<p>Как беден наш язык! – хочу и не могу, – Не передать того ни другу, ни врагу, Что буйствует в груди прозрачною волною Напрасно вечное томление сердец, И клонит голову маститую мудрец Пред этой ложью роковою Лиш у тебя, поэт, крылатый слова звук Хватает на лету и закрепляет вдруг И темный бред души, и трав не ясный запах; Так, для безбрежного покинув скудный дол, Летит за облака Юпитера ореол Сноп молнии неся мгновенный в верных лапах. <i>Афанасий Фет</i></p>	<p>Убога мова в нас! Хотіти й не могли, – Ні друзям, ні чущим не перекажеш ти Того, що в грудях б'є, немов прозорі хвили І марна вся жага невтолених сердець. І перед вічною оманю мудрець Схиляє сивину в несилі. Спроможен тільки ти, поете, в слухну мить Крилатим звуком слів схопити й закріпить І темні сни душі, і трав зникомий запах. Так для безмежності лишивши діл земний, Юпітерів орел сяга височини Й раптових блискавиць приносить сніп у лапх. <i>Переклад Г. Кочура</i></p>
---	--

➤ Підготуйтеся до «круглого столу», що буде присвячений перекладознавству. Самостійно доберіть необхідний матеріал.

9. Прочитайте текст. Придумайте заголовок. Вибір обґрунтуйте. Визначте його тему й основну думку. З'ясуйте стильову належність.

Поміж перськими ліриками найславніше ім'я є Гафіз із Шіраза, «перський Анакреонт», «співець троянд і солов'їв», – поет не тільки надзвичайно популярний у своїй рідній Персії, де його газелі співаються як народні пісні, а добре відомий і в Європі, бо через збірку ... німецького класика Гете мав Гафіз велику силу і над європейською поезією.

І народивсь Гафіз (так коло 1300-го року), і жив, і помер (1389) у південній Персії, в місті Шіразі, в тому самому благодатному місті, яке в переднішому XIII вікові дало для Персії теж дуже славного і дуже улюбленого її письменника-мораліста Сааді Шіразького (1184–1291). Тільки ж Сааді не сиділося вдома, і він багацько блукав по світі, а Гафіз навпаки – він увесь зрощений із рідним Шіразом. Аж надто зрідка покидав він своє рідне місто, і малює він у своїй поезії Шіраз, мов рай земний: скрізь квітники із

рож-троянд; скрізь ляцять-співають соловейки, що закоханими очима дивляться на горді троянди; річка Рокнабад з її надбережними краєвидами – самісінька принада; повітря – зцілюще; все кличе людину втішатися солодким життям, особливо серед весняного процвітання.

Поет на правду звався не «Гафіз», а Шамседдін Мохаммед, або попросту навіть тільки Мохаммед. (А.Кримський)

➤ **Дайте визначення поняття «троп» на основі вивченого в попередніх класах. Власну дефініцію порівняйте з поданою нижче.**

Троп [грец. tropos – зворот] – мовний зворот, у якому слово або словосполучення вжиті в переносному значенні й служать засобом досягнення естетичного ефекту виразності в мові художньої літератури, у публіцистиці, в ораторському стилі тощо. (Мала філологічна енциклопедія / Уклад. О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк. – К.: Довіра, 2007. – С. 418).

➤ **Віднайдіть мовні тропи в поданому тексті. Дайте письмову характеристику перифрастичним зворотам.**

10. Ознайомтеся з бібліографічною довідкою. Поміркуйте, чи важко поєднувати світське і духовне життя. Чи вдалося це І. Огієнку? Відповідь обґрунтуйте.

ОГІЄНКО Іван Іванович (1882–1972). Український мовознавець, поет, перекладач, біблеїст, богослов, громадський діяч.

Народився у м. Брусилів, тепер смт Коростишівського р-ну Житомирської обл.

Його переклад *Біблії і богослужбових книг українською мовою* став важливим кроком в утвердженні української мови в богослужбовій практиці. Завдяки опрацюванню таких тем, як *палеографія*, *палеотипія*, походження *письма й літературної мови*, учений визначив місце української духовної, освітньої, наукової культури в європейському просторі.

Праці: «Нариси з історії української мови. Система українського правопису» (1927), «Історія української літературної мови» (1950), «Український літературний наголос» (1952) та ін.

- **За словниками з'ясуйте значення невідомих слів.**
- **Напишіть невеликий твір-роздум на тему: «Біблія – це книга книг».**

12. Прочитайте деякі думки І. Огієнка про рідну мову подані за його книгою «Наука про рідномовні обов'язки».

Рідна мова – то найголовніший наріжний камінь існування народу, як окремої нації.

Культура рідної мови зростає разом із національною свідомістю народу.

Народ, що не розуміє сили й значення рідної мови й не працює для збільшення, культури її, не скоро стане свідомою нацією й не стоїть на дорозі до державності.

Рідна мова – то душа народу, то його живе серце; гине чи занепадає мова – гине та занепадає нарід.

Стан літературної мови – то ступінь культурного розвою народу.

➤ **Поміркуйте, чому автор нерозривно пов'язує такі поняття, як «мова», «народ», «державність» тощо.**

13. Прочитайте короткі відомості з біографії Ю. Шевельова. Доповніть її самостійно дібраною інформацією.

ШЕВЕЛЬОВ Юрій Володимирович (псевдонім – Юрій Шерех) (1908–2002). Мовознавець, літературознавець, культуролог.

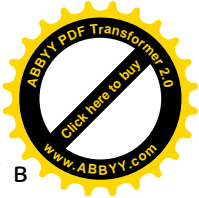
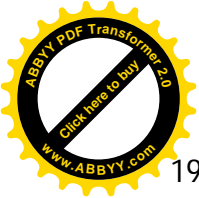
Народився у м. Ломжа, тепер Білостоцького воєводства, Польща.

Автор глибоких та оригінальних досліджень з *фонології, морфології, синтаксису, етимології, ономастики* української мови. У його науковій спадщині багато наукових розвідок про українську літературну мову, її взаємодію з *діалектами*. Розглядав проблеми українського *правопису*, питання походження української мови, низку праць присвятив білоруській, церковнослов'янській, російській, польській, словацькій, хорватській, сербській мовам, відомий він і як автор численних вагомих літературознавчих, культурологічних і публіцистичних *статей*. Доробок науковця належить до верховинних здобутків світової *україністики*. Лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка 2000 р.

Праці: «Передісторія слов'янської мови: Історична фонологія спільнослов'янської мови» (англійською мовою; друге видання – 1965), «Історична фонологія української мови» (англійською мовою, 1979; переклад українською мовою 2000), «Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941). Стан і статус» (англійською мовою, 1987) та ін.

Довідка:

премія імені Т. Шевченка – найвища відзнака за твори літератури та мистецтва в Україні. Заснована постановою Ради Міністрів УРСР «Про встановлення щорічних Республіканських премій імені Т. Г. Шевченка» 20 травня 1961 р. 23 квітня 1969 р. Республіканській премії імені Т. Г. Шевченка та Республіканські державні премії з архітектури перетворено на Державні премії УРСР імені Т. Г. Шевченка в галузі літератури, мистецтва й архітектури. Від 1977 р. додано ще три премії: у галузях журналістики й публіцистики, теорії та історії літератури, театрального мистецтва. 1982 р. Встановлено додатково ще одну премію за найкращий твір літератури й мистецтва для дітей і юнацтва.

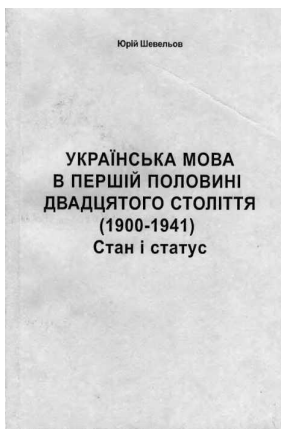
1988 р. з Положення про Державні премії УРСР імені Т. Г. Шевченка вилучено премії в галузі архітектури.

27 вересня 1999 р. Державна премія України імені Т. Г. Шевченка Указом Президента перейменована в Національну премію України імені Тараса Шевченка.

Список Шевченківських лауреатів за всі роки існування премії нараховує понад 500 персоналій та колективів.

- Назвіть відомих лауреатів цієї премії за 2000 рік.
- Дайте визначення поняттям «фонологія», «морфологія», «синтаксис», «етимологія», «ономастика» на основі вивченого в попередніх класах.

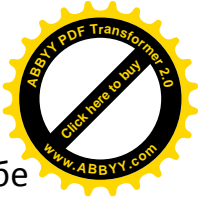
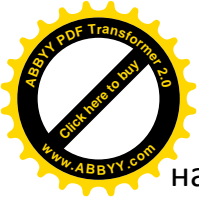
3 наукових джерел

Титульна сторінка книги
«Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941). Стан і статус» Ю. Шевельов.

14. Прочитайте текст. Про який український обряд у ньому згадується. Відповідь обґрунтуйте. Що Ви знаєте про особливості цього обряду у Вашій місцевості.

Бо, солом'яний там чи ні, а дух рідної хати і їй самій робився осоружний – власне, по-справжньому добре вона чулася отак на самоті, коло річки, в лісі чи в полі, а з людьми, хоч своїми, хоч чужими, все їй було недогода, – ніби звідкілясь із широкого світу мали одного дня прийти привітати її якісь інші люди, схожі на тих, що в дитинстві населяли казані матір'ю казки, і то задля тих інших людей вона щодень убиралася й чепурилась, – царівна на вежі, а для цих, що довкола, сліпих і мізерних, усього тільки – розгірштикана бабина дочка, що гордує та мєнджує найкращими на селі парубками, як циган кіньми, невідь на кого чекаючи, – дідова була їм вже ж що привітніша, чемна та добра дитина, еге ж, і роботященька, нівроку, – послухати б отих вуличних теревенів, то вуха зів'януть. Ганнуса таки зовсім щиро не вважала, ніби перебирає хлопцями, – старостам, що першої її дівочької осени, далєбі, хаті не давали схолонуги – одні з дверей, а другі в двері, – вона відмовляла звичайненько і з рєшпєктом, спасибі, люди добрі, за шанугу, а тільки я в батька-матері ще хліба не переїла, –

навіть правдивого гарбуза ні разу не вкотила, вбачаючи щось і для себе понижаюче в такому безецному виставлянні парубка на глум – буцімто їй на тім глумі залежало! – все те виглядало їй якимось несправжнім, не на її мірку шитим, хоч і на свій лад утішним, але десь так, гейби споглядання вертепчика, приставленого на ярмарку бурсаками на зимових рекреаціях, абоощо: вітер тобі ще, дівко, в голові, – мовляли їй, скрушно хитаючи головами, старші молодиці, – одначе то не був вітер, то була, навпаки, тверда й цупка, як дукачик у разкові, певність власної обречености якомусь іншому приділові, котру всі довкола – крім хіба матері, в якій завше чула мовчазну підтримку, – дружно воліли захитати...(О. Забужко).

➤ **З'ясуйте, чому в ньому трапляються слова, які не відповідають нормам української мови. З чим це пов'язано?**

- **Знайдіть у тексті діалектизми, з'ясуйте за словниками їх значення.**
- **Яка семантика суфіксів у підкреслених словах?**
- **Утворіть синонімічний ряд до дієслова чепуритися.**

15. Прочитайте бібліографічну довідку. Складіть хронологічну таблицю праць Л. Булаховського з теорії мовознавства.

БУЛАХОВСЬКИЙ Леонід Арсенійович (1888–1961). Український мовознавець, спеціаліст з українського, російського, слов'янського й загального мовознавства.

Народився у м. Харків.

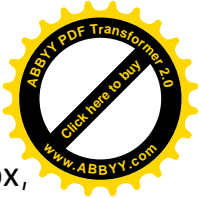
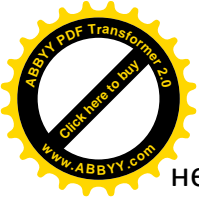
Автор численних наукових праць у галузі *славістики, україністики, русистики*, теорії мовознавства, методики викладання мов. Дослідженням ученого притаманний синтез історії, мовознавства й літературознавства. Він написав майже 400 наукових праць.

Праці: «Український літературний наголос» (1947), «Питання походження української мови» (1956), відповідальний редактор і один з авторів «Курсу сучасної української літературної мови» (Т. 1–2, 1951) та ін.

- **Кого називають русистами?**
- **Ознайомтеся з працею Л. Булаховського «Український літературний наголос». Запишіть у вигляді тез основні положення.**

16. Перепишіть слова, поставте в них наголос. У разі потреби зверніться до орфоепічного словника.

Адже, але, видання, випадок, виразний, вірші, вісімдесят, гуртожиток, демократія, дефіс, договір, епілог, завдання, завжди, знаменник, ім'я, інструмент, квартал, кілометр, лише, літопис, монолог, м'який, ненависть,

ненавидіти, одинадцять, ознака, олень, питання, пізнання, поверх, порядковий, предмет, розповідний, рукопис, сантиметр, сімдесят, статуя, страйковий, темрява, урочисто, феномен, хутро, хутрянний, цегляний, чарівний, черговий, чисельник, чорнозем, чотирнадцять, шофер, щелепа, щилина, щодоби, юрист, юхтовий, ялинковий, як-не-як, ясновельможний.

(Г. Козачук)

17. Спробуйте з допомогою вчителя, взявши часовий проміжок кінець ХХ початок ХХІ століття, виокремити головні тенденції в розвитку сучасної лінгвістики й назвати імена та праці провідних вчених.

Рефлексія й самоперевірка

1. Чому, на Вашу думку, для розгляду були обрані саме ці персоналії?
2. Хто з науковців Вам найбільше запам'ятався і чим саме?
3. Чи знайшли відображення ідеї розглянутих вчених у роботах сучасних мовознавців? Наведіть приклади.

Тема для розмови

Гезлітт у свій час зауважив, що «Слово – єдине, що буде жити вічно». Поміркуйте, чи однакову силу має наукове і художнє слово щодо впливу на людину і чи потрібно слову жити вічно? Обговоріть цю проблему у класі.

Домашнє завдання

Напишіть анотацію на посібник, підручник тощо, що допоміг вам пізнати глибше життєвий шлях і наукову діяльність відомого мовознавця.

ТЕМА 5. Історія мовознавства в особах. Видатні мовознавці вітчизняної науки та їх праці

Варіант 2

*Будь-яка наука – це завжди сума знань,
досягнутих багатьма людьми,
минулими поколіннями й сучасними;
це результат складної колективної праці.*

С. Вавилов

Комунікативна розминка

Ознайомтеся з екскурсом історії розвитку мовознавства.

Перші мовознавчі концепції виникли приблизно у 5 столітті до нашої ери у стародавніх країнах: Індії, Греції, Римі, Китаї. Своє мовознавче вчення також розвинули араби.

У загальному, мова розглядалася у трьох аспектах:

- ❖ загальнокультурному
- ❖ загальнофілологічному (Стародавня Індія)

❖ загальнофілософському (Давньогрецька філологічна школа)

У Давній Індії мовознавство використовувалося гóловно для аналізу і опису древніх гімнів («Веди»), що були написані санскритом, який у той час переважна більшість людей не розуміла. Індійські мовознавці вперше здійснили спробу класифікувати звуки за фізіологічним принципом, відкрили морфологічний закон словоформи як структури, розробили теоретичні проблеми лексико-морфологічного принципу класифікації слів на частини мови, виділивши імена і дієслова, а також багато іншого. Найвідомішим представником індійської філологічної школи вважають Паніні, який жив у 4 столітті до н. е.

Давньогрецьке мовознавство у першому періоду (V-III століття до н. е.) можна характеризувати за принципами розгляду мовних явищ як загальнофілософське, а в другому (III століття до н. е. – IV століття н. е.) як послідовно мовознавче. Існувало дві мовознавчі школи «Фюсей» (за природою) і «Тессей» (за умовою), між якими велися різні дискусії з питань мови. У другому періоді (III століття до н. е. – IV століття н. е.) найбільшого розвитку досягнула Олександрійська школа. Найвидатнішим її представником був Арістарх. Загалом, у давньогрецькій лінгвістиці були розвинуті такі розділи: фонетика, морфологія, синтаксис і стилістика. Більшість мовознавців стверджують, що підвалини сучасної лінгвістики були закладені саме у Давній Греції.

Давньогрецьке мовознавче вчення продовжували розвивати римські вчені. Вони доповнили класичні розділи грецького мовознавства – фонетики, морфології, синтаксису – даними з латинської мови.

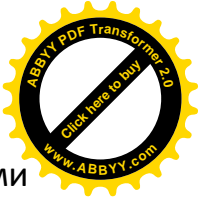
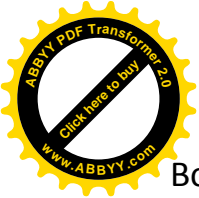
13-18 століття

У середньовіччі розвивалися дві основні лінгвістичні школи: латинська та арабсько-єврейська.

Оскільки латинська мова стала мовою освіти, релігії і науки в Європі, на основі давньої лексикографічної традиції з 13 століття почали укладатися різні граматики та словники. У період середньовіччя та Відродження, як і в давньогрецькій науці, мова була проблемою обговорення у філософських та філологічних працях.

З 16 століття європейська цивілізація починає відкривати для себе нові народи та мови, що зумовлює потребу укладання нових словників та граматик. У багатьох країнах проводиться велика лексикографічна робота (Іспанія, Франція, Англія, Московщина).

У 1660 році було укладено граматику Пор-Рояля, що мала великий вплив на подальший розвиток мовознавчої науки і стала вельми популярною у Європі.

Вона базувалася на декартівській філософії, згідно з якою основними принципами побудови граматики повинні бути: логічність (раціональність); універсальність (тобто повинна бути загальною для всіх мов).

початок 19 століття

У першій чверті 19 століття розвинулося особливо порівняльно-історичне мовознавство. Головно завдячуючи елементам зіставлення мовних фактів та історизму попередніх століть, які мали місце в описових граматиках, окремих дослідженнях і лексикографічних працях філологів як стародавнього світу, так і пізніших часів аж до початку XIX століття.

У ці часи було створено ряд праць: в Німеччині Франца Боппа (1791–1867) «Про систему дієвідмінювання санскритської мови у порівнянні з такою грецької, латинської, перської і германської мов» (1816) і Якоба Грімма (1785–1863) «Німецька граMATика» (1819); в Данії – праця Расмуса Крістіана Раска (1787–1832) «Дослідження в галузі давньопівнічної мови або походження ісландської мови» (1818) і в Росії – праця Олександра Востокова (1781–1864) «Розвідка про слов'янську мову» (1820).

Вільгельм Гумбольдт

В. Гумбольдт є засновником загального мовознавства та його теоретичних основ. Своїх послідовників його вчення знайшло у так званому неогумбольдтіанстві.

Свої мовознавчі ідеї учений формулював у працях: «Про виникнення граматичних форм і їх вплив на розвиток ідей» (1822), «Про двоїну» (1827), «Про буквене письмо і його зв'язок з будовою мови» (1824), «Про порівняльне вивчення мов стосовно різних епох їх розвитку» (1843), «Про зв'язок письма з мовою» (1836), «Про мову каві на острові Ява» (1836–1839).

Для теоретичної лінгвістики особливе значення має третій том праці «Про порівняльне вивчення мов стосовно різних епох їх розвитку», зокрема перший том її, який має окрему назву «Про відмінність будови людської мови і про вплив цієї відмінності на розумовий розвиток людського роду».

На думку В. Гумбольдта, прямим об'єктом теоретичного мовознавства є мова як цілісна структура, її походження, перспективи розвитку, відношення до виникнення людини, до її еволюції. В. Гумбольдт послідовно розрізняв у мові мову і мовлення, але не вбачав різниці між звуком і буквою. Під мовою він розумів сукупність усього, що говориться. Також, вчений твердить, що реальною підставою для визначення початку розрізнення мов є дух народу і мова є безперервною діяльністю духу.

(За Вікіпедією)

1. Пригадайте хто був зачинателем та основоположником української мови. Запишіть основні етапи становлення українського мовознавства.

Зачинателем нової української літературної мови став І.П. Котляревський, який увів до літератури багату, колоритну, мелодійну, співучу народну розмовну мову. Основоположником сучасної української літературної мови по праву вважають Тараса Гргоривича Шевченка, який з неперевершеною майстерністю розкрив красу і силу українського слова. Українське мовознавство збагачувалося і збагачується завдяки плідній діяльності українських науковців.

➤ Підготуйте повідомлення про видатних мовознавців.

1. Який історичний розвиток пройшло світове мовознавство?
2. Які етапи розвитку українського мовознавства виділяють вчені?
3. Яких дослідників мовознавців можна «закріпити» за кожним етапом розвитку.
4. Якими проблемами мовознавства займалися перші дослідники?
5. Які головні проблеми виділяють сучасні мовознавці у сучасній мовознавчій науці.

О. О. Потебня

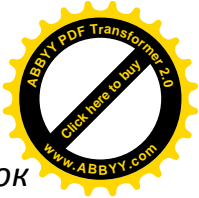
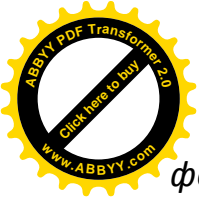

Олексáндр Опанáсович Потебня (*10 (22) вересня 1835, хутір Манів, поблизу села Гаврилівки, тепер Гришиного Роменського району Сумської області – †29 листопада (11 грудня) 1891, Харків) – український мовознавець, філософ, фольклорист, етнограф, літературознавець, педагог, громадський діяч, член-кореспондент Петербурзької АН з 1875, член багатьох (у тому числі зарубіжних) наукових товариств. Брат військового та політичного діяча Андрія Потебні. Батько українського ботаніка Андрія Потебні та українського електротехніка Олександра Потебні.

Закінчив 1856 р. Харківський університет. Був учителем російської мови у гімназії, з 1861 – ад'юнкт Харківського університету з правом викладання історії російської мови. Від 1875 р. екстраординарний, згодом – ординарний професор кафедри російської мови і словесності Харківського університету.

Один із засновників Харківської громади, Харківського історико-філологічного товариства (був його головою у 1877-1890 рр.). Основоположник т. з. психологічного напрямку в слов'янському мовознавстві.

Автор праць із загального мовознавства, фонетики, наголосу, граматики, семантики, етимології, діалектології, теорії словесності,

фольклору, етнографії, досліджень про походження мови, взаємозв'язок мови й мислення тощо.

Мова розглядається Потебнею в контексті культури; у міфі, фольклорі та словесності він бачить похідні від мови моделюючі системи. Тому мова ставиться ним у ще одне сутнісне відношення – до народу і народності (нації). Рівноправність і взаємоповага є для Потебні модельним варіантом стосунків між націями.

П. Г. Житецький

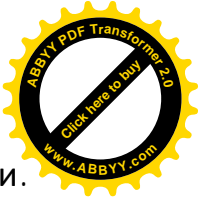
Серед українських учених другої половини XIX ст. почесне місце належить Павлові Гнатовичу Житецькому, праці якого, присвячені зокрема історії української мови, не втратили своєї наукової значущості до наших днів.

Народився П.Житецький 4 січня 1837 р. у Кременчуці в сім'ї священика. Батько, Гнат Павлович, був людиною суворою, риторичною, неговіркою. Ласку, тепло, підтримку і розраду хлопчик знаходив у спілкуванні з матір'ю. Ірина Мойсеївна, жінка проста і лагідна, знала чимало пісень, казок і приказок. Певно, саме вона прищепила синові любов до слова. Батько ж вважав, що нащадок служителів культури має обов'язково продовжити їхню справу.

З вересня 1851 р. П.Житецький – студент Переяславської семінарії. Усі вчителі позитивно характеризують юнака: «способностей весьма хороших и прилежания усердного; поведения весьма честного; успехов очень хороших». Але п'ятнадцятирічний Житецький прагне виборсатися з тенет богословської схоластики, воліє радіти красі життя.

1857 р. П. Житецького зарахували до Київської духовної академії. В академії він увійшов до таємного гуртка, став одним з організаторів студентського страйку та співавтором колективного «Прошення», в якому були викладені ганебні факти з життя академії (той крик душі молодих киян-академістів побачив світ у журналі «Колокол»). З цих причин Житецького виключили з академії, але він одразу вступив на історико-філологічний факультет Київського університету. Одночасно почав викладати рідною мовою (за «Кобзарем» і «Букварем южнорусским» Шевченка) в недільних школах.

Як член Київської громади Павло Гнатович бере на свої плечі непосильну громадську ношу: організовує групу укладачів словника української мови і очолює її, згуртовує численних кореспондентів по Україні, які надсилають фольклорний і діалектичний матеріал. Нарівні з М. Драгомановим, В. Антоновичем, М. Лисенком, М. Старицьким, П. Чубинським бере участь у підготовці багатьох народознавчих видань. Учитель Житецький відомий також як один із засновників Колегії Павла Галагана, де й сам працював упродовж сімнадцяти років. Неймовірно багато встигав у той час учений.

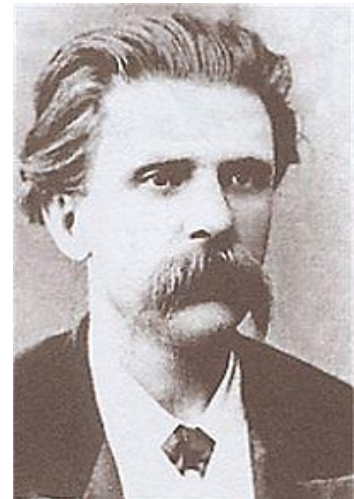
Роки виснажливої роботи і постійні удари долі даються знаки. Організм П.Житецького не витримує: якось на уроці в колеґії ученого вразив інсульт, унаслідок чого паралізувало праву частину тіла. Після інтенсивного лікування зміг ходити лише з ціпком, а тримати правицею перо годі було й думати. Учений став писати лівою і тільки олівцем.

Так були створені три підручники для навчальних закладів: «Теория сочинения с хрестоматией» (1895), «Теория поэзии» (1898) та «Очерки из истории поэзии» (1898). Вони перевидавалися по сім-вісім разів, а в 1902 р. були удостоєні премії Петра Великого.

Академік В.Ягич у праці з історії слов'янського мовознавства подає яскраву характеристику наукової діяльності П.Житецького, ставлячи його на друге місце після О. О. Потебні серед українських мовознавців.

М. А. Жовтобрюх

Унікальний гуманитарій, енциклопедист україніки і славістики, педагог – лінгводидакт і методист Михайло Андрійович Жовтобрюх народився 17 листопада 1905 р. в селі Ручки Гадяцького району Полтавської області. Закінчив педагогічний технікум у Гадячі у році. З 18 років почав учителювати у початковій школі у селі Попівщина Роменського р-ну Сумської області, потім працював у Харцизьку Донецької області. У 1929 р. закінчує мовно-літературне відділення, одержує кваліфікацію вчителя української мови і літератури у вищих і середніх навчальних закладах

З 1959 року М.А. Жовтобрюх почав працювати в Інституті мовознавства імені О.О. Потебні, де й з'явилися його найвагоміші наукові праці. Серед них підручники «Курс сучасної української літературної мови» (4 видання), «Порівняльна граматики української і російської мов», «Історична граматики української мови» та багато інших.

Для Михайла Андрійовича Жовтобрюха характерною рисою була надзвичайна сумлінність, правдивість і достовірність.

І. П. Ющук

І. Ющук – автор одинадцяти книжок перекладів творів сербських, хорватських, словенських, лужицьких письменників, численних праць з питань українсько-югославських літературних взаємин, фундаментального дослідження «Т. Г. Шевченко в літературах народів Югославії». Та

найвагоміше в його творчому доробку – це праці з української мови: посібники «Практикум з правопису української мови», «Практичний довідник з української мови», «Я выучу украинский язык» (у двох книгах), «Курс ускоренного обучения украинскому языку», «Украинский язык для начинающих», «Вступ до мовознавства», збірник статей «Мова наша українська», підручники «Рідна мова» для 5–9-го класів. І.Ющук також автор науково-фантастичної повісті для дітей «Троє на Місяці».

Народився І.Ющук 1933 р. в с.Черникові, що над Західним Бугом на Волині. 1951 р. Іван Ющук вступив на хімічний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. Проте його вабила філологія, тож наступного року пішов на слов'янське відділення Львівського державного університету ім. І. Я. Франка, вивчав чеську мову й літературу. Після закінчення університету дипломований філолог-славист і вчитель української мови повернувся в школу сусіднього села Лудин, де викладати тут рідну мову та літературу, а принагідно, через нестачу вчителів, французьку мову, основи дарвінізму (був колись такий навчальний предмет) і навіть хімію.

Львівський університет пам'ятав одного з кращих своїх студентів. Колись Г.Вервес, завідувач відділу слов'янських літератур Інституту літератури ім. Т.Шевченка АН УРСР, підшукував кандидатуру в аспірантуру з нововідкритої спеціальності «літератури народів Югославії», йому порекомендували саме Івана Ющука.

У 1962 р. І.Ющук закінчив аспірантуру в Інституті літератури АН УРСР і успішно захистив кандидатську дисертацію на тему «Т.Г.Шевченко в літературах народів Югославії». З кінця 1969 р. І.Ющук почав працювати викладачем української мови на підготовчому відділенні Київського педагогічного інституту іноземних мов (тепер – Київський державний лінгвістичний університет). Тут він написав свій перший посібник з української мови для підготовчих відділень, який, до речі, підтримала й рекомендувала до друку Н.Тоцька. Так доля розпорядилася, що І.Ющук став працювати на ниві рідного Слова.

У Київському педагогічному інституті іноземних мов І.Ющук пройшов шлях від викладача до професора кафедри російської та української філології. А з утворенням Міжнародного інституту лінгвістики і права (тепер – Київський міжнародний університет) завідує в ньому (з вересня 1996 р.) кафедрою слов'янської філології.

У чому ж новизна його методики, у чому її переваги? Ось як пояснює це сам автор: «Не правила – основне в підручнику. У центрі уваги повинна бути дитина, її всебічний розвиток. Учніві має бути цікаво працювати з навчальною книжкою. Він, зрештою, повинен повірити в себе, у свої інтелектуальні здібності, творчі можливості. Тому в мене діти самі, на основі спостережень, формулюють граматичні й правописні правила, у п'ятому класі ведуть щоденник, у шостому – складають казки, у сьомому – готують альманах власних творів, у восьмому-дев'ятому аналізують, переказують уривки з високохудожніх творів світової, зокрема й української, літератури. Оце і є розвиток мовлення й водночас мислення».

Л. І. Мацько

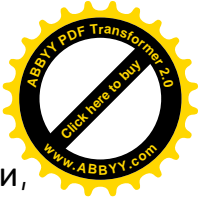
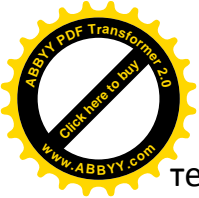
Любов Іванівна Мацько (дівооче прізвище Недбайло) народилася 9 лютого 1939 року в селі Переяславське Переяслав-Хмельницького району Київської області в родині селян-колгоспників.

1957–1962 роки для Л. І. Мацько – це навчання у Київському педагогічному інституті імені М.Горького. Всі сесії складала на «відмінно», з другого курсу і до закінчення навчання одержувала Ленінську стипендію. Всі студентські роки Л. І. Мацько була активним учасником студентського профспілкового і комсомольського життя, була заступником

секретаря комітету комсомолу. Під науковим керівництвом доктора філологічних наук, професора Михайла Андрійовича Жовтобрюха Любов Іванівна Мацько завершила наукове дослідження і 4 жовтня 1968 року захистила дисертацію «Граматична категорія числа» та одержала науковий ступінь кандидата філологічних наук, після чого стала працювати викладачем кафедри української мови.

У 1986 році Л. І. Мацько захистила докторську дисертацію на тему «Інтер'єктиви в українській мові», з 1988 року по даний час – професор, завідувач кафедри стилістики української мови. Творець наукових ідей, ініціатор цікавих форм навчальної і виховної роботи зі студентами, вона невтомно працює сама й заохочує до цього інших.

Крім наукової й викладацької роботи, академік Л. І. Мацько веде й активну громадську діяльність: бере участь у всеукраїнських і міжнародних з'їздах, конференціях, симпозіумах, семінарах, виступає по радіо й на

телебаченні, читає лекції працівникам різних установ і закладів освіти, входить до складу редакційних колегій філологічних та педагогічних видань. Як творча особистість, вона непідвладна автоматизму життя, не дає засмоктати себе дріб'язковості й метушні.

(Віра Христинок)

3. Прочитайте статтю вміщену 21.11.2011 в газеті «Новини Закарпаття» обґрунтуйте епіграф уроку: «Будь-яка наука – це завжди сума знань, досягнутих багатьма людьми, минулими поколіннями й сучасними; це результат складної колективної праці» С. Вавилов

Нещодавно на набережній Незалежності в Ужгороді можна було спостерігати цікаву картину: вдягнений у немодне нині пальто, у береті, в супроводі маленької дівчинки під липами гуляв відомий український телеведучий Андрій Куликов. Прогулянку фільмувала телекамера, а жваві молодички чемно просили перехожих перейти на інший бік вулиці і не заважати, мовляв, знімають фільм.

Після зйомок розповісти про стрічку люб'язно погодилася заступник декана філологічного факультету УжНУ, доцент кафедри журналістики Галина Шумицька.

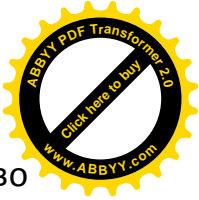
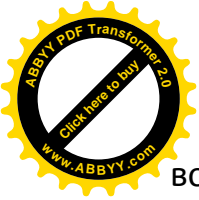
– Галино Василівно, про що фільм, який знімаєте?

– Фільм біографічний. Головний герой – нині вже покійний знаний лінгвіст, професор УжНУ Йосип Дзензелівський.

– Коли і як виникла ідея створити картину про нього?

– Цьогоріч, 17 лютого, на філологічному факультеті святкували 90-річчя від дня народження Йосипа Олексійовича, який був першим тутешнім професором, засновником наукової діалектологічної школи на Закарпатті, відомим ученим не лише в Україні, а й далеко за її межами.

Мені пощастило бути його студенткою і писати наукову роботу під керівництвом цього метра мовознавства. Багато хто сприймав його як дивака, бо жив, власне, тільки наукою. Таке трапляється рідко, цінується теж тяжко. Але маємо визнати: Йосип Олексійович (немісцевий!) системно підійшов до вивчення закарпатського говору, дав його ґрунтовний опис, уклав лінгвістичні атласи багато в чому специфічної гілки української мови. На той час це було ЩОСЬ, та й тепер над такими темами працюють цілі інститути... Одне слово, завдяки групі ентузіастів, які не бояться визнати величину постаті професора, відбулися наукові читання на факультеті. Борис та Алла Галаси (доценти кафедри української мови) підготували зворушливе слайд-шоу з використанням старих світлин, трохи згодом ми адаптували його до вебу – розмістили на сайті відділення журналістики... І були подивовані:

водночас на ресурсі могло бути до сотні відвідувачів, отже, це цікаво науковій спільноті. Тож за півгодини в онлайні можна дізнатися про професора більше, ніж прочитавши купу наукової літератури. Отак і виникла ідея створити фільм. Поспілкувалися з його дружиною, доньками, з людьми, які його знали близько... Цікавих синхронів набралось чимало, причім нерідко це люди відомі, як-от: Павло Гриценко – директор Інституту української мови НАН України, Григорій Аркушин – учень Йосипа Олексійовича, відомий діалектолог з Волині, інші знані мовознавці.

– Яка мета створення фільму?

– Професор, без перебільшення, все життя віддав науці. Помер 2008 року, залишивши чимало лінгвістичних розвідок, багато з яких вийшло друком за кордоном, тобто недоступні для нашої громадськості. Крім того, чогось системного про його життєвий і творчий шлях не написано (вступна стаття до збірника його наукових праць, бібліографічний покажчик – ото й усе). А він же ж є своєрідною візитівкою не лише філфаку, а й УжНУ: його знає, на нього покликається науковий світ далеко за межами України. Отже, мета фільму – по-перше, інформувати, по-друге, популяризувати, по-третє, спонукати до роздумів, бо ж наука в Україні, в принципі, у занепаді.

– Як називається, коли і де можна буде переглянути стрічку?

– Назви поки немає. Матеріал у роботі. Коли вийде на екрани, теж важко сказати. Планувалося вже давно. Проте дуже хочемо встигнути до середини лютого наступного року. Зробимо презентацію в нашому прес-клубі. Вийде саме до дня народження вченого. Але роботи ще чимало, особливо з монтажем.

(Журналіст Оксана Невицька)

Довідка:

Йосип Олексійович Дзендзелівський – український мовознавець, доктор філологічних наук, професор. Засновник діалектологічної наукової школи Ужгородського університету.

ДÈÒÎ ДÈÊÀ

ТЕМА 6. Ораторське мистецтво. основні засади красномовства

Заговори, щоб я тебе побачив.

Сократ

Комунікативна розминка

Прочитайте епіграф уроку. Прокоментуйте слова великого мислителя Сократа. Що, на вашу думку, мав на увазі філософ? Чи погоджуєтеся ви з цим твердженням? Відповідь аргументуйте.

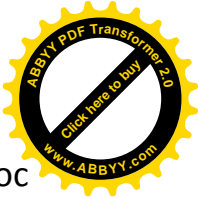
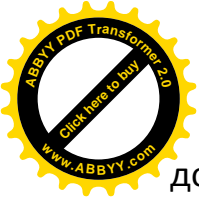
1. Прочитайте лінгвістичну довідку. Об'єднайтеся в пари і доведіть необхідність красномовства. Свою відповідь підкріпіть фактами.

Ораторське мистецтво знали ще в Древньому Єгипті, Ассирії, Вавилоні, Індії, Китаї. Однак безупинна історія його починається в античній Греції, де ораторське мистецтво було породжено насущними суспільними потребами, стало діючим знаряддям соціального прогресу і розвитку рабовласницької демократії.

Хоча перші нагадування про ораторське мистецтво і його представників зустрічаються в «Іліаді» і «Одісеї», створених ще в IX-VII ст. до н.е., «Золоте століття» грецького красномовства наступило у другій половині Vст. до н.е., після закінчення греко-перських війн, коли ораторське мистецтво перетворюється в істотний чинник громадського життя Афін і знаряддя політичної боротьби. Від її учасників, що бажають впливати на хід державних справ, було потрібне уміння привселюдно відстояти свою точку зору, переконати і повести за собою народ.

Учитися ораторському мистецтву, володіти їм стало необхідністю для всіх грецьких громадян. Саме в цей період і виникає теорія красномовства – риторика, як теоретичне узагальнення практики ораторського мистецтва, а також збори правил і методичних прийомів навчання красномовству. З'явилася і професія ритора – учителя красномовства. Першими викладачами красномовства були софісти – «мандрівні вчителі мудрості». В основу уявлення про сутність красномовства вони поклали навчання про відносність істини.

Найбільшим політичним оратором Древньої Греції був Демосфен. Як свідчать сучасники, першу промову Демосфена публіка зустріла градом глузувань: гаркавість і слабкий від природи голос оратора не імпонували темпераментним афінянам. Але в цьому кволі на вид юнаку жив воістину могутній дух. Безупинною працею та тренуванням він здобув перемогу над собою. У древніх письменників знаходимо: «Неясну, шепеляву вимову він

долав, вкладаючи до рота камінці і читав на пам'ять уривки з поем, голос зміцнював бігом, розмовою на крутих підйомах...»... Щоб позбутися від мимовільного посмикування плечей, він вішав над собою гострий спис, що заподіювало йому біль при будь-якому необережному русі (З книги).

2. Прочитайте уривки творів ваших однолітків. Що об'єднує і що відрізняє обидва тексти? Які думки й почуття вони викликають?

Текст 1

Щодо мене, то я – за риторику в школі, у вищих навчальних закладах (хай там готують інженерів, космонавтів, вчителів чи програмістів). Бо кожен повинен уміти «красно» говорити, будь-яке питання за будь-яких обставин викласти струнко, логічно, пам'ятливо, переконливо й у гідному виконанні. Для цього треба знати багато – історію і філософію, закони і цивільне право, літературу, мистецтво. І вміти треба багато – встигати стежити за рухами тіла, і за виразом обличчя, і за жестами, і за звуками та відтінками голосу...

Текст 2

Кожен з нас із самого малечку носить у серці материнську пісню – те вічне, що живить душу, не дає їй зміліти і зламатися. З-поміж усіх материнських пісень особливою красою сповнені пісні, пов'язані з калиною, адже калина – один з прекрасних символів України, який уходить в нашу свідомість з маминої колискової:

Ой спи, сину, бо покину,
Сама піду по калину,
Наламаю калиноньки
Для дитини в голівоньки.
Як калина цвісти буде,
То дитина рости буде,
Вже калина процвітає,
А дитина виростає.

Калина з пісні уособлювала й долю заміжньої жінки, родинні стосунки. А коли у матері виростав син, вона, благословляючи його в дорогу, наставляла не забувати калину.

➤ **Визначте до якого виду красномовства належать кожен з текстів? Визначте мету та головну думку творів.**

3. Наведіть приклади наступних видів ораторського мистецтва:

1. Суспільно-побутове красномовство.
2. Діалогічне красномовство.
3. Еристика.
 - дискусія;
 - полеміка;
 - диспут;
 - дебати.

4. Прочитайте уривок, визначте його комунікативну мету. З'ясуйте, до якого типу і стилю мовлення належить текст, обґрунтуйте свою думку.

З давніх часів добрих гостей зустрічають в Україні хлібом-сіллю, які подають на рушниках, оздоблених чудовою вишивкою. Можна побачити рушники і на весіллі, рушниками прикрашають образи в хаті. Часто можна побачити портрет великого Кобзаря, прикрашений вишитим рушником.

Вишивають в Україні на білому тлі, найчастіше червоними і чорними нитками, але можна зустріти і жовто-голубі орнаменти. Жовтий і блакитний – символи золотих ланів і синього неба, а про червоний і чорний говорять, що червоний – то любов і радість, а чорний – журба. Вони переплелися в житті людини, як орнаменти на рушнику.

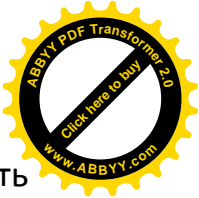
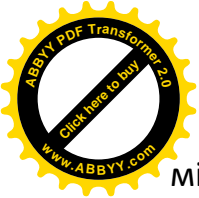
У давні часи рушники вважали за обереги. Вони мали оберігати житло від злих сил, а людину – від негараздів. Тому вишивані рушники дарували; та й зараз дарують «на щастя, на долю», як співається у відомій пісні

➤ **Складіть і запишіть власний опис рушника – символа України використовуючи діалогічне красномовство.**

5. Прочитайте текст, визначте його комунікативну мету, тип і стиль мовлення, вкажіть характерні ознаки стилю.

Існують й рослини, що сприймаються як певні символи. Скажімо, улюблена рослина-символ у росіян – береза, у канадців – клен, а в українців символами є верба і калина. Недарма кажуть: без верби та калини нема України.

З давніх-давен українці шанували вербу. Часто в українському краєвиді можна побачити її схиленою над самою річкою. Казали: «Де верба – там і вода». Саме вербові гілочки використовували для розшукування під землею води. А там, де росте верба, – обов'язково буде вода. Тому так часто в тих

місцях копали криниці. Верба сприятливо діє на воду, вербовий дух люблять бджоли. Високо цінуються вулики з вербових дощок.

Вербу завжди шанували. І зараз гілочки верби, освячені в останню неділю перед Великоднем – Вербну, вважаються магічними. Був звичай, коли матері по черзі «били» свяченими галузками своїх дітей, примовляючи:

Не я б'ю – верба б'є: Будь великий, як верба, А здоровий, як вода, А багатий, як земля! З верби здавна виготовляли національні музичні інструменти: кобзи, бандури. Також робили з неї меблі, ложки, човни. Без калини також не можна уявити життя традиційної української родини. Кажуть, що в калині – материна любов і мудрість.

Калина цвіте під кінець весни, після останніх заморозків. А щоб діти не ламали калини, дорослі казали: не ламайте калину, бо накликаєте мороз. Наруга над цією рослиною вкривала людину ганьбою.

Люди дуже цінували калину. Дівчата прикрашали її цвітом коси, а коли достигали ягоди, то вішали їх грона попід стріхою (В.Скुरатівський).

➤ **Сформулюйте тему тексту і напишіть твір-мініатюру на тему символи України.**

Рефлексія і самоперевірка

1. Назвіть сфери використання ораторського мистецтва.
2. Які основні ознаки красномовства ви знаєте?
3. Для чого виникло красномовство?

Тема для розмови

Відомий грецький філософ Платон говорив: «Насамперед слід пізнати істину стосовно будь-якої речі, про яку говориш і пишеш» Як ви розумієте ці слова? Чи погоджуєтесь з думкою учня Сократа?

Завдання додому

Доберіть із художнього твору опис будь-якого явища природи й опис того самого явища в енциклопедії. Запишіть обидва тексти. Зіставте уривки і відзначте характерні риси художнього й наукового викладів.

ТЕМА 7. Міфологія красномовства. Риторика Стародавнього Сходу, Стародавньої Греції

*Істинне красномовство – це уміння сказати
все, що треба, і не більше, ніж треба.*

Ф. Ларошфуко

Комунікативна розминка

Прочитайте епіграф до теми. Як ви зрозуміли цю тезу? А чи знаєте ви, як і коли виникло красномовство?

1. Прочитайте текст. Чому красномовство виникло і сформувалося саме Давній Греції?

Красномовство відіграло помітну роль у формуванні культури античного суспільства. Існував навіть міф про божественне походження риторики: Юпітер покликав до себе Меркурія і звелів дати людям риторику.

Риторика виникла в стародавній Греції. Як і епос, драма, музика, скульптура, архітектура, вона вважалась мистецтвом, творчістю, її величями «Царицею всіх мистецтв».

У стародавній Греції риторика була вагомим складовою частиною суспільного життя. Хто розпочинав перед судом свій позов, повинен був сам виголосити промову. Іноді давав написати промову досвідченим фахівцям, які розробляли теорію риторики: підбір доказів, удосконалення фраз з метою посилення їх впливу.

Стародавні афіняни так кохалися в красі усного слова, що їх іноді називали любителями слухати.

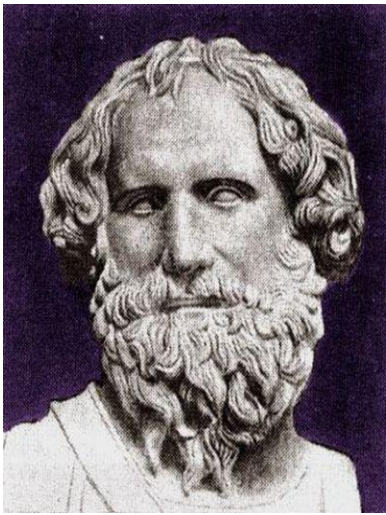
Художня риторика як різновид творчості сформувалася на базі практичної риторики. Першу теорію риторики створили у V ст. до нашої ери сицилійські греки в Сиракузах. Найвидатніший з них був Горгій, який удосконалив теорію мистецтва і познайомив з нею Афіни. Незвичайний стиль його витончених промов вразив афінян, зробив Горгія уславленим і жаданим учителем. Він зумів риторику перетворити на мистецтво, яке своєю красою та силою впливу зрівнялося з поезією.

Почесне місце в історії ораторського мистецтва належить Сократу. Він був одним з родоначальників діалектики, якщо її розуміти як відкриття істини за допомогою бесіди, суперечки, дискусії. Свої бесіди Сократ будував у формі запитань і відповідей. Спочатку він робив вигляд, що нічого не знає і просив просвітити його. Потім послідовно ставив своєму співбесідникові питання до тих пір, доки той не починав суперечити самому собі і переконувався, що нічого не розуміє. Такий метод пізніше був названий «сократівською іронією».

Боротьбу між філософією й риторикою розпочав Сократів учень Платон. Він так визначав предмет і сутність красномовності: «Красномовність – майстер переконання; у цьому вся її сутність». Платон виділяв два види здібностей, властивих ораторові:

- 1) Здатність звести все до єдиної ідеї (синтез);
- 2) Здатність проаналізувати, розкласти явище на його складові частини (аналіз) (З посібника).

2. Прочитайте текст і з'ясуйте, яка роль Арістотеля у виникненні риторики.

Справжнім реформатором риторики став Арістотель, який написав спеціальний твір «Риторика» (у 3 книгах). За Арістотелем, риторика – це «здатність знаходити можливі способи переконання відносно кожного даного предмета». У цій праці знайшли своє обґрунтування:

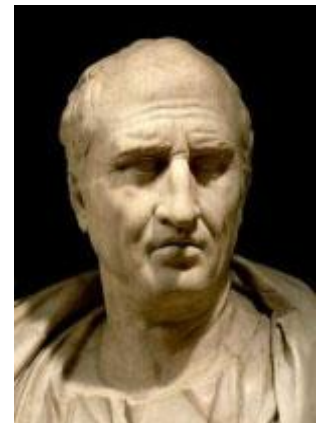
- ❖ Загальні принципи риторики;
- ❖ Особистість оратора, специфіка його аудиторії;
- ❖ Техніка, спосіб висловлювання думки ратора;
- ❖ Правдоподібність як основна умова викладу подій.

Арістотель стверджував, що «кожна людина мусить уміти красномовно захистити й допомогти справедливості перемогти». (З посібника)

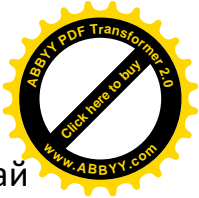
3. Прочитайте. Знайдіть у мережі Інтернет додаткові відомості про видатного оратора античності. Підготуйте план презентації його творчого доробку.

Найвідомішим оратором Давньої Греції був Демосфен, який жив у епоху, коли афінська демократія почала занепадати під тиском македонян, а тому всі його зусилля були спрямовані на зміцнення рідного полісу.

Демосфен рано втратив батьків, а коли став повнолітнім, змушений був судитися зі своїми опікунами, які позбавили його батьківської спадщини. Маючи від природи погану артикуляцію, юнак наполегливо боровся зі своїми фізичними вадами. Він тренувався у вимові слів на березі моря, набираючи повен рот гальки, розвивав легені, найняв учителя риторики, який навчав його правильно будувати промову.

Демосфен з блиском довів на суді провину своїх опікунів. Риторика стала його покликанням, зробила вчителем ораторського мистецтва, а пізніше політичним діячем.

До наших днів дійшло 60 промов Демосфена, які він зазвичай створював ночами, при світлі лампади. Заздрісники казали, що промови Демосфена тхнуть лампадною оливою.

Демосфен умів майстерно драматизувати свою промову. Він часто вживав риторичні запитання, на які тут же сам відповідав. Його виклад був ясний, фрази в промовах, як правило, короткі. Порівняння й метафори посилювали враження від його виступів. Відомо, що на Демосфенових промовах училися не тільки оратори багатьох поколінь Греції, а й пізніше в Римі. (З журналу).

4. Ознайомтеся з текстом. З'ясуйте, чому саме Цицерон став символом римського красномовства? Які вимоги він ставив до промови?

Теоретиком ораторського мистецтва і великим ритором античного світу був Марк Тулій Цицерон (106–42 до н. е.). Він провів на форумі майже 40 років і був справжнім ідейним поводитирем римського Сенату. Цицерон відпрацював стиль, який дозволяв йому бути простим і блискучим, безпосереднім і пристрасним. Чудовими властивостями цицеронівської промови були мелодійність і ритмічність. Прославився він своїми знаменитими патетичними виступами і висновками. Складовими успіху оратора Цицерон вважав освіту, природний дар і ораторські здібності. Першу промову Цицерон виголосив у 25 років (під назвою «На захист Публія Квінція»), а останню (дванадцятую філіппіку) – у рік своєї смерті (прожив 63 роки).

Марк Тулій Цицерон написав і виголосив низку ораторських шедеврів: «Брут», «Про знаменитих ораторів», «Оратор», «Про оратора». Пізніше видатний оратор Квінтіліан створив оригінальну систему навчання риторики на основі принципів Цицерона у вигляді дванадцяти книг риторичних настанов. Квінтіліан говорив, що небо послало Цицерона на землю, щоб показати, до якої величі може дійти слово.

У Цицерона органічно поєднувалися теорія і практика: свої теоретичні ідеї він блискуче втілював у практичній діяльності. Ідеалом оратора він вважав людину високої культури, яка знає літературу, історію, юриспруденцію, філософію; добре володіє і простим, і високим стилем, розуміє вплив ритму на слух аудиторії, уміє примусити її сміятися й плакати, може володарювати над її душею.

Для промов Цицерона характерні оклики, повтори, іронія, градація. В деяких його промовах майже не вживаються сполучники. Такий риторичний прийом робив судову промову карбованою.

Цицерон був творцем латинської мови: з важкої, неоковірної зброї виковував тонку, гостру рапіру, яка проникала у найпотаємніші вигини людської думки. Він виголосив понад сто промов, тексти п'ятдесяти семи збереглися і є риторичною скарбницею для усіх часів та народів (З підручника).

5. Прочитайте. Якою була наука в ораторській школі?

Вчитель, що сидів на підвищенні, починав з оголошенням теми. Він давав кілька порад щодо розвитку теми і вказував, які можуть бути підходи до даного сюжету. Керуючись такими настановами, учні самостійно готували виступ. За часів Цицерона в школах кожен слухач сам обирав тему. Вона мала відношення до життя або до судового розгляду.

Після закінчення роботи над текстом виступу вчитель його правив. Потім учні вивчали промову на пам'ять і виголошували в класі перед учителем та школярами. Тут же вправлялися в стилістиці та композиції промови.

Відомими вчителями риторики в Римі були Патера (338р.) та Мінервій (352р.).

Граматичні та риторичні школи у IV столітті були розраховані на дітей вищої знаті, що їх готували на чиновників для імперського бюрократичного апарату.

У V столітті риторичні школи були витіснені християнськими, що мали більший вплив, бо зверталися до кожної людини, а не лише до знаті. Але ще довго риторичні програми слугували освіті. (З журналу)

6. Прокоментуйте кожне із понять.

Риторика в перекладі з грецької ρ мистецтво виголошення промов; це теорія ораторського мистецтва, наука про вміння говорити гарно.

Красномовство (за словником) – ораторський талант, здатність, вміння говорити красиво, переконливо

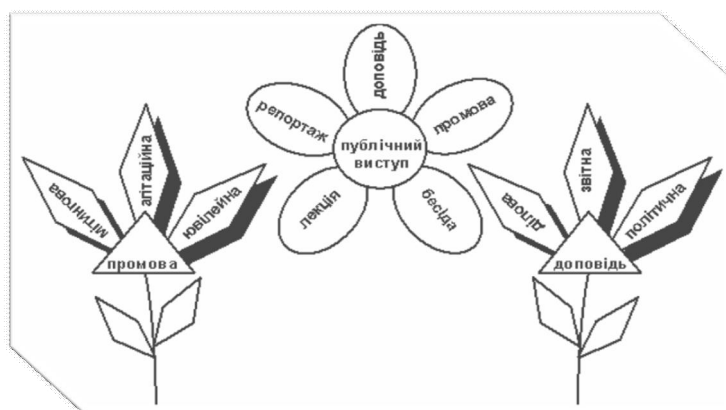
Ораторське мистецтво – це мистецтво побудови публічного виголошення промови з метою здійснення бажаного впливу на аудиторію.

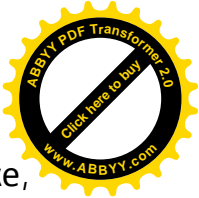
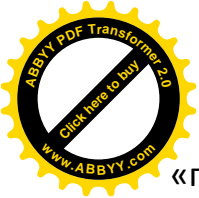
Суть риторики – взаємини аудиторії та оратора.

Оратор – це той, хто виголошує промови, володіє даром виступати перед аудиторією.

7. Прочитайте текст і з'ясуйте, що таке публічний виступ? І які жанрові різновиди публічного виступу вам знайомі?

Риторичні фігури – засіб підсилення емоційності художньої й ораторської мови, який побудований на застосуванні синтаксичних конструкцій, відмінних від звичайного порядку слів у даній мові. Що ж таке

«публічний виступ?» Риторика пов'язано передусім із усним мовленням. Отже, публічний виступ – це різновид усного спілкування. А жанровий різновид публічного виступу – це доповідь (звітна, ділова, політична), промова (агітаційна, мітингова, привілейована), бесіда, лекція, репортаж.

8. Прочитайте і знайдіть слова і словосполучення, які на вашу думку, надають висловлюванням піднесеності, урочистості.

Платон: «Риторика займається промовою, і її завдання – виголошувати переконливі промови на зборах громадян».

Арістотель: «Риторика – здатність знаходити можливі способи переконування стосовно кожного даного предмета».

Цицерон: «Оратор повинен турбуватися про три речі – що говорити, де говорити і як говорити».

9. Ознайомтеся з переліком сучасних форм красномовства:

Більшість сучасних дослідників виділяють такі форми красномовства:

- соціально-політичне (на зборах, мітингах, радіо, телебаченні, тощо);
- парламентське (на сесіях Верховної Ради);
- академічне (доповідь, реферат, огляд, дискусія, лекція, бесіда, тощо);
- соціально-побутове (ювілейні, похвальні, надмогильні промови, тости, анекдоти тощо);
- судове (звинувачувальні, захисні, самозахисні промови);
- агітаційно-пропагандистське (лекції);
- дипломатичне;
- військове (промова-наказ, настанова, заклик)
- рекламне;
- церковно-богословське.

➤ **Прокоментуйте всі названі форми красномовства.**

Рефлексія і самоперевірка

- Що вивчає риторика?
- Чому мистецтво красномовства має велике значення?
- Хто такий оратор?
- Що таке красномовство?
- Назвіть імена відомих ораторів.

Тема для розмови

1. Доведіть, що «ораторами не народжуються, ораторами стають!» (Цицерон)

ТЕМА 8. Соціально-побутове красномовство

*Якщо одне-два слова можуть зробити людину щасливою,
то треба бути негідником, щоб відмовити їй у цьому.*

Т. Пен

Комунікативна розминка

Чи часто у вашому житті трапляються урочисті події? Яке вітання на день народження вам запам'яталося найбільше? Чи готуєте ви завчасно словесне привітання до якоїсь святкової дати?

Соціально-побутове красномовство – це влучне, гостре або урочисте слово з приводу якоїсь важливої події у приватному житті або у певній ситуації.

До нього відносять ювілейну, похвальну промову, надмогильну, усну побутову оповідь, тост (застільна промова), анекдот тощо. Соціально-побутове красномовство має яскраво виражені національні традиції, виступає частиною національної духовної культури народу.

За античною класифікацією урочисте красномовство було на першому місці. Його потрібно розглядати як частину побуту повсякденного життя разом із святами, ювілеями, іменинами, похованнями тощо.

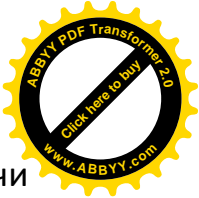
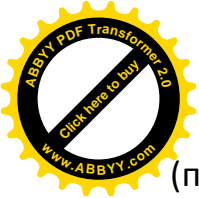
Так, у греків красномовство зародилося в архаїчний період, коли вдала промова могла змінити розклад політичних сил і забезпечити важливі переваги. В «Іліаді», де оспівано похід греків на Трою, перевагу віддано, насамперед, урочистому красномовству, що межує з політичним (воєнним), але більше стосується внутрішніх відносин між членами грецької громади.

Як особливий жанр в античності набуло сили надгробне слово, яке існувало в усній формі (пригадаймо промову Перікла, присвячену безсмертній пам'яті афінських синів, які полягли в бою). Письмова форма – віршова – утворила в цій сфері особливий жанр лірики – епітафію (наприклад, «У цій бо могилі лежить рятівник Симоніда з Кеосу. Мертвий живому добром відплатив за добро»).

Фахівці відзначають велику роль побутового красномовства у розвиткові ораторських здібностей мовця, зокрема вчителя, який повинен діяти адекватно ситуації, переконливо, впливово, у найрізноманітніших соціально-побутових ситуаціях виховувати комунікативну культуру своїх учнів, вихованців.

Неперевершеним розповідачем усних гумористичних оповідань був український письменник Остап Вишня, блискучі «вечірні розмови» тривалий час вів із слухачами й читачами газет незабутній Максим Рильський.

Сьогодні жанрами соціально-побутового красномовства є: ювілейні промови, привітальне слово, застільне слово (тости), надгробне

(поминальне) слово. Тут найчастіше йдеться про величання, похвалу тієї чи іншої особистості, групи або явища, тобто можна сказати, що ці промови за своїм духом є панегіричними. Характерною рисою подібного красномовства є ритуальність (ситуація хрестин, весілля, похорону тощо), і це накладає певний відбиток на стиль промови. Найчастіше такі виступи бувають імпровізаціями, які не готуються заздалегідь. Це невеликі, лаконічні тексти, що не вимагають обов'язкової, звичайної для інших галузей риторики твердої схеми побудови (вступ, основна частина, висновки).

Логічна основа тут може бути послаблена; панує емоційна стихія. Ораторові не обов'язково демонструвати академічну ерудицію, знання законів або пропагувати істини релігії (хоча окремі елементи такого роду тільки прикрашають подібне слово). Зате оратор щедро черпає приклади з життєвого матеріалу, з фольклору (наприклад, стихія анекдота). (З книги).

1. Уявіть ситуацію: перебуваючи в українській родині в гостях, ви стали свідком того, що господар, виголошуючи святкову промову, використав «Сказав би, та піч у хаті». З'ясуйте, чи доречно в соціально-побутовому красномовстві використовувати фразеологічні висловлювання, імпровізацію, гумор, емоцію тощо?

2. Доберіть тексти із творів Остапа Вишні, М.Рильського, О.Довженка, В.Сухомлинського, Ю.Яновського, Ю.Смолича, П.Загребельного, у яких описуються побутові події і ситуації: народження, зустрічі, вітання.

3. Робота в групах. Підготуйте та проголосіть ювілейні слова (тости) для ситуацій.

I група: день народження вашого приятеля.

II група: ювілей вашого керівника.

4. Творча робота. Прочитайте висловлювання. До яких урочистих подій кожне з них підходить та до якого жанру соціально-побутового красномовства належить? Яке з них вам найбільше сподобалося: поетичне чи прозове? Складіть авторське вітання до якоїсь із цих урочистостей.

Любов до Вас у будинок нехай увійде,
Не просто словом і звучанням
Нехай серед Вас вона живе,
Як сіль, як хліб насущний.
Нехай Ваших почуттів не охолодять
Ні бурі, ні негоди,

І нехай, увійшовши у родину, панують
Здоров'я, мир і щастя.
Хай діти прийдуть для Вас
Любові взаємним знаком
(Народна творчість).

Добрий майстер у роботі
І порадник у житті,
Ви розрадите в скорботі,
Не забудете в біді,
Порадієте на святі,
Не останній – за столом,

І на дружбу Ви багаті,
До людей Ви – лиш з добром,
З святом Вас віта сьогодні
Весь наш дружній колектив!
Працьовиті, гарні, можливі
Будьте Ви! і повні сил!

(Народна творчість).

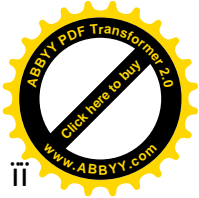
Прийміть щирі вітання! Ваш професіоналізм, багаторічна послідовна та наполеглива праця внесли вагомий внесок у розвиток органів виконавчої влади, забезпечили повагу серед колег. Ми пишаємося тим, що нам випала можливість працювати з Вами і досягати разом професійних висот. Нехай доля шле Вам добро і щастя, міцне здоров'я та достаток, а віра, надія та любов будуть вірними супутниками на Вашому життєвому шляху. Нехай тепло і затишок родинної оселі надійно захищає Вас від негараздів, а в майбутньому на Вас чекає ще багато наповнених корисними справами і земними радощами років. Живіть довго, в щасті, благополуччі та при доброму здоров'ї! (З газети).

Жив-був на високій-високій горі один старий. Будинок його був дуже високо, у вічних снігах. І кожного ранку, і кожен вечір старий виходив з дому і розчищав в снігу доріжку до свого будинку. Давайте підніmemo келихи за те, щоб до нашого будинку, де б він не знаходився, дорогу не доводилося розчищати – її будуть протоптувати наші друзі! (З газети).

5. Творче спостереження з елементами аналізу. Прослухайте висловлювання. Яка інформація є для вас «відомим», а яка «новим»? Сформулюйте тези.

З огляду на функціонування соціально-побутового красномовства виокремлюють офіційне соціально-побутове красномовство й неофіційне. Офіційне соціально-побутове красномовство розглядають як рід професійної публічної мови, а неофіційне належить до публічної мови, але не професійної, за винятком обрядово-ритуальних промов, які проголошують професійні розпорядники (сваха, тамада, шоумен та ін.).

Сучасна ювілейна, або похвальна, промова може бути присвячена якійсь знаменній даті, ювілею підприємства, організації, закладу, установи тощо або окремій заслуженій людині. Ювілейна промова завжди святкова, урочиста, водночас у ній підсумовуються досягнення за певний період. Якщо промова присвячена ювілею організації, то вона має суто діловий характер.

Промова, виголошена на честь окремої особи, наприклад, у зв'язку з її ювілеєм, сповнена добрих почуттів до ювіляра і гарних побажань йому. У ній доречними будуть жарт, дотепність, спогади про цікаві факти життя ювіляра. Такі промови часто доповнюють зачитуванням вітальних колективних віршів (За Н. Колотіловою).

6. Перекладіть текст українською мовою.

Пусть пожелания будут сердечными
И исполняются без промедления,
Жизнь станет яркой, насыщенной встречами
Чаще приходит пора вдохновения!

Пусть перемены приносят успехов всплеск,
Дарят эмоции и приключения,
Радость в глазах отражает волшебный блеск,
Будут счастливыми дни и мгновения!

➤ **Чи доречно дослівно перекладати вітання з російської мови? Чи втрачається при цьому зміст висловлювання? Відповідь обґрунтуйте.**

7. Відредагуйте речення.

1. Желая вам крепкого здоров'я і лічного щастя! 2. Вельмишановна колега, отримай від мене вітання зі святом. 3. Хай на вашому життєвому шлясі стрінуться тільки добрі люди. 4. У цей день візьміть найщиріші побажання. 5. Нехай збудуться всі заповітні мрії.

Рефлексія та самоперевірка

➤ Назвіть та охарактеризуйте основні жанри соціально-побутового красномовства та рису, що їх об'єднує.

➤ Зверніть увагу на епіграф уроку. Як ви його розумієте? Говоріть приємні слова близьким та друзям кожного дня, навіть без потрібної для цього події. Головне, щоб це було від чистого серця!

Домашнє завдання

Підготуйте вітальну промову, у якій би ви найкраще висвітлили традиції та звичаї українського народу (Урочиста подія на вибір).

ТЕМА 9. Сценічна (театральна) риторика

*Слово – це одне з найвеличніших засобів людини.
Безсильне за своєю природою – воно стає могутнім
і незрівнянним, сказане вміло, щиро і вчасно.*

О. Коні

Комунікативна розминка

Розповідають, коли до мудреця одного разу привели людину, про яку він повинен був сказати свою думку, філософ довго дивився на нього, а потім вигукнув: «Ну говори ж ти, нарешті, щоб я зміг тебе побачити!»

➤ *Чому, на вашу думку, для нього так важливо було почути чужу людину, перш ніж охарактеризувати її?*

➤ *Як звали цього філософа? Пригадайте ще його афоризми.*

Дійсно, як багато змісту, окрім слів, приховано в самому звукові голосу! Прислухайтесь до звуків мовлення незнайомої людини... Чи не розкажуть вам тембр голосу, поведінка мовлення, інтонації багато чого про його почуття і характер? Адже голос буває теплий і м'який, грубий і сірий, зляканий і сміливий, впевнений і єхидний, улесливий, твердий, живий, урочистий і ще з тисячею відтінків, які виражають найрізноманітніші почуття, настрої людини і навіть його думки.

1. Прочитайте текст. Дайте лінгвістичне визначення поняттям «слово», «текст».

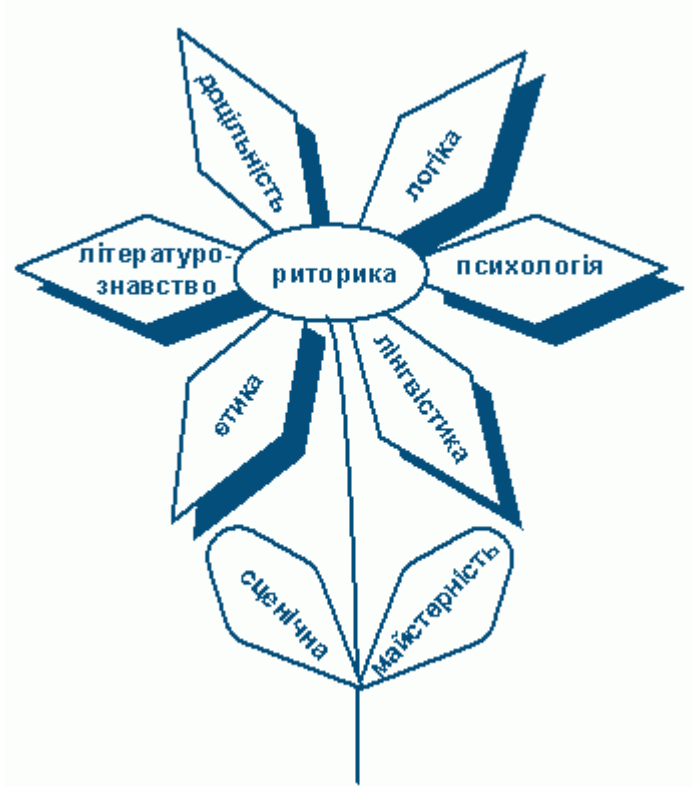
Промовляючи слова – текст, ми задаємо мовленнєвий код, кодуємо цілісний інформаційний обмін, створюємо психофізичний контекст мовлення і визначений ним психічний настрій. Усім нам так чи інакше доводиться виступати перед глядачем – на уроках, співбесідах та безлічі інших схожих ситуацій. Для того, щоб володіти своїм голосом, мати чітку дикцію, позбутися страху аудиторії зверніть увагу на основи сценічної мови, як засобу створення образу актором. Таким чином ви отримуєте навички, що потрібні не тільки для виконання ролей, але й для спілкування поза театральною сценою. Це найкращий шлях розвитку ваших творчих здібностей та впевненості в собі.

Риторика як мистецтво пишномовства й переконання посідає в театрі окреме місце, оскільки вона є сукупністю текстуального й сценічного повідомлення. Професійні театральні вистави та різноманітні аматорські перформенси на сцені потребують від виступаючих внутрішньої свободи, акторських навичок, вміння працювати з мікрофоном у світлі софітів перед чисельною публікою. Кожен жест, погляд, звук голосу зі сцени набувають посиленого значення і потребують професіоналізму. Слово зі сцени здатне

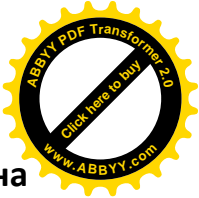
глибоко впливати на аудиторію, викликати феномен катарсису, зворушувати серця силою мистецтва. Водночас аудиторний шок, дефекти дикції, зажим у жестах також «підсилюються» умовами сценічного жанру. Навички сценічної риторики необхідні кожній людині, яка може опинитися на сцені під час публічної презентації, ювілейного привітання, святкової промови, конкурсів, фестивалів, нагородження. Найбільш ґрунтовну підготовку до сценічної риторики можна отримати за допомогою методу К. С. Станіславського – акторської школи, в якій враховано не тільки зовнішні параметри успішного виступу, а й розроблено психологічну структуру підготовки особистості актора, його впливу на публіку. Сучасні українські театральні та кіноактори Богдан Ступка, Ада Роговцева, Галина Яблонська, сестри Сумські та інші представляють взірці сценічної риторики, яка несе духовне світло справжнього акторського таланту і силу професійного сценічного слова.

➤ Назвіть імена та прізвища відомих акторів, що дають писемному художньому слову друге життя.

2. Розгляньте «квітку-риторику». Обґрунтуйте положення кожного елемента.

➤ Яка роль сценічної майстерності під час виступу оратора?

3. **Ознайомтеся з термінами, якими послуговується театральна риторика. Користуючись ними, з'ясуйте особливість сценічного мистецтва.**

Актор – той, хто діє, виконує роль, стає діючим лицем драматичного твору на сцені театру та в кіно. Актор – живий зв'язок між текстом автора, задумом режисера і сприйманням публіки.

Акторське мистецтво – мистецтво створення сценічних образів; вид виконавського мистецтва. Матеріалом для роботи актора над роллю послуговують особисті природні можливості: мовлення, рухи, міміки, спостереження, фантазія, пам'ять. Особливістю акторського мистецтва є те, що процес творчості на останній стадії виконується на очах у глядача, в процесі вистави. Акторське мистецтво знаходиться в тісному зв'язку з мистецтвом режисера.

Натхнення – найвищий духовний стан і настрої; захопленість, зосередження і неабиякий прояв розумових сил. Стан підйому творчих сил, що приводить до результатів, які в звичайному стані недосяжні.

Жест – рух, особливо рухи руками, які супроводжують мовлення для посилення її виразності чи його заміни. Мова жестів розкриває для глядача характер, душевний стан, соціальне походження, освіту персонажу.

Мистецтво представлення – представлення ролі, зовнішня форма прояву почуттів з допомогою м'язів. Механічне відтворення ролі. Робота над роллю без витрат нервових і душевних сил. Але, представлення ролі, яке підказане процесом щирого переживання, слід визнати творчістю, мистецтвом.

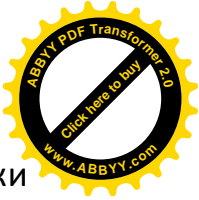
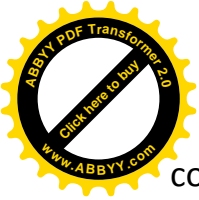
Сценічна задача – своєрідне визначення понять мети і направленої сценічної дії. Результат виконання правильної, продуманої, продуктивної дії. Сценічна задача відповідає на три питання:

- 1) Що роблю? (фізична дія)
- 2) Навіщо роблю? (чого хочу досягти цією дією)
- 3) Як роблю? (форму виконання задачі звичайно називають акторським пристосуванням) (С.Кузьмін)

4. **Прочитайте визначення. Які головні положення системи Костянтина Станіславського?**

У системі Станіславського вперше сформульовано методи свідомого оволодіння підсвідомими творчими процесами, перевтілення актора в образ. Згідно з теорією Станіславського, основним у творчості актора і режисера є виявлення суті твору (надзавдання) і втілення її в ролі (наскрізна дія).

Свою системою Станіславський активно виступив проти рутини і штампів, які існували в театрі, за реформу сценічного мистецтва. Основний зміст системи Станіславського викладено в працях «Робота актора над

собою» (методика оволодіння елементами внутрішньої і зовнішньої техніки сценічного мистецтва) і «Робота актора над роллю» (науково обґрунтована організація процесу над сценічним образом і виставою в цілому). Елементи внутрішньої техніки: удосконалення уваги, уяви, емоційної пам'яті, взаємодія акторів-партнерів та ін. створюють найсприятливіші умови для творчості. До зовнішньої техніки належать пластика актора і його володіння голосомовним апаратом. Робота актора над роллю охоплює вивчення п'єси, виявлення її задуму і сценічне втілення задуму. Найдосконаліша організація цієї роботи міститься в методі фізичної і словесної дії. Станіславський не вважав свою систему завершеною, він закликав учнів і послідовників продовжувати і розвивати її (З журналу).

5. «Незвичайна рибалка». Група розсідається в коло, в центрі якого – картки, що перевернуті текстом вниз. Це «рибки», а учасники гри – «рибалки».

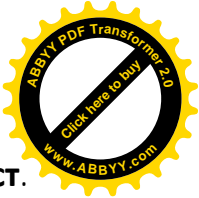
Кожен із рибаків по черзі «виловлює» свою «рибку» і, прочитавши текст, певним чином «реагує» на нього: він може виразити своє відношення до прочитаного, задати питання товаришам, зв'язати асоціативно текст з особистим життєвим досвідом.

Картки ведучій готує раніше, наприклад:

- Я – людина, з якою завжди щось трапляється!
- Мені шкода, що мені не вдалося...
- Жалкую, що не зробив цього раніше!
- Я виправлюсь!
- Що маємо не цінімо, а втративши – плачемо!
- Хороший вихователь досвічений садівник. Він знає, що рослина повинна отримати не більше вологи (воно згниє) і не менше (засохне), а стільки, скільки треба!
- Ранок добрим не буває!
- Головний урок, який я виніс з особистого життєвого, – це...
- Чим більше я контролюю себе, тим...
- Зрілість – це коли робиш те, що вважаєш потрібним, навіть якщо твоя мама не думає, що це гарно.

- Чиї коментарі, ідеї, думки виявилися для вас відвертістю?
- Чи були такі думки, з якими ви категорично не готові погодитися?

У чому саме?

6. Уявіть, що ви керівник гуртка виразного читання. Прочитайте текст.

Підготуйте поради гуртківцям про виразне читання текстів різних жанрів.

Спостереження показує, що чимало учнів бувають байдужими до поетичних образів, мальовничих описів природи, до розкриття образотворчої ролі мовних засобів у художніх текстах.

Це пояснюється тим, що під час читання учні рідко звертають увагу на інтонацію мовлення, на вимову речень за метою висловлювання, звертань, прямої мови, на виділення логічним наголосом основного слова у словосполученні, реченні, на передачу інтонацією зміни почуттів у тексті. Учні не зупиняються на з'ясуванні лексичного значення слова у зв'язку з контекстом, не працюють зі словником. Якщо й помічають повтор, поверхово обґрунтовують потребу лексичного повтору, недостатньо аналізують смислові відтінки синонімів у художньому контексті, неповно характеризують мовні засоби зв'язку тексту художнього тексту, бо не помічають їх у процесі читання (З підручника).

7. Вправа на покращення дикції – читання скоромовок. Скоромовки читають логічно правильно, без зупинки, декілька разів підряд. Перший раз повільно, другий – швидко, третій – пришвидшено, четвертий – зовсім швидко.

*Вибіг Гришка на доріжку,
На доріжці сидить кішка.
Взяв з доріжки Гришка кішку –
Хай піймає кішка мишку.*

Рефлексія і самоперевірка

- 1) За яких умов сценічна дія актора стає мистецтвом?
- 2) Чому основи сценічної риторики повинен знати кожен?
- 3) Дайте своє визначення театральної риторики.

Тема для розмови

Використовуючи епіграф, поясніть значення слова в житті людей різного віку. Пригадайте афористичні вислови письменників про слово.

Домашнє завдання

Уявіть себе режисером. Яку вправу чи поради ви б запропонували своїм підопічним, щоб зняти страх перед аудиторією, зменшити напруженість, тривожність?

ТЕМА 10. Педагогічна риторика

*Не викликає сумніву одне:
якщо ми чогось потребуємо,
то це добрих учителів
Й.-Г. Песталоцці*

Комунікативна розминка

Як ви розумієте слова швейцарського педагога Й.- Г. Песталоцці? Доведіть, що робота вчителів та учнів взаємопов'язана?

1. Опрацюйте теоретичний матеріал. Сформулюйте тези для розповіді про традиції педагогічної риторики давнього світу.

Від Сократа до Спінози західна філософська та педагогічна думка визначала вчителя як Учителя істини, віддаючи перевагу розуму, істині. Образ мудрого наставника молоді Сократа як творця традицій, а не спадкоємця традицій чи певної школи змалював у своїх «Діалогах» Платон. Цінним для сучасної педагогічної риторики філософсько-дидактичного спрямування є осмислення антидоктринерських засад освіти давнього світу, коли вчитель та його учні вважали за честь перевірити в діалогах, дискусіях обґрунтованість поглядів співрозмовника* вважаючи, що філософія породжує істину.

Учитель в античні часи стояв поруч із оратором, філософом, поетом, віщунном, царем, був провісником правди, служив істині, добру, красі; вмів сам і вчив учнів тлумачити «мертвий» текст, блискуче володів мистецтвом риторики, еристики; міг захистити істину, майстерно врахувати заперечення опонента, ясно й чітко пояснити свою точку зору, володів сократівським методом запитань (мозкової атаки), коли учень стає співрозмовником, а розмова з ним відкриває істину; вчитель навчав добра та пов'язаного з ним задоволення (як побудувати ідеальне місто, державу тощо).

Педагогічні, ораторські системи Сократа, Піфагора, Діогена, Лойоли та інших видатних мислителів-ораторів відзначалися спрямованістю на формування шкіл змужніння учнів, тому що учні здобували істину в напруженій праці і боротьбі, часто після великого внутрішнього осяяння, коли учитель відступав, лишав перед учнем вільний простір, крізь який той торував власний шлях у майбутнє, пам'ятаючи заповіт учителя про постулати істини, добра, краси, християнські заповіді віри, надії, любові, божественної дієвої сили слова – вчинка (З підручника).

2. Поєднайте частини крилатих висловів античних мудреців.

Ораторами стають,	життя для блага суспільства і правдивість (Піфагор).
-------------------	--

Дві речі роблять людину богоподібною:	не тільки сказати, що треба, а й не сказати, що не треба (Цицерон).
Платон – мій друг,	без діла нікчемне й пусте (Демосфен).
Найбільше достоїнство оратора –	та істина дорожча (Аристотель).
Будь яке слово	проста (Платон).
Мова істини	поетами народжуються (Цицерон).

Як нам уже відомо, риторика (від гр. «ораторське мистецтво») – теорія ораторського мистецтва; наука красномовства, в якій розкриваються закони управління мисленнево-мовленневою діяльністю.

➤ **Як ви вважаєте, які особистісні якості вона розвиває в людині?**

3. Зобразіть асоціативний куц.

4. Які проблеми сучасної школи, вчителя порушує автор цього уривка. Уявіть себе на місці вчительки. Виберіть оптимальний, на вашу думку, варіант поведінки педагога в цій ситуації.

Діти почали малювати, виводячи кожен своє: той жлуктичко, інший ринку або макітерку. І оскільки дірку в денці ніяк було передати, то її чіпляли збоку. Олесь старанно скрипів олівцем і натхненно прицмакував. Коли ж учителька зупинилася біля його парти, з зошита на неї, презирливо примруживши око, дивився дятел: чого тобі тутечки?

– Олесю, адже я наказувала всім малювати горщечок,- суворо сказала Матільда Петрівна. Їй сподобався дятел, але вона добре знала, що таке вчительська принциповість, тому й додала:

– Я поставлю тобі двійку.

У класі увірвався гамірець. Відмінники дивилися на свого вчорашнього побратима співчутливо, а ті, хто вчився через пень-колоду, з радістю чекали на те, що їхнього полку прибуде. Олесь зібрав книжки, виліз з-за парти і рушив до дверей.

– Куди це ти?– здивувалась учителька. Олесь похнюпився.

– Я так не хо'!

– Як це – так?

– Гирунчика отого не хо' малювати.

– Чому?

– Дятла хочу... Доки Матільда Петрівна думала про долю свого авторитету, Олесь вийшов у коридор, похапцем натяг пальтечко і опинився на ганку (Г. Тютюнник).

5. Об'єднайтеся в пари і розробіть орієнтований проект лабораторії риторики. Проведіть захист проектів. Визначте найкращі.

6. Уявіть, що ви вчитель. Як би ви зайшли до класу, як би почали урок, чим би змогли зацікавити учнів? Подумайте протягом 3 хвилин і продемонструйте свої уміння та фантазію.

Рефлексія і самоперевірка

1. Що вам відомо з історії педагогічної риторики?
2. Де вперше з'явилася наука риторика? (у Стародавній Греції)
3. Чому вчить риторика? (вчить володіти словом; вчить красномовству і спілкуванню)
4. Як називають людину, що володіє красномовством? (ритор, оратор)
5. Кому належать слова «риторика є наука ... красно говорити і писати»? (М. В. Ломоносову)
6. Одна велика людина, яка прославила себе у всіх видах мистецтва, крім, мабуть, музики, була до того ж чудовим оратором. Перед кожним своїм виступом на публіці він одягав черевики, які дуже тисли, вважаючи, що саме це викликає у ньому ораторське натхнення. Хто був цією людиною? (Сальвадор Далі)

Тема для розмови

Чому в сучасному суспільстві зростає роль педагогічної риторики?

Домашнє завдання

Напишіть лінгвістичний твір на тему «Учитель – особистість риторична».

ТЕМА 11. Практична риторика

*Найкращий оратор той, хто своїм
словом і навчає, і дає насолоду,
і справляє глибоке враження.*
Цицерон

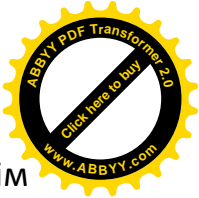
Риторична розминка

1. *Риторика – це наука....* Продовжіть визначення.
2. Доберіть до слова *риторика* синоніми.
3. Яка держава належно називається «батьківщиною риторики»?
4. Учені підрахувати приблизний вік цієї науки. Він становить....
5. Назвіть відомі вам функції мови. Одну з них схарактеризуйте.
6. *Перифраз – це... .* Наведіть приклади відомих вам перифраз.
7. Назвіть найпопулярніші жанри публічного мовлення. (*Доповідь, повідомлення, промова, бесіда, лекція, дискусія.*)
8. Хто такий ритор (оратор)?
9. Що називається риторичними фігурами?
10. Який виступ називається промовою? Які є види промов? (*Промова – усний виступ з метою висвітлення певної інформації та впливу на розум, почуття й: волю слухачів. Різновиди промов: мітингова, ділова, ювілейна*)
11. Поясніть, якою мірою ви згодні з висловленими думками.
Публіцистичний виступ – мандрівка до певної мети, і маршрут має бути нанесений на карту (Д. Карнегі). Людина, яка починає промову, не продумавши її структуру, нагадує корабель, який виходить у море без стерна (І. Томан). Існують грабіжники, яких не карають зате, що вони викрадають найцінніше – час (Наполеон). Багато говорити і багато сказати – не одне й те саме (Софокл).

➤ **Поясніть, як ви розумієте епіграф нашого уроку.**

Комунікативна розминка. Літературний диктант

1. Людина, яка володіє засобами спілкування (*оратор*).
2. Наука про спілкування (*риторика*).
3. Дар, який допомагає людині оволодіти розумом і серцем співрозмовника (*красномовство*).
4. Заманіть слово «риторика» синонімом (*красномовство, мистецтво спілкування*).
5. Назвіть батьківщину риторики (*Греція*).
6. Найвідоміший римський оратор (*Цицерон*).
7. Оратори Київської Русі (*Іларіон, Кирило Туровський*).

8. Автор першого російського підручника риторики, за яким потім навчалися багато поколінь (*Михайло Ломоносов*).

9. Хто став видатним ритором, маючи фізичні вади, пов'язані з мовленням (*Демосфен*).

10. Коли виникла риторика? (*IV ст. до н. е.*)

11. Найвідоміші оратори вітчизняної риторики (*В. Мономах, Григорій Сковорода, Феофан Прокопович*).

1. Які є форми проведення промови? (Читання; виголошення, зазираючи у конспект; виголошення із читанням цитат на картках; повністю з пам'яті).

Отже, відповідно до цих форм, у промовця мають бути:

- 1) повний конспект виступу;
- 2) його план;
- 3) картки з цитатами;
- 4) конспект ключових слів.

Щоб виступити публічно, оратор повинен володіти спеціальними навичками та вміннями. За визначенням психологів, навички – це здібності здійснювати ту чи ту операцію якнайкраще.

➤ **Назвіть основні навички оратора**

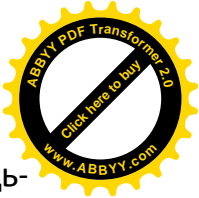
З набутих навичок складаються вміння оратора. Які ж основні вміння оратора?

Відомий негритянський оратор і просвітник Т.Вашингтон розповів історію, повчальну для тих, хто починає вивчати мистецтво промови. Корабель утратив керування і протягом багатьох днів блукав морем, аж поки зустрівся з дружнім судном. Із щогли корабля, що втратив курс, було подано сигнал: «Води, води, ми помираємо від спраги». У той же час із зустрічного корабля відповіли: «Наберіть води там, де перебуваєте». Знову сигнал із потерпілого корабля: «Води, води, пришліть нам води!» І знову у відповідь: «Наберіть там, де перебуваєте». Нарешті капітан послухався поради і наказав набрати води з океану. Коли її набрати, вона виявилася прісною, кришталеву чистою. З'ясувалося, то в цьому місці була течія з гирла річки Амазонки.

Ви хочете стати оратором? Завдання здається складним, навіює страх. Що говорити? Як поводитися під час виголошення промови? Відповідь одна: почніть з того місця, де ви зараз перебуваєте. Почніть з того, що ви собою являєте.

Які ж існують прийоми і методи підготовки до виступу та методику збирання матеріалів.

Монолог – це таке мовлення, яке починає й веде одна людина. Звісно, що монологом воно буде лише за формою. Адже будь-яке висловлювання, звернене до слухачів, передбачає взаємодію, діалог з ними і, по суті, таким і є.

Підготовка до виступу починається з визначення й уточнення теми. Будь-яка тема є частиною великої проблеми і являє собою її фрагмент. Важливо усвідомити це і не прагнути в одному виступі досягнути неосяжне. Можна лише поспівчувати ораторові, що взявся за тему «Комп'ютеризація в наш час». Інколи пропонують виступити на певну тему. У такому разі ораторові потрібно конкретизувати тему. Чим слід керуватися, обираючи тему.

По-перше, ви повинні бути добре обізнані у цій темі, мати певний досвід.

По-друге, те, про що ви збираєтеся говорити, повинне викликати інтерес у слухачів.

По-третє, тема виступу має бути актуальною, значущою.

Назва виступу має відповідати таким вимогам:

- відображати його суть, тобто в лаконічній формі передавати основну ідею виступу;

- мати рекламний характер: бути цікавою, привертати увагу, торкатися інтересів тих, для кого призначена;

- бути ясною, чіткою, по змозі короткою. Порівняймо дві назви: робочу, що містить основну ідею виступу, і рекламну: «Правильний спосіб життя як основа тривалої працездатності» і «Як жити не старіючи». Другий варіант не лише привертає увагу, а й дає позитивну установку на сприйняття теми.

Слід уникати і надто загальних назв. Наприклад, формулювання теми «Турбота про здоров'я» може викликати ряд запитань. Передовсім не зрозуміло, про чію турботу йтиметься – про турботу держави, лікувальних закладів, відділів охорони здоров'я?

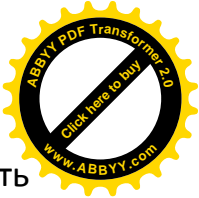
Щоб ваш виступ був результативним, поставте перед собою три запитання:

1. Кому я буду говорити?

2. З якою метою?

3. Що повинні засвоїти слухачі? Попередня інформація про слухачів – одна з гарантій успіху. Розумний водій не сяде за кермо автомобіля, якщо не знає як ним керувати. Важко розраховувати на успіх, якщо не уявляєш, наскільки слухачі орієнтовані в цих питаннях, чим саме зможеш їх зацікавити.

Російський поет В.Маяковський, виступаючи на одному із зібрань говорив, що всі суперечки з ворогами, із друзями про те, що важливіше – «Як робити?» чи «Що робити?» – перекриваються літературним лозунгом «Навіщо робити?», тобто встановлюється примат мети над змістом і формою. Якщо оратор не подумає про призначення виступу, він не матиме успіху в його підготовці й виголошенні.

Наприклад, в одній з аудиторій лектор прочитав лекцію «Про шкідливість куріння». Він мав медичну освіту і не раз виступав перед аудиторією з такою лекцією. Коли ж лекція закінчилася, лектора запитали: «А для чого ви нам про все це говорили?» З'ясувалося, що аудиторія майже на 100 % не палить і лектор про це знав, але відповіді на поставлене запитання не зміг. Чи означає це, що він не повинен виступати перед аудиторією з такою темою? Зовсім ні. Слід було на початку виступу визначити, для чого саме він говоритиме про шкідливість такої звички. Чи для того, аби повідомити щось нове з теми, чи для того, щоб закликати слухачів вести роз'яснювальну роботу серед близьких і знайомих, чи для того, щоб поділитися методикою проведення такої бесіди. І відповідно до мети викладати матеріал. Відсутність чіткої цільової установки знижує ефективність лекції, оратор не матиме бажаного результату – реакції слухачів.

Зразком чіткого визначення мети може бути виступ американського оратора Венделла Філіпса:

«Леді й джентльмени! Мене попросили розповісти про одну чудову людину попереднього покоління – про великого правителя, острова Сан-Домінго Туссена-Лувертюра, чистокровного негра, у венах якого не було й краплі крові білої людини. У своєму виступі я вам розповім коротко його біографію – біографію негра-воєначальника і державного діяча Я викладу її на захист тієї раси, представником якої він був... Моя мета – хоч ви її можете вважати нерозумною – переконати вас у тому, що негроїдна раса, замість викликати співчуття чи заслужувати на зневагу, як ви зазвичай вважаєте, має серед народів право на місце, близьке до англосаксів».

Залежно від названих вище чинників мета може визначатися так:

- поінформувати;
- пояснити;
- зацікавити;
- переконати, запевнити;
- закликати до дій;
- надихнути і т. п.

У процесі вибору теми н визначення мети відомий ритор П.Сопер радить ораторам ставити перед собою такі запитання:

- ✓ Чи дійсно ця тема цікавить мене і може викликати в мене інтерес?
- ✓ Чи достатньо я знаю цю тему й чи можу оперувати достатніми даними?
- ✓ Чи зможу вкластися у відведений час?
- ✓ Якщо я хочу переконати, то чи впевнений щиро я сам?
- ✓ Чи будуть відповідати моя тема і мета рівневі знань, інтересам і планам слухачів?

Техніка підготовки до виступу

*З посудини не можна вилити більше,
ніж було в неї налито.*

А. Церетелі

Загалом існують чотири варіанти підготовки до виступу та його проведення:

- 1) написати весь текст виступу, а потім прочитати його слухачам;
- 2) написати текст виступу, кілька разів прочитати його, а потім виголосити з пам'яті, коли-не-коли заглядаючи в записи;
- 3) підготувати тільки коротенькі тези;
- 4) виступати без будь-яких нотаток.

Рекомендуємо насамперед другий і третій варіанти. До першого й четвертого вдавайтеся лише зрідка (Томан І. Мистецтво говорити: Пер. з чеської. – К.: Політвидав України, 1986.— С. 160—162).

3. Добір матеріалів.

Інтерактивна вправа за методикою «Мозковий штурм»

1. Інструктаж щодо виконання.

Правила проведення мозкового штурму

- Кажіть усе, що спаде вам на думку.
- Не обговорюйте і не критикуйте висловлювання інших.
- Можна повторювати ідеї, які раніше вже прозвучали.
- Розширення запропонованої ідеї лише підтримується.

2. Виконання завдання. Збирання матеріалу до запропонованої теми промови «Мистецтво як засіб творення особистості».

Отже, ми визначили основні джерела, з яких можна черпати нові ідеї, цікаві відомості, факти, приклади, ілюстрації. До них належать:

- офіційні документи;
- наукова, науково-популярна література;
- довідкова література: енциклопедії, словники, статистичні збірники;
- таблиці, бібліографічні покажчики;
- художня література;
- статті з газет і журналів;
- радіо- і телепередачі;
- результати соціологічних опитувань;
- власні знання й досвід.

• **Прочитайте пам'ятку оратора-початківця. Доповніть її, додавши всі відомі вам способи, якими можна домогтися впевненості під час публічного виступу.**

Пам'ятка

1. Не втрачайте жодної нагоди виступити публічно: виступайте!
2. Аналізуйте свою аудиторію (співрозмовника).
3. Ретельно готуйтеся до кожного виступу. Чим більше часу йде на підготовку, тим менше підстав для хвилювання.
4. Робіть «заспокійливі» записи (план, основні дати, образні вислови, цитати тощо).
5. Уявляйте свій успіх: уважну і вдячну аудиторію, впевнену усмішку на своєму обличчі, сильний і спокійний голос, повільний темп мовлення тощо.
6. Тренуйтеся напередодні виступу.
7. Використовуйте технічні засоби.
8. Заздалегідь ознайомтеся з місцем виступу.
9. Розслабтеся, відпочиньте, уникайте будь-яких попразників.

➤ **Прочитайте подані назви виступів. Проаналізуйте їх, орієнтуючись на рекомендації, вміщені в довідці, і визначте, які з-поміж них сформульовані найвдаліше.**

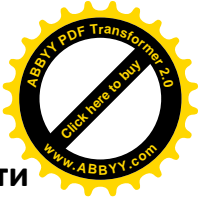
«Великий український поет», «Патріотизм у красномовстві Демосфена», «Океан», «Життя сучасної людини в умовах стресів, невдач, несподіванок, хвилювань, успіхів, фізичних і психологічних навантажень», «Ціна злочину», «Дивовижна династія Симиренків», «Володимир-Волинський: іще не розгадані таємниці», «Культура українського народу».

Довідка. Існують такі вимоги до формулювання теми виступу:

- назва виступу має якомога точніше відображати його зміст;
- вона має бути чітка, зрозуміла, по змозі лаконічна й однозначна;
- назва повинна містити певну інтригу, щоб зацікавити аудиторію;
- у назві неприпустимо використовувати незрозумілі слова.

➤ **З поданих тем оберіть ті, які ви залюбки послухали б.** Обґрунтуйте свій вибір. Зазначте, які ви не обрали б у жодному разі. Чому?

«Правда про В.Стуса», «Людина 25 тисяч років . «Причини ерозії ґрунтів», «Народна пісня», «Загадковий світ Катерини Білокур», «Картини Катерини Білокур», «Роботатимчасових комісій Верховної Ради», «Студентське самоврядування», «Обов'язок сумлінно навчатися», «Освічена людина – корисна людина», «Гарна і погана реклама на ТБ», «Ліна Костенко – людина і поет», «Поезія Ліни Костенко», «Ліна Костенко: поезія навчає жити», «Майстерно написана поема», «Епідемія детективів у літературі», «Марні турботи», «Уроки просто неба».

➤ **Оберіть тему виступу. Продумайте, яким чином підготувати аудиторію до сприймання її: як сформулювати мету, завдання, визначити основні питання, що їх потрібно висвітлити, який мотив буде головним.**

➤ **Щоб досягти мети виступу, поставте перед собою такі запитання: Кому я буду говорити? З якою метою? Що мають усвідомити слухачі?** Підготуйте три невеликі інформаційні повідомлення про ваше місто для різних категорій слухачів. Сформулюйте мету виступу і спрогнозуйте результат.

➤ **Подані речення вимовляйте по черзі з різною інтонацією (де це доречно – страху, захоплення, гніву, обурення, кокетування, роздратованя, зверхності, поваги, втоми, байдужості).**

Я не знайома з Вами. Ви доклали багато зусиль до цієї справи. Ви добре обізнані у цьому питанні. Я багато знаю про вас. Я врахую це в подальшій роботі. Я не можу більше тут запишатися. Добрий день.

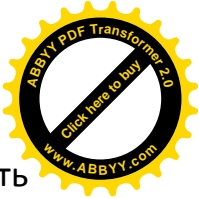
➤ **Змодельюйте мовленнєві ситуації і зверніться із запитаннями до різних людей:** а) незнайомого чоловіка на вулиці; б) молодої жінки в магазині; в) бабусі у трамваї; г) сусіда в театрі (кіно); ґ) молодих людей у незнайомому місті; д) екскурсовода в художньому музеї; е) касира залізничної каси.

➤ **Прочитайте і проаналізуйте правильність і повноту тлумачення лексичного значення слова. Чим, на вашу думку, спричинені помилки?**

Сіромаха – вовк; нещасна, скривджена людина; сіра, неосвічена людина; людина бідна, без батьків, яка живе у злиднях. Призьба – лавочка біля будинку; передня частина хати; планка. Тесляр – людина, яка виробляє різні речі з дерева; майстер; ложкар. Плахта – це відріз тканини; довга спідниця; плащ; шибениця; місце, де карали людей; компонент українського жіночого національного вбрання; одяг. Скроні – оболонка будь-якого предмета; вершина дерева; прикраса, предмет інтер'єру; долоні; меблі для одягу; частина обличчя. Пелехатий – людина, яка високої думки про себе; пухкий, пухнастий; з довгим волоссям; дивний, не такий, як усі.

➤ **Інтерактивна вправа. Застосування методу «Прес»:**

- інструктаж групи;
- перегляд відеосюжету (виступ народного депутата на пленарному засіданні Верховної Ради України);
- з'ясування теми та цільової установки промови за ключовими етапами:
а) позиція (почніть зі слів «Я вважаю, що...» та висловіть свою думку);

б) обґрунтування (починаючи словами «...тому, що...», наведіть причину появи цієї думки, поясніть, на чому ґрунтуються докази на підтримку вашої позиції);

в) приклад (продовжуйте висловлювання словом «...наприклад...» та наведіть факти, що підтверджують вашу позицію);

г) висновки (завершіть висловлювання «отже (тому), я вважаю...» й узагальніть свою думку, зробіть висновок про те, як слід діяти).

Рефлексія і самоперевірка

1. Про що ви дізналися на уроці?
2. Яких навичок набули?
3. Наскільки це може бути корисним у вашому житті?
4. Що було найвдалішим на уроці? Що сподобалося?
5. Що слід змінити в особливостях проведення уроків у майбутньому?

Тема для обговорення

Достатній рівень.

➤ **Прочитайте зразки вступів. Проаналізуйте і вкажіть прийоми, використані для зацікавлення аудиторії.**

1. Лавра – живе серце Києва

Напевне, кожне місто має серце. І, вимовляючи ім'я міста, мимоволі згадуємо про це: Лондон – Вестмінстер, Париж – Нотр-Дам, Москва – Кремль, Стамбул – Айя Софія. А от Київ...

2. Кавава рапсодія

Чи знаєте ви, що таке кава? Більшість із нас, напевне, скажуть, що кава – це ароматний напій, що прекрасно підвищує тонус і сприяє приємному спілкуванню. Але якою вона була до того, як потрапила в таку-от симпатичну баночку? І якою взагалі має бути справжня якісна і смачна кава?..

➤ **Прочитайте уривок виступу, проаналізуйте його. Додайте основну частину тексту і виголосіть доповідь (роздатковий матеріал).**

Симиренки

Вступ. В історії України немає аналога такої родини. Навіть беручи до уваги найпрославленіші княжі та гетьманські роди. На жаль, в історичній пам'яті й у свідомості нашого суспільства Симиренки ще не посідають того місця, яке їм належить. Один мій приятель – загалом інтелігентний чоловік, – почувши від мене прізвище «Симиренко», похвалився, що він знає, про кого мовиться: «Це той, що вивів знаменитий сорт яблук, і щось там із «Кобзарем» Шевченка в нього пов'язане». І приятель дуже здивувався, коли дізнався, що було кілька великого масштабу людей із Симиренків.

Висновки. Ясна річ, більшими чи меншими в історії Симиренки вже не стануть, незважаючи на наше до них ставлення. Але для нас, живих, в історії України сущих, украї потрібно, щоб ми самі духовним зором роздивилися, яких синів із цим прізвищем народжував наш народ. І вже навіть це додасть нам упевненості в тому, що ми – велика нація, здатна не лише берегти національну ідентичність у тих неможливих умовах, у яких судилося бути Платанові й Василеві Федоровичам, вона здатна давати великих учених, які стають на рівень вершин світової наукової думки, збагачують плодами свого інтелекту не лише свій народ, – Лев і Володимир Симиренки.

Феномен Симиренків ще треба осмислити й пояснити.

(М. Слабошпицький)

Високий рівень (на вибір)

➤ **Прочитайте текст. Визначіть головну думку. Підготуйте виступ про згадані картини для учнів 10—11 класів.**

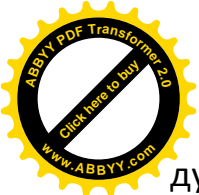
Чарівними, повними неповторної поезії були для підлітків вечори, присвячені розгляданню картин «Монна Ліза» Леонардо да Вінчі, «Мадонна з квіткою» і «Сікстинська мадонна» Рафаеля.

Я прагнув, щоб хлопчики й дівчатка пережили почуття одухотворення красою людських почуттів, щоб ця краса породила внутрішню красу переживань у людській душі в той період становлення світогляду, коли думка стане особливо допитливою, чуйною до людини – її морального обличчя, духовного багатства, інтелекту.

➤ **Виразно прочитайте цитати. Визначіть засоби виразності. Підготуйте виступ про одне з останніх видань педагогічної літератури, використавши подані цитати.**

1. «Книжка, власна бібліотека – це повітря і для народного учителя. Без книжки, без пристрасті до читання немає учителя. Читання – це джерело

думки і творчості педагога, це саме життя. Всі педагогічні системи валяться, якщо немає потреби в книжці».

2. «Книжка – могутнє знаряддя, без неї я був би німим або недорікуватим; я не міг би сказати юному серцю і сотої частини того, що йому треба сказати і що я говорю. Розумна, натхненна книжка нерідко вирішує долю людини».

3. «Не можна уявити собі місії вихователя без багатого життя в світі книги. Бібліотека вчителя, що поповнюється з тижня в тиждень, – це джерело думки, моральної енергії».

4. «Знання, почерпнуті з книжок, опромінюються особистими думками, і червоною ниткою через вашу свідомість проходить думка про те, що ваші розумові й емоційні надбання повинні хоч невеличкою краплинкою ввійти в духовний світ ваших вихованців».

- Побудуйте виступ у формі відповіді на поставлене запитання.
- ✓ Чому ж така висока істина, як благородство праці для людей, не стала духовною серцевиною багатьох людей?
- ✓ Чому могутня духовна сила – правда наших ідей, велич наукових істин – чому все це часто не досягає людського серця?
- ✓ Чому саме пізнання людини не стало для вас найцікавішою справою?
- ✓ Як виховувати в себе витонченість почуттів?
- ✓ Як пізнати себе?
- ✓ Що ж необхідне для справжньої дружби, такої, що духовно збагачує людину, допомагає їй заглушити в собі інстинктивне й розвивати людське?

ТЕМА 12. Композиція ораторського виступу

*Істинно красномовним є той,
хто звичайні речі виражає просто,
великі – велично, а середні – помірно.*
Цицерон

Комунікативна розминка

Пізнати систему людських цінностей можна на основі безмежного фонду прислів'їв і приказок українського народу. Прочитайте подані нижче прислів'я і приказки. На їх основі сформулюйте правила етичного мовлення, мистецтва ведення бесіди, поради промовцю. Розкажіть про риторичні традиції українського народу.

- Більше діла – менше слів.
- Хто мовчить, той двох навчить.
- Торохтить Солоха, як діжка з горохом.
- Не завжди говори, що знаєш, а завжди знай, що говориш.
- Казав, та не зав'язав.
- Знаю од краю до краю, а в середині не знаю.
- Треба знати, що де сказати.

Структура усного виступу містить у собі вступ, основну частину, завершення.

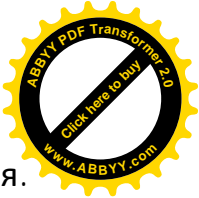
Мета **вступу** полягає в тому, щоб стисло пояснити завдання промови, чітко й зрозуміло сформулювати суть теми і вказати часткові питання, на яких промовець збирається зупинитися. Вступ не повинен бути занадто серйозним, надто сухим, надто довгим. Перші фрази повинні бути максимально простими і миттєво доходити до свідомості будь-якого слухача.

Типові помилки промовців під час підготовки вступу:

- ✓ роблять вступ або довгим, або нудним, або те й інше разом;
- ✓ не вміють докладно пояснити, про що йтиметься, внаслідок чого слухачі орієнтуються зовсім не на те, про що йтиметься;

І інколи промовець починає з досить цікавого випадку, який не має ніякого відношення до суті справи.

Основна частина промови – це найбільш навантажена й об'ємна частина виступу. Адже тут йтиметься про ту ідею, яку в розгорнутому вигляді потрібно донести до слухачів, надихнути їх на прийняття якогось рішення. В основній частині промови дають юридичні, економічні, політичні та інші наукові визначення, наводять порівняння, статистичні дані, роблять посилання на авторитети.

Важливою композиційною частиною будь-якого виступу є завершення. Переконливе і яскраве запам'ятовується слухачами, залишає добре враження про промову. Навпаки, невдале завершення іноді губить непогану промову. Завершення виступу складається, як правило, з двох частин:

- а) узагальнення основних думок;
- б) підбиття підсумків, наголошення на поставленій меті, заклик до виконання певних дій.

Прикінцеві речення треба підготувати й записати заздалегідь, сформулювати виразніше й переконливіше.

План виступу – це послідовність і взаємозв'язок тематичних частин виступу, що зафіксовано у вигляді переліку ключових понять або суджень. Неабияке значення для підготовки виступу має складання плану. Його треба після повного усвідомлення теми та ідеї виступу й опрацювання необхідної літератури.

План – найкоротший від записів, де висвітлено підтеми тексту. Щоб скласти простий план, необхідно вдумливо прочитати текст, з'ясувати його тему та головну думку (ідею), визначити підтеми, чітко й лаконічно їх сформулювати та записати у вигляді підпунктів. Пункти плану – здебільшого складні словосполучення.

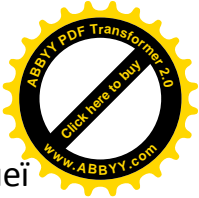
Щоб скласти складний план тексту, потрібно підтеми тексту поділити ще на мікротеми та чітко їх сформулювати. Мікротеми тексту стануть підпунктами складного плану. Звичайно, складний план має вступ, основну частину та заключну частину з висновками. План також може бути цитатний.

➤ **Прочитайте текст. Визначте його тему та основну думку. Випишіть ключові слова й словосполучення. На яких положеннях акцентує увагу автор? Що нового з прочитаного ви дізналися для себе?**

Як зацікавити слухачів

Навряд чи зможе захопити слухача той, хто викладає свої думки безладно, хто не розмежовує першорядні та другорядні поняття, хто часто перескакує з однієї теми на іншу, у кого кінець розповіді не має нічого спільного з її початком.

У якій же послідовності треба викладати інформацію (думки, події, факти)? Це залежить від змісту повідомлення чи розповіді. Під час розповіді про якісь події найчастіше застосовується послідовність у часі. Якщо ви розповідаєте про якусь пригоду, то викладаєте окремо її події так, як вони насправді відбувалися: одна за одною. З погляду слухачів, таке впорядкування розповіді має недолік: у більшості випадків вона починається буденно і, отже, нецікаво. Цікавими бувають, як правило, середина розповіді та її кінець.

Якщо ви хочете зацікавити слухачів своєю розповіддю, то випускайте з неї несуттєві подробиці. Швидко, але не порушуючи послідовність, зближайтеся до розв'язки. Поганий же оповідач, радіючи з того, що дістав змогу виговоритися, як правило, розповідає детально, з найменшими подробицями.

Якщо ви маєте на меті розповісти слухачам щось таке, чого вони досі не знають, то в процесі викладу треба йти від простого до складнішого від відомого до невідомого...

Особливу увагу треба приділяти початку, оскільки саме він вирішує успіх усієї розповіді. Гете колись дотепно сказав: «Якщо я перший ґудзик застібну неправильно, то й далі застібатиму неправильно». Якщо ви з самого початку не зумієте привернути увагу слухачів, то може статися, що до вашої розповіді справа взагалі не дійде... Часто буває доцільно вже з першому ж реченні визначити, що цікаве чи несподіване буде змістом вашої розповіді. Про те, наскільки цікавим є її зміст, судіть не зі свого погляду, а з погляду тих, на кого вона розрахована (За І. Томаном).

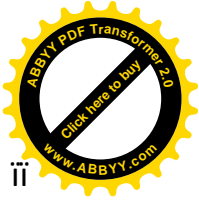
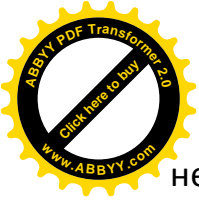
➤ **Знайдіть у тексті й ще раз уважно прочитайте вислів Й. Гете. Про що в ньому йдеться?**

➤ **У 1999 році в Національному університеті «Києво-Могилянська академія» виступила українська поетеса Ліна Костенко з промовою «Гуманітарна аура нації, або Дефект головного дзеркала». Перш ніж приступити до основної частини промови, вона дала визначення всіх ключових понять свого виступу для того, щоб аудиторія її сприйняла так, як цього хотіла поетеса. Прочитайте фрагмент вступної частини промови Ліни Костенко.**

Отже, гуманітарна аура нації. Чи не правда, яке приємне для слуху поєднання слів? Справді, кожна нація повинна мати свою гуманітарну ауру. Тобто потужно емануючий комплекс наук, що охоплюють всі сфери суспільного життя, включно з освітою, літературою, мистецтвом, – в їхній інтегральній причетності до світової культури і, звичайно ж, у своєму неповторно національному варіанті.

Але спершу уточнимо термінологію, щоб уникнути смислових аберацій.

У наш складний час, у нашій проблематично незалежній державі, де так поляризувалися пріоритети, впадає в очі, наприклад, амбівалентність поняття «гуманітарний». Для одних – це комплекс гуманітарних дисциплін, адже *humanitas* – це категорія культури, освіти, духовності. Для іншого слово «гуманітарний» асоціюється перш за все з гуманітарною допомогою. Як для мене, це вельми прикрий термінологічний збіг, що часом призводить до

непорозумінь, коли замість вироблення концепції гуманітарної політики в її кардинальних аспектах, все зводиться до розмови про черговий гуманітарний вантаж або про екологічно чисті макарони.

Думаю, що в країнах Європи, де є сильна традиція Гуманізму, чіткіше розмежовані ці поняття: гуманітарний і гуманістичний, людський і людяний, у нас же в означенні гуманітарних наук і гуманітарної ж допомоги ця різниця стерлася. Але треба мати на увазі цей нюанс.

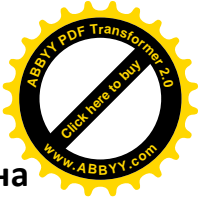
Аура. У словниках радянського періоду, енциклопедичних, філософських, навіть іншомовних, – а ці словники осіли на стелажах, і люди досі користуються ними, – аура однозначно інтерпретується як термін медичний, з області симптоматики деяких тяжких недуг, як специфічний стан, що передує нападам хвороби. Це, очевидно, від нелюбові до окультних наук, де ауру вважається невидиме світіння, яким оточені матеріальні тіла, особливо людина, і яке дано побачити хіба що сенситивам та ясновидцям. Ауру вивчали ще в 20-х роках, за допомогою світлофільтрів, тоді ж у Лондоні вийшла книжка Вальтера Кельнера «Аура людини»...

Однак існує етимологія слова, досить звернутися до латини, – аура має там до десятка значень, і всі вони зв'язані з вітерцем, повієм, або золотом, відтінками золотого.

Відоме Горацієве «*aureamediocritas*» – золота середина, чи епітет Персея «*aureaepena*» – золотороденний, тобто син Данаї від Юпітера, який навідав її у вигляді золотого дощу...

Що ж до поняття «нація», то лише на перший погляд здається, що це таке чітко і всім зрозуміле поняття. Саме в це поняття останнім часом, уже в умовах, здавалось би, незалежної України, внесено стільки плутанини, що пересічний громадянин може вкрай розгубитися, начитавшись нашої преси, де українців то пропонують вважати етносом, що й досі ще не відбувся як нація, то вже аж політичною нацією, що містить у собі весь наш поліетнічний конгломерат, то народом України, то, як у Конституції сказано, – українським народом. У паспорті графа національності скасована. Епітетом національний розкидаються так бездумно, що іноді він втрачає контури сенсу.

Проблема тут навіть не в ідентифікації нації, а в кризі самоідентифікації національно дезорієнтованої частини суспільства. Не буду вдаватися в теорію питання, це окрема тема, скажу лише самоочевидну річ: якби українці не були нацією, то вони давно були б уже не українці. Однак був же якийсь божественний вітер, що кидав покоління за поколінням на боротьбу саме за цей народ, за цей шматок землі, який Бог на планеті подарував саме українцям (Л. Костенко).

➤ **Яким трьом ключовим поняттям дає визначення авторка? Як вона тлумачить ці поняття? Чи вдалося поетесі підготувати слухачів до сприйняття основної частини промови?**

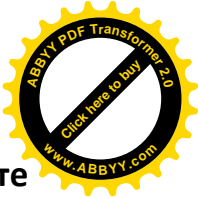
Завдяки вдалому добору сліз і висловів можна яскраво передати думки й тим самим посилити **мовленнєвий вплив** на слухача. Наприклад, стилістично забарвлені слова, поєднання антонімів в одній фразі, риторичні звертання і запитання, попарно з'єднані сполучником однорідні члени речення, лаконічні безсполучникові речення, в т. ч. у складі фразеологізмів.

Посилюють вплив на слухача **тропи**: порівняння, епітети, метафори, уособлення, гіпербола (перебільшення), літота (применшення), іронія, алегорія, перифраз, а також **стилістичні (риторичні) фігури**: повтор окремих слів чи речень, інверсія, риторичне звертання, риторичне запитання, антитеза (протиставлення), анафора (однаковий початок кількох фрагментів), епіфора (однаковий кінець кількох фрагментів), синтаксичний паралелізм (однакова будова двох чи кількох речень), градація (кілька однотипних за семантикою або синтаксичною роллю слів, словосполучень чи частин складного речення, які ніби підсилюють одне одного і сприяють більшій емоційності вислову). Наприклад: *Великий і незламний народ твій, народ-трудівник, народ-воїн, народ-лицар. Не підкорився він мерцям* (О. Довженко).

➤ **Попрацюйте в парах. Прочитайте. Визначте, за допомогою яких тропів і стилістичних фігур досягнуто виразності, образності, переконливості та яскравості в наведених фрагментах публічних виступів.**

1. Тепер захисники полководця Верреса можуть заявити: «Хай Веррес злодій, хай святотатець, хай перший негідник і злочинець, але він добрий і вдалий полководець і його треба зберегти на важкий час для республіки» (Цицерон). 2. У місті народжується розкіш, з розкоші неминуче виростає жадібність, з жадібності проривається зухвалість, потім виникають всі злочини і лиходійства (Цицерон). 3. Ми ніколи їх не забудемо. Запам'ятаємо їх такими, якими бачили сьогодні вранці підчас підготовки до старту, коли ми помахали їм на прощання, їм, хтокинув виклик міцним узам Землі й торкнувся обличчя Бога (Із промови Р. Рейгана після вибуху космічного шатла «Челленджер»). 4. ...Ми незадоволені, і не будемо задоволені, поки правосуддя стікає у прірву, яквода, а справедливість не стане могутньою течією (Мартін Лютер Кінг). 5. І реве худоба вночі, і віщує недолю. Біжать миші степами незчисленні на схід і віщують недолю (О. Довженко).

➤ **Зробіть письмовий синтаксичний розбір другого речення.**

➤ **Прочитайте речення. Знайдіть порушення мовних норм, визначте їхній характер. Відредаговані речення запишіть.**

1. У своїх виступах виступаючі переважно відзначили успіхи в роботі, але ж треба вказувати й на недоліки. 2. Він з успішністю впорається з поставленими перед ним завданням. 3. Це дуже здібний і перспективний на майбутнє шахіст. 4. У більшості гуртків маються кваліфіковані керівники. 5. Наприкінці виступаючий подякував присутніх за увагу. 6. Як відомо, що велике значення має жива мова народу.

➤ **Мікрофон. Як ви розумієте такий вислів Р. Декарта: «Правильно визначаєте слова – і ви звільните світ від половини непорозумінь»?**

➤ **Прочитайте текст, визначте його проблематику. Що, на вашу думку, є найголовнішим у коханні? Об які підводні камені найчастіше розбиваються почуття?**

Мужність кохання

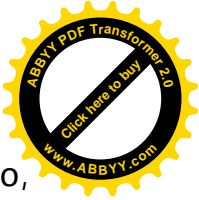
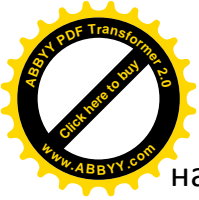
Якось, виступаючи перед молодіжною аудиторією, відома українська поетеса Тамара Коломієць одержала записку. У ній запитувалося: що є найголовнішим у коханні. Ніжність? Вірність? Довготривалість?

– Мужність, – відповіла поетеса.

І в наш час любов нерідко вимагає мужності. Молода людина одержує серйозну травму під час спортивних змагань, в автокатастрофі, лежить прикута до ліжка. Чи вистачить у її друга, обраного на все життя, сили волі, витримки, характеру, щоб не впасти у відчай, не піддатися душевній слабкості, а залишитися поруч у тяжких випробуваннях? На жаль, не завжди. Нерідко буває, що тільки-но обставини змінюють омріяний напередодні весілля ідеал подружнього життя, де все уявлялося радісним і щасливим, – і подальше спільне життя здається вже неможливим.

Інколи трапляється, що молодятam доводиться виявляти справжню мужність, відстоюючи своє право на любов, на створення власного сімейного вогнища.

Ось один з листів до журналу: «Ми познайомилися із Сашком, коли він щойно повернувся з армії. Я закінчувала будівельне училище. Він прийшов і сказав: «Ти – доля. Ходімо зі мною». Ми розуміли одне одного з півслова. Та його батьки вважали, що ми не пара, і, щоб урятуватися від помилки, відмовляли його. «При перших же труднощах, – пророкували вони, – ви розбіжешся». Сашко залишив інститут, влаштувався на роботу, де йому

надали житло. На порозі була зима. Треба було купити йому пальто, черевики. Я теж доношувала шкільні сукні, перешивала все сама. Важко було, звичайно, та ми не скаржилися, були щасливі від того, що разом, викроювали гроші на театр, концерти. Потім у нас народився син. Коли на дворічний ювілей нашого весілля зібралися всі рідні, Сашкова мати зізналася, що недооцінювала наших почуттів. А мені хочеться сказати велике спасибі Сашковим батькам, передусім за труднощі, які загартували нашу любов».

Беручи шлюб, ми беремо на себе і певні моральні зобов'язання турбуватись одне про одного, поважати одне одного, зігрівати дім теплом свого серця, своєї душі. Егоїзм, самолюбство, нехтування інтересами близької людини – ось ті підводні камені, об які найчастіше розбиваються почуття (За Т. Журбицькою).

➤ **Проаналізуйте текст з погляду культури мовлення та форм мовленнєвого впливу.**

➤ **Чи згодні ви з твердженням, висловленим у виділеному реченні? Які аргументи добирає авторка для доведення своєї думки?**

➤ **Попрацюйте в парах. Уявіть, що вам потрібно виступити з промовою на шкільному телебаченні. Оберіть одну із запропонованих нижче тем. Один із вас має підготувати й виголосити вступну частину промови, інший – завершення. Намагайтеся, щоб ваш вступ був оригінальним, зацікавив потенційних слухачів, налаштував на позитивний лад, зосередив їхню увагу й підготував до сприйняття основної частини. У завершенні потрібно підсумувати сказане, намітити питання подальших зустрічей, посилити враження від виступу. Зверніть увагу, що вступ і завершення мають бути взаємопов'язаними.**

1. Сім чудес України. 2. Мови живуть і вмирають. 3. Умій себе загартувати. 4. Храми Чернігівщини. 5. Море і міфи. 6. Графіті – сучасний настінний живопис.

➤ **Прочитайте зразки вступів. Проаналізуйте і вкажіть прийоми, використані для зацікавлення аудиторії.**

Лавра – живе серце Києва

Напевне, кожне місто має серце. І, вимовляючи ім'я міста, мимоволі згадуємо про це: Лондон – Вестмінстер, Париж – Нотр-Дам, Москва – Кремль, Стамбул – Айя Софія. А от Київ...

Кавава рапсодія

Чи знаєте ви, що таке кава? Більшість із нас, напевне, скажуть, що кава – це ароматний напій, що прекрасно підвищує тонус і сприяє приємному спілкуванню. Але якою вона була до того, як потрапила в таку-от симпатичну баночку? І якою взагалі має бути справжня якісна і смачна кава?..

➤ **Прочитайте уривок виступу, проаналізуйте його. Додайте основну частину тексту і виголосіть доповідь.**

Симиренки

Вступ. В історії України немає аналога такої родини. Навіть беручи до увагинайпрославленіші княжі та гетьманські роди. На жаль, в історичній пам'яті й у свідомості нашого суспільства Симиренки ще не посідають того місця, яке їм належить. Один мій приятель – загалом інтелігентний чоловік, – почувши від мене прізвище «Симиренко», похвалився, що він знає, про кого мовиться: «Це той, що вивів знаменитий сорт яблук, і щось там із «Кобзарем» Шевченка в нього пов'язане». І приятель дуже здивувався, коли довідався, що було кілька великого масштабу людей із Симиренків.

Висновки. Ясна річ, більшими чи меншими в історії Симиренки вже не стануть, незважаючи на наше до них ставлення. Але для нас, живих, в історії України сущих, украй потрібно, щоб ми самі духовним зором роздивилися, яких синів із цим прізвищем народжував наш народ. І вже навіть це додасть нам упевненості в тому, що ми – велика нація, здатна не лише берегти національну ідентичність у тих неможливих умовах, у яких судилося бути Платонові й Василеві Федоровичам, вона здатна давати великих учених, які стають на рівень вершин світової наукової думки, збагачують плодами свого інтелекту не лише свій народ, – Лев і Володимир Симиренки.

Феномен Симиренків ще треба осмислити й пояснити.

(М. Слабошпицький).

➤ **Виразно прочитайте текст. Визначіть головну думку, підберіть заголовок, закінчіть виступ.**

Жити серед людей – все одно що ходити в казковому саду, де навколо тебе найтонші пелюстки квітів з тремтячими краплями роси, і треба так іти і так доторкуватися до квітів, щоб не впала жодна крапля. Як тільки дитина переступила поріг школи, наш педагогічний колектив насамперед цікавиться: якими духовними нитками зв'язана вона з рідними й близькими.

Тема для обговорення.

Прочитайте цитати, зробіть коментар. Уведіть одну з них у свій виступ на тему: «Чи потрібне мистецтво сучасній людині?», дотримуючись композиції виступу, ретельно продумайте початок виступу.

- «Мистецтво – це час і простір, в якому живе краса людського духу».
- «Як гімнастика виправляє тіло, так мистецтво виправляє душу».
- «Пізнаючи цінності мистецтва, людина пізнає людське в людині, підносить себе до прекрасного, переживає насолоду».

Завдання додому

Підготуйте виступ на тему: «Сучасна жінка», використавши подані цитати і дотримуючись композиційної побудови виступу.

- «Якщо жінка розуміє і цінує в собі свою особливу роль у становленні нового життя, вона не може бути негарною».
- «Жіночість – це найвище втілення моральної чистоти, благородства, високої людської гідності».
- «Утвердження, розквіт жіночості великою мірою залежить від того, як розвивається розум жінки, як далеко виходить вона за межі сімейного побуту».
- «Природа та історичний процес розвитку людства поклали на жінку більш витончену роботу, ніж на чоловіка».

ΝΕΙ ΔΑΕΝΕΝ Ι Ι ΟΙ ΕΔΟΑΟΙΒ

ТЕМА 13. Загальна характеристика українського синтаксису

Якщо спочатку було слово,
то саме з нього й має починатися людина.
Олександр Найда

Комунікативна розминка

Прочитайте уважно епіграф. На чому загострює нашу увагу О. Найда? Ваша думка стосовно означеної у тексті проблеми.

1. Прочитайте визначення подані нижче. Що нового ви дізналися про синтаксис? Яке визначення є більш повним?

Синтаксис – 1) граматична будова речень та словосполучень і способи поєднання в них слів, а також правила творення й функціонування речень і словосполучень; 2) розділ граматики, який вивчає граматичну будову речень і словосполучень, їхні типи, функції та особливості вживання, роль у них слова (енциклопедія «Українська мова»).

Синтаксис – 1. Розділ граматики, який вивчає правила поєднання й розміщення слів у словосполученні і реченні, типи, будову словосполучень і речень, їхні значення, функції та умови вживання. 2. Будова речення і словосполучення та способи об'єднання слів у цих синтаксичних одиницях, притаманні тій чи іншій мові, певному авторові або твору (Мала філологічна енциклопедія).

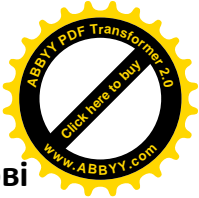
З поданих визначень Ви, мабуть, зрозуміли, що слід розрізняти **синтаксис мови**, тобто синтаксичну будову мови, сукупність синтаксичних одиниць та правил, які регулюють їх творення і функціонування, і **синтаксис як науку**, тобто розділ граматики, що вивчає синтаксичну будову мови, форму і зміст синтаксичних одиниць.

З наукових джерел-----

Титульна сторінка книги І. І. Слинко
«Історичний синтаксис української мови». – К.:
Вища школа, 1973. – 217 с.

2. Зважаючи на те, що предметом синтаксису є система синтаксичних одиниць, їх формальна і семантична структура, синтаксичні зв'язки і семантико-синтаксичні відношення, самостійно сформулюйте головні завдання синтаксису як науки.

3. **Дайте визначення поняття «синтаксична одиниця» на основі вивченого в попередніх класах. Свою дефініцію доповніть поданою нижче інформацією.**

Синтаксичні одиниці – одиниці синтаксичного рівня мови, які виділяються на основі синтаксичних зв'язків і синтаксичних відношень. Вони безпосередньо використовуються для потреби спілкування, при цьому синтаксичний рівень мови спирається на інші рівні мови: фонетичний, лексичний, морфологічний.

До основних синтаксичних одиниць належить словосполучення і речення.

Словосполучення – синтаксично-семантична єдність, утворена за нормами мови з двох або більшої кількості повнозначних слів, що виражає в лексично членній формі єдину назву предмета, поняття чи уявлення (Мала філологічна енциклопедія).

Речення – мінімальна граматично й інтонаційно оформлена цілісна одиниця мови, яка є головним засобом формування, вираження й повідомлення думки, волевияву та емоцій людини.

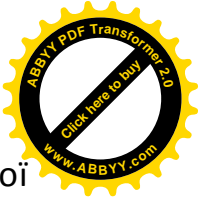
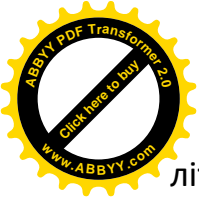
Визначіть, які ознаки властиві реченню.

4. **Прочитайте текст. Назвіть в останньому абзаці основні синтаксичні одиниці.**

У літературі, починаючи з античності, листування як жанр посіло одне з найпочесніших місць.

Риторика кінця XVIII – початку XIX ст., визначаючи листування як літературу особливого роду, як різновид прозових творів, характеризувала його види і властивості, специфіку стилю. Деякі дослідники обмежували епістолярну літературу лише приватними листами, що не призначалися для широкого кола, інші включали до епістолярії послання, а також різноманітні твори – наукові, публіцистичні, художні, – написані в епістолярній формі. У залежності від цих формальних ознак, а також відповідно до особливостей епохи змінювалися правила епістолярного стилю. При цьому основними вважалися простота, природність і ліризм або ж вишуканість та піднесеність, 'що подекуди переростала в пишномовність.

Нині у світі простежується зростання інтересу до епістолярної, щоденникової та мемуарної літератури. Спадщина класиків епістолярної прози широко перевидається. Проте досліджують її переважно в біографічному зрізі як цінний матеріал для відтворення психологічного портрета автора, а також для поглиблення і увиразнення характеристики його творчості. Загальні ж проблеми епістолярного жанру в європейській та вітчизняній науковій літературі розкриті ще недостатньо. Сучасна теорія

літератури, відмовившись від встановлення незмінних категорій літературної творчості, фактично не вивчає епістолярний жанр, хоча й убачає в листуванні цікавий елемент історії літератури та культури.

Спеціальна історична дисципліна епістолологія, або епістолографія, також вивчає листування, розглядаючи листи як джерела особового походження. При цьому службове, дипломатичне, комерційне листування залишаються поза увагою епістолології, оскільки для істориків це форми діловодства (В. Короткий)

➤ **Який розділ мовознавства займається вивченням особливостей стилю?**

➤ **З'ясуйте значення терміну «мемуари» за словниками.**

➤ **Поясніть, чому у другому реченні стоїть тире.**

➤ **У першому реченні схематично подайте словосполучення, визначте тип кожного за головним словом.**

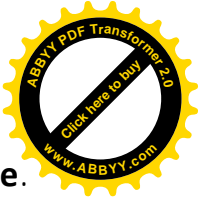
Головне і залежне слова у словосполученні завжди перебувають у підрядному зв'язку. Розрізняють три основні способи підрядного зв'язку: узгодження, керування і прилягання.

5. Дайте коротку характеристику кожного зі способів зв'язку на основі вивченого в попередніх класах. Свої міркування доповніть поданою нижче інформацією.

Узгодженням називається такий спосіб підрядного зв'язку між словами, коли залежне слово вживається в тих самих роді, числі, відмінку, що й головне. Залежно від того, в усіх формах узгоджується залежне слово з головним чи не в усіх, узгодження буває *повним* і *неповним*.

Керуванням називається такий спосіб підрядного зв'язку між словами, при якому залежне слово (без прийменника чи з прийменником) ставиться у певному відмінку. Якщо залежне слово вживається без прийменника, то таке керування називається безпосереднім, а якщо з прийменником – посереднім. За силою підрядного зв'язку розрізняють керування сильне (коли головне слово є похідним дієсловом, а залежним іменник (займенник, числівник) у таких відмінкових формах: а) знахідного відмінка без прийменника; б) родового відмінка без прийменника при заперечному похідному дієслові; в) родового відмінка частковості (що означає частину від цілого) без прийменника) і слабке (де головне слово – дієслово або інша частина мови, а залежне може стояти у формі будь-якого непрямого відмінка з прийменником чи без нього).

Прилягання – такий спосіб підрядного зв'язку, при якому залежне незмінюване слово пов'язується з головним тільки за змістом.

6. Прочитайте текст. Придумайте заголовок. Вибір обґрунтуйте. Визначте його тему й основну думку. З'ясуйте стильову належність.

Мово! Пресвятая Богородице мого народу! З чорнозему, з любистку, м'яти, рясту, євшан-зілля, з роси, з дніпровської води, від зорі і місяця народжена.

Мово! Мудра Берегине, що не давала погаснути земному вогнищу роду нашого і тримала народ на небесному Олімпі волелюбності, слави і гордого духу!

Мово! Велична молитво наша у своїй нероздільній Трійці, що єси ти і Бог–Любов, і Бог–Віра, і Бог–Надія! Мово, що стояла на чагах коло вітваря нашого національного Храму й не впускала гуди злого духа скверноти, злого духа виродження, злого духа ганьби. Тож висвячувала душі козацького народу спасенними молитвами і небесним вогнем очищення, святими водами Божого річища, щоб не змалів і не перевівся нарід той. І множила край веселий, святоруський, люд хрещений талантами, невмирущим вогнем пісень і наповнювала душі Божим сяєвом золотисто-небесним, бо то кольори духовності і Господнього знамення.

Мово наша! Дзвонкова кринице на середохресній дорозі нашої долі! Твої джерела б'ють десь від магми, тому й вогненна гака. А вночі купаються в Тобі ясні зорі, тому й ласкава така. Тож цілювала Ти втомлених духом, давала силу і здоров'я, довгий вік і навіть безсмертя тим, що пили Тебе, цілющу джерелицю, і невмирущими ставали ті, що молилися на дароване Тобою Слово. Бо «споконвіку було Слово, і Слово було у Бога, і Слово було Бог».

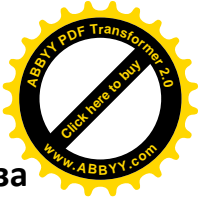
Мово наша! Пресвятая незаймана Діво! Яничарами в степах піймана, на курному шляху згвалтована, в дикий кривавий ясир ординцем погнана, на продажній толоці розтоптана, в рабство за безцінь на торжищі продана!

Мово наша! Передчасно постаріла, посивіла, змарніла, на хресті мук розіп'ята, на палю посаджена, за ребро на гак повішена дітьми-покручами. Стражденнице, великомученице Матір Божа наша, в сибіри й на колими погнана, в соловецьких ямах згноєна, за моря й океани розвіяна, голодомором викошена, лютим чоботом розтоптана, стонадцять разів розстріляна, чорнобильською смертю засіяна! (К. Мотрич)

Довідка

Катерина Мотрич – українська письменниця. Працювала в пресі. Автор книги оповідань «Соняхи», збірки оповідань і повістей «Перед храмом любові і болю», роману «Досвіток» та ін.

➤ **Розподіліться на шість груп. Кожна група у своєму абзаці вписує окремо словосполучення з різними способами підрядного зв'язку й пояснює вибір.**

➤ **Зробіть повний аналіз підкреслених у тексті словосполучень за такою схемою:**

1. Випишіть словосполучення.
2. Визначте тип словосполучення за головним словом.
3. Встановіть спосіб підрядного зв'язку між словами: а) узгодження (повне або неповне); б) керування (безпосереднє або посереднє, сильне чи слабке); в) прилягання.

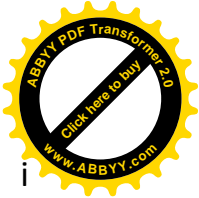
8. Складіть схему «Речення і словосполучення», відтворюючи в ній відмінності між поняттями.

9. Прочитайте текст. Про яке свято в ньому згадується. Що Ви знаєте про особливості святкування у Вашій місцевості.

У різних місцевостях України, навіть у різних хатах святкують Різдво по-різному. Подекуди господар кликав на родинну вечерю мороз, аби йшов кутю їсти. Коли ж на треті запросини той не відгукувався, то «радив» не приходити і протягом року: «Як не йдеш зараз, то не йди і на жито-пшеницю і всяку пашницю. Іди краще на моря, на ліси та на круті гори, а нам шкоди не роби». Був звичай засікати сокирою поріг у стаєнці, щоби щезла-пропала нечиста сила; «продмухувати» місце на лаві, аби не зачепити чийось душу; під святкову скатертину клали сіно – на урожай, а господар підкидав до стелі ложку куті, щоб так брикали овечки і телята.

Видозмінюється, а часом, на жаль, зникають деякі звичаї Різдва. Незмінним залишається одне: Вифлеємська зірка, що вістить про народження Ісуса Христа, має і завжди матиме незвичайну здатність оновлювати людські душі, які у цю Святу ніч відкриваються назустріч добру і любові, відгукуються на веселий подзвін прадавньої колядки.

Бог Предвічний покриває зоряно-мережаними ризами усю Україну, що святкує Його народження. І знову оживає чаром Різдвяна ніч: приходять вітати Богонемовля пастушки, яким дивную новину возвістив Ангел; три волхви віддають йому шану і приносять у дар золото – як царю, ладан – як Богу, а смирну – як свідчення страждань і погребіння. Тож перебираючи у пам'яті події року, що минув, схилиючись у молитві перед новонародженим Божим і Людським сином, задумаємось: які дари своєї душі несе кожен із нас у цю Святу ніч, коли єднаються небо та земля? І в зимовому благоденстві та спокої змовимо тиху молитву за Україну і за тих, хто не повернувся з кривавого поля бою, чия свічка життя скапала у холодних снігах Сибіру, за колючими дротами, кого забрала голодна смерть... Усі вони варті пам'яті нашої, бо на вівтар нинішньої державності України поклали найдорожче-життя.

А пам'ятаючи це, віриться, що зуміємо відродити і мову рідну, і прадавні звичаї народу нашого. І хай лунає у різдвяно-новорічний час святкове привітання, що завжди сповнює душу теплом і любов'ю:

- Христос народився!
- Славимо його! (О.Єременко)

➤ **Напишіть невеликий твір-роздум на тему: «Різдво – це духовне і сімейне свято».**

➤ **Поміркуйте, яким чином можна встановити межі між реченнями в усному мовленні і на письмі. Чому речення називають основною одиницею спілкування?**

➤ **З'ясуйте значення терміну «комунікативістика» за лінгвістичними словниками. Чи зустрічалися Ви з цим поняттям раніше?**

➤ **Які типи речень за будовою переважають у тексті?**

➤ **Поясніть розділові знаки в останньому реченні першого абзацу.**

Частини складного речення поєднуються різними типами синтаксичного зв'язку. Дайте визначення кожного з них на основі вивченого в попередніх класах. За потреби зверніться до поданої нижче інформації.

Підрядний зв'язок – це нерівноправний, залежний синтаксичний зв'язок між простими реченнями в складному.

Сурядний зв'язок – синтаксичний зв'язок між граматично рівноправними компонентами – членами простого або частинами складного речення. Сурядний зв'язок протиставляється підрядному, що передбачає підпорядкування одного компонента іншому. Сурядні конструкції бувають сполучникові й безсполучникові. У відношеннях сурядності перебувають однорідні члени в простому реченні, прості речення в безсполучниковому й складносурядному реченнях.

Безсполучниковий зв'язок – передбачає пропуск сполучників між однорідними членами речення та сурядними реченнями, що надає розповіді особливої компактності, сприяє відтворенню раптових змін явищ або настроїв тощо.

➤ **Віднайдіть у поданому вище тексті приклади різних типів речень з різними синтаксичними зв'язками.**

➤ **Якими засобами на письмі представлений безсполучниковий зв'язок? Наведіть власні приклади.**

Рефлексія й самоперевірка

1. Що таке синтаксис?
2. У чому полягає різниця між синтаксисом мови і синтаксисом як наукою?
3. Назвіть основні одиниці синтаксису?
4. Перерахуйте основні типи підрядного зв'язку у словосполученні. Дайте їм коротку характеристику.
5. Як диференціюються речення за будовою?

Тема для розмови

На сьогодні існує багато прізвищ, похідних від професій: гончар, стельмах, швець, міняйло, кравець, коваль, лупій, орач. Назвіть відомих мовознавців, письменників, діячів культури і мистецтва тощо, прізвища яких походять від назв професій. Чому такого типу прізвища є досить частотними. Обговоріть цю проблему у класі.

Домашнє завдання

Прочитайте текст. Яких богів зі слов'янського пантеону ви знаєте? Зробіть портрет-характеристику одного з них, залучивши відомості з релігієзнавства, культурології тощо.

... на тім бугрі, де тепер дерев'яна церква Василя святого (бо князь Володимир, прийнявши хрест, взяв собі ймення Василій, як у роменського імператора), то там колись стояли наші боги. Перун, цілий з дерева, привезеного з діброви подніпровської, а голова йому срібна, а вус золотий, і ще були Хорс, Дажбог, Стрибог, і Смирагл, і Мокош. Поклонялися їм кияни, плясання й співання творили, зело несли до богів, наїдки й питва вельми і справляли учти великі на бугрі коло богів, тоді було велике об'їдання й опивання, і, може, й наші боги наїдалися та напивалися ще більше за нас, бо то веселі були боги, а вже, що мудрі! (П. Загребельний)

ТЕМА 14. Словосполучення як основна одиниця синтаксису

Варіант 1

Синтаксис – душа мови
М. Рильський

Комунікативна розминка

Прочитайте поетичні рядки. Поміркуйте, які художньо-виражальні засоби використані авторами, чим досягається образність поетичної мови. Яку роль відіграє слово в житті людини ?

Слова, слова... Вони в собі всі різні :
тривожні й тихі, радісні й сумні ;
є терпеливі, є жорстокі й грізні,
лукаві й чесні, мудрі і смішні...
Не грайся словом. Є святі слова,
що матері з доріг вертають сина.
Спіши до неї, доки ще жива,
Допоки розум і допоки сила.
Знайди те слово – вічне і земне.
За часом час нам світ перестилає.
Минуще все. Лиш слово не мине
і та любов, що смертю смерть долає.

Микола Ткач

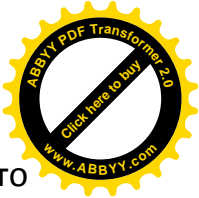
Синтаксис – розділ науки про мову, який вивчає будову словосполучень і речень

Одиниці синтаксису :

- словосполучення
- речення
- словоформа

Словосполучення – це така синтаксична одиниця, що утворюється поєднанням двох або більше повнозначних слів, пов'язаних між собою підрядним зв'язком і певними лексико-граматичними відношеннями і виражає єдине, але розчленоване поняття. Повнозначні слова, що входять до складу словосполучення, нерівноправні: одне з них пояснюване, а друге – пояснювальне. Пояснюване слово називається головним, опорним, або стрижневим, а пояснювальне – залежним.

Словосполучення – складне найменування явищ дійсності, в якому повнозначні слова передають окремі деталі, розрізняючи ознаки як елементи складного поняття. Це таке поєднання повнозначних слів, яке слугує для позначення явищ дійсності в їх зв'язках і відношеннях.

Отже, основною функцією словосполучення є номінативна, тобто функція називання. Входячи разом з окремими словами до складу речення як елементи його структури, словосполучення є однією з основних синтаксичних одиниць. (Сучасна українська мова. Синтаксис : навч. посіб. / С. П. Бевзенко, Л. П. Литвин, Г. В. Семеренко. – К., 2005. – 270с.)

1. Визначте спільне і відмінне у лексичному значенні поданих нижче слів, утворіть з ними словосполучення.

— Опадати, падати, обсипати, спадати, спускатися, опускатися, обвисати, схилитися, сідати, осідати.

— Периферійний, провінційний, містечковий.

— Подруга, товаришка, приятелька, посестра, посестриця, друг, подружка, подруженька, подружниця.

2. Доберіть і запишіть словосполучення, які б означали:

1. Дію та її час. 2. Дію та її мету. 3. Дію та предмет. 4. Дію і місце. 5. Дію та ознаку. 6. Предмет і ознаку. 7. Предмет і дію.

За низкою властивостей словосполучення наближені до окремих слів:

1) словосполученню, як і слову, властива номінативна функція – воно також означає предмети та явища дійсності, але дає їх повнішу, конкретнішу назву (пор.: *лист і лавровий лист, вода і дистильована вода*);

2) словосполучення не є комунікативною одиницею, а набуває комунікативної функції лише в реченні, входячи до його складу як структурний елемент;

3) словосполучення, подібно до слова, не має предикативних значень та інтонації повідомлення;

4) словосполучення має систему форм, або парадигму, яка зумовлена системою форм головного, стрижневого слова (пор., наприклад: *розпорядження декана, розпорядженню декана, розпорядженням декана*).

4. Прочитайте прислів'я і приказки, з'ясуйте їх зміст. Випишіть словосполучення, поясніть їх значення. Чим воно відрізняється від слова та речення ?

Материні руки коли й б'ють, то м'які.

Який мельник, такий млин, який батько, такий син.

Порожня бочка найгучніше гуде.

Лінощі й злидні попереду ходять.

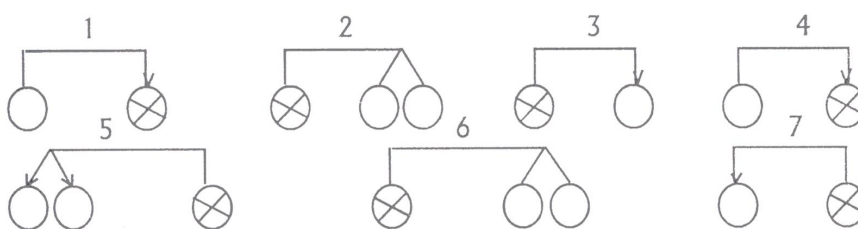
В ноги кланяється, а в п'яти кусає.

5. За поданою схемою-алгоритмом визначити словосполучення:

1. Слово + слово.
2. Слово + фразеологічний зворот.
3. Слово + лексичне словосполучення.
4. Слово + складена словоформа.

Орати землю; пахуча лимонна м'ята; гукати на весь голос; буду виконувати завдання; червоний колір; радісна зустріч; засмаглий на сонці; читати вголос; ставити знак питання; зовсім втратити голову; здійснити прогулянку до лісу.

6. Творче завдання. Утворіть словосполучення, які б відповідали поданим нижче схемам:

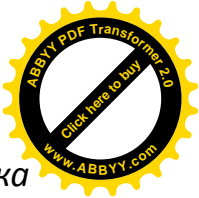

Залежно від принципу, що береться за основу, словосполучення можуть класифікуватися по-різному. За структурою (кількістю складових частин) вони поділяються на дві структурні моделі (типи): прості й складні.

Прості словосполучення переважно двочленні (бінарні), що складаються з двох повнозначних членів, з яких один є головним (стрижневим), а другий—залежним. Такі словосполучення означають одне розчленоване поняття: *зелений гай, духмяне поле, вчитися в університеті, написати листа, дуже швидко* та ін. До простих словосполучень належать також словосполучення з аналітичними синтаксичними формами, що нерідко еквівалентні двослівним словосполученням (пор.: *буду читати книжку – читатиму книжку, прочитаю книжку, найбільш уживане слово – найуживаніше слово*), а також словосполучення із залежним компонентом, вираженим нерозчленованим словосполученням чи фразеологізмом, що також може бути еквівалентним одному слову (пор.: *любить точити яси – любить поговорити, хлопчина тринадцяти літ – тринадцятилітній хлопчина, баскетболіст високий на зріст – високорослий баскетболіст*).

Складні словосполучення – це словосполучення, в яких будь-який із компонентів поширений повнозначними словами. Вони можуть утворюватися поширенням:

- 1) простого словосполучення залежним від нього словом (*швидко йти вулицею, захоплено читати роман, дуже рішучий у діях*);

2) головного слова залежним від нього словосполученням (*перевірка домашнього завдання, написати курсову роботу, будинок з гарним фасадом*);

3) головного слова двома залежними компонентами, які граматично між собою не пов'язані (пор.: *написати листа братові – написати листа і написати братові; підвезти товариша на машині – підвезти товариша і підвезти на машині*).

(Сучасна українська мова. Синтаксис : навч. посіб. / С. П. Бевзенко, Л. П. Литвин, Г. В. Семеренко. – К. 2005)

➤ **Схарактеризуйте словосполучення за кількісно-структурним принципом :**

а) прості; б) складні ;

На честь ювілею, прагнення молоді до навчання, більш досвідчений фахівець, потрібний для людей, мрія побувати у Венеції, дівчина з русою косою, твори Джека Лондона, вдячно згадувати батьків, жінка середніх років, старовинна срібна прикраса, талановита донька України, розумні слова, тихо пливе.

7. Утворіть складні словосполучення, поширивши головне або залежне слово (чи головне і залежне водночас) простих словосполучень пояснювальними словами. Складіть твір-мініатюру, використовуючи опорні словосполучення.

Зелена галявина, сюрчання коників, чудний гомін, шелест жита, перебігати з нивки, освіжати билінку, розбуркувати душу.

Не вважаються словосполученнями:

— підмет з присудком: *річка тече*;

— складені форми майбутнього часу: *буду читати*;

— складені форми вищого і найвищого ступенів порівняння прикметників і прислівників: *найбільш незалежний*;

— слова, що мають між собою сурядний зв'язок: *весна і осінь*;

— поєднання службового слова з повнозначним: *для тебе, біля школи*.

8. Завдання-змагання. Клас ділиться на три команди (по рядах). Кожному з учасників учитель ставить по одному запитанню. Відповісти на нього треба швидко і коротко: «так» чи «ні». За кожну правильну відповідь нараховується один бал. Перемагає команда, яка набере найбільшу кількість балів.

Чи вважаються словосполученнями поєднання слів?

1) підмет + присудок;

2) слово + слово;

- 3) службове слово + повнозначне слово;
- 4) слово + фразеологічний зворот;
- 5) складені форми майбутнього часу;
- 6) слово + лексичне словосполучення;
- 7) слово + складена словоформа;
- 8) складені форми вищого і найвищого ступенів порівняння прикметників і прислівників
- 9) слово + (сурядний зв'язок) слово?

9. Випишіть спочатку словосполучення, а потім – сполучення слів.

Не ламай калину коло хати,
Бо вона заплаче, наче мати,
І впадуть на трави на шовкові
Серця сльози колискові.
Не ламай калину, не ламай калину.
Бо вона в житті єдина.
Не ламай калину, не ламай калину —
Краще їй онуків принеси.

(Ю.Рибчинський)

10. Які з наведених сполучень слів не є словосполученнями :

а) жовте листя;	е) тихо пливе
б) червоні і білі	є) як кіт наплакав
в) біля річки	ж) уроки української мови
г) учні навчаються	з) яблуко, вкрите росою
ґ) навчання учнів	и) хліб, насичений сонячною енергією
д) гуляв біля ставка	і) більш надійний.

Рефлексія і самоперевірка

1. Що вивчає синтаксис?
2. Яку синтаксичну одиницю називають словосполученням?
3. Чим відрізняється словосполучення від слова та речення?
4. Яке слово у словосполученні називається головним, а яке залежним?
5. Які бувають словосполучення залежно від того, до якої частини мови належить головне слово?
6. На які дві структурні моделі (типи) поділяються словосполучення залежно від кількості складових частин ?
7. Які бувають словосполучення за характером зв'язку компонентів ?

ТЕМА 14. Словосполучення як основна одиниця синтаксису

Варіант 2

*Словосполучення – це я,
А синтаксис – сім'я моя!
З двох й більше слів складаюся
І з словом все змагаюся*
О. Касим

Комунікативна розминка

Складіть сенкан із словом «рушник».

Сенкан – це вірш, що складається з п'яти рядків. Слово «сенкан» походить від французького слова «п'ять» і позначає вірш у п'ять рядків.

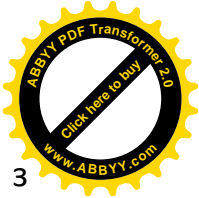
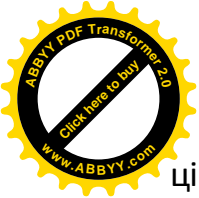
1. Перший рядок має містити слово, яке позначає тему (іменник)
2. Другий рядок – це опис теми, який складається з двох слів (два прикметника)
3. Третій рядок називає дію, пов'язану з темою, і складається з трьох слів (звичайно це дієслова).
4. Четвертий рядок є фразою, яка складається з чотирьох слів і висловлює ставлення до теми, почуття з приводу обговорюваного.
5. Останній рядок складається з одного слова – синоніма до першого слова, в ньому висловлюється сутність теми, ніби робиться підсумок.

Словосполучення – це синтаксична одиниця, що утворюється поєднанням двох або кількох слів, пов'язаних між собою за змістом і граматично. У словосполученні виділяють головне і залежне слово. До словосполучення не належать поєднання підмета і присудка, іменників або займенників із прийменниками, а також незалежних одне від одного слів (*очі заграли, на сході, пшениця і ячмінь*). [Плющ М. Я. Сучасна українська літературна мова. – К. : Вища школа. – 2005. – С. 312]

➤ **З поданого тексту випишіть словосполучення з типом зв'язку узгодження керування і прилягання. Визначте головне і залежне слово. Уведіть їх у речення.**

Вони здавна були поширені на Україні як неодмінний атрибут народного побуту, весільної і святкової обрядовості, як традиційна окраса селянського житла. Важливі події в житті народу ніколи не обходились без рушників, які, крім декоративного навантаження, мали великий образно-символічний зміст. У всьому декоративно-прикладному мистецтві немає іншого такого предмета, який би концентрував у собі стільки різноманітних символічних значень.

Рушник супроводжував селянина протягом усього життя і в радості і в горі. Він завжди був символом гостинності – на ньому підносили дорогим гостям хліб-сіль. Під час будівництва хати рушниками підіймали сволоки, потім

ці рушники дарували майстрам. На них приймали новонароджених, з рушниками проводжали людину в останню путь. Особливо значну роль відігравав рушник у весільному обряді як один з найважливіших атрибутів. Рушники дарували старостам, перев'язували через плече, якщо на заручинах доходили до згоди. Такі рушники називали плечовими. Рушниками зв'язували руки молодим, бажаючи їм щасливого подружнього життя (Т. Беляєва).

➤ **Проаналізуйте поданий текст. Що нового ви для себе дізналися? Словосполучення яких типів тут використовуються. Виконайте письмовий вибір 5 словосполучень**

Наш рушник є і оберегом і молитвою, і засобом спілкування з предками. Найдавніший рушник, знайдений на території України, датується кінцем X століття. На полотнищі збереглися лише сліди вишивки, тобто проколи від голки. Відомо також, що в XI ст.. сестра Володимира Мономаха Ганна відкрила школу, де навчалися вишивати і шляхетні дівчата і бідніші поселанки. З тих часів відоме вишивання на дорогих тканинах золотом, сріблом та червоним шовком.

Тканий і вишиваний рушник, як і настінне малювання, кераміка, різьблені і мальовані меблі, килими та інші види народного мистецтва досягли найвищого розвитку в козацьку добу на Наддніпрянській Україні. Це пояснюється високим суспільним розвитком цього краю. Родючі ґрунти, розвинена мережа торговельних шляхів, величезні природні багатства сприяли розвитку всіх галузей народної культури.

На Чернігівщині, яка була частиною Гетьманської України, на основі орнаментики місцевого тканого рушника, з'явився відомий, поширений по всій Східній Україні т.зв. крелевецький рушник. В середині XIX ст.. він набуває такої художньої досконалості, що завойовує собі славу як на місцевих річних ярмарках, так і по всій Україні та за її межами. Так, у 1936 р. на міжнародній виставці в Парижі крелевецький рушник виборов золоту медаль. З тих пір його експонують у Франції, Німеччині, Японії, Австралії, США, Канаді, він прикрашає королівські палаци багатьох європейських держав (О. Ковальчук).

Рефлексія і самоперевірка

1. Що називається словосполученням, чим воно відрізняється від слова і речення?
2. Якими видами підрядного зв'язку поєднані слова у словосполученні?
3. Як поділяються словосполучення за будовою?
4. Чи всі поєднання слів вважаються словосполученнями?

Домашнє завдання

Написати твір на тему «Рушник у моєму житті», використовуючи словосполучення з різними типами зв'язку

ТЕМА 15. Типи словосполучень

Синтаксис – душа мови
М. Рильський

Комунікативна розминка

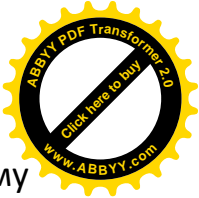
Чи замислювались ви над тим, яка кількість оберегів в українського народу і яку вони виконують роль? Щоб відповісти на це питання, треба заглибитися в сиву давнину, яка сягає дохристиянських часів. Пропонуємо екскурс в минуле.

Оберегів в українського народу існувало дуже багато. Одні були пов'язані з конкретними життєвими ситуаціями, обрядами, ритуалами (як, скажімо, різноманітні атрибути весілля, хрестин тощо). Інші супроводжували людину постійно – від народження чи, принаймні, від певного часу в її житті (вступу в шлюб) і до смерті. Усі ці речі, на перший погляд, такі несхожі між собою, об'єднувала віра наших предків у їх добродійну магічну силу.

Оберегами прийнято називати магічні засоби, які охороняють людину та її найближче довкілля (дім, худобу, врожай тощо) від усілякої небезпеки: нечистої сили, чарів, хвороб, хижого звіра тощо. Суть оберега – в тому, щоб створити магічну перешкоду між об'єктом, який перебуває під опікою, і навислою загрозою, чудодійним чином сховати, заступити людину чи річ, зробити її невидимою, нейтралізувати згубну силу або знищити її, відігнати небезпеку, наділити опікуваний об'єкт захисними властивостями і здатністю протистояти злу. Як обереги, використовували спеціальні ритуальні предмети або їх рештки. Найпоширенішими оберегами, до яких вдавалися в будь-якій ситуації, були тексти, предмети і дії з християнською символікою (молитва, хрест, освячена вода тощо). Проте в українського народу існувало й багато давніших оберегів – пов'язаних не з релігією, а саме з міфологією дохристиянських часів та віруваннями в тотеми.

1. **Знайдіть у тлумачному словнику дефініцію слова *тотема*.**
2. **Які українські обереги ви знаєте? Поясніть їхню генезу.**

Словосполучення – це така синтаксична одиниця, що утворюється поєднанням двох або більше повнозначних слів, пов'язаних між собою підрядним зв'язком і певними лексико-граматичними відношеннями і виражає єдине, але розчленоване поняття. Повнозначні слова, що входять до складу словосполучення, нерівноправні: одне з них пояснюване, а друге – пояснювальне. Пояснюване слово називається головним, опорним, або стрижневим, а пояснювальне – залежним.

Словосполучення – складне найменування явищ дійсності, в якому повнозначні слова передають окремі деталі, розрізняючи ознаки як елементи складного поняття. Це таке поєднання повнозначних слів, яке слугує для позначення явищ дійсності в їх зв'язках і відношеннях.

➤ **Яке визначення вам більше імпонує? Обґрунтуйте свою думку.**

Слова, що входять до складу словосполучень, перебувають у певних семантико-синтаксичних відношеннях, які, у свою чергу, ґрунтуються на взаємодії їх лексичних значень і граматичних форм. Ці відношення зводяться до трьох основних різновидів: атрибутивних, об'єктних, обставинних.

Залежно від семантико-синтаксичних відношень розрізняють і три основні типи словосполучень:

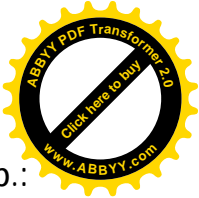
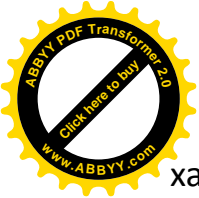
- 1) **атрибутивні**;
- 2) **об'єктні**;
- 3) **обставинні**.

В атрибутивних словосполученнях у ролі головного слова виступають іменники або субстантивовані слова, які є назвами предметів чи предметних понять, а в ролі залежного – слова, що розкривають постійні чи змінні ознаки стрижневих, головних слів, а саме: 1) прикметники (*велика земля, ясний місяць, учорашній день, батькова хата*); 2) займенники, співвідносні з прикметниками (*наш університет, твоя книжка*); 3) порядкові числівники (*дванадцятий місяць, перша весна*); 4) дієприкметники (*засохла квітка, виконане завдання*); 5) іменники з прийменниками і без них (*хата батька, людина в окулярах*); 6) прислівники (*робота по-новому, екскурсія нашвидкуруч*); 7) інфінітив (*уміння розповідати, наказ виступати*).

В об'єктних словосполученнях у ролі головного слова можуть виступати: 1) перехідні дієслова, а в ролі залежного – іменники у знахідному (родовому) відмінку без прийменника (*читати книжку, виконувати завдання, написати листа*);

2) інші дієслова, а в ролі залежного слова – іменники в інших непрямих відмінках як з прийменниками, так і без них (*малювати олівцем, сказати товаришеві, розмовляти з друзями, працювати над рукописом*), а також займенники (*зустрічати його, турбуватися про когось*), числівники (*знайти першого*), субстантивовані слова (*поважати сміливого, захоплюватися хоробрим*).; 3) іменники чи прикметники, співвідносні з дієсловами, а в ролі залежного – іменник (*готовий до праці – готуватися до праці, формування світогляду – формувати світогляд*);

Проміжними між об'єктними і атрибутивними є **об'єктно-атрибутивні** словосполучення, в яких залежне слово, виражене іменником з прийменником,

характеризує головне слово, виражене також іменником: за матеріалом (пор.: *будинок з цегли – цегляний будинок*), за наявністю або відсутністю якихось предметів (пор.: *людина без досвіду – недосвідчена людина, птах без крил – безкрилий птах, човен з мотором – моторний човен*).

В обставинних словосполученнях залежними словами зазвичай виступають прислівники, а в ролі головного можуть бути: 1) дієслова (*йти повільно, працювати наполегливо, відповідати добре*); 2) прикметники (*дуже міцний, надзвичайно уважний*);

3) прислівники (*надзвичайно близько, дуже погано*). У ролі залежного слова у цих словосполученнях можуть виступати також іменники в місцевому відмінку з прийменниками при стрижневому (головному) слові, вираженому дієсловом (*полювати в лісі, плавати в морі*).

Обставинні значення можуть ускладнюватися об'єктними і передавати **об'єктно-обставинні** відношення. Ці словосполучення є проміжними між об'єктними й обставинними. У них стрижневим (головним) словом виступає дієслово, а залежним – іменник з прийменником у значенні місця (*покласти в кишеню, носити за пазухою, тримати в портфелі, капати з даху, падати з дерева*).

(Сучасна українська мова. Синтаксис : навч. посіб. / С. П. Бевзенко, Л. П. Литвин, Г. В. Семеренко. – К. :Вища шк., 2005)

3. Назвіть тип семантико-синтаксичних відношень у наведених словосполученнях (атрибутивні, об'єктні, обставинні).

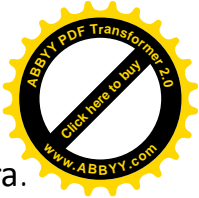
Сонячний день, виконав завдання, дуже повільно, червоні яблука, зателефонувати матері, читав лежачи. кава по-віденськи, десять кілометрів, приватний будинок, радий друзям.

4. Визначте тип словосполучення за граматичною семантикою (атрибутивно-об'єктне, об'єктно-обставинне, атрибутивно-обставинне).

Твори Васильченка, з думкою про тебе, успіх колективу, небо над нами, подорож до моря, берег Псла, сидів на коні, цвіт калини, спів за вікном, пісня матері, поїздка додому, берег дитинства.

5. Завдання –змагання. За 2 хвилини знайдіть у тексті і выпишіть іменні словосполучення. Хто виписав усі іменні словосполучення вчасно – той і переміг.

Сорочка – не тільки традиційний одяг, а і своєрідне віддзеркалення всесвіту в мініатюрі. Вона складається із трьох частин: верхньої (комір), середньої (рукава, пазушки) та нижньої (подолки). Відповідно до цього поділу, на сорочці розміщують орнаменти-обереги.

Символіка українських вишивок на сорочках надзвичайно багата. Восьмикутна зоря на пазушках чи рукавах – колишній знак Великої Богині. Птахи – охоронці, посередники між білим світом і потойбіччям. Виноградна лоза оберігає рід, сприяє щасливому шлюбові. Дубове листя на чоловічих сорочках береже й подвоює силу. Буйне гілля із квітами на рукавах прикликає дощ і врожай. Хвилясті візерунки на подолках символізують воду.

Українська сорочка вперше фіксується на зображеннях часів Давньої Русі. Вона довга (по кісточки), пошита із лляного або конопляного полотна. Є два типи сорочок: додільні й «до підтички» – до яких пришивають нижню частину із грубшого полотна. Ця підтичка має важливе значення в міфологічному світогляді. Вона символізує низ, сили, пов'язані із землею. Так, після шлюбної ночі підтичку від весільної сорочки відокремлювали й разом із весільними штаньми молодого закопували в городі, «де люди не ходять» – щоб завжди жити в парі. Коли народжувалася дитина, мати відривала у своєї сорочки підтичку й загортала малюка в неї.

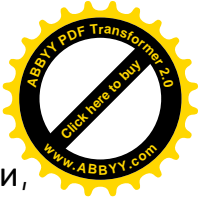
Сорочка – символічний замінник людини. Бувало, що сорочку вдягали навиворіт від зурочення. Продати свою сорочку, за повір'ям, означає продати своє щастя. За звичаєм, коли людина вперше вдягала нову сорочку, то треба було кругом неї тричі «ножик пропустити». Новонародженого закутували в батькову сорочку, щоб батько його любив. До хрещення не вдягали сорочки, а тільки сповивали пелюшками. (В. Завадська, Я. Музиченко)

➤ Пригадайте прислів'я та приказки, в яких згадується цей оберег.

6. Перепишіть. Знайдіть іменні, дієслівні і прикметникові словосполучення, виділіть у них головне слово.

Шила Марійка сорочку
Білими рученьками,
Дрібними стежечками.
Випрала на тихім Дунаєньку,
Висушила на буйних калиноньках.
У суботу її скінчила,
А в неділю післала
Вбратися до шлюбоньку
У щасливу годиноньку.

➤ Назвіть поетичні твори, в яких згадується оберег сорочка?

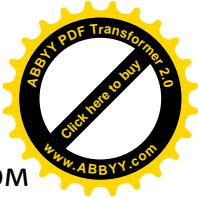

Словосполчення будуються на основі підрядного зв'язку між словами, що входять до їх складу. Суть цього зв'язку полягає у граматичній залежності одного слова від іншого, за якої наявність залежного (підпорядкованого) слова у певній формі визначається категоріальними властивостями головного, стрижневого (підпорядковуючого). В українській мові розрізняють три типи підрядного зв'язку: 1) узгодження; 2) керування; 3) прилягання.

Узгодженням називається такий тип підрядного зв'язку, за якого форми словозміни залежного слова повністю або частково уподібнюються до форм стрижневого (головного) слова. Стрижневим (головним) словом при узгодженні виступають іменник, займенник, співвідносний з іменником, або субстантивоване слово, а залежним – прикметник, дієприкметник, займенник, співвідносний з прикметником, порядковий числівник. Наприклад: *цікава книжка, прочитана книжка, моя книжка, перша книжка*. При узгодженні зміна форми стрижневого (головного) слова неминуче зумовлює відповідну зміну залежного. Наприклад: *зимовий ранок – зимового ранку, зимовому ранку, зимовим ранком* і т. ін.

Керуванням називається такий тип підрядного зв'язку, за якого головне слово потребує від залежного певної відмінкової форми, що залишається постійною за будь-якої зміни головного слова; пор., наприклад: *читати (читаю, читав, читатиму, читайте, читали б та ін.) книжку; читання (читання, читанням, у читанні) книжки*. Керувати можуть усі повнозначні слова, а бути керованими – тільки ті з них, що змінюються за відмінками. Залежно від морфологічного вияву головного слова розрізняють керування: придієслівне {*читати книжку*}, приіменне {*захоплення книжкою, чотири броди*}, прислівникове {*вниз по сходах, близько від міста*}. Отже, головним словом при керуванні може бути: 1) іменник (*розпорядження декана, виконання завдання, полювання на зайців*); 2) прикметник (*останній з могікан, старший за віком*); 3) числівник (*п'ять кроків, перший зі спортсменів*); 4) займенник (*хтось із студентів, декому з нас*); 5) прислівник (*задушно від спеки, недалеко від матері*); 6) дієслово (*зустріти товариша, захоплюватися полюванням, полювати на зайців*). Залежним словом при керуванні найчастіше є іменник (пор. наведені вище приклади), а також займенник та будь-яке субстантивоване слово (*останній з них, найвищий за всіх, перший з хоробрих, рівнялись на кращих, одне з двох, поділити на трьох, видно кожному*).

Приляганням називається такий тип підрядного зв'язку, за якого залежне слово, будучи незмінним, граматично не виявляє своєї залежності від головного слова словосполчення, а пов'язується з ним лише за змістом.

У ролі залежних слів у словосполученнях, організованих способом прилягання, зазвичай виступають прислівники і дієслівні незмінні форми – дієприслівник та інфінітив, а також ідіоми, а в ролі головних, до яких прилягають невідмінювані члени словосполучення, – дієслова (*добре вчитися, посміхнутися скупю, іти поспішаючи, намагатися допомогти*), а також прислівники, зокрема так звані предикативні (*слід подумати, треба вчитися*), прикметники (*давно відремонтований, здатний працювати, готовий виїхати*) й іменники (*вміння працювати, біг наввипередки*).

(Сучасна українська мова. Синтаксис : навч. посіб. / С. П. Бевзенко, Л. П. Литвин, Г. В. Семеренко. – К. : Вища шк., 2005. – 270 с.)

7. Згрупуйте словосполучення залежно від частини мови, якою ви жено головне слово; позначте головні та залежні слова.

Знайомий з розповіді, любов до людей, захист Вітчизни, щаст жити, їхати відпочивати, буду любити, вірити людям, пізно ввечер сильний вірою, гарний собою, розповідь про нього, плавати на катер повертаючи книгу.

8. Перекладіть українською мовою. Запишіть попарно лише ті словосполучення, в яких при перекладі змінюються прийменники.

Любовь к человеку, стремление уехать, отдыхать после работы, шестой по списку, повесть о героях, сильные духом, каждый из нас, уважение к старшим, шкаф для книг, перестройка во всем, рассказать об учебе, действовать согласно приказу, пришел по вызову.

9. З поданими словами утворіть прості словосполучення, добираючи до них відповідні слова з дужок. Вибір аргументуйте. Три словосполучення проаналізуйте.

1. (Суспільний, громадський, громадянський) обов'язок. 2. (Суспільне, громадське) становище. 3. (Закривати, зачиняти) двері. 4. (Заплющувати, закривати) очі. 5. (Одержувати, отримувати) інформацію. 6. (Незнайомий, необізнаний) з правилами руху. 7. (Робочий, робітничий) одяг.

10. Випишіть лише лексичні (стійкі) словосполучення. З трьома з них складіть речення.

За тридев'ять земель, у далекій країні, кинути лихом об землю, як у рот води набрати, нічим не журиться, прикусити язика, потрапити в халепу, статися несподівано, як сніг на голову, ні пари з вуст, постійно мовчати, страх проймає, боїться всього.

Тема для обговорення

Уявіть, що вам доручили почесну місію підготувати презентацію української сорочки на щорічному українському етнічному фестивалі у Києві «Країна мрій». Продемонструйте орієнтовну презентацію в аудиторних умовах (спираючись на попередній текст).

Рефлексія і самоперевірка

1. Якими способами зв'язку з'єднуються у словосполученні залежне слово з головним?
2. Який спосіб зв'язку називається узгодженням?
3. Що таке керування?
4. Який спосіб зв'язку називається приляганням?
5. Утворіть якомога більше словосполучень від іменників: *зошит, книга, олівець, учень*.
6. Скільки словосполучень у реченнях:
«Скільки ми з тобою, коню, перейшли доріг» (Л. Первомайський).
«Добре жить тому, чия душа і дума добро навчилася любить» (Т. Шевченко).

ТЕМА 16. Речення як синтаксична і комунікативна одиниця

*У реченні буває багато зайвих слів,
У житті буває багато нещасливих днів.
А для людини потрібно небагато:
Бути щасливою і коханою.
Ю. Косенко*

Комунікативна розминка

Поміркуйте: як зміниться зміст речення (*я кохаю*), якщо використати його в питальних, розповідних, спонукальних, окличних речень?

Довідка

Термін «речення» (первісно «речень») уперше використано у «Граматичі руского языка» О. Партицького в 1871 р.

Речення – основна синтаксична одиниця, що позначає ситуацію (або взаємопов'язані ситуації), вказує на відношення повідомлюваного до дійсності, характеризується неперервністю синтаксичних зв'язків і семантико-синтаксичних відношень, а також є відносно завершеною одиницею спілкування та вираження думки [Від звука до тексту: Аналіз мовних одиниць різних рівнів. Навчальний посібник для студентів філологічних факультетів / За ред. А. Силки. – Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2004. – С. 104].

1. Прочитайте текст. Визначте, які речення є простими, а які – складними. Обґрунтуйте свою відповідь.

– І такого б ката я любила! – здивувалася Христя. – Я б його ще позов потягла! Як він сміє отак бити, отак нівечити!

– Ох, не знаєш ти, Христе, нічого, – каже, важко зітхнувши, Мар'я. – Ти знаєш, що я б не тільки не згадала йому ніколи, що він отак мене знівечив, не тільки б не позивала його, а, як та собака, лизала б йому руки, аби він тільки не женився... Господи! І чого я така нещасна вдалася? Нащо ти, боже, дав мені таке прокляте серце? Я сама себе винувачу, сама на себе жалію і нічого не враю з собою! Мало я йому усякої всячини переносила, мало я йому всього передала? На себе не страчу – йому несу. І от тепер, бач, дяка за се... Христе! Прошу і остерігаю тебе: не люби нікого, ніколи. Коли тобі хто кинеється в вічі – одвернися та тікай мерщій! Коли що ворухнеться у серці – задави, залий отрутою його, тільки не давай йому волі! Хай ніхто так не мучиться, як я мучуся! – І Мар'я, припавши на плече до Христі, гірко-гірко заридала [П.Мирний].

➤ **Доведіть, що одні з поданих речень є двоскладними, інші – односкладними; визначте їх види.**

➤ **Знайдіть у тексті риторичні питання, з'ясуйте їх стилістичні функції.**

Основні ознаки речення

1. Речення є одиницею спілкування. Саме у реченні формується й виражається думка, передаються повідомлення, питання, накази, прохання, почуття та волевиявлення. На відміну від словосполучення, воно є одиницею вищого рівня мови – *комунікативною*.

2. Речення має смислову й інтонаційну завершеність. Змістова закінченість в усному мовленні передбачає інтонаційне оформлення, яке робить речення цілісним для сприйняття на слух, а на письмі позначається відповідними розділовими знаками.

3. Речення має певну граматичну організацію: будову і граматичне вираження членів речення.

2. Запишіть речення, підкресліть головні та другорядні члени речення. Визначте типи речень за будовою, поясніть розділові знаки.

Кохаю, знаю і мовчу

Чому не можу я заснути?

Все хочу-хочу голос твій почути.

Кохаю, знаю і мовчу,

Від твого подиху тремчу.

Не знаю варто чи чекати

Та серце прагне подождати.

Можливо, завтра ти прийдеш

І ніжно-ніжно мене обіймеш.

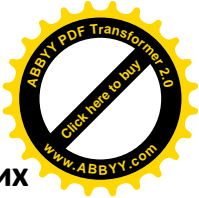
(Ю. Косенко)

➤ **Уведіть у речення виділене слово. Поясніть, чим воно ускладнене?**

Чи можна вважати його частиною мовою?

Речення як основна синтаксична одиниця

Роль у мові	Виражає закінчену думку
Будова	Має граматичну основу
Вид	За кількістю граматичних основ: прості, складні
Тип зв'язку	Між простими реченнями у складному: сурядний, підрядний
Функція	Служить для спілкування

3. Прочитайте текст, дотримуючись належного інтонування окличних і питальних речень; з'ясуйте їхню стилістичну роль.

...**Отаке моє щастя, Христе!** Заклинаю тебе усім святим на світі: будеш іти заміж – не йди за крамаря, не йди за городянина, – і в того, і в другого ні жалю, ні совісті! Іди ти краще за хлібороба... Як згадаю, як жилося в селі у батька, що б тепер дала, коли б воно вернулося?.. По весні або влітку устанеш рано, підеш на поле – просторо тобі та любо. Сонечко стиха гріє, вітерок легенький дише, польові пахощі: чебрець, жовтоцвіт; жайворонок над головою в'ється, щебече; а перед тобою довгі-довгі нив'я – так і хвилюються, так і колосяться... [Мирний П. Панас Мирний. – К. : Наукова думка, 1989. – С. 241].

- **Визначте, чим ускладнюється виділене речення.**
- **Чи є в тексті пряма мова? Які розділові знаки ставляться при прямій мові? Побудуйте за схемою речення з прямою мовою («П», – а. А: «П!?» «П, – а, – п?»).**
- **Поміркуйте, яку смислову та стилістичну роль відіграють, на вашу думку, подвійні розділові знаки в кінці речень?**

4. Зверніться до Інтернет-сайтів і знайдіть повідомлення стосовно різних концепцій вивчення речення в історії вітчизняного мовознавства.

Прості речення розрізняються за метою повідомлення, за емоційним забарвленням і за структурою.

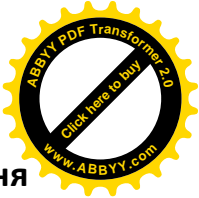
За метою висловлення прості речення традиційно поділяють

Розповідне (його мета – повідомити, розповісти про щось)	Питальне (його мета – висловити запитання)	Спонукальне (його мета – передати волю мовця, його наказ, прохання, заклик)
Через тисячі літ лиш приходять подібне кохання (В. Сосюра).	Чого являєшся мені у сні? (І. Франко)	Грай же, коханий, благаю! (Леся Українка)

За емоційним забарвленням

Окличне	Неокличне
О, не журися за тіло! (Леся Українка)	Так ніхто не кохав (В. Сосюра).

- **Робота у групах. Дайте відповідь на запитання: Коли речення стає окличним?**

5. Прочитайте вірш Ю. Косенко «Кохання яскраве». Відзначте речення з окличною інтонацією. Слова, що стоять у дужках, поставте в потрібному відмінку.

Я не знаю, що (я) робити?
Відчуваю, що не зможу без (ти) жити.
Телефон з (рука) не виймаю,
Тільки твій номер і набираю.
Я боюсь втратити (ця) радість:
Голос твій і твою ласкавість.
Ніжність рук і поцілунок смак,
Квіткою хочу бути (твоя), як мак.
Кохання яскраве, кохання чудове.
Воно, наче полум'я різнокольорове.
Любити потрібно якомога більше,
Оскільки це почуття найтепліше!

6. Прочитайте речення, змінюючи їхню будову та інтонацію залежно від мети висловлення. Запишіть речення, поставивши потрібні розділові знаки.

1. Ми будемо товаришувати. 2. Сьогодні субота. 3. Через місяць іспит.
4. Ти студент? 5. Відчути радість. 6. Кохаєш мене? 7. Підемо на прогулянку.

7. Прочитайте речення: «Що знову загубила ручку передавай привіт при зустрічі о п'ятій». Яким чином можна зрозуміти зміст речення? Виправте написане, поставивши потрібні розділові знаки.

Корисно знати

Різні за метою висловлення речення вимовляються по-різному:

а) рівним тоном (розповідна інтонація) з його підвищенням на наголошеному слові і зниженням у кінці;

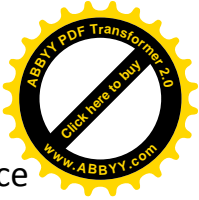
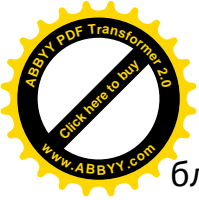
б) з питальною інтонацією при підвищенні тону на слові, пов'язаному зі змістом питання;

в) з імперативною (наказовою) інтонацією – високим або низьким тоном залежно від того, що виражають: наказ, заборону, заклик чи просьбу, пораду, застереження;

г) з окличною інтонацією – виділяється слово, що виражає емоцію

8. Прочитайте речення, визначте в них граматичні основи, поясніть спосіб вираження. Поставте розділові знаки та поясніть їх вживання.

1. ...Ніби не була вона й сама так само молода так само дитина як Вільтуд! 2. Молода мов трава що виросла за ніч мов перший весняний листок мов блискавиця в грозу. 3. Молодість це блискавиця непередаване сяяння

блиск свіжість така вузенька смужечка а видається ширшою і глибшою за все суще [Загребельний П. Євпраксія. Роман. – К. : Дніпро, 1987. – С. 4, 224].

Риторичне питання – це стилістична фігура в формі запитання, яке не потребує відповіді. Відзначається великим зарядом експресії, тому широко живається в усіх стилях мовлення.

9. Прочитайте текст. Визначте типи речень за метою висловлювання, інтонаційним оформленням і структурою.

...Північна діва, горда, прекрасна, йшла просто на них, ніби зродившись з напівзабутих саг їхньої втраченої навіки вітчизни, йшла з такою сумною, майже розпачливою урочистістю, що нормани мерщій віступилися від дверей, розгублено затупцювалися, може, навіть вкрилися рум'янцем їхні щоки, коли б могла ще рум'янитися ця загубіла шкіра; один, наймолодший, впав на коліно, інші зігнулися в незграбному поклоні, почт імператрицин збуджено зашепотів, вважаючи, що охоронці віддають шану сановності їхньої господині, сама ж Євпраксія незвичайну поведінку норманів воліла б сприйняти як вияв уважливості до неї особисто, не до імператриці – до жінки, зовсім молоді, неймовірно молоді жінки! І в тому несподіваному вияві уваги й захоплення зачерпнула трохи впевненості для розмови з папою. **Бо ніщо так не знесилює жінку, ніщо не вкидає в глибший розпач, ніж брак уваги до неї.** Її потрібні ласкаві слова, запобігання, залицяння, повага, пошана, слова лестиві, іноді навіть нещирі, навмисні, тимчасові, незграбні, пусті. Соломинка для потопаючого. Промінь світла в безнадії мороку. Вузенький місточок через прірву розпачливості [Загребельний П. Євпраксія. Роман. – К.: Дніпро, 1987. – С. 291].

➤ **Знайдіть у тексті ускладнені речення. З'ясуйте, чим саме вони ускладнюються.**

➤ **Зробіть синтаксичний аналіз виділеного речення.**

Довідка

Шахматов Олексій Олександрович [5 (17). VI 1864 р., м. Нарва, тепер Естонія – 16 VIV 1920, Петроград] – російський мовознавець.

10. Напишіть питальні речення, у яких є спеціальні питальні слова і речення, у яких питання виражається тільки за допомогою інтонації.

11. Прочитайте вірш І. Франка «Чого являєшся мені у сні?» і з'ясуйте стилістичні функції модальних різновидів речень.

Чого являєшся мені І головою не кивнеш,
У сні? Хоч знаєш, знаєш, добре знаєш,
Чого звертаєш ти до мене Як я люблю тебе без тями,
Чудові очі ті ясні, Як мучусь довгими ночами

Сумні, І як літа вже за літами
Немов криниці дно студене? Свій біль, свій жаль, свої пісні
Чому уста твої німі? У серці здавлюю на дні.
Який докір, яке страждання, О ні!
Яке несподіване бажання Являйся, зіронько, мені
На них, мов зарево червоне, Хоч в сні!
Займається і знову тоне В життю мені весь вік тужити –
У тьмі? Не жити.
Чого являєшся мені Так най те серце, що в турботі,
У сні? Неначе перла у болоті,
В життю ти мною згордувала, Марніє, в'яне, засиха, –
Моє ти серце надірвала, Хоч в сні на вид твій оживає,
Із нього визвала одні Хоч в жалощах живіше грає,
Оті ридання голосні – По-людськи вільно віддиха,
Пісні. І то дива золотого
В життю мене ти знать не знаєш, Ззнає щастя молодого,
Вклонюся – навіть не зирнеш Бажаного, страшного того гріха!

➤ **Поміркуйте: чому автор застосовує повтори? Як називається така стилістична фігура?**

Довідка

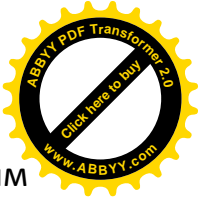
На початку **питального** речення можуть стояти питальні займенники (*хто, що, який, чий, котрий, скільки*), прислівники (*де, як, куди, звідки, коли, відколи, чому*) і питальні частки (*хіба, невже, чи, що за*).

У **спонукальному** реченні дієслово, як правило, стоїть у наказовому способі, можуть уживатися спонукальні частки *хай, бодай, годі, ну, давай, на, но*.

12. Випишіть з поезії П. Тичини «Ви знаєте, як липа шелестить...» окремо розповідні, питальні та спонукальні речення. Відзначте речення з окличною інтонацією.

Ви знаєте, як липа шелестить...
У місячні весняні ночі? –
Кохана спить, кохана спить,
Піди збуди, цілуй їй очі.
Кохана спить...
Ви чули ж бо: так липа шелестить.
Ви знаєте, як сплять старі гаї? –
Вони все бачать крізь тумани.
Ось місяць, зорі, солов'ї...
«Я твій», – десь чують дідугани.
А солов'ї!
Та ви вже знаєте, як сплять гаї!

➤ **Поясніть уживання розділових знаків.**

Порядок слів – послідовне розміщення слів у речення з урахуванням лінійного правостороннього характеру тексту. Українській мові властивий вільний порядок слів, тобто слова переважно не мають постійно закріпленої за ними граматичні чи синтаксичні позиції (пор. у нім. мові – рамкова конструкція, що вимагає постановки інфінітива в кінці речення; місце артикля завжди перед іменником і т.п.).

Залежно від позиції у реченні підмета і присудка розрізняють *прямий* і *зворотний* порядок слів. Поширеним є прямий порядок слів, коли підмет передує присудкові: «День згасав. Сонце сіло за лісом». [А.Багмут]

13. Доведіть, що це текст. Які речення за метою висловлення використано? Чим це зумовлено?

Нас вже немає!

Нас вже немає,

Є тільки ти і я.

Та серце моє відчуває

Настільки боляче буває!

Кохаєш іншу, але я

Щодня страждаю і чекаю

І біль у душі великий маю.

Щоночі плачу і ридаю.

Як жити далі, я не знаю?

Надію бути з тобою я вже втрачаю!

(Ю. Косенко)

➤ **Випишіть складне речення з першої строфи. Розберіть за членами речення, подайте схему.**

➤ **Назвіть граматичні основи й засоби їх зв'язку в інших складних реченнях.**

➤ **З'ясуйте за тлумачним словником значення слів: *дух, душа, духовний*.**

14. Доберіть чотири речення за вказаною будовою.

Підмет + присудок + додаток

Присудок + підмет + обставина

Означення + підмет + присудок + додаток + обставина

Означення + підмет + присудок + додаток

➤ **Перебудуйте і прочитайте записані речення так, щоб змінилася інтонація. Як змінюються значення речень? Що вони виражають?**

Рефлексія і самоперевірка

Визначте подані речення за метою висловлення, за емоційним забарвленням, за наявністю головних членів, за наявністю другорядних членів, за характером вираженого ставлення до дійсності.

1. Не треба слів! Хай буде тільки діло! (О. Теліга). 2. Хай зачекає втома на порозі, А ти побудь, побудь на самоті (М. Ткач). 3. Моя любове! Я перед тобою. Бери мене в свої блаженні сни. Лиш не зроби слухняною рабою, Не ошукай і крил не обітни (Л. Костенко). 4. Чи є кращі між квітами та над весняні? Чи є кращі в житті літа та над молодії? (Леся Українка). 5. Яка між нами райдуга стояла! Яка між нами прірва пролягла! (Л. Костенко). 6. Нехай тендітні пальці етики Торкнуть вам серце і уста (Л. Костенко). 7. Вірю в пам'ять і серце людське (Б. Олійник). 8. Слова іноді мають злі крила (П. Загребельний). 9. Ніщо так не знищує часу, як нещастя (П. Загребельний). 10. Мудрість – це обмеження (П. Загребельний).

Тема для розмови

Подумайте, чому в англійській мові неможливо змінити порядок слів у реченні *I love you*, а в українській мові, на противагу іноземній, можливо? До речі таке речення в українській мові може мати навіть кілька варіантів написання, зокрема *Я тебе кохаю. Тебе я кохаю. Кохаю я тебе*. Чим це зумовлено?

Домашнє завдання

Складіть сім спонукальних речень із присудками, особливими формами дієслів неозначеною формою. Як зміниться стилістичне забарвлення спонукальних речень?

ТЕМА 17. Просте речення

*Одне я тільки знаю, що нам потрібно слово.
Як вогнище. Як доля. Як лінія судьби.
Ліна Костенко*

*Слова – ключ до серця.
Китайське прислів'я*

Комунікативна розминка

Поміркуймо! Назва якого міста в Україні складається з одного чоловічого і ста жіночих імен? (Севастополь).

➤ **Складіть із цим словом три синтаксичні одиниці – словосполучення, просте речення і складне речення. Яким чином змінюється смислове та граматичне наповнення власне заданого слова у різних конструкціях? Що є суттєвою ознакою речення? Відповідь обґрунтуйте, підбравши приклади.**

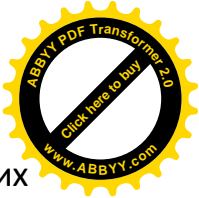
Одиницями синтаксису є словосполучення, речення, складне синтаксичне ціле (текст). Речення – основна синтаксична одиниця, що слугує мовленнєвому спілкуванню і є будівельним матеріалом для тексту. Дуже важливо правильно членувати текст на речення за допомогою інтонації (в усному мовленні) та розділових знаків (на письмі), від чого залежить смислове сприймання висловлювання.

1. Прочитайте текст. Визначте його основну думку. Визначте в кожному реченні граматичну основу, підкресливши підмет і присудок. Зробіть висновок про приналежність кожного з речень до того чи іншого виду відповідно до класифікаційних ознак.

Сивіють і народжуються роки – минають століття, однак у побуті значну, а часом і вирішальну роль продовжують грати прості речі, якими ще користувався наш далекий предок.

«Хата без рушника, що сім'я без дітей», – говорили в народі. Майже в кожній, навіть найбіднішій оселі, завжди на видному місці висіло декілька видів рушників: «утирач», «стирок», «покутник», «божник». Окремо зберігалися ритуальні рушники.

Обрядові і побутові рушники використовувалися дуже широко. Рушник був символом гостинності і доброзичливості. Гостю господиня вішала на плече чистий «утирач», лила на руки воду з кухлика.

Рушниками накривали хліб на столі, паску і крашанки. У деяких місцевостях сволок хати піднімали на рушниках, які потім дарували майстрам. Виряджаючи сина у далеку дорогу, мати дарувала йому вишитий рушник. Червоні і чорні нитки у вишивці матусиного рушника – то наша одвічна любов і журба. Наша споконвічна доля (В. Супруненко).

2. Напишіть твір-мініатюру на тему: «Рушник у моїй родині», використовуючи різні види головних членів речення. Вкажіть, які види головних членів речення вони використали.

3. Прочитайте записку дівчинки своїй подрузі.

«Що задано з літератури передай Олею завтра буду в школі о восьмій».

➤ **Записку можна зрозуміти по-різному, чи не так? Як саме? Відредагуйте зміст написаного, поставивши потрібні розділові знаки.**

4. Запишіть речення, визначте в них граматичні основи, поясніть спосіб вираження. Зробіть висновок про тип кожного речення. Відповідь прокоментуйте.

1. Був чудовий ранок (М. Коцюбинський). 2. На майдані пил спадає (П. Тичина). 3. У повітрі пахло липовим цвітом (О. Десняк). 4. Співають ідучи дівчата (Т. Шевченко). 5. Можна все на світі вибирати, сину, вибрати не можна тільки Батьківщину (В. Симоненко). 6. Нове життя нового прагне слова (М. Рильський). 7. Гаї шумлять – я слухаю (П. Тичина). 8. Ми хочемо всю нашу землю вкрити квітучими садами (О. Гончар). 9. Стало чутно, як видзвонює у тиші вода (О. Донченко). 10. Жайворонок купався у свіжому ранковому повітрі (В. Собко).

5. Прочитайте діалог. Які члени речення відсутні? Чому, однак, усе зрозуміло?

- Де батько?
- В анкеті сказано.
- Він репресований?
- Так.
- Ворог народу?

Колосовський, зціпивши зуби, промовчав.

– За нашими даними, вас ще в школі виключали з комсомолу. Це правда?

- Правда.
- За що?
- Все за те ж.
- За що «за те ж»?
- За батька. За те, що відмовився зректися його.
- А чому відмовились? Адже він ворог народу?
- Він не ворог...
- То ви вважаєте, що він постраждав невинно?
- Вважаю.
- Ви не вірите в наше правосуддя? Богдан мовчав (О. Гончар).

6. Прочитайте, дотримуючись відповідної інтонації. Визначте ускладнені речення, поясніть, чим саме і з якою метою їх ускладнено.

1. Життя без книг – це хата без вікна (Д. Павличко). 2. Земля! О, скільки в слові цьому злилося вищих почуттів! (П. Воронько). 3. До чистої мети треба йти чистою дорогою (Леся Українка). 4. Гори, здавалось, стояли тут поруч (О. Гончар). 5. Так ніхто не кохав (В. Сосюра). 6. Сніг на полі – хліб у коморі (Нар. творчість). 7. Там батько, плачучи з дітьми (а ми малі були і голі), не витерпів лихої долі, умер на панщині (Т. Шевченко). 8. У всякому ділі є свої майстри і своє, так би мовити, натхнення (О. Гончар). 9. Вибачай, прошу до хати, хоч у мене трошки темно, бо, коли я сам у хаті, не палю вогню даремно (Леся Українка). 10. Треба берегти, як зіницю ока, безцінну культурну спадщину нашого народу (О. Гончар). 11. Благословен будь, мій рідний краю (Д. Павличко).

7. Підготуйте коротенькі усні мовознавчі довідки про звертання, вставні слова (словосполучення, речення) та слова-речення, граматичні й інтонаційні засоби їх вираження. Розповідь ілюструйте прикладами.

Пам'ятайте! До ускладнених належать також речення з однорідними та відокремленими членами речення.

8. Перекладіть українською мовою, користуючись словником. Визначте відокремлені члени речення. Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки, поясніть їхнє вживання.

1. Наука самое важное самое прекрасное и нужное в жизни (А. Чехов).
2. Трепещущие листики бьются друг о друга стараясь оторваться и улететь (М. Пришвин).

3. Несмотря на все их недостатки люди больше всего достойны любви (Афоризм).

Рефлексія і самоперевірка

- Які ви знаєте види речень за кількістю граматичних основ?
- Які є види простих речень:
 - а) за метою висловлювання?
 - б) за емоційним забарвленням ?
 - в) за структурою граматичної основи?
 - г) за наявністю другорядних членів?
 - д) за наявністю всіх необхідних для даного типу членів речення ?
 - е) за наявністю однорідних та відокремлених конструкцій, звертань?
- Які види односкладних речень вам відомі? Чим виражається в них головний член речення?
 - Серед яких синтаксичних одиниць речення є основною?
 - Яку роль виконує речення в мові?

Теми для розмови

Авторські порівняння є взагалі не чим іншим, як своєрідними «родзинками» лексичного простору. Чи згодні ви з цією думкою? Аргументуйте свою відповідь

ТЕМА 18. Звертання

Варіант 1

Комунікативна розминка

Поміркуйте, як ви звернетесь до старшої людини, однокласника та меншого школяра з проханням, які слова використаєте?

У суспільному житті трапляється безліч типових комунікативних ситуацій, які ще називаються етикетними, адже у них на перший план висуваються взаємини між тими, хто спілкується. Це ситуації вітання, прощання, прощання, звертання, побажання, оскільки вони служать для полегшення спілкування. Саме тому мовець повинен їх добре знати.

1. Дайте визначення поняття «звертання» на основі вивченого в попередніх класах. Свою дефініцію доповніть характеристикою цього поняття на основі поданої далі інформації.

Звертання – це слово або словосполучення в реченні, що називає особу, іноді – предмет, до яких звернена мова. Наприклад, у реченні *Ой не крийся, природо, не крийся, що ти в тузі за літом, у тузі* (П.Тичина) вказує на явище, до якого звернена мова.

Звертання виражається іменником у кличному відмінку або в називному в значенні кличного. Інколи в ролі звертання виступають слова інших частин мови, вжиті у значенні іменника. Наприклад: *Будь щаслива та здорова, чорноброва!* (М. Вороний).

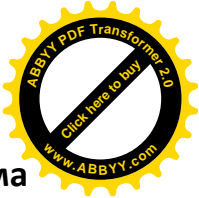
Звертання можуть займати будь-яке місце в реченні. Самі ж членами речення не виступають і не утворюють з іншими членами речення словосполучень.

Звертання вимовляються з окличною інтонацією, високим тоном, особливо на початку речення. На початку речення, залежно від інтонації, звертання може виділятися знаком оклику. Тоді наступне слово пишеться з великої букви. Наприклад: *Далека красо моя! Щасливий я, що народився на твоєму березі, що пив у незабутні роки твою м'яку, веселу, сиву воду...* (О. Довженко).

Звертання, виражені одним словом, називаються непоширеними. Звертання, виражені групою слів, називаються поширеними. Наприклад:

- 1. Пригадайте, мамо, те прощання край воріт, де сяла роса* (Л. Павлів).
- 2. Запалай, мій вогнику крилатий, полум'ям привітним і незлим* (А. Малишко).

У групі поширеного звертання можуть бути відокремлені означення, однорідні члени речення. У середині такого звертання ставляться розділові знаки відповідно до загальних правил. *Прощайте, росяні долини і села, сповнені краси* (О. Підсуха).

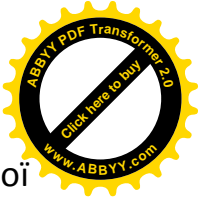
2. **Мікрофон.** Досі багато суперечок викликає питання яка форма звертання є традиційною для українців – на ім'я чи на ім'я й по батькові. С. К. Богдан вважає, що звертання на ім'я здавна притаманне українцям. У той же час росіяни послуговувались звертаннями на ім'я та ім'я по батькові. Українцям такі звертання стали відомі значно пізніше. Поміркуйте, яка форма звертання є домінуючою сьогодні? Як звертаються у вашій родині?

Розділові знаки при звертанні

Правило	Приклади
<p>Кома ставиться</p> <p>1. Перед звертанням і після нього, якщо воно знаходиться в середині речення</p> <p>2. Після звертання (також між звертаннями), яке знаходиться на початку речення</p> <p>3. Перед звертанням, яке знаходиться в кінці речення. Після звертання ставиться той знак, який був би у реченні і без звертання (крапка, знак оклику, знак питання)</p> <p>Знак оклику ставиться</p> <p>1. Після звертання, якщо звертання при вимові виділяється окличною інтонацією</p> <p>2. Якщо перед звертанням є вигук, то після них ставиться кома (крім вигуків о, ой, що становлять із звертанням одне ціле)</p>	<p><i>Це ти, Батьківщино, в невтомнім труді, як прапор, шумиш над віками (В.Сосюра).</i></p> <p><i>Світе ясний, світе мій прекрасний, хочу я у пісні повсякчасно лиш для тебе жити, не вмирать (В.Сосюра).</i></p> <p><i>Де ж ви, мої голуб'ятка, мої соколи ясні? (М.Вороний).</i></p> <p><i>Південний краю! Як тепер далеко лежиш від мене ти! (Л. Українка).</i></p> <p><i>О земле рідна! Знаєш ти свій шлях у бурі, у негоді (М.Рильський).</i></p>

У діловому стилі при звертанні до осіб вживають означення шановний, вельмишановний, високошановний, високоповажаний, високоповажний. У приватному листуванні використовують означення **дорогий, люб'язний, любий, коханий, милий, рідний** тощо. Наприклад: *Високоповажаний Іване Семеновичу! Сердечне спасибі Вам за поздоровлення з святками. Дорогий друже! Довго чекав ти мого листа і, як тепер бачу, не даремне сподівався хоч через мене дихнути родинним теплом (З тв. М.Коцюбинського).*

Суперечки викликає те, як зверталися українці до рідних – на «**Ти**» чи «**Ви**»? Справді, звертання на «**Ви**» до рідних одна з питомих ознак мовного етикету українців. Однак, значно давнішою вважається форма звертання на «**Ти**»: *Дякую тобі, мамо, що будила мене рано, більше не будеш, не будеш (Народна творчість).*

Очевидно, первісне звертання на «**Ти**» було виявом найбільшої прихильності. У Київській Русі звертання на **Ви** не знали. Традиція звертання на «**Ви**» була запозичена українською мовою значно пізніше, з кінця XII ст. Тепер на «**Ви**» звертаються до малознайомого співбесідника, до старшого за віком, за посадою. Шанобливим «**Ви**» послуговуються на початку знайомства закохані, і тільки згодом вони переходять на «**Ти**»: *Ми з вами вдвох .любове моя вічна, Ми з вами ідемо дорогою старою...*(М.Вінграновський).

Займенник «**Ти**» є виразником близьких стосунків між людьми.

Суттєвою ознакою мовного етикету українців є форма кличного відмінка, що, нажаль, зникає з українського мовного небосхилу. Не менш важливим було вживання множини при зверненні, привітанні – давньої риси української мови. Здавна в українській мові казали: **мама просили, тато пішли, батько хворі**.

Для дитини були такі звертання: *сонечко, зіронько, квіточко, пташечко, ясочко, крихітко, втіхо, стрибунчику, любчику, пестунчику*.

Правопис закінчень іменників, власних і загальних імен у кличній формі й звертаннях

1. Іменники чоловічого й жіночого роду 1-ї та 2-ї відмін мають в однині окрему кличну форму.

Іменники чоловічого роду 2-ї відміни в кличній формі закінчуються на -у, -ю, -е.

Іменники твердої групи із суфіксами -ик-, -ок-, -к(о) та деякі іменники мішаної групи з основою на шиплячий (крім ж) мають закінчення -у. Наприклад: **батьку, товаришу, хлопчику, провіднику, Іваненку, дядьку, синку**.

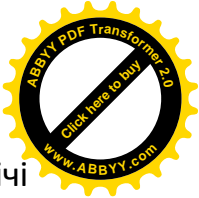
Іменники м'якої групи мають закінчення -ю. Наприклад: **лікарю, токарю, кобзарю, місяцю, Костю, секретарю, водію, Юрію**.

Безсуфіксні іменники твердої групи та іменники м'якої групи з суфіксом -ець, а також окремі іменники мішаної групи (це власні назви з основою на ж, ч, ш, дж і загальні з основою на р, ж) мають закінчення -е. Наприклад: **друже, молодче, хлопче, Іване, Вікторе, Петре, козаче, інженере, директоре, школяре**.

2. Іменники чоловічого й жіночого роду 1-ї відміни та рідше іменники жіночого роду 3-ї відміни в кличній формі закінчуються на -о, -е(є), -ю.

Іменники 1-ї відміни твердої групи мають закінчення -о. Наприклад: **сестро, мамо, дочко, подруго, дівчино, Варвара, Людмило, Микола**.

Іменники 1-ї відміни м'якої та твердої груп, а також іменники 3-ї відміни мають закінчення -е(-є). Наприклад: **земле, мріє, надіє, радосте, воле**.

Іменники 1-ї відміни м'якої групи, що означають жіночі й чоловічі пестливі імена або загальні назви, мають закінчення -ю. Наприклад: **матусю, доню, тьотю, тітусю, бабусю, бабуню, дідусю, дідуню, Маласю, Галю, Олю, Лесю, Грицю, Михасю, Вітасю.**

3. У звертаннях, що складаються з двох власних імен (імені та по батькові) обидва слова мають закінчення кличної форми: **Романе Романовичу, Борисе Івановичу, Миколо Артемовичу, Лесю Миколаївно, Надіє Петрівно, Ганно Василівно.**

4. У звертаннях, що складаються з двох загальних назв в однині, кличну форму має тільки перше слово: товаришу бригадир, товаришу агроном, товаришу полковник, пане лікар, товаришу директор. Іноді в таких звертаннях кличну форму можуть мати й обидва слова: **товаришу бригадире, товаришу агрономе, товаришу полковнику, пане директоре, пане лікарю.**

5. У звертаннях, що складаються із загальної назви та прізвища, кличну форму має лише загальна назва. Прізвище пишуть у називному відмінку: **пане Миколаєнко, товаришу Шевчук, пане Андрієнко, товаришу Марченко, добродію Якименко.**

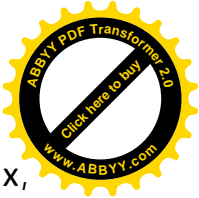
6. У звертаннях, що складаються із загальної назви і власного імені, кличну форму має загальне слово, а власне ім'я може мати і кличну форму, і форму називного відмінка: **брате Іване (брате Іван), друже Ярославе (друже Ярослав), товаришу Андрію (товаришу Андрій), сестро Ярино (сестро Ярина).**

3. **Творче конструювання.** Поданий текст запишіть у вигляді діалога, розставляючи розділові знаки. Прочитайте його за особами. Згадайте, які існують способи передачі чужої мови, в чому полягає відмінність між прямою мовою та не прямою. Які розділові знаки вживаються при записі непрямої мови?

Де ж ти сестро була
За річку ходила
Що ж ти сестро там робила
Сорочечку шила
Для кого ж сорочка
Для тебе мій брате
Слухай моя сестро
Не покидай хати
Не ставай на кладку
Кладка завалиться
Добре милий брати
Мовила сестриця (С.Руданський).

Розрізняють власне звертання і риторичне звертання.

Власне звертання називає конкретну особу чи осіб, увагу яких привертає мовець до свого висловлювання: *А тепер скажи мені, Оверку, за що ти воюєш: за славу, за віру, за гроші чи все-таки за Вітчизну-Україну-Неньку?* (В.Кожелянко). Таке звертання вимагає певної реакції названої ним особи на сказане.

Риторичне звертання не розраховане на безпосередню реакцію тих, кому воно адресоване. Воно стосується відсутніх осіб, тварин або неживих предметів: *Бідна волошко, чому ти у житі, а не на клумбі волієш рости?* (М.Рильський). *Не вам, в мережаній лівреї донощики і фарисеї, за правду пресвятую статъ* (Т.Шевченко). Таке звертання виконує не комунікативну, а стилістичну роль.

4. Наведіть приклади риторичних звертань з :

- іменниками-назвами осіб і явищ природи;
- географічними назвами;
- назвами тварин, птахів;
- абстрактними назвами;

5. Перепишіть речення, розставляючи розділові знаки. Назвіть звертання – персоніфікації та риторичні звертання, поясніть їх стилістичну роль. Для якого стилю характерне використання риторичних звертань?

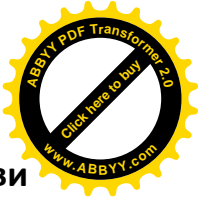
Перевертні, зніміть імперські клунки, зцідіть із вен своїх манкуртську кров! (О.Ванджула). Добридень, ноче! Як тобі нещасній тут спиться у товаристві холоду й зірок? (А.Жикол). Буре, птице – сніговице! Підійми мене на крила...(М.Рильський). Дика у тебе, Волошко, натура, що не зламала її людська культура, бо ж не скорив тебе той садівник, що дивогляди виводити звик, що простуватих сусідів дивує барвами різних чудесних гібридів. Чом же, ласкава така і красива, квітко, нещасна, ти жмту шкідлива? (М.Рильський).

6. Проаналізуйте форми звертання в українських народних піснях. Узагальніть найголовніші ознаки українського народного мовленнєвого етикету.

1. Їхав козак на війноньку,
Сказав: «Прощай, дівчинонько,
Прощай, дівчино, чорнобривонько,
Їду в чужу сторононьку...»

2. Козак од'їжджає,
Дівчинонька плаче:
«Куди їдеш, козаче?
Козаче – собою,
Візьми мене із собою
На країну далеку!»

3. Ой, зійди, зійди, ясен місяцю,
Як млинове коло,
Ой вийди, вийди, серце – дівчино,
Та промов до мене слово.

7. **Стилістичне конструювання.** Уведіть у текст подані вітальні вислови й охарактеризуйте їх комунікативно – стилістичне навантаження.

Доброго ранку. Добрий вечір. Добрий день. Добридень. День добрий. Добровечір. Добрий вечір. Салют. Привіт. Здоров. Вітаю.

Рефлексія і самоперевірка

1. Дайте визначення поняттю «звертання».
2. Розкажіть про спосіб вираження, інтонацію, структуру та місце в реченні звертання.
3. Поясніть розділові знаки при звертанні.
4. Яке це власне та риторичне звертання.
5. Аргументуйте вживання займенника «Ви» в етикетних мовленнєвих формулах.

Домашнє завдання

1. Складіть текст вітального слова для свята рідної мови у вашій школі.

ТЕМА 18. Звертання

Варіант 2

Слова покличні – прості й величні
Д. Білоус

Комунікативна розминка

Прочитайте вірш, визначте всі звертання в ньому, схарактеризуйте їх.

Слова покличні – прості й величні

В джерелах слова – душі криниця,
а рідна мова – як чарівниця.

Звичайний приклад візьму навмисне,
краса ж така в нім, що серце стисне.

Дивися – в кличнім простім відмінку:
«Ой не стелися, зелен барвінку...»

Одвертий кличний – немов
дитинний,
музичний, звичний та ще й
гостинний.

Вживеш ти усно чи на папері –
мов у світлицю відчиниш двері.

Звертання щире, душевне, щедре –
Василю, Павле, Іване, Петре!

І так сердечно, і так ласкаво –
Наталю, Лесю, а чи Любаво!

До зборів, сходки відкрито й радо –
чи товариство, а чи громадо!

А найсвятіше душа приємле –
моя Україно, кохана земле,
ти, сивий Дніпре, і ти, Дунаю, –
миліших серцю звертань не знаю.

Дайте відповіді на запитання.

Д. Білоус

- Яке враження справила на вас ця поезія?
- У чому особливість цього поетичного твору?
- Яка роль звертань у розумінні автора?

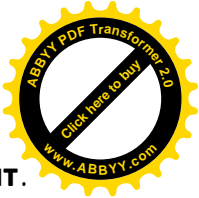
1. Лінгвістичний двобій

- Що таке звертання? Що ви знаєте про звертання?
- Чим відрізняється звертання від інших членів речення?
- У якому відмінку можуть бути звертання?
- Де може стояти звертання?
- Чим виражається звертання?
- Як інтонаційно виділяється звертання?
- Які звертання є риторичними? Для чого вони вживаються?
- Як виділяються звертання на письмі?
- Які є види звертань за будовою? Наведіть приклади.

2. Вправа «Думай» (поділися думками з однокласником). Складіть таблицю теми.

Характеристика звертання

Кого (що) називає звертання?	Предмет або особу, до якої звертаємось
Чим виражається?	Іменником або іншою частиною мови у значенні іменника, іменного словосполучення
Які види звертань за будовою?	Непоширені та поширені
Які емоції передає?	Різні настрої та почуття
Як виділяється в усному мовленні?	Зміною настрою і почуття
Як виділяється на письмі?	Комою, знаком оклику
Яке місце звертання у реченні?	На початку, всередині, в кінці речення
У якому відмінку вживається?	У Кл.в. однини й Н.в. однини та множини
У яких стилях мовлення вживається?	В усіх стилях мовлення
Яким членом речення виступає звертання?	Ніяким
Чи може займенник ти бути звертанням?	Зрідка особові займенники ти і ви можуть бути звертанням

3. Пригадайте рядки із поезій зі звертаннями і запишіть їх у зошит.

Зачитайте їх та охарактеризуйте звертання.

Наприклад: Дозвольте і мені, панове, річ держать (Л.Глібов).

Мамо, іде вже зима (Л.Українка).

Грицю, Грицю, до роботи (Нар.тв.)

Рідна мати моя, ти ночей не доспала

І водила мене у поля край села... (А.Малишко)

Як побачу рідну хату – завеснію, наче цвіт:

Здрастуй, мамо! Здрастуй, тату! (А.Демиденко)

Можна все на світі вибирати, сину,

Вибрати не можна тільки Батьківщину (В.Симоненко)

➤ **Складіть невеликий твір, у кожному реченні якого буде використане звертання в різних позиціях, використовуйте поширені і непоширені звертання. Вкажіть яку роль відіграють звертання в тексті.**

I варіант

II варіант

Україна – моя рідна земля

Вулиці мого дитинства

➤ **Перепишіть подані речення, прокоментуйте орфограми та пунктограми. Зробіть синтаксичний розбір речень. Вкажіть види звертань. Визначіть художні засоби, використані у даних реченнях.**

1. Весна спл...ла із рути вінок для тебе сину й ласкаво запросила до себе на гостину.

2. Мій Господи красою доброти й ро...ради торкнись мого поране...ого серця!

3. Я тішився тобою і п...шався любий одним тобою марив я і жив. (М. Івасюк).

➤ **Яка мікротема об'єднує дані речення?**

➤ **Чому автор згадує тут саме руту?**

4. Прочитайте уривок із вірша Г. Чубач. Знайдіть і выпишіть звертання. Які вони: поширені чи непоширені? У якому відмінку стоять слова, що називають того, до кого ми звертаємось?

«Дозвольте Вас, бабусю,
колись намалювати.

У Вас красиві очі

І руки вузлуваті».

«Авжеж, – бабуся мовить,-

Малюй, моя дитино!

Дивилась в небо довго -

Та й маю очі сині...»

5. Відредагуйте речення і запишіть правильний варіант.

Здається, лебеді щось, напевно, збирають з рідної землі. Пісня, падай у серце, як зерно в ріллю. Мій друг, навіщо твої листи пахнуть трояндами? Калина, може, прикрасити будь-яку садибу.

➤ **Визначте вставні слова і співзвучні з ними (розділові знаки опущено).**

Домашнє завдання

«Матеріал у номер» Хто краще? Хто швидше? Хто переконливіше? Хто цікавіше?

Використовуючи звертання, напишіть від імені юних охоронців природи лист-звернення до тих, хто забруднює довкілля. Потрібно дібрати ті аргументи, які не лише присоромлять, а й переконують людей, що таке ставлення до природи принижує їхню гідність.

ТЕМА 19. Пряма і непряма мова

Варіант 1

Чого хвилюються народи
І люди замишляють зло?
Хто їм сказав: «Вінець природи?»
Хіба для них її чоло?
Л. Костенко

Комунікативна розминка

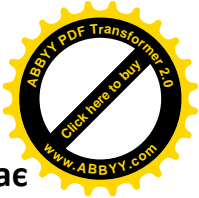
Як сприймаються в добу глобалізації слова Григорія Сковороди: «Русь неруська бачиться мені диковинкою, подібно до того, коли б народилася людина з риб'ячим хвостом або з собачою головою. Всяк мусить пізнати свій народ і в народі себе. Чи ти рус?.. Будь ним... Чи ти лях? Лях будь. Чи ти німець? Німечествуй. Француз? Французуй. Татарин? Татарствуй. Усе добре на своєму місці і в своєму лиці, і все красно, що чисто, природно, що не є підробкою»? Поясніть.

1. Бесіда «Кубування»

1. Який розділ мовознавчої науки вивчає речення?
2. Яка синтаксична одиниця називається реченням?
3. Які основні ознаки речення?
4. Чим може ускладнюватися просте речення?
5. На які групи за будовою поділяються речення?
6. На які види за метою висловлювання та емоційним забарвленням поділяються речення?

РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ПРЯМІЙ МОВІ

№ з/п	Схеми	Приклади речень
1.	А: «П!?».	А за вербами причаїлася дрімота і шепоче: «Засни собі, засни...» (М.Стельмах).
2.	«П!?»,- а.	«Кругом неправда і неволя, народ замучений мовчить», – часто повторював про себе слова Кобзаря молодий Франко (Д.Павличко).
3.	«П, – а, – п!?».	«Я б сонце засліпив, – розхвастався Ліхтар, – якби мене хтось підійняв до хмар!» (В.Симоненко).
4.	«П, – а. – П!?».	«Чого ж ви стоїте? – перебив їх нараз гетьман. – Сідайте! Подай, будь ласка, три крісла ближче!» (Б. Лепкий).
5.	«П, – а: – П!?».	«Якби не було мрії, праця втратила б свою привабливість, – сказав В.Сухомлинський, а згодом додав: У мрії – краса праці» (З газети).
6.	А: «П», – а.	«Усі на кутку кажуть: «З вашого Тараса, мабуть, щось добре вийде», – промовив сусід» (С.Васильченко).

2. Виписати речення з прямою мовою у тому порядку, що відповідає поданим схемам розставивши розділові знаки. З перших двох літер першого слова кожного речення прочитаєте слово-ключ. Усно переробить виписані речення на речення з непрямою мовою.

1. «П, – а, – п.» 2. «П», – а. 3.А: «П.» 4. «П? – а: – П...»

1. Кобилянська – це дійсний жрець мистецтва, правдиве його святилище сказав Микола Євшан. 2. Видатний громадський діяч, подруга письменниці Наталія Кобринська згадувала Неймовірна витримка, дивовижна пунктуальність, незбагненна тактовність Ольги Кобилянської свідчили про її високу внутрішню культуру 3.Будинок, що на вулиці Димитрова, 5 у Чернівцях ділиться своїми враженнями науковець В.Вознюк 27 листопада 2009 року відсвяткував 65-річницю з дня затвердження його як літературно-меморіальний музей Ольги Кобилянської. 4. Нащо знати тобі ту біду, від якої ніхто не врятує? запитує Т.Севернюк у поезії «Лист Ольги Кобилянської до Осипа Маковея» і додає: Не покличу з собою тебе, бо твій корінь у іншому ґрунті...

3. **Творче конструювання. Завдання в групах: перебудуйте подані синтаксичні одиниці.**

I група: на речення з прямою мовою та словами автора;

II група: на речення з непрямою мовою. Прокоментуйте різницю між ними та їх інтонаційним оформленням.

1.Перлина найдорожча у вінці, нев'янучі кохані Чернівці! (В. Васкан)

2.Люблю це місто кольору сурми (Г.Тарасюк).

3.Ви – перлина Європи, квітка в Божій руці (В.Бабух).

4.Чим більше чернівчани знатимуть про своє місто, його пам'ятки та оздобу, тим більше шануватимуть їх (В.Селезінка).

Цікаво знати

Пряма мова – точно відтворене висловлювання певної особи зі збереженням лексичних, синтаксичних та інтонаційних особливостей. Складається з прямої мови та слів автора.

Непряма мова – передає лише зміст чужого висловлювання. Є частиною простого або складного речення.

Невласне пряма мова – взаємопроникнення авторської мови в пряму (письменник ніби говорить вустами свого героя). Трапляється в художній літературі.

Цитата – дослівно переданий уривок із наукової праці, художнього твору, чийогось висловлювання для підтвердження певної думки. Вид цитати епіграф.

Діалог – дослівно відтворена розмова двох осіб. Різновид діалогу – полілог (розмова кількох осіб – трьох і більше).

4. Підготуйте коротке повідомлення «Пунктограми при діалозі».

5. Прочитайте. Напишіть переказ тексту, використовуючи конструкції з прямою і непрямою мовою.

Ворожіння в ніч під Андрія

День св. Андрія Первозваного припадає на 13-те грудня. Хоч Андрій Первозваний – християнський святий, але в народній традиції звичаї й обряди в цей день мають стародавній, дохристиянський характер: угадування майбутньої долі, заклинання.

Бігали дівчата попід вікна слухати. Оце підбіжить під вікно тієї хати, де багато дітей, стане й слухає. А в хаті саме бешкетують діти. Мати свариться на них: «Сядь, Івасю!» Дівчина сердита відбігає від вікна, бо почути «сядь» означає, що вона сидітиме «в дівках» ще цілий рік.

Під вікном другої хати інша з дівчат почула, як господиня до свого чоловіка або сина сказала: «Іди, Грицю, корові дай сіна!» Це добрий знак, бо сказане «йди» віщує весілля. Інколи дівчата не тільки слухали, а й гукали під вікном: «Дядьку, де ключі?» Господар, що хотів пожартувати з дівчатами, відповідав: «У вівсі, щоб посивіли ви всі!» Але зараз же додавав: «Ні, ні, дівчата, у пшениці – щоб ви були молодиці!» – «Дякуємо», – чулось у відповідь. І весела дівоча юрба зі сміхом і вереском вибігала на вулицю (За О. Воропаєм).

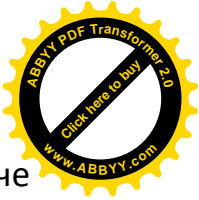
Чиюсь мову, передану не дослівно, називають **непрямою**. Вона передає лише загальний (основний) зміст, не зберігаючи індивідуальних рис мовлення. У порівнянні з прямою мовою непряма має свої граматичні ознаки:

1. Не є окремим висловленням чи реченням.
2. Як правило, входить у складне речення його підрядною частиною:
Марія Іванівна попередила, щоб я не запізнювався на уроки.
3. Приєднується до головного речення сполучниками чи, щоб, ніби, мов, немов, наче, неначе, частками хай, нехай:
Передай Андрію, хай би зайшов під вечір. (А.Головко)
4. Може бути частиною простого речення:
Мати сказали припнути теля. (Г. Тютюнник)
5. Має інтонацію підрядності (підлеглості).
6. Характеризується наявністю особових займенників та дієслів.
Непряму мову можна перетворити у пряму, а пряму у непряму.

При заміні прямої мови на непряму змінюються особові форми дієслів та займенники з погляду того, хто вводить непряму мову у своє висловлення, а не з погляду автора прямої мови:

Батько сказав мені: «Принеси води з криниці». – Батько сказав, щоб я приніс води з криниці. Батько сказав мені принести води з криниці.

Батько сказав: «Петре, принеси води з криниці». – Батько сказав Петру, щоб він приніс води з криниці. Батько сказав Петрові принести води з криниці.

Мама сказала: «Хочу побачити сестру». – Мама сказала, що вона хоче побачити сестру.

Мама сказала: «Як мені сумно! Хочу побачити сестру». – Мама сказала, що їй сумно, вона хоче побачити сестру.

Невласне-пряма мова

Цей вид мови зустрічається тільки у художній літературі, де з волі й естетичного задуму автора відбувається взаємопроникнення авторської і прямої мови:

Он йде Маланка. Мала, суха, чорна, у чистій сорочці, в старенькій світці. Андрій не бачить її обличчя, але знає, що у неї спущені додолу очі й затиснені губи. Ми хоч бідні, але чесні. Хоч живемо з пучок, а проте й для нас є місце в церкві. Коло неї Гафійка. Наче молода щепка з панського саду. Андрій застав Маланку покірливу й ласкаву, як завжди по службі божій. Значить, вона лаятиме його сьогодні не так, як у будень, а з солодкою усмішкою і ніжними словами. Поглядаючи скося на щільно стулені жіночі вуста, він із побільшеною жвавістю скинув із себе свиту і розсівся на лаві, як пан. Га! Хіба він не господар у своїй хаті! Проте Андрій плекав надію, що все минеться і жінка не зачепить. (Коцюб.)

6. Перепишіть речення; вставте пропущені орфограми; розставте необхідні пунктограми; перебудуйте речення з прямою мовою на речення з непрямою мовою.

1. Гей як крикне козачен...ко до гаю до гаю Наїж...айте воріжен...ки сам вас накликаю (Народна творчість).

2. Лети з нами кликали ластівочку подружки одлітаючи всі рядочками (Народна творчість).

3. На заклик кошового отамана Івана Сулими радісно відгукнулося козацтво Чого нам справді нидіти в Січі? В...ди нас батьку Визволим н...вільників.

4. Добре діти! Вес...ло говорив Сулима Тепер запалимо люльки та й далі! (За А.Кашценком).

5. Спить оз...еро спить ліс і очерет верба рипіла все Засни засни (Леся Українка).

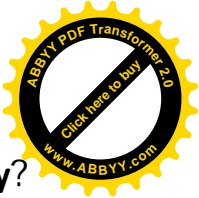
6. Мовчать уста німіють руки писав М.Філянський так сумно сонце день в...де...

7. Підв...ди мої вії з...лені просить дерево в лузі (А.Малишко).

8. Ти поглянь мені ...казала мати ро...цвіла ромашка біля хати (Г. Кривда).

7. Виконайте вправу «Синонімічний ланцюжок».

Діалог – розмова – дискусія – полілог – суперечка – спілкування – говоріння – сварка – обговорення – балаканина – перемога – порозуміння...

8. Прочитайте текст. Якими способами передано в тексті чужу мову? Поясніть різницю між цими способами. З якою метою автор тексту вдається до варіантних засобів передавання чужої мови?

В основі спілкування українців лежать такі загальнолюдські морально-етичні цінності, як доброзичливість, любов, лагідність, привітність, шаноба, гречність. Про ці чесноти українського народу згадували й іноземні мандрівники. Так, французький аташе Жан Бенуа Шерер писав: «Українці – це рослі, сильні люди, привітні й гостинні». А данський посол Юлій Юст, проїжджаючи в 1709 році Україною, відзначав, що «...місцеві мешканці, як і все населення України, вдягаються чисто й чисто утримують дома, відзначаються великою охайністю і ввічливістю».

– Цікаво, а що означає слово «ввічливість»?

– Первісне значення цього слова пов'язується з формою «у вічі»: тобто увічливий – «той, хто дивиться у вічі».

– Як це зрозуміти?

– А ось як. Найперше, що треба показати співбесідникові, – це вияв миролюбності, відсутність ворожості, агресивності. Це мав засвідчити насамперед погляд людини, адже даремно кажуть у народі, що очі – дзеркало душі. Тому, спілкуючись (вітаючись, прохаючи про що-небудь, дякуючи, запрошуючи тощо), співрозмовники дивились у вічі один одному. Поступово прикметник «увічливий» переосмислився й набув переносного значення: «той, що дотримує правил пристойності, виявляє уважність, люб'язність» (За М. Білоус).

9. Прочитайте. Перекажіть текст, оформивши висловлювання Г. Сковороди й О. Довженка як конструкції з прямою мовою.

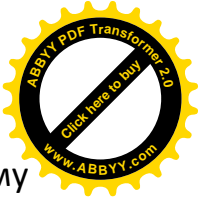
Майбутнього не буває без знання минулого. Природа стає книгою й джерелом знання та самопізнання.

Головне – це пізнати себе самого – наголошував Г. Сковорода. Бо пізнавши себе, ти пізнаєш і Душу природи, а тим самим не тільки свої справжні якості (талант), а й справжнє покликання.

Практично тільки людина може помітити й оцінити сутність гармонії в природі. Але – людина духовна! Нерозвинута особистість не бачить величі навіть у небі. Як зауважував О. Довженко: ідуть двоє; один і в калюжі бачить зоряне небо, а другий і в небі бачить тільки калюжу: кожному своє (За П. Кононенком).

12 правил до теми

1. Пряма мова – це спосіб передачі чужої мови, при якому мовець або автор тексту повністю зберігає її лексичні, синтаксичні та стилістичні особливості, тобто відтворює її дослівно.

2. Непряма мова – це спосіб передачі чужої мови, при якому відтворюється тільки її зміст, без збереження лексичних та синтаксичних особливостей.

3. Конструкції з прямою мовою складаються з двох компонентів: чужої мови, як змістового ядра, та слів автора, які її вводять

4. Непряма мова зі слова автора становить одне складнопідрядне речення і виступає у ньому підрядною частиною.

5. Невласне пряма мова поєднує в собі елементи прямої та непрямої мови.

6. Пряму мову записуємо з великої літери й беремо з обох боків у лапки. Після слів автора ставимо двокрапку. Слова автора після прямої мови записуємо з малої літери.

7. Якщо слова автора стоять в середині прямої мови, то можливі 3 варіанти розділових знаків:

«П, – а, – п».

«П, – а. – П».

«П, – а: – П».

8. Цитати завжди беруться в лапки, крім випадків, коли цитата є частиною речення, тоді вона пишеться з малої літери. Вказівку на автора цитати беремо в дужки, після другої дужки ставимо крапку.

9. Віршований текст у лапки не береться, оформляється як звичайна цитата.

10. Кожну репліку діалогу записуємо з нового рядка, перед нею ставимо тире.

11. Якщо репліки записуються не з абзацу, а підряд, то кожна з них береться в лапки, а між ними ставиться тире:

«П, – а. – П?» – «П, – а. – П.»

12. Різновид цитати – епіграф. У лапки не береться. Вказівка на джерело пишеться під епіграфом справа без дужок, крапка після неї не ставиться.

Рефлексія та самоперевірка

1. У чому особливість речень з прямою мовою?

2. Які розділові знаки властиві реченням з прямою мовою?

3. Якими ознаками характеризуються речення з непрямою мовою?

4. Які інтонаційні особливості речень з прямою та непрямою мовою?

Тема для розмови

- Прочитайте епіграф до теми. Як ви розумієте ці слова?
- Пояснити слова Махатми Ганді: Я хочу, щоб культура всіх країн проникала до мого дому. Але я не бажаю, щоб мене збивали з ніг.

ТЕМА 20. Стилiстика речень

Немає магiї сильнiшої, нiж магiя слiв

А. Франс

Комунікативна розминка

Поміркуйте, чи може людина сказати одне і те ж висловлювання різними способами. Зокрема продемонструйте усю можливу інтонацію до привітання «Доброго ранку».

Кожного дня ми спілкуємося між собою. Дуже часто навіть не замислюємося над тим, як ми сказали те чи інше слово, не звертаємо уваги на стиль нашого мовлення, але майже завжди помічаємо реакцію інших на наше висловлювання. Виною багатьох образ між рідними трапляється саме неправильне інтонування речень. Відтак ми стаємо свідками таких ситуацій, наприклад:

- Що я тобі такого сказав?
- Нічого! Але з такою ж інтонацією!

Дійсно, у нашому бутті інколи не має часу замислюватися про такі, нібито, дрібниці. Але, як ми бачимо, слід.

У процесі висловлення думки завжди потрібно пам'ятати про культуру мови а також про **стилістику мовлення**, яка вчить мистецтва говоріння, уміння домагатися його дієвості та виразності. Стилiстика вивчає виражальні засоби мови: точність, логічність, образність, доречність. Це вищий ступінь культури мови.

Кожне осмислення думки, власної або чужої, може бути правильно виражене і так само сприйняте слухачами лише в тому разі, коли мовець правильно використовує всі компоненти мови та її емоційного вираження – інтонації. У ній – серце і розум живого мовлення.

Інтонація – ритміко-мелодичний лад мови, що відбиває інтелектуальну та емоційно-вольову сторони мови в послідовних змінах висоти тону, сили й часу звучання, а також тембру голосу.

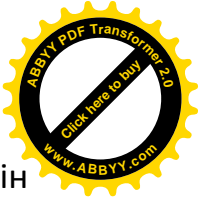
Проаналізуйте інформацію та подайте власне визначення інтонації. Як ви розумієте це явище?

Прочитайте уривок з твору та визначте чи залежить емоційне вираження тексту від прямої мови.

Мотря стояла за своєю хатою і виглядала зумисне Кайдашиху. Вона гукнула до Кайдашихи одривчасто, крутнулась і побігла в хату.

– Лавріне! Мелашко! Вся чесна громадо! Збігайтеся сюди! Чи ви бачите, що наробила наша Мотруня?

Лаврін і Мелашка вибігли з хати і дивились на бідного кабанця, їх узяв жаль і досада.

– Це вже Мотря і справді не знати що виробляє, – сказав Лаврін на вітер.

Мотря стояла за вуглом і тільки того й ждала. Вона вискочила з-за вугла як козак з маку.

– Ось і я! Чую, чую, як мене клянете! Оце вам за мого півня! Оце вам за мої курчата, що свекруха побила. Тепер позивайте мене! (І. Нечуй-Левицький)

1. Схарактеризуйте соціальні ролі співрозмовників. Чи відповідає їхнє мовлення загальним етичним нормам ведення діалогу?

Усне або письмове мовлення іншої особи, що вводиться в текст авторською ремаркою зі збереженням лексичних, граматичних та інших особливостей зветься **прямою мовою**. Особливі значення посідає пряма мова в художньому стилі, завдяки чому він досягає глибокої експресивності. Зокрема в драматичних творах, пряма мова є єдиним засобом самовираження персонажів. У недраматичних жанрах мові автора протиставляється мова персонажів, яка дає рух оповіді, характеризує героя і його добу.

Непряма мова – це форма чужої мови, що будується на основі безпосереднього висловлювання, але передається від автора за допомогою підрядних речень з певними скороченнями. Автор викидає тут деталі, нецікаві чи неважливі для читача, або ж коли відпадає потреба передати своєрідність мовлення персонажів.

Монолог – мовлення однієї особи, звернене до широкої аудиторії з метою впливу на нею. У художніх творах монолог репрезентує спрямоване на читача мовлення автора або внутрішнє мовлення персонажа. У недраматичних творах монолог служить для характеристики персонажів та виявлення авторського ставлення до них.

Діалог – розмова між двома особами, яка крім функції спілкування розкриває характери персонажів.

2. Запишіть основні визначення та поміркуйте, який вид вираження думок найбільше використовує людина. Чому?

3. Прочитайте пам'ятку та проілюструйте кожну її частину власними прикладами.

Пряма мова супроводжується словами автора, які вказують на те, кому вона належить. Слова автора можуть стояти перед прямою мовою, у середині і після неї:

1. «Розкажіть, будь ласка, мені про вашу Героїню», – попросив скульптор, закладаючи ногу на ногу (О. Гончар).

2. Діти кажуть : «Ми Вітчизну нашу любимо святу!» (П. Тичина).

3. «Та ви смієтесь? – вигукнув лейтенант. – Не бачите, яка це в мене радість?» (П. Загребельний).

Пряму мову і слова автора вимовляють з різною інтонацією

Пряму мову передають розповідними, питальними, спонукальними та окличними реченнями.

Слова автора супроводжуються розповідною інтонацією. Якщо **слова автора стоять перед прямою мовою**, вони вимовляються з пониженням голосу й невеликою паузою:

1. Він посміхнувся з поблажливою зверхністю (слова автора): «Життя, воно навчить... Навчить калачі з маком їсти» (О. Гончар)

Слова, що стоять після прямої мови, вимовляються трохи прискорено і з пониженням голосу : «А тепер розкажи нам, Нателло? – усміхаючись говорив інженер, – як ти відкрила Оленяче джерело?» (О. Гончар).

Слова автора, що стоять у середині прямої мови, ділять речення на три частини. Перша частина прямої мови вимовляється з підвищенням голосу, друга – залежно від мети висловлювання, а слова автора виділяються паузами з обох боків і вимовляються з інтонацією вставних слів, із зниженням голосу в кінці:

«Мамо! – радісно закричав хлопчина, зриваючись нагло з довгої задуми. – Знаєш, мамо що?» (Б. Лепкий).

4. **Відновіть речення, вставляючи подані в довідці слова автора, попередньо з'ясувавши місце їх відповідно до змісту.**

1. Береться морозець.

А. Погоджувався директор, смакуючи не підгорілим риб'ячим боком.

2. Сідай, Оксано.

Б. Спитала Одарка.

3. Ви б, може, й плащ наділи? Воно таке, як на дощ...

В. До мене підійшла молода вродлива «сербіанка» й сяйнула величезними чорними очима.

Як же, дочко, весілля справлятимемо? По-старому чи по-новому?

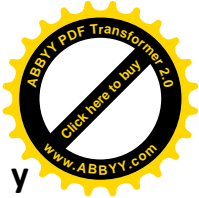
Г. Хваляться мати, зсутулившись, довго хукають у долоні, умочають пальці в цеберку з водою, щоб зашпори не зайшли.

5. Купи, гарний, хустку своїй нареченій. Не хустка – весна.

Д. Сказав Федір Несторович і одвернувся до вікна.

6. Павлуша – золото, уважний, витриманий... Золото!

Е. Спитав уранці Степан, розбираючи вже внесеного в хату кабана.

5. Прочитайте поезію та проаналізуйте роль стилістики речень у нашому житті. Чи можна пов'язати основну думку вірша із епіграфом уроку? Яким чином?

Рідна мова
*Сію дитині
В серденько ласку.
Сійся-родися
Ніжне «будь ласка»,
Вдячне «спасибі»,
«Вибач» тремтливе, –
Слово у серці –
Як зернятко в ниві.
«Доброго ранку!»,
«Світлої днини!» –
Щедро даруй ти
Людам, дитино!
Мова барвиста,
Мова багата,
Рідна і тепла,
Як батьківська хата.*

В. Гринько

➤ Поясніть вживання виділених слів, їх семантику та роль у мовленні. Виокремить прикметники-епітети до слова мова. Аргументуйте їх доцільність чи недоцільність, можливо деякі з них занадто пафосні. Як сучасна молодь реагує на словосполучення «мова солов'їна»? Чи актуальний цей вираз на сьогодні?

Рефлексія і самоперевірка

1. Дайте визначення понять «інтонація», «пряма мова», «монолог», «непряма мова».
2. Чим відрізняється інтонація прямої мови від інтонації непрямої мови?
3. У чому полягає сутність стилістики мовлення?

Тема для розмови

Чи можливо сприймати твір написаний на одному інтонаційному рівні та у вигляді діалогу? Спробуйте показати доцільність, недоцільність існування подібних текстів, створивши міні-моделі текстів у вигляді «сумного монологу», «піднесеного діалогу» тощо.

ТЕМА 21. Речення з відокремленими членами

Варіант 1

Комунікативна розминка

Визначте, у якому стилі мовлення можуть найчастіше функціонувати подані словосполучення у ролі відокремлених членів речення.

Розуміючи ситуацію, беручи до уваги, вкритий сріблястою росою, розпростерти крила, проведений в експериментальних умовах, завершуючи дослідження, дійшовши до висновку.

Відокремлені члени речення – інтонаційно виділені в реченні члени для посилення їхнього змісту або для пояснення, конкретизації пов'язаного з ними слова. Відокремлюються переважно другорядні члени (одиночні або кілька однорідних) та поширені, виражені синтаксичними зворотами. На письмі відокремлені члени речення виділяються комами або тире.

За смисловою (функціональною) ознакою розрізняють напівпредикативні і пояснювальні, або уточнювальні.

За морфологічним вираженням головного слова, що утворює поширений відокремлений член, виділяють дієприкметниковий зворот, ад'єктивний (з головним словом – прикметником), іменниковий (з головним словом – іменником), дієприслівниковий та прислівниковий зворот.

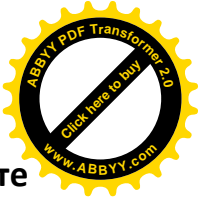
Відокремлення члена речення залежить:

- а) від його смислового навантаження;
- б) від способу його вираження;
- в) від його місця в речення;
- г) від стилю мовлення;
- г) від експресивно емоційного забарвлення висловлювання.

Додатки відокремлюються тоді, коли виражаються іменниками зі словами *крім, окрім, замість, особливо, за винятком, зверх, в тому числі*, наприклад: *На світі все знайдеш, крім рідної матері.* (Народна творчість).

1. Розкажіть у листі до подруги про свої враження від вистави «Наталка Полтавка» І. Котляревського, використовуючи відокремлені додатки. Дотримуйтеся епістолярного мовленнєвого етикету.

Відокремлюються комами обставини причини, умови, допусту, виражені сполученням іменників із прийменниками *не зважаючи на, всупереч, наперекір, у зв'язку, залежно від, на відміну від, завдяки, внаслідок, з причини, згідно з, відповідно до*.

2. Передайте стан ваших почуттів (усно). Використовуйте відокремлені обставини.

- захоплення вродою однокласника (однокласниці);
- обурення поведінкою молодих людей у тролейбусі, які не хочуть уступати місцем старшим;
- замилювання літнім, теплим дощем за вікном;
- радість від знайомства із новим другом.

Не відокремлюються, як правило, одиничні дієприслівники, якщо вони вказують на спосіб дії (*як? яким способом?*). Такі дієприслівники звичайно виражають основну дію в реченні: *Умовк кобзар сумуючи : щось руки не грають.* (Т. Шевченко)

Відокремлені означення в усній мові виділяються паузами та інтонацією, а на письмі – комами з обох боків, зрідка – тире.

Означення відокремлюється:

- якщо вони стосуються особового займенника: я, ти, він : *Розтривожений, він до самого ранку не склепив очей.* (П. Панч)
- поширені узгоджені означення (дієприкметниковий або прикметниковий зворот), якщо вони стоять після означуваного слова: *Якби помножити любов усіх людей, ту, що була, що є й що буде, то буде ніч... Моя не любов – як день.* (В. Сосюра);
- два або більше непоширених означень після означуваного іменника відокремлюється лише тоді, коли перед цим словом є уже узгоджене означення: *Надворі зненацька сипонув дощ – рівний, тихий, рясний.* (Я. Баш);
- якщо вони відділені від означуваного слова іншими членами речення: *Тихі, ніжні зорі спадали з неба – білі, непрозорі – і клалися в намети.* (Леся Українка).
- якщо вони мають обставинний відтінок (до них крім питання *який?* можна поставити питання *чому?, за якої умови?, незважаючи на що?*, і стоять вони переважно на початку речення: *Скроплений живлющою росою, росток пробився на безмежжі нив.* (П. Дорошко).

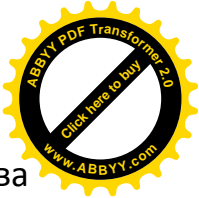
3. Перебудуйте речення, замінивши:

- а) відокремлені означення невідокремленими;
- б) невідокремлені означення відокремленими.

Поясніть уживання ком, що змінилось після перебудови речень.

1. У день спадає стиглим овочем в мої долоні, знесені в простори. (Ю. Клен)

2. Неширокою стежкою, обсадженою смородиною і квасолею, йшли вони вниз. (А. Давидов)

3. Катря не дослухалася. Натомлена важкими думками голова нездужала з дослуханням справлятися, натруджене болістю серце забажало спочинку.(П. Мирний)

4. Солодко пахло втоптанім у землю набубнявілим житом.(Г. Тютюнник)

У відокремленні прикладок є багато подібного до відокремлення звичайних узгоджених означень. Проте, для виділення відокремлених прикладок частіше використовують тире: *Дзвіночок сміху – мій син – прокидається вранці*(Є. Гуцало).

Приклади відокремлюються:

➤ тоді, коли приєднуються до означуваного іменника словами тобто, або(=тобто), чи (=тобто), наприклад, зокрема, особливо, на ім'я, на прізвище, так званій, родом: *Ви забуваєте другу любов поетів, наприклад, любов Данте до Беатріче, а я власне таку мала на думці*(Леся Українка);

➤ коли прикладка із словом як відокремлюється лише тоді, коли вона має відтінок причини: *Ліс зустрів мене як друга горлиць теплим воркуванням...*(М. Рильський).

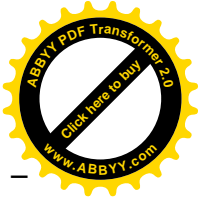
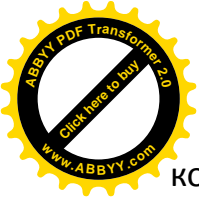
Прикладки, що беруться в лапки – назви художніх творів, газет, журналів, підприємств, фірм. Вони пишуться з великої букви й беруться в лапки: *-балада поема «Скіфська Одісея», фільм «Роксолана», журнал «Березіль».*

4. Випишіть власні імена – назви язичницьких богів – із прикладками, які до них належать. З'ясуйте семантику ім'я Сивоок.

Родим не казав Сивоокові ніколи нічого, не пояснював, що діється в полум'ї і на глині, на яку крізь соломинки з турячих рогів накраплювалися співучі барви. Не почув з його уст малий назви жодного бога, але незабаром знав уже всіх, вловивши то раз, то вдруге з уст заброд-купців, які торгувалися з Родимом за його посуд і за його богів, і вже знав, що отой чотирилиций, скупчений у мудрості своїх чотирьох ликів, повернутий на всі чотири сторони світу – Світовид, а той гнівний, іскряно-жовтий – то бог блискавиць Перун, а зелений, мов причаєність лісових гушавин – наступний покровитель Велес, а той надутий, мов купка, широконоздрий, з жадібними очима – то Сварог, верховний бог неба і світу; найліпший для Сивоока видався Яриго, господар всього плодючого й родючого, щедрий, всемогутній мідяно-голий бог, завітчаний таким веселим зелом, яке нікому й не снилося.(П. Загребельний)

5. Прочитайте прислів'я та приказки. Визначте види односкладних речень. Чому саме ці види є найбільш вживаними в усній народній творчості?

Краще у злагоді жити і воду пити, ніж мед їсти й одне одного гризти. Скажеш – не вернеш, напишеш – не зітреш, відрубаєш – не приточиш. Силоміць

кохання не знайдеш. Як ос не зачепиш – не будуть кусати. Не потурай журбі – вона тобі ножем під серце, а ти їй під ніс перцю (Народна творчість).

Народні вислови – паремії вивчає філологічна дисципліна – **пареміологія**. До складу паремії належать прислів'я, приказки, примовки, загадки, прикмети, «ділові» вислови, повір'я, «віщі сни», ворожби, скоромовки, пустомовки, замовлення, небилиці, нісенітниці. Всі паремії становлять кліше і використовуються в ролі знаків. Вони можуть мати омоніми, синоніми й антоніми, здатні займати певне місце в мовленнєвому ряді, та мають набір споріднених форм для цього місця, тобто, вони включені в систему синтагматична – парадигматичних відношень мови. Все це дає підставу віднести паремії до явищ мови. Водночас вони належать до фольклору, оскільки це тексти, які мають самодостатнє значення.

6. У поданих зразках народної творчості визначте, які риси людського характеру змальовано. Якими мовними засобами досягається гумористичне сприйняття паремій?

Розуму не позичиш. Не кидай словом, як пес хвостом. Довгим язиком тільки полумиски лизать. Яке дибало, таке й здибало. Скупий, аж синій. Не дивися високо – запорошиш око! Чисто бреше – і віяти не треба.

Розказав Мирон рябої кобили сон. Присягались сліпці, що своїми очима бачили.

– Сідай, бабо, підвезу!

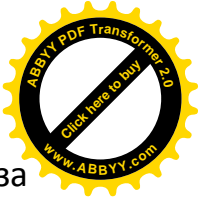
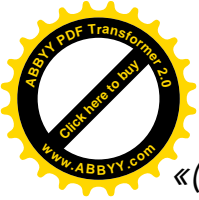
– Нема часу, треба йти.

7. Поясніть, як ви розумієте наступні прислів'я. Складіть діалог з використанням зразків народної творчості на тему: «Я і ввічливість».

Ворона за море літала, а розуму не набралася.

Порожній колосок вище всіх стоїть. У короткого розуму довгий язик.

Кожна людина у спілкуванні виявляє себе як особистість, з власним лише їй «комунікативним етикетним паспортом», зміст якого засвідчує рівень інтелекту, виховання, загального розвитку, культури. Культура мовлення – не лише оволодіння мовними нормами та етикетними мовними формулами, насамперед – це дух мислення, сприйняття навколишнього світу через спілкування. Часто ми потрапляємо у комунікативні ситуації, де не обійтись без ввічливого оформлення своєї думки для того, щоб висловитись, одержати, здобути що-небудь. Комунікативно – етикетна суть побажання як мовленнєвої дії полягає у висловленні адресантом бажаного для здійснення чогось для адресата. Тому основна формула побажання в українській мові –

«(Я) бажаю (зичу) тобі (Вам)...» Здавна приступаючи до роботи, люди, за народною звичкою приповідали: «Щоб легко почалось та вдало скінчилось!»

Існують форми побажання, в яких граматичним центром є дієслово у наказовій формі: «Дозволь(те) побажати тобі (Вам)...», «Прийміть(ми) мої (найкращі) побажання...»

У комунікативній ситуації часто використовують еліптичні «телеграфні» фрази: «Щастя тобі (Вам*)!», Успіхів тобі (Вам)!, «щасливої дороги!», «Успішного повернення!», «Смачного!».

Побажання висловлюють також фразами з дієсловами у формі наказового способу: «Не переживай(те)!\», «Бережіть(жи) себе!\», «Хай (тобі, Вам) щастить!»

У побажальних формулах прихована людська сутність за виявом ввічливості: *Будьте здорові!*

Щасливої дороги!

Рости здоровий!

Залишайтеся при доброму здоров'ї!

Веселих свят!

Смачної куті!

Веселого Різдва!

8. Прочитайте уривок за особами. З якою метою діалоги, що переплітаються з авторською мовою вжиті в художніх текстах? Поясніть вживання розділових знаків. Що надає тексту більшої експресивності – діалог чи пряма мова? Які побажальні формули використовує автор?

– Добрий ранок, дівочко!
– Доброго здоров'я, тітко Ганно, – дівчина зупинилася, мов тополька при воротях.

– І хто тебе будить на зорях?

– Сама, тіточко, встаю, бо их мами нема, а батько в піч не полізе.

– То ти вже й снідання зготувала?

– Мусила, – вклоняється жінці та й несе у поля тополиний стан і ніжний розмивчастий рум'янець.

Ось і Богдан встав з сіновалу, витрушує із чуба пахощі лугу.

– З ким це ви, мамо, гомоніли?

– З невісткою своєю.

– Без мене вибрали? – і сміється.

Це обурює матір:

– Ти, невіглас, хоч би подивився на цю дівчину.

– Чого даремне вичовгувати очі – одружуватися ще не збираюсь.

- Відкладаєш весілля до повного беззуб'я?
- До повного, мамо. Моя дівчина ще десь із молочними зубами ходить (М. Стельмах).

9. Використовуючи побажальні формули, скажіть вітання:

- для матері із святом 8 Березня;
- для директора школи із ювілеєм;
- для рідних із Новим роком.

Рефлексія і самоперевірка

1. Які другорядні члени речення називають відокремленими?
2. В яких випадках відокремлюються означення і прикладки?
3. Коли відокремлюються обставини? Навести приклади обставин, виражених дієприслівниками та іменниками з прийменниками (у зв'язку з; на відміну від; за наявності).
4. Коли відокремлюються додатки? Скласти речення з відокремленими додатками, використовуючи подані слова: за винятком; поряд з; зокрема; особливо.

Домашнє завдання

Створіть діалог, використовуючи відокремлені члени та побажальні формули: а) знайомство молодих людей; б) знайомство на офіційному рівні; в) випадкове знайомство.

ТЕМА 21. Складне речення

Варіант 2

*У світі доти існуватиме любов,
доки люди писатимуть писанки*
Народна мудрість

Комунікативна розминка

1. Які розділові знаки можуть стояти між частинами складносурядного речення?
2. Коли між частинами складносурядного речення не ставиться розділовий знак?
3. Які види підрядних частин існують у складнопідрядному реченні?
4. Проаналізуйте будову складних речень, зробіть повний синтаксичний розбір.

1. Дослідники зазначають, що з середини ХІХ ст. писанку стали сприймати не тільки як культовий предмет, а й як сувенір-подарунок, і це могло призвести до втрати місцевої традиційної символіки.

2. Але, оскільки писанка була пов'язана з релігійними обрядами, а в країні з 1930-х років насаджувався атеїзм, влада зробила все, щоб вилучити її з народного життя.

3. На противагу радянській Україні, де з 1930-х по 1960-і роки писанкарство переживало занепад, а місцями і забуття, серед українських емігрантів традиція писанкарства не переривалася.

➤ **Яка підрядна частина відповідає на єдине запитання? Яке це запитання?**

➤ **Які частини мови можуть бути сполучними словами?**

➤ **Як відрізнити сполучне слово що від співзвучного з ним підрядного сполучника?**

5. **Складіть твір-опис малюнку, використовуючи складні речення (на вибір).**

6. **За поданими схемами складіть речення.**

[] – [наслідок]

[час] – []

[умова] – []

[] – [протиставлення]

➤ **Запропонуйте сусіду по парті власну схему складного речення.**

7. **Завдання: «Лінгводвобій»**

Поставте розділові знаки, визначити смислові зв'язки. Виконайте синтаксичний розбір речення.

Прокляті вітри роздулися а море з лиха аж реве.

Викинь Петра з голови і ти будеш щасливою.

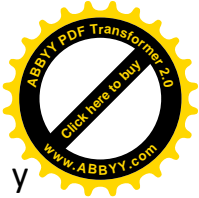
Чи огні через стіну штурляли чи хмари напустили стріли.

І Бог нам поміг перенести біди й напасті і він допоможе нам вірною любовію поряд очною жизню бути приміром для других [4].

8. **«Клоуз-тест». Вам необхідно продовжити речення одним словом.**

1. Якщо частини складного безсполучникового речення вказують на часову послідовність, то між ними ставиться

2. Якщо у другій частині вказано на причину того, про що говориться у першій, то між ними ставиться

3. Якщо друга частина вказує на наслідок того, про що говориться у першій, то між ними ставиться
4. Якщо частини складного безсполучникового речення вказують одночасність або часову послідовність, то між ними ставиться
5. Якщо частини складного безсполучникового речення менш пов'язані за змістом, дуже поширені, то між ними ставиться
6. Якщо друга частина розкриває зміст першої, то між ними ставиться
7. Якщо в першій частині вказується на час того, про що говориться в другій, то між ними ставиться
8. Якщо зміст обох частин протиставляється, то між ними ставиться
9. Якщо друга частина виражає висновок з того, про що говориться у першій, то між ними ставиться
10. Якщо друга частина доповнює зміст першої, то між ними ставиться
11. Якщо в першій частині вказується на умову того, про що говориться в другій, то між ними ставиться
12. Якщо зміст обох частин зіставляється, то між ними ставиться

Домашнє завдання (різнорівневе)

I рівень – скласти 10 складних речень, пояснити пунктограми.

II рівень – скласти твір-опис поданого малюнка.

III рівень – скласти твір-роздум, використовуючи як практичний матеріал поданий вірш та малюнок. Два складних речення розібрати за схемою.

Писанки

Ввечері матуся нас чарує,
Писанки на виставку малює.
Віск черпає пищиком із блюдця,
Очі мами лагідно сміються.
Очі мами світяться у ласці:
Квітоньки на писанці зірчасті,
А на другій – півники та бджоли,
Ми таких не бачили ніколи.
А на третій писанці – зірниці,
Ще й під ними золоті жар-птиці.
На четвертій – олені та сарни,
А на п'ятій – рушничок прегарний.
Ввечері матуся нас чарує,
Писанки на виставку малює.
Дивиться і тішиться матуся:
Я у неї малювати вчуся.

Степан Жупанін

ТЕМА 22. Текст. Будова тексту

*З хлібом у нас зустрічають гостей,
Хліб на весіллях цвіте в короваї.
І кращих немає на світі вістей,
Ніж хліб уродився у рідному краї.*
Платон Воронько

Комунікативна розминка

Сумцов Микола Федорович (1854—1922) – етнограф, фольклорист, літературознавець. Досліджував українські народні обряди та звичаї – «До історії південноруських весільних обрядів» (1883); «Хліб в обрядах і піснях» (1885). Як літературознавець виступав з монографіями з історії давньої української літератури.

М. Сумцов писав: «З появою Хліба, як засобу харчування, виникла світла думка, що Богам бридка кров жертвних тварин, і Хліб стає головним предметом жертвоприношень».

➤ **Висловіть свої думки щодо висунутої автором тези. Чи справді хліб можна віднести до жертвоприношень? Свої відповіді аргументуйте.**

Текст (від лат. *textum* – тканина, зв'язок, побудова) – повідомлення, яке складається з кількох чи багатьох речень, характеризується змістовою і структурною завершеністю і певним відношенням автора до змісту висловлення. Текст є сукупністю речень, що пов'язані із змістом (у кожному наступному реченні використана попередня інформація), і лексико-граматичними засобами (узгодження форм часу і способу дієслів, використання займенників, споріднених чи синонімічних слів тощо).

Іноколи текст може складатися з одного речення. Це прислів'я, коломийки, частівки, крилаті вирази, загадки, ліричні чи сатиричні вірші-мініатюри.

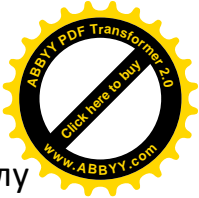
Наприклад: *Паляниця – хлібові сестриця.*

Коли хліб на столі, то стіл – престіл, а коли хліба ні кусочка, тоді стіл лиш гола дошка.

Те, про що говориться в тексті, називається темою. Вона найчастіше відображена у заголовку. Тема може членуватися на підтеми (мікротеми). Зміст підтеми (мікротеми) розкривається в абзаці. Абзац (*Absatz*) – це частина тексту, що являє собою структурну, тематичну і змістову завершеність. Перші речення абзацу вимовляються з більшою силою голосу. Між абзацами паузи довші, ніж між реченнями в середині абзацу.

Основними ознаками тексту є :

1) **Членованість.** Текст складається з декількох речень, являє собою комунікативну одиницю вищого рангу, у порівнянні з реченням. Однак це положення є дискусійним: репліку в діалозі деякі дослідники вважають текстом.

2) Значеннева **цілісність** досягається тоді, коли добір матеріалу підкоряється задачі передати основну думку. Тобто, речення тексту повинні поєднуватися темою й ідеєю.

3) **Зв'язність** полягає в тім, що текст складається з речень, зв'язаних між собою за змістом і формально – за допомогою мовних засобів: повторюваних слів, особових і вказівних займенників, синонімів, антонімів, сурядних сполучників і т.п.

Композиція (лат. Compositio – «складання, твір») – це розташування всіх частин тексту закономірним, мотивованим змістом і задумом .

Найбільш розповсюдженою класичною структурою тексту вважається така, що включає в себе : вступ, головну (основну) частина, висновок. Цю структуру часто мають інформаційна промова, доповідь. Привітальна, торгова промова у наш час відрізняються **вільною композицією**, що багато в чому визначається ситуацією й адресатом.

У ході експериментів було встановлено, що запам'ятовується і засвоюється найкраще те, що дається на початку чи наприкінці повідомлення, це пояснюється дією так званого психологічного закону «краю». Тому важливо продумати зміст вступу і висновку.

Мета **вступу** – підготувати слухачів до сприйняття теми. На думку досвідчених ораторів, варто відразу привернути увагу. Адже гачків, що зачипають, існує безліч : цікавий чи навіть несподіваний приклад; прислів'я, приказка, крилате вислів, цитата; розповідь про події, що мають відношення до теми виступу; питання, що дозволяють спонукати слухачів до активної розумової діяльності .

Висновок повинен бути коротким, стислим. У ньому, як правило, підводяться підсумки сказаного, робляться узагальнення; коротко повторюються основні положення, підкреслюється головна ідея і важливість для аудиторії розглянутої теми; намічаються шляхи розвитку висловлених думок; ставляться нові задачі, окреслюються перспективи, звучить запрошення висловити свою думку, посперечатися.

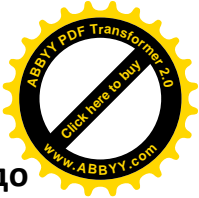
Види зв'язку компонентів: послідовний та паралельний (С. Ємоленко).

Сучасні оратори використовують **методи викладу матеріалу головної частини** , що сформувалися на базі багатовікової практики:

1) **Індуктивний метод** – аналіз матеріалу від часткового до загального, від конкретних фактів до висновків.

2) **Дедуктивний метод** – міркування від загального до часткового, висування положень, а потім роз'яснення їхнього змісту на прикладах.

3) **Історичний метод** – подача матеріалу в хронологічній послідовності, наприклад, на історичні чи біографічні теми.

1. Зачитайте епіграф до уроку. Висловіть свої думки щодо запропонованого вам уривку з поезії. Про які свята пов'язані з хлібом згадує Платон Воронько? Поміркуйте і озвучте які ще ви знаєте свята пов'язані з хлібом.

2. Знайдіть у зазначеному уривку ознаки тексту. Чи дозволяють вони віднести текст до наукового стилю? Обґрунтуйте.

«Хліб – усьому голова», «Зустріти хлібом-сіллю», «Паляниця – хлібові сестриця». Хліб у народі завжди берегли, цінували, ставились до нього як до святині. Щодо хлібу існує багато повір'їв, які у давнину мали як практичний, так і ритуально-магічний зміст. Наші пращури пильнували, щоб хліб не падав додолу. А якщо раптом упаде, то одразу піднімали, обтирали, перепрошували, цілували і з'їдали. Вважалося, якщо так не зробити, то родина зазнає страшних збитків. Коли хтось знаходив на дорозі окраєць, не можна було через нього переступати. Треба було підняти, обтрусити й покласти на видному місці – птахам. За гріх вважалося навіть надкусити та недоїсти шматок. Перший хліб нового врожаю давали потроху собаці чи котові.

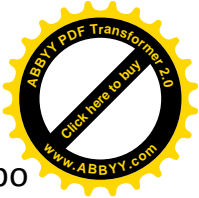
На жнива виконували особливий обряд. Називався він «свято першого снопа». Сніп пшениці, завітчаний стрічками, несли селом, і кожний, хто стрічав процесію, низенько їй кланявся.

Окремо хочеться сказати про роль хліба на весіллі. Весільний хліб (коровай) треба швидко з'їсти, щоб не засох, бо в молодих «життя всохне». А чи знаєте ви, що для того, щоб спекти весільний коровай, запрошувались спеціальні люди – жінки, що мають гарну сім'ю, і борошно вони приносили своє. Не менше семи жінок брали участь у випіканні хліба.

Крихти зі столу ніколи не змітали на долівку, ретельно збирали і віддавали птахам, а крихти свяченої паски – худобі.

Ось такі повір'я існують в українського народу споконвіку. Тож давайте продовжувати традиції вшанування святого хліба [Килимник С. І.].

До складу тексту входять як поєднані між собою речення, так і надфразові єдності або складне синтаксичне ціле. У надфразовій єдності можна виділити дві частини: одна з них подібна до підмета і логічного суб'єкта – це текстовий суб'єкт, а друга – до присудка і логічного предиката – текстовий предикат. Наприклад: *Магазин «Паляничка» щедро годує майже всіх мешканців цієї місцевості. Уже протягом багатьох років його хлібними шедеврами насолоджується кожен. Найкращі ласощі для малечі – калач та шишка, для бабусі ж житня паляничка. Навіть наречені йдуть сюди за духм'яним короваєм.*

У цьому тексті перше речення суб'єкт, в якому йдеться про «Паляничку» як джерело надання споживчого елемента. А всі наступні речення становлять предикат. У них конкретизується думка виражена суб'єктом [Г. Т. Шелехова].

4. Укладіть короткий тлумачний словник, попередньо з'ясувавши значення поданих слів та розташуйте їх в алфавітному порядку. На основі складеного словника побудуйте текст.

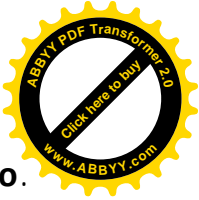
Коровай;	Жайворонок;
Дивен;	Шишка;
Жиляники;	Борона;
Паска;	Барило;
Калач;	Лежень;
Турта;	Калита;
Корж;	Верч;

5. Подані речення запишіть у такій послідовності, щоб вони утворили текст. Записуючи текст, почленуйте його на абзаци. Сформулювавши мікротеми тексту, складіть і запишіть його план.

Отже хліб – живий, у нього є Душа. Книш на Різдво навіть має зверху хлібенятко, що його називають «душею». Тому призначення Хліба – творити Життя, наділяти всіх Живильною Силою Землі-Матінки. На покуті під образами, що є в хаті священним місцем, колись завжди лежала на столі покрита рушником паляниця. Кожен шматочок Хліба з'їдали повністю, не залишаючи куснів, щоб силу не залишити. Хліб Українці називають «Святим», «Божим даром», «Батьком», «Годувальником», «Головою», «Розпорядником». Без Хліба в Україні не обходиться жодна важлива подія. Запах горілого Хліба – це запах біди, нещастя. Хліб в народі весь час – живий, тому Хліба не мали права торкатися жінки, що омивали покійних, гицелі (що мають відношення до вбивства тварин) – щоби не вбити Животворящу силу Хліба. `явиться на світ дитина – з Хлібом йдуть на родини.

З Хлібом йдуть свататись, Хліб повертають, щоб розірвати угоду про шлюб, Хлібом благословляють на подружнє життя, з Хлібом йдуть на новосілля, з Хлібом проводжають покійника [С.Килимник].

6. Проведіть диспут-обговорення на тему: «Хліб житній – батько рідний». Розкажіть про власні традиції пов'язані з хлібом. Оформіть його у вигляді тексту.

7. Опишіть картину використовуючи лексику художнього стилю. Проаналізуйте структуру. Окресліть порушену в ній проблематику. Доведіть, що зазначений різновид хліба можна вважати суто українським.

8. Прочитайте текст, визначте тип мовлення і способи зв'язку речень у тексті. Поміркуйте, чи впливає тип мовлення на стиль тексту. Які мовні засоби при цьому використовуєте?

Чи замислюємося ми над тим, яке місце посідає хліб у нашому житті? Чим є він для нас, такий теплий та пахучий, святковий та буденний, чарівний та звичайний? Який зміст ми вкладаємо у куплену в кіоску свіжоспечену паляницю? Для когось, безперечно, це звичайна повсякденна страва. Адже сьогодні в кожному будинку на столі є хліб та сіль. Його присутність у наших домівках, на думку багатьох, не є показником достатку. Дехто ж з різних міркувань і зовсім відмовився від його споживання. Проте найчастіше ті, хто їдять хліб, навіть не замислюються над тим, який довгий шлях поборов він, щоб потрапити на домашній стіл.

А ось старенька жінка, що загортає куплений буханець у білу серветку й обережно, наче найкоштовнішу річ, кладе його в торбинку. Може, хліб для неї – це болючі спогади про далеку юність? Ту саму юність, коли страшний голодомор, жорстока війна примушували людей усе віддавати за шматочок звичайного житнього хліба. А дехто, не маючи рятівного їстівного шматочка, втрачав людську подобу і вбивав собі подібних, щоб підживитися і не померти страшною голодною смертю. На жаль, і таке траплялося в нашій величній і водночас трагічній історії...

А ось іде замріяний хлопчина, який щойно повернувся з села, де живуть його рідні – славний козацький рід. Юнак пам'ятає, як розповідала матуся, що зустрічали її, молоду й чарівну наречену, з хлібом-сіллю на рушникові, як учили випікати це пшеничне диво, як сама, будучи заміжньою, ходила не раз випікати весільний коровай на щастя, на долю молодят (П. Кононенко)

9. Згрупуйте подані прислів'я та приказки за мікротемами: 1) про хліб; 2) про добро; 3) про родину; та поясніть їх значення. Із виділеними складіть текст у публіцистичному стилі. З'ясуйте чи використовуються ці прислів'я та приказки в усіх стилях мовлення. Наведіть самостійно дібрані приклади такого вживання.

Коли хліб, тоді й розум. Добре ім'я краще багатства. Добре треба шукати, а зло саме прийде. **Краще сухий хліб з водою, ніж паляниця з бідою.** Добро пушить, а лихо сушить. Кого добро нагріє, той дуріє.

Головонька наша бідна, що в нас матінка не рідна. **Краще їсти хліб з водою, ніж жити чужиною.** Ліпше свій хліб недопечений, ніж чужий перепечений. Материн гнів, як весняний сніг: рясно випаде, та скоре розтане. Люди – не татари, дадуть хліба і сметани. Мова мовиться, а хліб їсться. Мій татуньо між двома хлібами вмер: старого не було, а нового не дочекався. **Найсмачніший хліб од свого мозоля.** [Прислів'я, приказки]

10. Розгляньте репродукцію картини Катерини Білокур «Сніданок». Поясніть її назву, попередньо з'ясувавши історію її створення. З'ясуйте яку функцію виконує зображена на картині паляниця. Підберіть поезію суголосну із зазначеною репродукцією.

Самоперевірка та рефлексія

1. На основі запропонованого вам визначення тексту, дайте власне тлумачення цього поняття.
2. Назвіть основні ознаки тексту.
3. Які мовні засоби тексту вам відомі?
4. Якими методами повинен володіти сучасний оратор під час викладу основної частини тексту?
5. Які види зв'язку компонентів тексту ви знаєте?

Домашнє завдання

Достатній рівень – розпитати у своїх бабусь, знайомих, старожилів вашої місцевості про обряди пов'язані з хлібом.

Високий рівень – на основі запропонованої картини скласти й виголосити власний текст у науковому стилі.

ЇОЄІЇОЄЄА

ТЕМА 23. **Поняття стилю мовлення.** **Норма літературної мови**

Ми не є і не повинні стати народом суржикової мови чи мови мертводекоративної. Маємо витворену протягом віків мову дивовижно багату, одну з найбагатших у світі, барвисту, запашну, розмаїту, здатну активно жити і розвиватись, придатну для найскладнішої художньої і наукової творчості. Злочином було б занедбати таке неоціненне духовне добро.

О. Гончар

...володіти язиком і стилем – основне діло. Що це значить? Це значить уміти знаходити словесні засоби в кожному конкретному випадкові. Це значить уміти писати то гарною, то негарною, то «чистою», то «нечистою» мовою, це значить володіти всіма, а не деякими мовними засобами даного язика.

Майк Йогансен

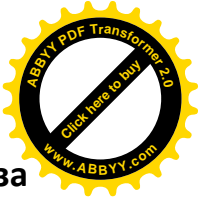
Комунікативна розминка

Пригадайте, що ви знаєте про стилі сучасної української літературної мови, й розтлумачте вислів письменника й літературознавця Майка Йогансена. Які асоціації викликає у вас слово «стиль»? Що мають на увазі, коли говорять «стильно вдягнена людина»? Чи можна, на вашу думку, провести метафоричну паралель між стилем мовлення та стилем одягу? Уявіть, що в загальний вжиток, поряд з поняттям «стильний одяг», увійшло словосполучення «стильне мовлення», і спробуйте схарактеризувати людину, яка володіє останнім.

➤ **Розширте свою думку, прочитавши текст.**

Стиль – це деталі...Не говорячи вже про те, що стильна людина не дозволить собі вийти з помешкання у пом'ятій сорочці чи брудному взутті. Вміння підбирати аксесуари – теж дуже важливий індикатор смаку та стилю. Влучно підібрані аксесуари (як правило, достатньо лише кількох, наприклад, намиста або ж хустинки на шиї) можуть перетворити звичне вбрання на дуже стильне. На жаль, правдивий талант до таких речей трапляється нечасто. Але ми не будемо вішати носа. Бо вбиратися стильно все-таки можна навчитися.

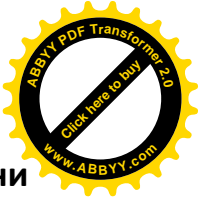
Стиль – це скептичне ставлення до так званих авторитетів. І це завжди Ваша перевага. Наприклад, елегантний брючний костюм Ви можете вбрати з кумедною майкою, а ковбойським ремінцем прикрасити легку блузу. Стиль – це довіра до своїх інстинктів та відчуттів. Якщо Вам імпонує поєднання червоного, зеленого та рожевого, чорного, білого, коричневого і фіолетового (що є абсолютно неприйнятним у «порядному» товаристві) – то поєднуйте їх. Якщо салативий піджак видається Вам доречним не лише влітку, але й взимку – на здоров'я! На смак і колір – товаришів немає. Самі це знаєте...

➤ **Визначте в поданих вище текстах однакові слова чи синонімічні за значенням словосполучення. Проаналізуйте перший текст як метафору щодо другого тексту.**

1. Опрацюйте таблицю

Назва стилю	Стильові ознаки/мовні засоби	Функція	Сфера спілкування	Жанри, в яких стиль реалізується
Публіцистичний	Закличність, емоційність/ суспільно-політична лексика, емоційно забарвлені слова	Вплив	Громадсько-політичне життя	Промова, виступ, публіцистична стаття, нарис, дискусія, памфлет, фейлетон
Науковий	Логічність, точність, доказовість, абстрактність/терміни, складні синтаксичні структури, спеціальна фразеологія	Повідомлення, пояснення	Наука, освіта, техніка	Наукова стаття, підручник, посібник, лекція, доповідь, монографія, дисертація, рецензія, анотація
Офіційно-діловий	Офіційність, точність/ стилістично-нейтральні мовні засоби, канцелярська лексика, складні речення; відсутні емоційно забарвлені слова	Повідомлення (документація, інструкція)	Офіційно-ділові відносини	Ділові папери: оголошення, доручення, протокол, розписка, акт, інструкція, лист; законодавчі акти: закон, кодекс, статут, наказ
Художній	Образність, емоційність/ застосовуються всі мовні засоби	Естетичний вплив	Мистецтво слова	Роман, повість, оповідання, п'єса, вірш, трагедія, комедія, драма, поема, байка, епіграма
Розмовний	Невимушеність, емоційність/ побутова лексика, емоційно забарвлені та просторічні слова, фразеологізми; неповні речення, звертання, вигуки, вставні слова	Спілкування	Побутові стосунки з друзями, знайомими, родичами	Бесіди, розмови зі знайомими

2. Прочитайте словникову статтю вченої-лінгвіста Світлани Яківни Єрмоленко, поданої в енциклопедії «Українська мова», та вірш Дмитра Білоуса. З'ясуйте, про що йдеться в поданих для аналізу текстах, якими мовними засобами вони оформлені, до яких стилів належать.

СТИЛЬ (франц. style, від лат. stilus, stylus – спочатку загострена паличка для письма, згодом – манера письма) – різновид, видозміна літературної мови; манера мовного вираження у різних сферах, умовах, формах (усній і писемній) спілкування; мистецтво слова. Функціонуючи у різних сферах суспільного життя, мова набуває типових стильових ознак. Ці колективно усвідомлені різновиди мови, що об'єднують мовні одиниці за їх функціональним призначенням у певні структури, становлять систему функціональних (або структурно-функціональних) стилів. Кількість і структура останніх залежить від ваги літературної мови в державному, політичному, науковому, культурному житті нації. Староукраїнська книжна мова послуговувалась конфесійним стилем, епістолярним стилем, діловим та літописним стилем. Нова українська літературна мова була започаткована на народній основі в кін. 18 ст. художньою творчістю І. Котляревського. Сучасний науковий стиль і публіцистичний стиль сформувалися у кін. 19 – на поч. 20 ст. Розрізняють такі основні функціональні стилі сучасної української літературної мови: розмовний, публіцистичний, науковий стиль, офіційно-діловий стиль, художній стиль, конфесійний стиль. Деякі дослідники виділяють також епістолярний стиль, ораторський стиль, однак диференційні ознаки цих стилів перекриваються ознаками більш узагальнених структурно-функціональних стилів (офіційно-ділового, публіцистичного, розмовного). В основі функціонально-стильової диференціації мови лежать як позамовні, так і власне мовні структурні ознаки. Функціональні стилі розрізняються кількісними показниками вживаних мовно-структурних одиниць, а також функціями, які вони виконують у конкретних текстах.

Що таке стиль

Про стиль дізнатись тобі хотілось?
Нехай це слово не ляка.
Це грецьке *stylos*, латинське *stilus* –
гостренька паличка тонка.
Учили нею, мабуть, даром
писати на дощечці тонкій,
покритій воску прозорим шаром,
у Римі й Греції старій.
І не покритись словечко пилом,

все мова в пам'яті трима:
спочатку почерк вважали стилем,
а там – манеру й лад письма.
Стиль визначає і відповідність
буття творця і почуття.
Та, безумовно ж, і своєрідність
національного життя.
Є стиль художньо-белетристичний
(усім знайомий, не новий),

є науково-публіцистичний,
є офіційно-діловий
Чи помічав ти в людей у творчих –
чий б ти твори не зустрів, –
своя манера, свій власний почерк,
свій стиль, у кожного з майстрів.
В свої він барви забарвить слово,
стиль появляється з творцем.
І стиль свій буде обов'язково,
якщо творець з своїм лицем.
Тичина зовсім не схожий з Рильським
і Винниченко з Головком,

Науковому стилю притаманна чітка композиція структури тексту (послідовний поділ на розділи, частини, пункти, параграфи, абзаци із застосуванням цифрової або літерної нумерації).

Окрім переважного вживання іменників та відносних прикметників, у тексті наукового стилю наявні дієслівні форми, частіше безособові, узагальнені чи неозначені, як правило, теперішнього часу, що констатують певні явища й факти; значну роль відіграють дієприслівникові та дієприкметникові звороти, які додатково характеризують дії, предмети та явища.

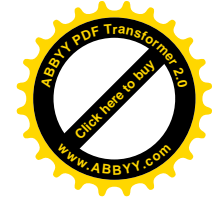
Науковий стиль характеризується широким використанням термінології як загальної, так і спеціальної. Термін (від латинського – межа, границя) – це спеціальне слово чи словосполучення, яке вживається для точного найменування поняття з якої-небудь галузі знань. Термін означає не лише те чи інше поняття, але й базується на визначенні (дефініції) поняття. Терміни різноманітні за структурою (терміни-слова, терміни-словосполучення), за походженням (більшість з латинськими та грецькими коренями) і утворенням (традиційним є утворення термінів шляхом переносу назви загальноновживаного поняття на спеціальне за схожістю ознак, наприклад: діалектні кулак, карман, балда).

Термінологічна лексика має класифікацію (технічна, біологічна, фізична, економічна тощо). Існують і правила вживання термінів у діловому мовленні.

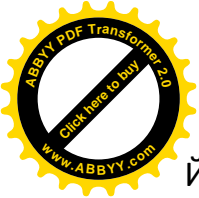
3. Прочитайте вірш Ліни Костенко. Які ознаки художнього стилю є в ньому? Що вам відомо про творчий доробок Мікеланджело Буонарроті?

Чекаю дня, коли собі скажу:
оця строфа, нарешті, досконала.
О, як тоді, мабуть, я затужу!
І як захочу, щоб вона сконала.

І як злякаюсь: а куди ж тепер?!
Уже вершина, де ж мої дороги?
...Він був старий. Старий він був. Помер.
Йому лизали руки епілоги.

Бажан з Малишком, Сосюра з
Влизьком,
як і Гончар із Земляком.
Першопричина тут не єдина –
життя людей, суспільний фон.
І влучно каже: «Стиль – це людина», –
французький вчений Жорж Бюффон.
Та стиль в цілому – це й однорідність
всіх творчих почерків, манер.
Багатство стилю чи його бідність
ти, друже, знатимеш тепер.

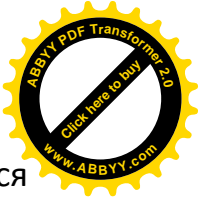
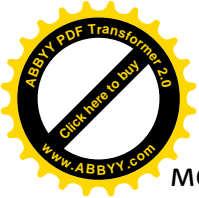
Йому приснився жилавий граніт.
Смертельна туга плакала органно.
Він богом був. І він створив свій світ.
І одвернувся: все було погано.
Блукали руки десь на манівцях,
тьмяніли фрески, і пручались брили.
Були ті руки в саднах і в рубцях –
усе життя з камінням говорили.
Вже й небо є. А стелі все нема.
Пішли дощі. Хитались риштування.
Внизу ревла і тюкала юрма.
Вагою пензля мстилися вагання.
А він боявся впасти на юрму.
Сміялись в спину скіфи і етруски.
І він зірвався. Не боляче йому,
бо він розбився на камінні друзки.
І ось лежить. Нема кому стулить
його в одне на плитах базиліки...
Прокинувся. Нічого не болить.
Все віднялось. І це уже навіки.

Нажився він. І недругів нажив.
Було йому без року дев'яносто.
Життя стужив, і друзів пережив,
і умирав зажурено і просто.
Важкі повіки... стежечка сльози...
і жаль безмірний однієї втрати:
«В мистецтві я пізнав лише ази.
Лише ази! Як шкода умирати...»
Земля пером. Чудний був чоловік.
Душа понад межею витривалості.
Щоб так шукати, і за цілий вік -
лише ази! – ні грана досконалості.
Ти, незглибима совісте майстрів,
тобі не страшно навігацій Лети!
Тяжкий був час. Тепер кого не стрів,
усі митці, художники й поети.
Всі генії. На вічні терези
кладуть шедеври у своїй щедроті.
Той, хто пізнав в мистецтві лиш ази,
був Мікеланджело Буонарроті.

Художній стиль використовує все багатство національної мови, у тому числі діалектизми, жаргонізми тощо. Мова переважно образна, насичена художніми тропами, багата на синоніми, антоніми, інші засоби словесного зображення. Важливу роль тут відіграють звукові засоби: алітерації (повторення однакових приголосних), асонанси, звуконаслідування, ритмомелодика тощо. Однією із суттєвих ознак художнього твору є образ автора, який виявляється як в авторському світобаченні, так і в доборі та організації мовних засобів. Тому художній стиль розпадається на низку індивідуальних, авторських стилів. «Але, – зазначає О. Пономарів, – вдаючись до тих чи тих лексико-фразеологічних і морфолого-синтаксичних засобів загальнонародної мови, вживаючи фольклорних, говіркових, просторічно-жаргонних елементів, автор мусить завжди орієнтуватися на літературну норму».

Норма літературної мови – це сукупність загальноприйнятих правил реалізації мовної системи, які закріплюються у процесі спілкування. Головна ознака мовної норми – обов'язкова правильність, точність, логічність, чистота і ясність, доступність і доцільність.

Зразком унормованості може бути звук і сполучення звуків, морфема, значення слова та його форма, словосполука й будь-яке речення. Оскільки

мовна норма – категорія історична, вона, як уже зазначалося, змінюється разом із розвитком і зміною суспільства. На ґрунті старої норми утворюється нова, але стара до певної міри ще продовжує існувати. Таким чином з усталених нових правил нагромаджуються винятки.

4. Прочитайте текст. Порівняйте рівень його інформативності з пізнавальними можливостями, що їх можемо почерпнути з вірша. У який спосіб доречніше представити творчість відомого митця? Від чого це залежить? Який стиль репрезентує цей текст?

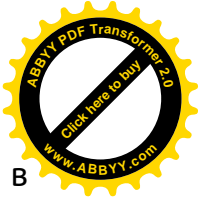
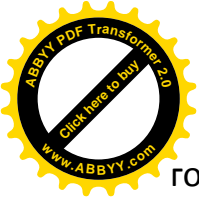
Мікеланджело Буонарроті – один із найбільш унікальних майстрів в історії пластичних мистецтв. Індивідуальна обдарованість у поєднанні зі сприятливими умовами епохи привела Мікеланджело до художніх здійснень настільки масштабних і багатобічних, що аналоги їм важко знайти.

Час, коли жив і творив Мікеланджело, був однією з вершин духовної еволюції людства. Мабуть, жодна інша країна протягом окремо взятої історичної епохи не дала світові стільки видатних майстрів, як Італія в період Ренесансу. Протягом трьох сторіч складався колосальний художній потентат Відродження – часу, вщерть насиченого духом інтенсивного творчого процесу.

Мікеланджело – художник і скульптор, він поєднує елементи архітектури й живопису (Сікстинська капела) у таку форму синтетичної цілісності, що не була досягнута жодним іншим ренесансним майстром. Разюча єдність вихідних факторів творчого методу Мікеланджело виявляється у рідкісному різноманітті кінцевих художніх результатів.

Тому персонажі Мікеланджело постають перед нами у найвищому напруженні сил – у моменти похмурої замисленості, утвердження своєї перемоги, або ж у своєму болі й муці, або ж у героїчній загибелі. Тому вони так вражають трагічні, коли нерозв'язний конфлікт міститься в них самих, виявляючись у свідомості несумісності належного й можливого, коли зазнає краху їхня колишня впевненість у собі й наростає почуття безсилля перед невикорінним злом життя.

Публіцистика є сферою масової комунікації, тому цей стиль має дуже широкий діапазон. З огляду на призначення публіцистичного стилю – формування громадської думки – визначальною рисою його є вдале поєднання логізації викладу з емоційно-експресивним забарвленням. Щоб формувати громадську думку, публіцистичний твір має бути бездоганним щодо логічної побудови. Водночас навіть найідеальніша в логічному плані річ не буде належно сприйнята, якщо вона викладатиметься безпристрасною, заштампованою мовою. У різних жанрах публіцистики логічний та емоційно-експресивний елементи мають неоднакове співвідношення, але коли

говорити про публіцистичний стиль в цілому, то треба підкреслити, що в ньому логіка викладу та емоційно-експресивне забарвлення повинні бути взаємно зрівноважені

Об'єктом публіцистичного викладу є явища всіх сфер життя людини – від картинок побуту до подій історії й світової політики.

Характерна риса публіцистичного стилю – орієнтація на усне мовлення, елементи якого стають одним з прийомів зацікавлення читача, слухача, глядача. Широко використовується діалогічна форма мовлення, яка особливо виразняється на тлі авторської монологу. Цьому стилеві притаманні чіткі політичні оцінки, присутність автора, широкий вияв авторської індивідуальності.

➤ **Удома підберіть текст про будь-яку з робіт Мікеланджело Буонарроті, який би належав до наукового стилю. До яких джерел варто звернутися в першу чергу?**

Офіційно-діловий стиль – це мова ділових паперів: розпоряджень, постанов, програм, заяв, автобіографій, резолюцій, протоколів, указів, актів, законів, наказів, анкет, розписок тощо. Це один з найдавніших стилів. Його ознаки знаходимо в документах XI–XII ст. (Мстиславова грамота 1130 р.), в українсько-молдавських грамотах, українських грамотах XIV та XV ст., українських літописах (офіційні листи, угоди та ін.).

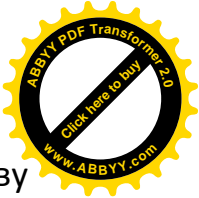
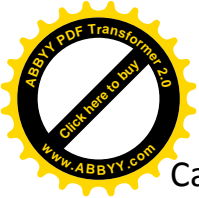
Основна функція офіційно-ділового стилю – інформативна (повідомлення). Сфера вживання ділового стилю зумовлює його жанрову розгалуженість. Більшість жанрів ділового мовлення відображає соціальне спілкування. Власне функція офіційно-ділового стилю полягає в тому, що він надає висловлюванню характер документа, а відображеним у ньому різним сторонам людських стосунків – офіційно-ділового забарвлення.

Офіційно-діловий стиль слугує для спілкування в державно-політичному, громадському й економічному житті, законодавстві, у сфері управління адміністративно-господарською діяльністю.

Основне призначення офіційно-ділового стилю – регулювати ділові стосунки в зазначених вище сферах та обслуговувати громадські потреби людей у типових ситуаціях.

Прочитайте подану нижче лінгвістичну довідку. Уявіть себе директором великої міжнародної компанії, якому з об'єктивних причин довелося відмовити іншій фірмі в наданні ваших послуг. Оформіть письмову відмову відповідно до вимог офіційно-ділового стилю.

У діловому спілкуванні нерідко трапляється так, що треба відмовити комусь у чомусь. Відмова не повинна бути грубою, тим більше образливою.

Саму відмову треба подати як крайню необхідність. Найчастіше відмову починають висловами жалю:

§ На жаль, мусимо повідомити Вас про неможливість ...

§ Дуже нам прикро, проте ми не можемо...

§ Дуже шкода, але ми не маємо такої змоги, щоб ...

§ На превеликий жаль, обставини склалися так, що ...

§ Щиро жалкуємо, проте ...

§ Щиро жалкую, але змушений повідомити, що ...

§ З прикрістю повідомляємо, що ...

§ Ми уважно вивчили (розглянули) Ваше прохання, та, на жаль, у нас тепер немає змоги...

Відмову можна почати й із подяки:

§ Вдячний Вам за цікаву пропозицію, проте, на жаль, я змушений відхилити її з незалежної від мене причини...

§ Ми вдячні за інтерес, виявлений до нашої організації, але ...

§ Щиро дякуємо Вам за пропозицію, та ...

§ Втішений Вашою пропозицією, але, на жаль, через об'єктивні причини я не можу ...

Відмовляючи комусь у чомусь, треба пам'ятати, що, може, й нам не раз доведеться звертатися до інших людей з різними проханнями й пропозиціями. І нам би хотілося, щоб нам не відмовили, а якщо вже відмовлять, то щоб це було зроблено делікатно, дбайливо.

5. Прочитайте усмішку Павла Глазового. Знайдіть ознаки розмовного стилю.

Про роботу керівну

Ох, нелегко працювати на роботі керівній!

Скільки клопоту, мороки,

неприємностей на ній!

Рядовий з роботи прийде, сяде й грає

в доміно,

Чи з дружиною своєю йде дивитися кіно.

День мине – спокійно ляже та й хропе

собі вночі.

А у того в керівного дум усяких тисячі –

Про об'єкти, та проекти, та проведення

нарад.

Доки все обметує, то і сам собі не рад.

Через це у мене часто думка третється в

голови –

А чому ж ніхто з начальства не тікає в рядові?

І від думання такого народилась байка.

Ось вареників, буває, наварить хазяйка.

Покладе їх у макітру, кусень масла кине

Та макітрою тією вгору-вниз як двине!

То вареник який-небудь і впаде додолу.

Ніхто ж того вареника не бере з-під столу.

Там його ухопить кішка чи розтягнуть

кури.

Значить, випав той вареник із

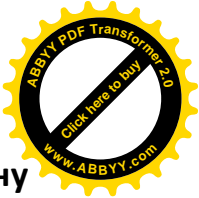
номенклатури.

Через це в номенклатурних є негласне

гасло:

Що б з тобою не стряслося – падай

тільки в масло!

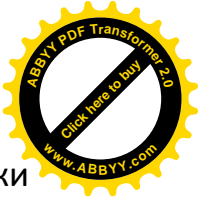
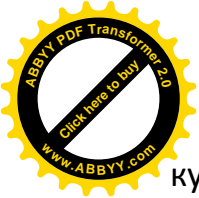
Уявіть, що Ви влаштуєтеся на роботу й прагнете отримати керівну посаду. Напишіть резюме. Ознаками якого стилю повинно воно характеризуватися?

Резюме – це документ, в якому коротко викладаються особисті, освітні та професійні відомості про особу.

Резюме повинно бути детальним, і, водночас, лаконічним. Кожне нове повідомлення пишеться з абзацу (Приклад «резюме» Додаток 1). Для того, щоб досягнути успіху, під час складання резюме варто дотримуватись певних правил:

1. Формулювати свою мету зрозуміло, чітко, дохідливо.
2. Потрібно намагатись вжити якомога більше фахових слів, що відповідають посаді, яку ви хочете обійняти.
3. Для кожного конкретного конкурсу складати окреме резюме.
4. Треба намагатись не вживати такі слова, як «я», «ми». Замість них на початку речення активні дієслова: організував, створив, керував, вивчав, обізнаний з.
5. Не надсилати свої фотокартки, якщо цього спеціально не передбачено.
6. Не вказувати розмір заробітної плати й особисті відомості.
7. Для передруку резюме використовувати якісний папір стандартного розміру.
8. Якщо обіймається не надто висока посада, то під час складання резюме краще зосередитися на великому досвіді роботи й набутих навичках.

Серед стилів мовлення виділяється своєю структурою та специфікою вживання розмовний стиль. Основна функція розмовного стилю – функція спілкування, обміну думками між двома або кількома мовцями. Розмовний стиль використовується в бесідах на неофіційні теми в умовах непередбаченого, невимушеного спілкування. Він функціонує в такій сфері комунікації, для якої властиві: усна форма як основна форма реалізації; невимушеність спілкування; неофіційність стосунків між мовцями; непередбаченість мовлення; безпосередня участь мовців у спілкуванні. Сильна опора на позамовну ситуацію, а це призводить до того, що позамовна ситуація стає складовою частиною акту мовлення, вливається в нього, використання жестів і міміки. Висловлювання в розмовному стилі часто вільні у виборі слів і виразів, розкривають ставлення автора до предмета мовлення і до співбесідника. Суттєвими рисами цього стилю є використання розмовної лексики, емоційно забарвлених слів і виразів, діалогічного (полілогічного) характеру мовлення. Цей стиль широко застосовується і в писемному мовленні, зокрема в творах художньої літератури. Розмовний стиль має велике значення для вироблення

культури усного мовлення в усіх сферах суспільної і побутової мовної практики людини, бо він є дійовим засобом створення стійких навичок нормованого і багатобарвного мовлення кожної людини.

6. Прочитайте уривок з оповідання Євгена гуцала «Проводи». До якого стилю він належить? З якою метою автор вдається до такого прийому?

Ото нагостювалася в сестри, ото нагостювалася! Й треба ж було повіятися до неї та ще й дітей узяти. А як могла не повіятися, коли в кожному листі пише: приїдь і приїдь, не бачилися давно, чомусь нездужається. Справді, очуняла трохи Килина, як ми явилися...Ой, Лебедин отой! Що там коїлося... Скільки там перемучилася, поки білети взяла. А люди, люди! Поїзд прийшов, ну моя мала Олька й скочила в тамбур. Тоді я до Ілька, що стеріг коша на вокзалі. Впхнула коша, сама влізла, поїзд рушив, а Ілько й зостався. Хотіла на ходу з вагона вискочити, а як вискочиш, коли людиська кругом, і ти – як у могилі. То вже на якійсь станції видряпалася з вагона, поки добралася до Лебедина – час минув, нема дитини. Бігаю по станції, кричу, нема Ілька. Весь Лебедин оббігала – нема. Знов до сестри поїхала в село, може, там, думаю, а його нема. Пішла по селах, питаю, може, хто бачив, хто чув, – ніхто не бачив, не чув. І вже війна, то де його шукати. Подалася додому, якось добралася, ні жива ні мертва. Добре хоч Ольку застала вдома. Хоч мала дитина, а не загубилася, сама знайшла дорогу додому, та й люди помогли.

➤ **Прочитайте ще одну гумореску П. Глазового. Якого ефекту досягає автор завдяки введенню елементів розмовного стилю. Спробуйте замінити специфічні мовні засоби на характерні для наукового стилю. Що змінилося?**

Страшні знання

Прийшов студент четвертий раз складати сопромат.

Хвилин п'ятнадцять щось молів – і все було не в лад.

Професор мовив: – Ну, гаразд, поставлю трійку вам. –

Студент на місці остовпів, не вірячи ушам.

– Невже я витримав? Невже? – професора спитав,

А той до нього нахилився і тихо прошептав:

– Я ваших знань уже боюсь.

Це я не витримав. Здаюсь!

Завдання для самоперевірки

1. Звідки походить слово стиль?

2. Що означає стиль у лінгвістиці?

3. Які розрізняють стилі сучасної української літературної мови?

Назвіть характерні для кожного з них ознаки.

ТЕМА 24. Офіційно-діловий стиль

Варіант 1

За змістом і манерою мовлення можна уявити про рівень духовного розвитку людини, про її внутрішню культуру.

I. Вихованець

Комунікативна розминка

Доведіть або спростуйте думку мовознавця І.Огієнка «Цінною ознакою доброго стилю є ясність мови.» Поміркуйте, якою повинна бути мова офіційно-ділового стилю. Якими ще ознаками повинна бути наділена ділова мова? Оформіть відповідь за допомогою тез.

1. Прочитайте текст, з'ясуйте сферу використання, призначення та головні ознаки офіційно-ділового стилю. Які мовні засоби є прикметними для ділової мови?

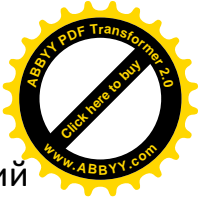
Офіційно-діловий стиль

Цей стиль сучасної української мови певний час розвивався тільки як епістолярій приватного характеру, оскільки український народ не мав своєї державності і українська мова в царській Росії офіційною владою взагалі не визнавалась як мова, а вважалася наріччям російської. Проте інтенсивний розвиток художнього стилю, кодифікація норм літературної мови заклали добре підґрунтя для розвитку офіційно-ділового стилю, як тільки з'явилися для цього належні умови – утворення Української Народної Республіки. На жаль, законодавча, дипломатична, адміністративно-управлінська мовна спадщина того періоду (1918–1920 рр.) з відомих політичних причин мало досліджена. Офіційно-ділове життя української мови в УРСР всіляко обмежувалося, допускалося тільки для вигляду, проте ті мовні кліше, специфічна термінологія, синтаксичні структури, композиція ділового тексту, що були ще в давній книжній мові, сформувалися у стильову парадигму мовних ознак офіційно-ділового стилю сучасної української літературної мови.

У зв'язку з проголошенням України незалежною самостійною державою нині максимально зростає роль офіційно-ділового стилю української мови, що обслуговує суспільне, громадське і державне життя громадян усієї країни.

Сфера використання офіційно-ділового стилю мови – це офіційне спілкування в державно-політичному, громадському й економічному житті, законодавство, адміністративно-господарська діяльність.

Головне призначення – регулювання ділових відносин мовців у державно-правовій і суспільно-виробничій сферах, обслуговування громадянських потреб людей у типових ситуаціях.

Головні ознаки офіційно-ділового стилю: регульовально-імперативний характер, документальність (кожний офіційний папір повинен мати характер документа), стабільність (тривалий час зберігає традиційні форми), стислість, чіткість, висока стандартизація значної частини висловів, сувора регламентація тексту.

Офіційно-діловий стиль має свою офіційно-ділову лексику, але вона не є особливо чисельною, такою, як терміни у науковому стилі. Колорит офіційності, діловитості формується не так лексикою, як стабільною композицією тексту, який складається загалом із загальноновживаної лексики, і тільки окремі лексеми є стилістами офіційно-ділового стилю.

Основні мовні засоби: на нейтральному тлі загальноновживаних мовних елементів широке використання суспільно-політичної та адміністративно-канцелярської термінології (відрядження, протокол, наказ, вищезазначений, вищезгаданий, нижчепідписаний, пред'явник, пред'явлений, заява, заявник, сторони, показання, ухвала, угода, розпорядження, резолюція, інструкція, план, звіт, документ, декларація, кредит); специфічна термінологія на зразок порушити питання, подати пропозицію; відсутність емоційно-експресивної лексики і будь-якої мовної індивідуальності автора, обмежена синонімія. У синтаксисі офіційно-ділового стилю переважають: безособові і наказові форми дієслів; безособові, інфінітивні, неозначено-особові, узагальнено-особові речення; іменний присудок, складні синтаксичні конструкції, дієприкметникові і дієприслівникові звороти. Обов'язковим є чітко регламентоване розміщення і побудова тексту, обсяг основних частин, наявність обов'язкових стандартних висловів (тому в діловому спілкуванні прийнято частіше користуватися готовими бланками).

Офіційно-діловий стиль мови має такі підстили (та їх жанри): законодавчий (закони, укази, статuti); дипломатичний (міжнародні угоди – конвенції, повідомлення – комюніке); адміністративно-канцелярський (накази, інструкції, довідки, заяви, звіти) (Л. Мацько)

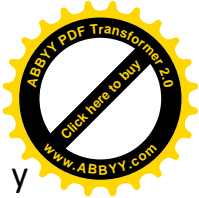
2. З'ясуйте, до якого підстилю офіційно-ділового стилю належить поданий текст. Виокреміть структурні елементи документу. Що характеризує його як текст офіційно-ділового стилю?

ПОСТАНОВА

від 18 січня 2012 р. № 27

Київ

Про внесення змін до Порядку внесення
коштів на спеціальний рахунок у разі
застосування застави як запобіжного заходу
Кабінет Міністрів України постановляє:

Внести зміни до Порядку внесення коштів на спеціальний рахунок у разі застосування застави як запобіжного заходу, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 11 січня 2012 р. № 15, виклавши його у редакції, що додається.

Прем'єр-міністр України

М. Азаров

3. Прочитайте вірш. З'ясуйте чи відображає автор порядок укладення протоколу. Запишіть структурні елементи документу.

Протокол

Хай думок не кожен порух, Та чи єдність чи розкол, – Все, що відбулось на зборах, Вам розкаже протокол. Склад президії. Присутні (кількість їх). Порядок дня. Основні думки, присутні – План, конкретні завдання, Що зробив наш осередок (все важливе, непросте).	Слухали: про те-то й те-то, Ухвалили те-то й те... Протоколи ще бувають Децо схожими на акт, Документ, який складають Про подію, певний факт. Між державами угоди Про кордон, чи про футбол, – Підписали на нараді і складали – Протокол.
--	--

Дмитро Білоус

Мовознавча довідка

Протокол – це документ, який відбиває: процес і результати роботи колегіальних органів, проведення різних нарад, засідань, обговорень тощо. Протоколом оформляється також діяльність адміністративних органів, слідчих. У ньому занотовуються всі виступи і розглянутих питань та прийняті рішення.

Текст протоколу може складатися з одного або кількох розділів, кожен з яких ділиться на три частини, що починаються словами: Слухали; Виступили; Постановили (Ухвалили). Після цих слів ставиться двокрапка

4. З'ясуйте за допомогою словника, що значать подані лексеми.

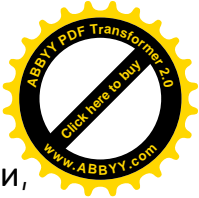
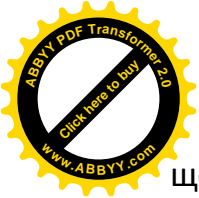
Документ, носій, документування, реквізит, бланк.

5. Спробуйте скласти бланк для офіційного листа (тема довільна).

Мовознавча довідка

Лист службовий або офіційний – це поширений вид документації, один із способів обміну інформацією. Службові листи належать до основних засобів встановлення офіційних, службових контактів між підприємствами, організаціями, установами, фірмами та закладами.

Текст листа складається, як правило, зі вступної й основної частин, логічно пов'язаних між собою. У вступній частині зазначаються факти, події, обставини,

що спричинили написання листа, посилання на нормативні документи, інструкції тощо. В основній частині викладається зміст листа, в залежності від його тематичної ознаки – прохання, пропозиція, повідомлення тощо.

Тексти листів у порівнянні з іншими документами є найдемократичнішими та найбагатшими щодо використання лексико-граматичних і стилістичних мовних засобів.

Написання ділового листа – це справжнє мистецтво, адже тексти листів найменшою мірою трафаретизовані та уніфіковані. Зазвичай ми дбаємо лише про те, щоб чітко і лаконічно викласти інформацію, а забуваємо, що ця кореспонденція не просто важлива частина бізнесу, а й наше обличчя. Щоб оволодіти мистецтвом листування, слід засвоїти правила ведення ділової кореспонденції.

6. Відомо, що для офіційно-ділового стилю характерним є вживання кліше – мовних стереотипів, готових зворотів. Ознайомтесь із наведеними нижче кліше, вкажіть у яких документах вони можуть вживатися. Складіть розписку, заяву чи довіреність, використовуючи наведені звороти. Складаючи текст документу, згадайте, яку структуру має обраний вами жанр офіційно-ділового стилю.

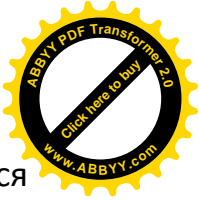
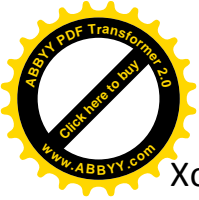
За наказом, згідно з наказом, відповідно до наказу, за розпорядженням, поставити (взяти) за приклад, ввести до складу, виступити (висловитись) з питань, винагорода за, у відповідь на, виконуючи обов'язки, попереджаю, що; відповідно до, сталося з вини, порушити (розглянути) питання, повернутись до питання, допомогти матеріально, надати грошову допомогу, забезпечити житлом, виділити кошти, давати вказівку, провести операцію, суворо заборонити; ми, що нижче підписалися; одержувач, витяг з протоколу, відрядження, доводимо до відома.

7. Відредагуйте словосполучення і речення.

1. Ми переписуємося. 2. Почтовий ящик. 3. Я не получаю пісьом уже декілька неділь. 4. Заказне письмо. 5. Відміняти закон. 6. Заставити повернути. 7. Працівниця установи. 8. Документ включає важні відомості. 9. Підготувати тези виступів. 10. Пропозицію одобрили. 11. Подача документа. 12. Збори прийняли слідуючі рішення. 13. Використав справочні матеріали. 14. Саме основне питання. 15. Нарада по проблемам.

8. Запишіть подані словосполучення у формі звертання. Складіть текст привітання зі святом (на вибір), використовуючи звертання та мовні засоби, характерні для офіційно-ділового стилю.

Віра Костянтинівна, Надія Володимирівна, Петро Панасович, Микола Петрович, Людмила Михайлівна, Віктор Сергійович, Сидір Якович, Григорій

Хомич, Роман Романович, Борис Іванович, Микола Артемович, Леся Миколаївна, Надія Петрівна, Ганна Василівна, пан Миколаєнко, товариш Шевчук, пан Андрієнко, товариш Марченко, добродій Якименко, товариш бригадир, товариш агроном, товариш полковник, пан директор, пан лікар, брат Іван, друг Ярослав, сестра Ярина.

10. Прочитайте текст. Дайте відповідь на запитання: яку роль відіграє етикет ділового мовлення?

Ділові документи відзначаються ще й особливими мовними засобами, що повинні відповідати нормам загальнолітературної мови, які не пов'язані з особливостями різних специфічних стилів. Основною вимогою до мовних засобів є їх зрозумілість для широкого загалу. Це загальноповживані слова, терміни з різних галузей народного господарства, значення яких зафіксовані у словнику.

Залежно від характеру основного змісту документа (прохання, запит, подяка тощо) добираються відповідні мовні структури з відповідним доббором слів, що найточніше виражають зміст документа, роблять його дійовим і впливовим).

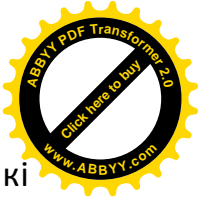
Ділове листування, документи є відбиттям суспільних відносин нашого життя. Ось чому постає питання і про етикет ділових паперів. Найголовнішим виявом етикету є їх достовірність, переконливість. У ділових документах, де є звертання до офіційної особи, використовують певні форми ввічливості за допомогою слів шановний, високошановний, вельмишановний. Наприклад: «Шановний Іване Сергійовичу! Редакція газети просить Вас надіслати другий примірник Вашого рукопису».

Питання мовного етикету має важливе значення особливо тепер, коли відбуваються зміни у виробничих відносинах окремих підприємств та установ. Це стосується зокрема тих, хто займається складанням листів-прохань, листів-вимог, листів-претензій та ін., бо від змісту таких документів залежать відносини між колективами та окремими людьми.

Щоб приховати своє невдоволення діями партнера, рекомендується замінити активну форму дієслова на пасивну. Наприклад: «Ви не висловили своїх пропозицій щодо випуску нашої спеціальної продукції» або «Пропозиції щодо випуску нашої спеціальної продукції Вами ще не висловлені».

Якщо важливо вказати на конкретного виконавця, то пропонується вживати активну форму. Наприклад: «Міністерство зв'язку не гарантує оплату за цю роботу»; «Завод не гарантує забезпечення всіх працівників квартирами».

Особливого значення набувають у ділових документах вставні слова, які пом'якшують тон листування, знижують офіційність. Наприклад: «За такі

результати праці Ви не можете одержати премії» або «На жаль, за такі результати праці Ви не можете одержати премії».

До речі, займенник Ви в листах, офіційних документах тощо пишуть з великої літери. Цим підкреслюється повага до співрозмовника.

Відокремлений дієприслівниковий зворот може надати документу значення повнішої інформації, вичерпної відповіді. Наприклад: Прочитавши Ваші оповідання, редакція журналу повідомляє, що вони потребують доопрацювання.

З цією метою найчастіше використовують звороти зі словами вважаючи, беручи, ураховуючи та ін.

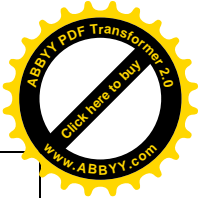
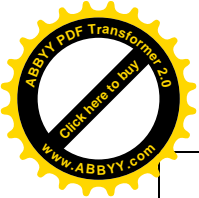
Надмірна ввічливість, нав'язування своїх методів чи принципів у вирішенні того чи іншого питання не сприяють позитивному результату (Н. Потелло)

➤ **Питання до тексту:**

1. Від чого залежить добір мовних структур?
2. Що відображає ділове листування?
3. Як приховати негативну оцінку ділового документа?
4. Яку роль можуть відігравати дієприслівникові звороти у ділових документах?
5. З'ясуйте різницю між лексемами «адреса», «адресант», «адресат».

11. Ознайомтесь з таблицею та доповніть своїми прикладами другий стовпчик.

Звертання	– Шановні (вельмишановні) пані й панове! – Товариство! – Шановне товариство!
Знайомство	– Пане (пані) дозвольте познайомити Вас із паном (пані); – Дозвольте відрекомендувати Вам (називаєте його прізвище, можна й посаду тощо)...;
Запрошення	– Запрошуємо; – Просимо завітати до нас; – Ласкаво просимо;
Вітання й побажання	– Від щирого серця вітаю... – Сердечно вітаю... – Прийміть найтепліші вітання з...
Прохання, розпорядження	– Будьте ласкаві... Будьте люб'язні... – Прошу Вас... – Маю до Вас прохання... – Чи не могли б Ви...
Вибачення	– Вибачте! – Пробачте, будь ласка!

	<ul style="list-style-type: none"> – Прошу вибачення! Прийміть мої вибачення! – Даруйте за клопіт!
Підтримання розмови	<ul style="list-style-type: none"> – Так. Я Вас уважно слухаю! – Цікаво! Розумію. Погоджуюсь – Я не зрозуміє. Що Ви маєте на увазі? – Будь ласка, уточнімо... – Як я зрозумів, Ви пропонуєте
Відмова	<ul style="list-style-type: none"> – На жаль, змушені повідомити Вам про неможливість... – Нам дуже прикро, проте ми не можемо... – Дуже шкода, але ми не маємо такої змоги, щоб...
Подолання конфлікту	<ul style="list-style-type: none"> – Дійсно, я не мав рації... – Я не все врахував... – Я Вас не так зрозумів...

Рефлексія і самоперевірка

1. Назвіть головні ознаки офіційно-ділового стилю.
2. Охарактеризуйте мовні особливості офіційно-ділового стилю.
3. Які жанри ділового мовлення вам відомі? Дайте структурну характеристику одного із них.
4. Що значить лексема «кліше»? Які кліше вам відомі? Яке їх призначення?

Тема для розмови

Відомо, що кожний стиль мовлення має власну сферу поширення і вживання, призначення, форму і спосіб викладу, характерні мовні засоби. Поміркуйте, наскільки важливо дотримуватись форм та способів викладення у текстах офіційно-ділового стилю. Чи може зміна структури документа змінити його призначення? Доведіть на конкретних прикладах.

ТЕМА 24. Офіційно-діловий стиль

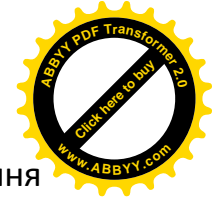
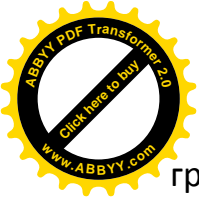
Варіант 2

*Ким не став би, друже, у житті ти –
чи керівником чи рядовим,
все одно ти мусиш володіти
стилем офіційно-діловим.*
Д. Білоус

Комунікативна розминка

Уважно прочитайте епіграф до теми та прокоментуйте.

Офіційно-діловий стиль – це сукупність мовних засобів, призначених для регулювання ділових стосунків, спілкування на державно-політичному,

громадському, економічному рівні, у законодавстві, сфері управління адміністративно-господарською діяльністю (офіційно-ділова мовна сфера).

Цей стиль вживається в офіційно-діловій сфері суспільного життя: у ділових листах, у діловодстві, у юридичній та законотворчій практиці.

Мета офіційно-ділового стилю – інформативність та чіткість викладення цієї інформації. Звичайною формою офіційно-ділового стилю є монолог.

У ньому завжди присутній попередній відбір мовного матеріалу. Також вироблена система норм і правил заповнення та складання документів, вона викладена у спеціальних нормах і наказах.

Офіційно-діловий стиль має свої жанри: устав, протокол, акт, кодекс, доручення, судовий вирок, резюме, розписка, інструкція, наказ, об'ява.

В офіційно-діловому стилі використовуються нейтральні мовні одиниці, певна ділова термінологія і фразеологія. Більшість слів реалізують свої прямі значення. Широко використовуються стандартні мовні формули (чинне законодавство, звіти подавати щомісячно), складні й складені прийменники й сполучники, віддієсловні іменники (подання, клопотання), складні розгорнуті речення (з огляду на те, що...). У зазначеному стилі зазвичай є неприпустимим використання будь-яких експресивних мовно-стильових прийомів і засобів.

В офіційно-діловому мовному стилі виділяють такі підстили:

- **Законодавчий** – використовується в законотворчій сфері у вигляді Конституції, законів, указів, статутів, постанов тощо.
- **Дипломатичний** – використовується в сфері між державних офіційно-ділових стосунків у вигляді договорів, конвенцій, протоколів, заяв тощо.
- **Юридичний** – використовується в юриспруденції у вигляді актів, позовних заяв, протоколів, постанов, запитів, повідомлень тощо.
- **Адміністративно-канцелярський** – використовується в професійно-виробничій сфері, правових взаєминах і діловодстві у вигляді офіційної кореспонденції, договорів, контрактів, заяв, автобіографій, доручень тощо.

Як і сам офіційно-діловий мовний стиль, його підстили мають власну сферу застосування, межі якої визначаються метою й умовами ділового спілкування. Вони виступають засобом функціонування взаємозв'язаних між собою **систем документації** – цілісних утворень із певними специфічними рисами (система **управлінських, адміністративних** документів та **спеціалізовані (галузеві)** документаційні системи (банківська, юридична тощо).

Офіційно-діловий стиль потребує максимально точного викладення думки, це має запобігти подвійному або неточному різнобічному тлумаченню змісту документів. Лексика офіційно-ділового стилю є термінологізованою за рахунок спеціальних сталих виразів та термінів: дипломатичних, юридичних, законотворчих, суспільно-політичних.

1. Заповніть таблицю «Офіційно-діловий стиль».

<i>Сфера використання</i>	<i>Призначення</i>	<i>Головні ознаки</i>	<i>Основні мовні засоби</i>	<i>Підстилі</i>	<i>Жанри</i>

2. Подані словосполучення замініть на офіційно-діловий стиль.

Бойків звіт, дрібненька деталь, височенна вежа, самий чистий, підприємства Луганщини, точнісінько туди, день для відпочинку, тато робить на автобусі, входящий документ, смутно пам'ятати, отоплювальний сезон, дюжина актів, трійко делегатів.

3. Прочитайте текст. Дослідіть стильову належність. До якого підстилю належить зазначений текст? Відповідь обґрунтуйте.

Стаття 54. Громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності.

Кожний громадянин має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності; ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди, за винятками, встановленими законом.

Держава сприяє розвитку науки, встановленню наукових зв'язків України зі світовим співтовариством.

Культурна спадщина охороняється законом.

Держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність, вживає заходів для повернення в Україну культурних цінностей народу, які знаходяться за її межами (*Конституція України*).

4. Перекладіть українською мовою нижче подані словосполучення та порівняйте типові мовні звороти офіційно-ділового стилю в російській та українській мовах.

Обязанности, возложенные на; обязанности по контракту; поощрение в связи с; пособие по безработице; предъявить требование; смета на объект.

5. Робота зі словником. З'ясуйте за словником походження та значення таких слів ділової лексики.

Акт, бланк, віза, документ, кліше, копія, офіційний, протокол, стандарт, факс, формуляр, характеристика, штамп.

6. Уважно причитайте поезію.

Ділові необхідні папери

Коли хочеш засвоїти мову
у частині її діловій,
в канцелярію йди Іжакову,
любий друже, товаришу мій.
Не лось у відчинені двері,
а старайся, щоб знати і вмій
викладати думки на папері,
щоб міг кожен тебе зрозуміть.
Бо папери в житті – не химери
і не плід канцелярій нудних:
ділові необхідні папери
у стосунках людей ділових.

Бо спілкуються люди й народи,
а де ж досвіду візьмеш ти, де?
Різні є ТОРГОВЕЛЬНІ УГОДИ,
МІЖНАРОДНІ КОНТРАКТИ й т.д.
У стосунках бувають моменти:
виникає чи сумнів, чи спір,—
на сторожі стають документи,
ЗОБОВ'ЯЗАННЯ чи ДОГОВІР.
В канцелярію йди Іжакову,
любий друже, товаришу мій,
якщо хочеш засвоїти мову
у частині її діловій.

Д. Білоус

➤ **Поміркуйте, чи дійсно нам важливі знання про ділові папери? Як часто ми ними користуємося в повсякденному житті?**

Основним видом офіційно-ділового стилю є документ.

Документ (слово латинського походження, що означає «доказ») – це засіб закріплення на папері інформації про факти, події, явища дійсності та про діяльність людини. Документи бувають текстові і цифрові. Ділові папери різних видів мають відповідну форму, свій стандарт, що полегшую ведення документації, ділового листування. Кожний документ складається з окремих елементів, які називаються **реквізитами**. Сукупність розміщених у встановленій послідовності реквізитів називається його **формуляром**.

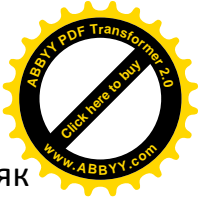
7. Опрацюйте подану нижче інформацію.

Характеристика

Характеристика – це документ, у якому дається оцінка ділових і моральних якостей працівника за підписами представників адміністрації. Це офіційний документ, який видає адміністрація на прохання працівника. Характеристику пишуть або друкують у двох примірниках, один з яких видають особі, а другий (копію) підшивають до особової справи.

Основні реквізити характеристики

1. Назва документа й прізвище, ім'я, по батькові того, кому видається характеристика.
2. Рік народження, освіта.

3. Текст, де зазначено, з якого часу працює чи вчиться особа, як ставиться до виконання своїх службових обов'язків, який має рівень професійної майстерності, авторитет у колективі.

4. Дата складання.

5. Підпис відповідальної службової особи й гербова печатка організації, яка видала характеристику.

➤ **Складіть характеристику на свого сусіда по партії.**

8. **Ситуаційні завдання.**

- Наведіть типові формули звертання до особи залежно від професії.
- Наведіть типові формули звертання до Президента держави.
- Наведіть типові мовні звороти листа-прохання.
- Наведіть типові мовні формули листа-запрошення.
- Наведіть типові мовні звороти листа-вітання.

Рефлексія і самоперевірка

1. Яка функція офіційно-ділового стилю?
2. Чому він належить до групи книжних стилів?
3. Якими ознаками характеризується офіційно-діловий стиль?
4. Де вживаються тексти офіційно-ділового стилю?
5. Що таке документ?
6. Які є види документів?

ТЕМА 25. Художній стиль

Варіант 1

*Що доля нелегка, – в цім користь і своя є.
Блаженний сон душі мистецтву не сприяє.*

Ліна Костенко

Комунікативна розминка

Прочитайте епіграф до теми. Як ви розумієте рядки із безсмертної поезії Ліни Костенко? Як ви можете їх потрактувати? Як називається строфа, написана будь-яким розміром, що складається з двох рядків, об'єднаних спільною римою?

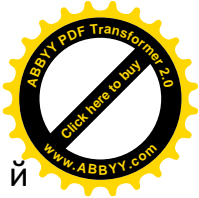
1. Прочитайте лінгвістичну довідку. Об'єднайтеся в пари й розкажіть про особливості індивідуального стилю улюбленого письменника, ілюструючи прикладами його самотвірної мовотворчості.

Цей найбільший і найпотужніший стиль української мови можна розглядати як узагальнення й поєднання всіх стилів, оскільки письменники органічно вплітають ті чи інші стилі до своїх творів для надання їм більшої переконливості та достовірності в зображенні подій.

Художній стиль широко використовується у творчій діяльності, різних видах мистецтва, у культурі й освіті. Як у всіх зазначених сферах, так і в белетристиці (красному письменстві – художній літературі) це стиль покликаний крім інформаційної функції найсуттєвішу – естетичну: впливати засобами художнього слова через систему образів на розум, почуття та волю читачів, формувати ідейні переконання, моральні якості й естетичні смаки.

Художній стиль – це насамперед стиль художньої літератури, який використовується в поетично-художній творчості. Провідним завданням художнього стилю є вплив на людську психіку, почуття, думки через зміст і форму створених авторами поетичних, прозових текстів. Художній стиль передбачає попередній відбір мовних засобів для створення літературних художніх текстів. Основні мовні засоби:

- наявність усього багатства найрізноманітнішої лексики, переважно конкретно-чуттєвої (назви осіб, рече, дій, явищ, ознак);
- використання емоційно-експресивної лексики (синонімів, антонімів, анонімів, фразеологізмів);
- запровадження авторських новаторів (слів, значень, виразів, формування індивідуального стилю митця);
- уведення до творів, зі стилістичною метою, історизмів, архаїзмів, діалектизмів, просторічних елементів., навіть жаргонізмів;

➤ поширене вживання дієслівних форм: родових (у минулому часі й умовному способі): Якби ми знали, то б вас не питали (Н. тв.); особових (у теперішньому й майбутньому часі дійсного способу): Все на вітрах дзвенітиме, як дзбан (Л.Костенко); у наказовому способі: В квітах всі вулиці кричать: нехай, нехай живе свобода! (П. Тичина);

➤ широке використання різноманітних типів речень, синтаксичних зв'язків, особливості інтонування та ритмомелодики;

➤ повною мірою представлені всі стилістичні фігури (еліпс, періоди, риторичні питання, багатосполучниковість, безсполучниковість та ін.).

У художньому стилі широко використовуються всі мовні засоби, увесь лексичний потенціал мови. Художній стиль реалізований у формі драми, прози та поезії, які, у свою чергу, розподіляються на відповідні жанри (Із книги).

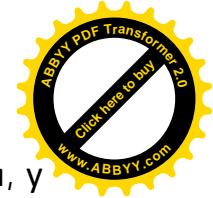
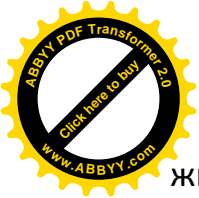
2. Пригадайте, що означає така текстова ознака, як образність. Якому стилю притаманна ця ознака? Ознайомтеся з інформацією, яка допоможе вам оновити і поглибити знання про один із стилів мовлення.

Що ж таке мистецтво? Почнемо з того, що для мистецтва характерне образне відтворення життя. Але видів мистецтва багато. Це і музика, і живопис, і скульптура, і балет, і театр, і кіно, і художня література. Чим вони відрізняються один від одного? В чому специфіка кожного з них? Ця специфіка визначається насамперед матеріалом, яким користується митець. Для композитора таким матеріалом є звук, для живописця – фарба, для скульптора – мармур, глина, гіпс, дерево, камінь тощо. Для творця художньої літератури таким матеріалом є мова, слово.

Та відмінність не лише в цьому. Важливо підкреслити, що виражальні і зображувальні можливості словесного мистецтва винятково великі й широкі. Кажуть, що речі найкраще пізнаються і оцінюються в порівнянні. Спробуємо й ми зіставити хоч би окремі явища різних видів мистецтва.

Художня ж мова, звертаючись безпосередньо до уяви читача, здатна відтворити і рухи, і їх пластику, і звуки, і психологію героя, і його філософське світосприймання, тобто всю складність життя і людських почуттів у найрізноманітніших формах їх вияву. Саме в цьому специфіка і сила художнього малювання словом, у ньому величезні зображувальні можливості мови як матеріалу словесного мистецтва. Тому художню літературу нерідко ще називають мистецтвом мистецтва. Мабуть, саме цим пояснюється певне виділення художньої літератури в загальнопоширених висловах: «література і мистецтво».

Однією з найістотніших відмін художнього стилю від інших стилів (наукового, ділового, публіцистичного) є образний характер відтворення

життя. У мові науковій, діловій на першому місці думка, логічне мислення, у мові художній – образне, картинне зображення дійсності.

Образне мислення розвивається поряд з логічним. Людина росте, формується завжди – щодня, щогодини. Перед нею постає безмежний світ, який треба пізнати, зрозуміти і навіть змінити в своїх людських інтересах. Ось тут і потрібна наука, яка допомагає їй пізнати нагромаджений досвід, встановлені закони і теорії, гіпотези, орієнтуватися у методах дослідження життєвих явищ. Наука допомагає людині спостерігати, узагальнювати, робити висновки, відкривати нове, передбачати майбутнє. Але, пізнаючи світ, його закони, людина ще переживає пізнане, відчуває радість, розчарування, горе, захоплення і т. ін. Отже, світ пізнається не лише розумом, а й серцем людини.

3. Познайомтеся з лінгвістичною довідкою.

Основні *мовні засоби художнього стилю*:

- наявність усього багатства найрізноманітнішої лексики, переважно конкретно-чуттєвої (назви осіб, речей, дій, явищ, ознак);
- емоційно-експресивна лексика (синоніми, антоніми, омоніми, фразеологізми);
- авторські новотвори (слова, значення, вирази), формування індивідуального стилю митця;
- історизми, архаїзми, діалектизми, просторічні складниці, навіть жаргонізми, наприклад:

Перший заговорив дід Кудря. До Петренячого звернувся:

- *І коли це ти вилупив такого?*
- *Це ти про Банька?*
- *Авжеж!*

Мовчить Петренячий – ніяково і йому. А Микита Гордійович стоїть біля дверей і обтрушується. Шкода: нову жилетку убо-лотив.

- *Та ви б його хоч за вухо посмикали, – порадив хтось.*
- *Звісно, що слід, – нерішуче додав другий. Голова одкашлявся і сказав «несміло»:*

- *Ванько, ану'бо йди сюди!*
- *Чого, дядю?*
- *Іди, я тебе за вухо...*

Крутить головою хлопчик: мовляв, що це ви надумали?

- *Як ти кажеш ? – спитав патріарх.*
- *Не!*
- *Як це «не» ?*
- *Не хочу.*

Шипить Микита Гордійович:

– *Порядки нові! – «не хочу!» Теж у товариші приписалось. Сказав би мені це літ п'ять позад. Я б тебе «не захотів».*

І витер чоло хусткою (М. Хвильовий)

– поширене вживання дієслівних форм:

➤ родових (у минулому часі й умовному способі):

Якби ми знали, то б вас не питали (Нар. тв.);

➤ особових (у теперішньому й майбутньому часі дійсного способу):

Все на вітрах дзвенітиме, як дзбан (Л. Костенко);

➤ у наказовому способі:

В квітах всі улиці кричать: нехай, нехай живе свобода! (П. Тичина);

– широке використання різноманітних типів речень, синтаксичних зв'язків, особливості інтонування та ритмомелодики.

Повною мірою представлені всі стилістичні фігури (еліпсис, періоди, риторичні питання, багатосполучниковість, безсполучниковість та ін.).

За родами й жанрами літератури художній стиль поділяється на підстилі, які мають свої особливості мовної організації тексту:

а) епічні (прозові: епопея, казка, роман, повість, байка, оповідання, новела, художні мемуари, нарис);

б) ліричні (поезія, поема, балада, пісня, гімн, елегія, епіграма), наприклад:

*А мати думає про сина
І день, і ніч – усе життя.
От і зібралася родина,
А мати думає про сина,
І їй ввижається земля,
І птах над урвищем кружля...
А мати знову вийде з хати,
Стоїть вітрами розіп'ята,
Стоїть століттями
над нами.
Верніться, мамо!
(М. Козак).*

в) драматичні (драма, трагедія, комедія, мелодрама, водевіль), наприклад:

Тьотя

– *Тоді я не розумію, що таке українці, хто вони такі: євреї, татари, вірмени?.. Будь ласка, скажіть мені, кого у вас називають українцями? Будь ласка...*

Мазайло (випивши води)

– Українцями зветься ті, хто вчить нещасних службовців так званої української мови. Не малоруської і тарасошевченківської, а української – і це наша малоросійська трагедія.

Аналізуючи художній текст, насамперед слід визначити його образний зміст, з'ясувати, які ознаки вказують на належність саме до художнього стилю, а потім уже розглядати його ідейний зміст, будову, характеризувати персонажів, визначати головний та побічні конфлікти, роль пейзажу тощо.

4. Прочитайте висловлювання. Хто може бути адресатом кожного з них? У якій ситуації кожне з них може бути використане? Яким чином ситуація та мета спілкування впливають на вибір стилю?

1. Стаття 2071.

Жорстоке поводження з тваринами, що привело до загибелі або каліцтва, а також до знущання над тваринами, здійснюване особою, до якої протягом року було застосоване адміністративне стягнення за такі самі дії; – карається виправними роботами або штрафом у розмірі до сорока офіційно встановлених мінімальних обсягів заробітної плати. (З Кримінального кодексу України).

2. Кут зору ока сови – 160 градусів. Голову птах може обертати на 270 градусів від фронтального положення. У нічній темряві сова бачить при освітленні 0,000002 люкса. Гострота зору інших птахів може дорівнюватися до зору сови, за умови наявності освітлення у 46000 разів потужнішого. Для порівняння: літнього дня сонце освітлює землю з силою 100 000 люксів (З довідника).

3. Око! Кругле, вилупкувате, що дивиться некліпно, наче проникаючи в суть усього на світі, – які заповітні таємниці сховані в цій банькуватій совиній голові? Через оцю витрішкуватість, незворушність, філософський спокій, з яким сова озирає світ, її оголосили стародавні греки символом мудрості й пізнання (А. Рись).

5. Прочитайте лінгвістичну довідку. Об'єднайтеся в пари і розкажіть про особливості індивідуального стилю улюбленого письменника, ілюструючи прикладами його самотньої мовотворчості.

Художній стиль охоплює широку сферу використання – індивідуальну і колективну творчу діяльність, літературу, різні види мистецтва, культуру, освіту.

У текстах цього стилю мовлення, крім типових для нього мовних засобів, уживаються засоби й усіх стилів, розмовного зокрема. У мові художньої літератури можуть уживатися просторіччя, діалектизми, слова високого, поетичного стилю і жаргонна, згрубіла лексика, професійно-ділові звороти мовлення та лексики публіцистичного стилю. Проте всі ці засоби в художньому стилі підпорядковуються основній його функції – *естетичній*.

Якщо розмовний стиль виконує переважно функцію спілкування, або комунікативну, науковий та офіційно-діловий – функцію повідомлення, або інформативну, то художній стиль мовлення призначений для створення художніх, поетичних образів, а також емоційно-естетичного впливу на читача, й усі мовні засоби, вжиті в художньому тексті, змінюють свою первинну функцію, підпорядковуються завданням цього стилю.

У текстах художньої літератури мові відводиться особливе місце, оскільки вона є тим будівельним матеріалом, тією матерією, що сприймається зором і слухом, без якої неможливо створити твір. Художник слова – поет, письменник – знаходить необхідне розміщення слів, щоб правильно, точно, образно висловити думку, передати сюжет, характер, викликати у читача співчуття, співпереживання, змусити його увійти в світ,

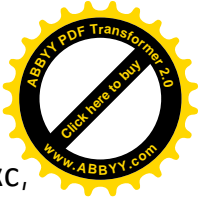
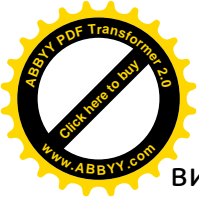
створений автором. Усе це доступно тільки мові художньої літератури, тому вона завжди вважалася вершиною літературної мови. Найкраще в мові, найсильніші можливості та виняткова краса – у творах художньої літератури, і все це досягається художніми засобами мови.

Тільки художній стиль має багату систему стилістичних колоритів – офіційного, урочистого, піднесеного, книжного, інтимного, дружнього, жартівливого, іронічного, фамільярного, саркастичного, сатиричного. Через авторське образне бачення у художньому стилі естетизується матеріал практичної мови і закріплюються за мовними одиницями стильові значення.

Художній стиль функціонує у трьох підстилях за родами і жанрами літератури: *епічні* (прозові: епопея, роман, повість, оповідання, нарис); *ліричні* (поема, балада, пісня, поезія); *драматичні* (драма, трагедія, комедія, мелодрама, водевіль), *комбіновані* (ліро-епічний твір, драма-феєрія, усмішка тощо), кожен із яких має свої особливості мовної організації тексту.

Від творчої особистості письменника, його ідейно-естетичної концепції, світобачення залежить образна система, вибір мовних засобів і т. ін. Так формується *індивідуальний стиль* письменника, що збагачує не тільки художній стиль, а й літературну мову загалом. Майстри українського слова постійно збагачують художній стиль, який є носієм мовно-естетичних знаків національної культури (А. Лосєв).

Стиль письменника пов'язаний не лише з обраним художнім методом, а й із творчою індивідуальністю митця. За знаменитим афоризмом французького вченого Бюффона, «стиль – це людина». Цікаво, що цей самий

вислів цитується у згаданому вище словнику Лесина та Пулинця: «К. Маркс, критикуючи прусську цензурну інструкцію 1841 р., писав: «Стиль – це людина. І що ж! Закон дозволяє мені писати, але я повинен писати не у своєму власному стилі, а в якомусь іншому... Ви захоплюєтесь чарівною різноманітністю, невичерпним багатством природи. Ви ж не вимагаєте, щоб троянда пахла фіалкою,— чому ж ви вимагаєте, щоб найбільше надбання – дух – існувало лише в одному вигляді? Я гуморист, але закон велить писати серйозно. Я запальний, але закон наказує, щоб стиль мій був скромний. Безбарвність – ось єдино дозволений колір цієї свободи. Кожна крапля роси, опромінювана сонцем, відсвічує невичерпною грою кольорів, але духовне сонце, в скількох би індивідуальностях, у яких би предметах промені його не переломлювалися, має право породжувати лише один, тільки офіційний колір!». І знову зустрічаємо цю формулу – вже стосовно стилю постмодернізму, – але на цей раз вона приписується Флоберу: «Манеру письма можна порівняти з манерою виконання, але ні в якому разі не можна зрівнювати манеру і стиль. Флобер сказав: «Стиль – це людина». Гадаю, що визначальним фактором є швидше не стиль, а тема. Людина – це тема. Стиль автора складається з його теми, власного стилю і стилю епохи».

Очевидно, авторство вислову не є настільки важливим питанням, як сама ідея стилю як творчого втілення автора. При цьому цікаво, що такий підхід до стилю мав місце ще в античну добу. Видатний давньогрецький філософ Платон, відзначаючи зв'язок стилю з творчою індивідуальністю, писав: «Яким є стиль, таким є характер». А давньоримський драматург Сенека говорив, що стиль «є обличчям душі». Багато хто з літераторів ХХ століття також подібно тлумачить стиль. Так, О. Блок зауважував: «Стиль усякого письменника так тісно пов'язаний із змістом його душі, що досвідчений погляд може побачити душу за стилем...» (І.Грицютенко).

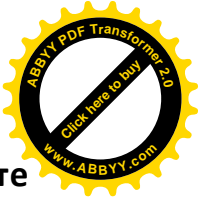
6. Прочитайте заголовок. Спробуйте за ним визначити стиль тексту. Прочитайте текст, визначте його стиль і жанр. Чи правильними були ваші припущення? Відповідь обґрунтуйте.

Указ

Іде козак дорогою,
Дівку надібає;
Вийняв папір з-за пазухи
Та їй і читає:
«І прочая, і прочая...
По сему указу
Козак должен кожную дівку
Цілувать по разу».
– Чуєш, дівко, що в указі?

– Та чую, козаче.
І вже рада та дівчина,
Аж мало не скаче!
– А приглянься-но, козаче,
До того указу:
Чи нема там написано,
Щоб іще по разу?

(Г. Латник)

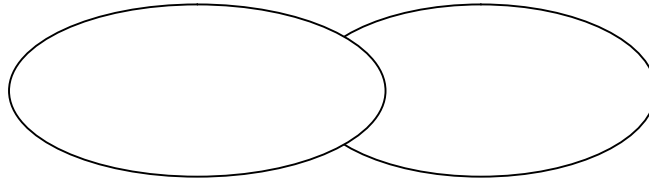

➤ Порівняйте художній і офіційно-діловий стилі, визначте особливості кожного зі стилів мовлення, знайдіть спільне і відмінне. Заповніть «Діаграму Венна».

Діаграма Венна

Офіційно-діловий стиль

Художній стиль

7. Прочитайте поезію Василя Сосюрченка, педагога, громадського діяча та українського поета. Визначте, яку стилістичну роль виконують у ньому прикметники. Які специфічні лексичні, морфологічні, словотвірні і синтаксичні елементи увиразнюють поезію? Зробіть лінгвістичний аналіз віршованого тексту.

Рідній мові

(Я не останній з могікан)

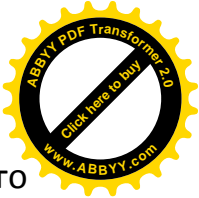
Мені казав один ханжа,
Що наша мова геть відстала,
Що краще йшла б мені чужа,
Немов до хліба – кусень сала,
Що весь мій поетичний план
Спинитись може напівході,
Що я – останній з могікан,
Що наша мова вже не в моді.
Гей, проповіднику! Стривай!
Твої слова – старенька ряса.
Я не піду в твій тихий рай,
Я – син Великого Тараса.
Як Прометей не вмер від ран,
Не вмер і мова – гарна зроду.
Я не останній з могікан,
Я – син великого народу!

(В. Сосюрченко).

8. Прочитайте. З'ясуйте морфологічні й синтаксичні особливості художнього стилю. Наведіть приклади, працюючи в групах.

Художній стиль мови й мовлення є безмежним за граматичною формою:

- широке вживання дієслівних форм різних способів: родових – у минулому часі й умовному способі; особових – у теперішньому і майбутньому часі дійсного способу, у наказовому способі;

- будь-яке слово, словосполучення і речення в текстах художнього стилю може набувати найрізноманітнішої видозміни;
- синтаксична варіативність у побудові речень не обмежується строгими нормами, правилами;
- простежується тенденція до вживання менш громіздких, ускладнених фраз (на відміну від наукового стилю);
- використовуються речення різної модальності та інтонаційного забарвлення: розповідні, питальні, спонукальні, окличні;
- часто допускаються пропуски слів, незакінчені, обірвані конструкції, слова-речення різного типу тощо;
- використовуються елементи всіх інших стилів.

9. Прочитайте. Доберіть заголовки до тексту. З'ясуйте ознаки, за якими цей текст віднесено до художнього стилю. Власні міркування обґрунтуйте. Випишіть тропи, визначте їх види. Поясніть правопис великої літери та її використання у наведеному тексті.

Скільки пам'ятаю себе, Мати завжди кохалася в художньому Слові, найперше, у Шевченковому. Коли мені йшов п'ятий рік життя, я уже виступала на Шевченківських концертах як маленький декламатор – очевидно, завдяки їй.

Коли після війни ми, втративши все необхідне для життя, знайшли нарешті якийсь затишок, перше, що Мати купила, був Шевченків «Кобзар». У важкі роки тоталітарного режиму Вона навчала учнів рідної мови й літератури. Учила самовіддано, усупір офіційним настановам. Найвищі нагороди здобула від учнів. Одного разу в китиці подарованих квітів знайшла нотатку з такими словами: «Спасибі Вам, що Рідний край навчили Ви кохати, що іскрі тій не дали Ви зотліти, що запалить у неволі удалось Батькам». Чи може бути вища нагорода для вчителя-патріота?

Щоб дати змогу мені працювати, Мати пішла на пенсію і виховувала онучат – так само в любові до Кобзаря. Коли стала зовсім немічною і не могла вже ані читати, ані вишивати, її найбільшою розрадою було декламувати поезію, зокрема Шевченкові вірші «Мені однаково...», «Думи мої, думи...», Франкові «Вічний революціонер» та «Каменярі». Ні на єдиний звук не відступала від оригіналів, декламувала задушевно, віддаючи всю себе поезії – воістину, як писав Тарас Шевченко, «а слово за словом сміялось, лилось». Зникла десь її життєва втома, царювало лише духовне піднесення – знову за Т. Шевченком: «Столітні очі, як зорі, сяяли...».

Востаннє я чула Матусину декламацію 12 квітня 2004 року, за два тижні перед її відходом у вічність. Закінчила тоді Шевченковими ряками:

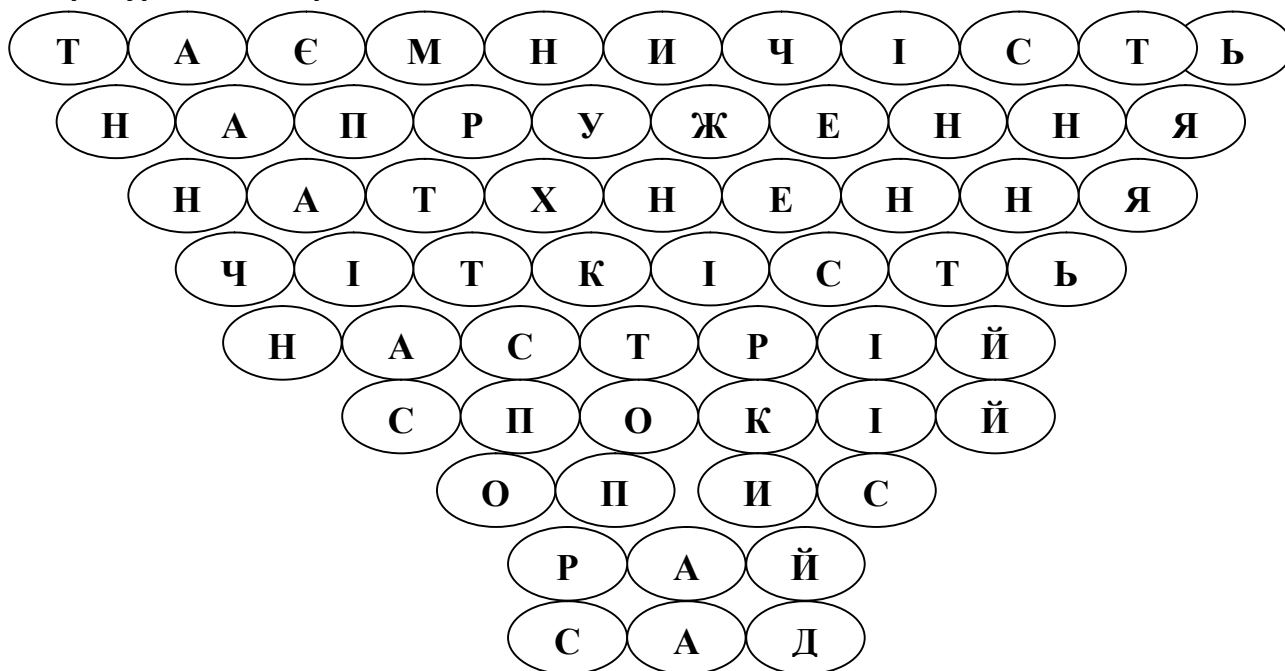
Та не однаково мені,
 Як Україну зліїї люде
 Присплять, лукаві, і в огні
 Її, окрадену, збудять...
 Ох, не однаково мені.

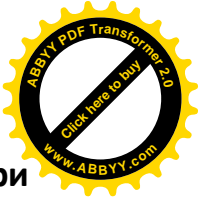
(Р. Зорівчак)

10. Прочитайте текст, з'ясуйте його стильову приналежність. Назвіть емоційно забарвлені слова і звороти. Поясніть лексичне значення виділених слів; знайдіть у тексті синоніми.

Народжуючи *геніїв*, народ віддає їм свої серце, душу, розум, історію і майбутнє. Оксані Андріївні Петрусенко наш народ вручив золоті ключі від свого пісенного серця і голос – сильний, могутній, *темпераментний*, як хвилі бурхливого Дніпра, розлогий, епічний, як степи українські, героїчний, прекрасний, як звісне запорізьке козацтво в драматичні години боїв, сріблястий, казково неземний і чарівний, як струмування місячного сяйва, ніжний, ліричний, теплий, як шепіт їм коханих. Той голос Оксани в 20—30-ті роки звучав, хвилював людські душі, беручи їх у полон із першого ж звуку, западав у *таїни* сердець, сіючи захват (В.Масальський).

а. Охарактеризуйте подане літературознавче гроно, яке відтворює роль пейзажу у творі. Поясніть, чому підібрані саме такі клчові слова. Як Ви вважаєте, чи маємо ми право сприйняти подане літературознавче гроноза основу при вивченні ролі пейзажу у творі. Запропонуйте власне літературознавче гроно.

12. **Прочитайте поезію Володимира Калашника**, завідувача кафедри української мови Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, доктора філологічних наук, професора, академіка АН ВШ України, дійсного члена УВАН (США), «Березнева категорія стану». **Визначте смислову завантаженість та стильову значущість використаних у вірші прислівників. Яку роль у вірші відіграють авторські новотворення слів? Поясніть значення виділених слів. Яка картина постає перед Вашими очима при прочитанні цієї поезії?**

Зимно. Сніжно. Синьо. Ніжно.
Березнево. Пролісково.
Рано. Пізно. Радо. Слізно.
Всміхнено, промінно знову.
Сумно. Струнно. **Перелітно**.
Голосисто. Невимовно.
Вербно. **Терпко. Брунькоцвітно**.
Незабутньо. Колисково.
Солнцебризно. Безупинно.
Дзюркотливо денно, нічно.
Так **бентежно-лоскітливо**,
Нерозгадано-жіночно...

13. **Прочитайте лінгвістичне дослідження вченої Наталії Дзюбишиної-Мельник**. **Визначте, у чому відмінність дитячого та «дорослого» художнього слова. Чи використовують письменники у своїх творах мистецтва засоби «дитячого новотвору»? Якщо так, то задля чого? Наведіть приклади дитячих новотворів, які довелося вам чути самим. Як ви вважаєте, у якому стилі доцільно вживати дитячі новотвори? Чому?**

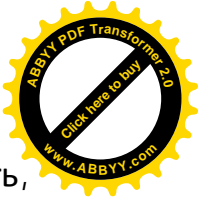
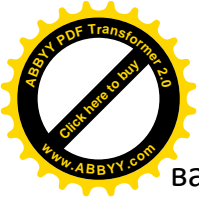
Художнє слово в устах дитини

Немає такої людини, яка б не співала пісень, не читала художніх творів, та не переказувала казок дітям. І в кожного є інтуїтивне, а швидше, не висловлене

знання того, яким має бути художній стиль. Коли ж з'являється це знання? І чи завжди воно пасивне у нас, «споживачів читива», а не письменників, котрі справді активно володіють художнім словом?

Унікальну можливість спостерігати початки формування таких знань дає нам мовна практика малюків. Виявляється, що від 3-го до 7-го року життя паралельно з розмовно-побутовою мовою вони користуються художньою (звичайно, у доступних їм межах), особливо виразно ті діти, що виховуються у контексті фольклору, а згодом – художньо

вартісної літератури (а не римовано-фабульних рядків). Чому так? Та, мабуть, тому, що в цей відтинок життя ігровий момент постійно домінує, а гра починається з перевтілення у персонажів пісеньок, забавлянок, казок. Одночасно дитина переймає і їхню мову – мову фольклору, літературного твору. Складається мовний код гри – основна сфера художньо-естетичного спілкування, сфера використання художнього стилю. Ігрові ситуації безмежно різноманітні, адже малюк постійно перебуває між грою і реальністю, побутовою ситуацією. Напр., лягаючи спати, трирічна дитина звертається до набридливих комарів: *«Комареньки, не літайте, нас не кусайте!»*. Дитина приблизно того ж віку *«читає»* (імітує), взявши до рук книгу: *«Бджілко, бджілко, подружись з весною!»*. Або у самотійній грі (до речі, самотійна ролева гра однієї дитини, якщо вона не ховається у внутрішнє мовлення, найвиразніше розкриває можливості щодо художнього стилю): *«Продай мені коня, – тупнув ногою король»*.

Дитина здатна вловлювати жанрові особливості, як-от колисанки: (співає ляльці) *«Мишку колисати, Галю умовляти. А-а-а»*; загадки: (просить маму відгадати) *«Стоїть, не кричить, а горобців лякає»*. Трапляється навіть голосіння на зразок: *«Ой де ж моя мама! Ой на кого ж вона мене покинула! Ой мама ж моя мама!»*. В устах дворічної дитини, що ніколи не чула голосінь, це сприймається навіть як вияв генетичної пам'яті.

Ознакою оволодіння художнім стилем є уміння мислити художніми образами. Таке мислення не з'являється спонтанно, саме по собі. Його можна і треба спеціально розвивати, спираючись на образне мислення як вікову особливість дитини. Фольклор та художня література – основні рушії в естетизації образного мислення, у перетворенні його на художньо-образне. І справді, образи дитячих творів досить легко стають власним набутком дитини. Напр., образ, що традиційно асоціюється з весною: (у грі) *«Журавлю, журавлю, пощипай на борщ щавлю»*; образи-знаки національної культури: (співає) *«Ой у лузі, лузі калинонька, а під нею барвіночок»*, А ось як дитина трансформує у грі образ з *«дорослої»* народної пісні: *« – Коли ж прийде гномик? (питає мишка) – Хо-хо-хо, – сказало курчатко. – Посій пісок, і коли він зійде, отоді гномик прийде»*.

Не будемо перераховувати всіх засобів художнього стилю, якими може користуватися дитина – їх на диво багато. Відзначимо тільки, що вона помічає й іностильові елементи, зокрема засоби розмовно-побутового стилю. Цікаво, що у власному побутовому спілкуванні такі слова можуть навіть не вживатися, напр: (у грі) *«Зайчик заходився умиватися»*; *«Не зчулися, як були у хаті»*; *«Лось побіг шукати помочі»*. Ще одна особливість: у грі діти починають раніше вживати ті слова, які потім входять у їхню щоденну мовну практику. (Н. Дзюбишина-Мельник)

14. Прочитайте поезію Богдана Радиша, українського поета. Зясуйте лейтмотив твору. Дослідіть художні особливості індивідуального стилю автора. Виконайте стилістичний аналіз вірша.

Слово

На вазі його не зважиш,
Не потримаєш в долоні,
Просто слово, просто скажеш,
А воно вдаряє в скроні,
Душу, тіло наповняє,
Тисне груди, рве окови –
Отаку то силу має
Думка в звуках – просто слово.
Може до висот піднести,
Може кинути додолу,
Звабити, втягнути, звести,
Оживити душу кволу.
Має дію дуже різну:
Може рану загоїти,
Може, наче зброя грізна,
Зранити і навіть вбити.
З ним не можна жартувати,
Вилетить – не зловиш, пане,
Буде в просторі гуляти,
Поки дією не стане.

Рефлексія і самоперевірка

1. Коли виник художній стиль української мови порівняно з іншими стилями?

2. У чому особлива цінність художнього стилю?

Тема для розмови

Як ви поясните вислів О. Бальзака.
Доведіть або спростуйте його думку.

Домашнє завдання

Напишіть есе про картину видатної української художниці Ольги Падовської «Мальви».

ТЕМА 26. Конфесійний стиль

Варіант 1

«Лише словом сконцентрованим, більш високого порядку синтетичності, можна, навіть без особливих особистих зусиль, без натуги, легко й навіть недбало, одержати потрібний струмінь зосередженості...

Слово – це акумулянт енергетичного стану – ця властивість його підсилюється в молитві».

П. Флоренський

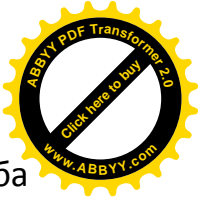
Комунікативна розминка

Прокоментуйте епіграф до теми.

Політичні й духовно-культурні процеси останнього десятиріччя в Україні стали поштовхом до виокремлення в сучасній лінгвостилістиці ще одного функціонального різновиду мови – **конфесійного**. Сьогодні, ми маємо говорити не про створення цього стилю, а про його відродження, оскільки виформовується конфесійний стиль у царині прадавніх, дохристиянських вірувань українців. Підтвердженням цього є існування цілого пласта релігійних номенів (термінів), серед яких вичленовуються **назви богів** (Сварог, Дажбог, Перун, Хорс, Велес, Стрибог, Мокоша, Лада, Доля та ін.); **божків** (водяник, болотяник, очеретник, криничник, лісовик, гайовик, русалка, мавка; Біда, Лихо, Блуд, Мара, Морок, Журба); **номінації, пов'язані з богослужбою** (ідол, жертovníк, святилище, жертва, молитва); **назви стародавніх народних свят та їх складових** (Коляда, Різдво, колядка, щедрівка, Стрітення, Великдень, Купала, Ярила і т. ін.); лексика, що стосується **загальних понять давньої віри українців** (благословення, душа, тіло, гріх та ін.).

Визначити час виникнення конфесійного стилю та чітко виділити окремі його етапи практично неможливо, оскільки про давні слов'янські вірування маємо дуже неповні й неточні відомості. Досить умовно зародження первинних елементів сучасного функціонального стилю відносимо до так званої індоєвропейської доби – найдавнішого періоду життя народів сучасної Європи. Конфесійний стиль пережив багатовікову історію становлення. У його розвитку виділяють два тривалі періоди: **дохристиянський** (язичницький) і **християнський**. Другий період є більш дослідженим, тому його, хоч і досить умовно, можна членувати на окремі етапи:

1. Конфесійний стиль у дохристиянський період витворення (від найдавніших часів до IX ст.)
2. Конфесійний стиль початкового етапу (IX-XIII ст.) (давньокиївська доба)
3. Конфесійний стиль кінця XIV – до кінця XVII ст. (доба Реформації)

4. Конфесійний стиль другої половини XIX – 20-х років XX ст..(доба чергування періодів національного піднесення із суворими заборонами всього українського)

5. Конфесійний стиль 30-80-х років XX ст. (доба застою, діаспорний етап)

6. Конфесійний стиль 90-х років XX ст..(доба нового відродження).

Спочатку конфесійний стиль функціонував переважно в одній зі своїх форм – усній. Не піддавався стиль і науковому обстеженню, про що свідчить відсутність його в класифікаціях, а в лексикографічних джерелах елементи функціонального різновиду фіксувалися, як правило, з позначкою «застаріле».

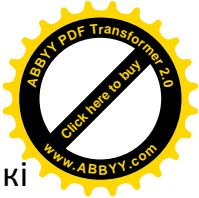
Сфера використання	Призначення	Основні засоби	Особливості стилю	Види творів, у яких стиль реалізується
релігія та церква	обслуговувати релігійні потреби як окремої людини, так і всього суспільства	суто церковна термінологія, слова-символи, непрямий порядок слів у реченні і словосполученні, значна кількість метафор, алегорій, порівнянь.	небуденна урочистість, піднесеність	релігійні відправи, проповіді, молитви, Біблія, церковні книги, молитовники, требники.

Основні ознаки конфесійного (сакрального) стилю:

- серед лексико-семантичних груп типовими є слова для найменування Бога та явищ потойбічного світу, стосунків людини і Бога;
- велика кількість запозичень із старослов'янської мови: благословення, прах, возвістити;
- широко представлена синонімія: ласка, милосердя, непорочна, пречиста;
- використання перифразів*: сіль землі;
- використання слів із протилежним значенням;
- інверсійний* порядок слів;
- поширені повтори слів;
- використання епітетів, порівнянь, метафор, алегорій, символів, слів/виразів із переносним значенням.

Перифраз (перифраза) (від гр. – описовий вираз) – називається заміна прямого найменування предмета непрямим його означенням, даним у формі описового словесного зворота, що вказує на предмет, виділяючи його побічні ознаки [7; 156].

Інверсія – порушення звичайного порядку слів [7; 80].

У сучасному конфесійному стилі особливо поширені такі старослов'янськи:

а) складні слова з першими компонентами **благо-**, **бого-**, **добро-**: благовоління, благодать, благословення, боголюбивий, Богородиця, богослов, добросердя, доброчесність, доброчинець;

б) слова з префіксами **воз-**, **пре-**, **пред-**, **со-**, **воз-**: возвістити, вознести, премилостивий, премудрий, пренепорочна, пресвята, собор, согрішити, сотворити та под.;

в) слова із суфіксами – **ство**, **-тва**, **-тель**: божество, священство, молитва, вседержитель, покровитель, спаситель, хоронитель;

г) слова з **є**, **ю** на початку відповідно до східнослов'янських **о**, **у**: єдиний, юродивий;

д) слова зі сполученням жд: нужденний, страждати, утверждати.

Отже, старослов'янськи є мовною ознакою конфесійного стилю.

1. Поясніть значення понять:

Вівтар, жертовник, ікона, іконостас, дарохранительниця, дароносиця, патріарх, протоієрей, диякон, престол, ризниця, лампада, лжиця, панікадило, потир, стихар, поручі, панагія, катехізис, часослов, автокефалія, догмати, целібат, пасхалія, келія, аміні.

2. Складіть речення з будь-якими двома церковними термінами.

Довідка: *Вівтар* – найголовніша частина храму, де відправляється служба Божа й приноситься безкровна жертва; вівтар означає Царство Небесне.

Жертвник – стіл, на якому готуються Дари для таїнства Причастя.

Ікона (образ) – зображення Пресвятої Трійці, Божої Матері, Господа Ісуса Христа та ін., яке служить предметом релігійного поклоніння й ушанування.

Іконостас – стіна з іконами, що відділяє вівтар від середньої частини православного храму.

Дарохранительниця – скриня, де зберігаються Дари для Причастя хворих; робиться у вигляді невеликої церкви.

Дароносиця – скриня, у якому священник носить Дари для Причастя хворих удома.

Патріарх – духовний сан; глава автокефальної церкви в православ'ї.

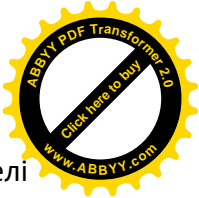
Протоієрей – звання найбільш достойних і заслужених священників.

Диякон – нижчий священний чин; помічник у відправі служби; участь диякона в богослужінні не обов'язково.

Престол – чотирикутний стіл, який розміщується посередині вівтаря, прикрашений білою скатертиною. Торкатися престолу й цілувати його можуть лише священнослужителі.

Ризниця – приміщення, де зберігаються ризи, що використовуються при богослужінні, а також церковний посуд і книги, за якими проводяться служби.

Лампада – наповнена оливою невелика посудина з гнотом, яку запалюють перед іконами.

Панікаділо – великий підсвічник з багатьма свічками, розміщений на стелі посередині храму; запалюється в урочисті моменти служби Божої.

Потир – чаша, до якої вливається вино, розбавлене водою, для Причастя; під час літургії означає кров Христову.

Катехізис – книга, що містить короткий виклад християнського віровчення, як правило, у формі запитань і відповідей.

Часослов – книга, у якій визначено порядок усіх щоденних служб, крім літургії.

Автокефалія – самоврядування, адміністративна незалежність православних церков.

Догмати – основні положення віровчення.

Цelibат – обов'язкова безшлюбність католицьких священників.

Пасхалія – таблиця для визначення часу щорічного святкування Великодня й інших свят.

Келія – кімнатка; окрема кімната в житловому приміщенні монастиря.

Амін – «Хай буде Істинно, правильно».

➤ **Розподіліть терміни і термінологічні сполуки за семантичними групами.**

Бог Отець, літургія, єпископ, диякон, молитва Господня, Благовіщення Пресвятої Богородиці, Апокаліпсис (Одкровення, Об'явлення) Святого Івана Богослова, Хрещення, вечірня, Миропомазання, автокефалія, анафема, Часослов, риза, стихар, Різдво Христове, Маслосвяття (Оливопомазання, Соборування), поручі, гріх, заповідь, молитва, мученик, архангел, Успіння Пресвятої Богородиці, Типікон (Устав), Служебник, молитва вечірня, Шлюб, Рукопокладання, покаяння, причастя, всенічна, меса, пастир, підризник.

Довідка

Терміни і термінологічні сполуки, що стосуються статусу церкви, загальних назв релігійно-культурних понять – автокефалія, анафема, гріх, заповідь, молитва, мученик.

Т/ТС найменування релігійно-міфологічних осіб – Бог Отець, архангел.

Т/ТС найменування релігійних свят – Благовіщення Пресвятої Богородиці, Різдво Христове, Успіння Пресвятої Богородиці.

Т/ТС назви книг – Апокаліпсис, Часослов, Типікон (Устав), Служебник.

Т/ТС назви молитов – молитва Господня, молитва вечірня.

Т/ТС назви таїнств – Хрещення, миропомазання, Маслосвяття, Шлюб, Рукопокладання, Покаяння, Причастя.

Т/ТС найменування церковної служби та їх складників – літургія, вечірня, всенічна, меса.

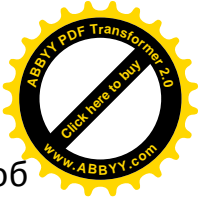
Т/ТС назви церковних чинів і посад – єпископ, диякон.

Т/ТС на позначення священного одягу – риза, пастор, стихар, поручі, підручник.

3. У поданих реченнях знайдіть художні засоби.

1. Не давайте святощі псам і не кидайте перлів ваших перед свині, щоб не потоптали їх ногами своїми, й, обернувшись, не порвали й вас.

2. Входить вузькими ворітьми, бо просторі ті ворота й широка дорога ведуть на погибель, вузькі бо ворота й тісна дорога ведуть до життя.

3. Ви вводили чужинців необрізаносердих та необрізанотілих, щоб були в Моїй святині.

4. Царство Небесне подібне до зерна гірчичного, що взяв чоловік і посіяв на полі своїм.

5. Не може родить добре дерево плоду лихого, ані дерево зле плодів добрих родити.

Ця вправа дає нам можливість зрозуміти, що лексичні засоби конфесійного різновиду мови активно використовуються для побудови алегорій, метафор, метонімії, синекдох, які є могутнім знаряддям образності. Таким чином, лексична система конфесійного стилю багата та своєрідна.

4. Поміркуйте, які жанри належать до конфесійного стилю? У чому відмінність проповіді і молитви?

До оригінальних жанрів конфесійного стилю належать **проповідь і молитви**. Головне призначення цих жанрів, комунікативна мета їх – навернення мирян до віри в Бога, збудження почуття вдячності Богу, виховання почуттів братолюб'я серед людей, терпіння в ім'я духовного спасіння. Різняться вони простором і спрямуванням мовленнєвих можливостей: *проповідь звернена до мирян, групи людей, спільноти, молитва – до Бога*. Проповіді присвячуються певним темам життя духовного і земного. Зазначимо, що молитва як жанр не має свого винахідника, свого автора, вона вмотивована лише духовними потребами епохи, зануреної в медитативність, сповідальність, прагнення споглядати Бога.

Богослови виділяють молитви покаєнні, прохальні, подячні, постійні.

5. До яких видів належать нищенаведені молитви?

«О Господи, я раб Твій і син раби Твоєї. Ти розірвав пута мої; Тобі складатиму жертву хвали. Нехай прославляє Тебе серце моє і язик мій...»

Молитва Св. Августина (зразок молитви подяки (благодарної))

Твоїх церков ніяких я не знаю,
Вкажи мені Твою спасенну путь.
Про всемогутство Твоє гадаю,
Як можу розумом своїм збагнуть.

П. Куліш (зразок прохальної молитви)

О, милий Боже України!
Не дай пропасти на чужині,
В неволі вольним козакам!
І сором тут, і сором там –

Вставать з чужої домовини.
На суд Твій праведний прийти,
В залізах руки принести,
І перед всіма у кайданах
Стать козакові...

Т. Шевченко (зразок прохальної молитви)

Господи, хоч за життя вчинив я багато гріхів та справ недобрих, але вибач мені їх всі, помилуй мене, грішного, Боже, допоможи кінець свій прийняти, як святі приймали його, бо така страдницька смерть випадала праведникам; і як святі пророки й апостоли з мучениками одержали нагороду, за Господа кров свою проливаючи, так і святі мученики і преподобні отці палючі муки і випробування прийняли, і зваблені були дияволом, і очистились, як золото в горнілі. Їх же молитвами, Господи, до обраної Тобою зграї з праведними вівцями залучи й мене, адже й святі володарі проливали кров, страждаючи за свій народ, як і Господь наш Ісус Христос врятував світ від зваб диявольських священною Своєю кровію.

Повість «Про смерть Андрія Боголюбського» (зразок покаєнної молитви).

7. Знайдіть у реченнях фразеологізми з релігійно-християнською лексикою. Спробуйте їх розтлумачити, записавши їх відповідники.

1. – Не курю, не п'ю й не маюкаюся... – У святі записався? (Ю. Мушкетик).

2. Чи заради чого б ото з її темпераментом мала жити черницею? Та з її вродою! Охочих, десь, певно, не бракувало! (А. Головка).

3. Як я тямкую, Катерино, тобі в світі йти нікуди. Хіба що на церковну паперть, так то ж. Замерзнеш десь під тином. Дитяти шкода... (Ю. Мушкетик).

4. Такого красного, що хоч за ікону клади (Р. Федорів).

5. Скажи йому щось заспокійливе... – Єлей на рани (П. Загребельний).

6. Хіба поступився б уже не вперше, коли треба перед ським-таким кадилицею махнути, ладаном хвали обкурити? (І. Чендей).

7. Хоч би хрестом стелилася, то не помогало (У. Самчук).

Довідка:

Записатися **у святі** – «вважати себе праведником»; жити **черницею** – «жити самотньо, без чоловічого товариства»; стояти/опинитися на **паперті (церковній паперті)/іти на паперть (церковну паперть)** – «стати жебраком/жебрачкою»; хоч за **ікону** клади – «про вродливу людину»; **єлей** на рани – «що-небудь приємне після негараздів»; **ладаном** хвали обкурити – «висловити нещирю похвалу»; **хрестом** стелитися – «догоджати»; ставити/поставити/кинути **хрест** на груди/себе – «хреститися/перехреститися»; дітей не **хрестити** з ним (нею/ними) – «не мати справи з ким-небудь»; не без **гріха** – «про людину, яка має якісь провини»; не на **гріх** (щось робити) – «сумлінно»; **грішити** на когось/щось – «бути несправедливим до когось, чогось».

Рефлексія і самоперевірка

1. Назвіть сфери використання конфесійного стилю.
2. Які основні ознаки конфесійного стилю?
3. Які мовні особливості конфесійного стилб ви можете назвати?
4. Які жанри належать до конфесійного стилю?

Теми для розмови

Обговоріть. Біблія російською мовою: за чи проти?

Домашнє завдання

У художніх творах Т. Шевченка знайдіть молитви, з'ясуйте їх різновид.

Напишіть повідомлення на одну з обраних вами теми:

1. Перші переклади Біблії на українську мову.
2. Функціонально-семантичний статус епітетів у конфесійному стилі.
3. Проблеми лексикографічної репрезентації релігійно-християнської лексики.

За допомогою малюнка назвіть всі складові одягу священника (виконати письмово).

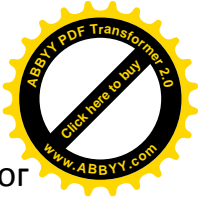
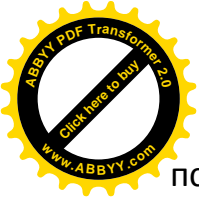
ТЕМА 26. Конфесійний стиль

Варіант 2

*Споконвіку було Слово, а Слово в Бога було, і Бог було Слово.
Воно в Бога було споконвіку. Усе через Нього повстало,
і ніщо, що повстало, не повстало без Нього. І життя було в Нім,
а життя було Світлом людей. А Світло у темряві світить,
і темрява не обгорнула його.*
Євангеліє від Іоанна

Комунікативна розминка

У передмові до книги «Спадщина тисячоліть» О. Різниченко стверджує: «Треба знати й усвідомлювати, що Українська могутність – Національна Ідея, Національна Свідомість, Національна гордість базуються на реальному, правдивому, потужному фундаменті, даному нам від Бога. Скріплюючою основою цього фундаменту є Українська мова, як виразник Природного,

психофізичного характеру Українців – наш Космічний код. Ним Господь Бог вирізняє нас у Всесвіті й розмовляє з Українцями, а ми з Ним. Закарбуймо в пам'яті собі, своїм дітям і онукам святу Істину: якщо Українець, Німець чи Китаєць розмовляє з Богом чужою мовою-кодом, Господь не чує його! Кожна людина, кожен народ хоче жити в Ласці Божій, отож говорить рідною мовою».

Висловіть свої думки щодо висловленої автором тези. Чи справді мова є космічним кодом нації, за яким Всевишній розпізнає представників певного народу? Якщо так, то чи залишаються молитви, проказані чужою мовою, непочутими? Відповіді аргументуйте.

Конфесійний (від лат. *confessio* – визнання, сповідання) стиль виник як стильове запозичення у зв'язку з прийняттям християнства у Київській Русі. Культові книги почали перекладати з грецької мови старослов'янською і використовували в релігійних обрядах, додаючи окремі українські вимовні і граматичні риси. Вчені вважають, що такі тексти у XIV ст. вже читали по-українському. Відомо, що в XVI ст. в церквах використовували і давню українську мову, про що свідчать численні переклади фрагментів з Біблії, учительних євангелій. Найціннішою пам'яткою того періоду є писане давньоукраїнською мовою Пересопницьке євангеліє, що стало національною святинєю українців.

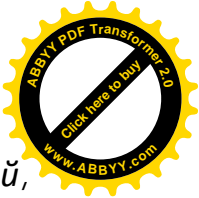
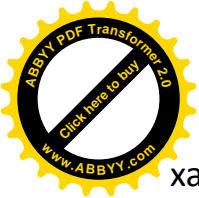
Сфера поширення конфесійного стилю – культові установи: церкви, монастирі, скити, теологічні навчальні заклади, молитовні будинки, релігійні громади, віруючі родини.

Головне призначення конфесійного стилю – допомагати віруючим у спілкуванні їхніх душ з Богом, зберігати і продовжувати культові ритуали, об'єднувати паству одним почуттям щиросердної віри в Бога.

Основні конститутивні ознаки конфесійного стилю: урочистість і піднесеність як стилістичні домінанти, милозвучність, символізм та стійкість (стандартність) стильової норми.

До **мовних стильових (стилєтворчих) засобів** конфесійного стилю належить маркована лексика, яку в національній літературній мові називають конфесійною. Це стилістеми: *Ісус, Різдво, Великдень, Пасха, Благовіщення, Трійця, піст, причастя, говіння, святий, священник, піп, дяк, диякон, єпископ, митрополит, архімандрит, архієрей, архіпастир, архістратиг, Водохреще, патріархат, літургія, плащаниця, анафема, амвон, врата, олтар, офіра, стихарі, тропарі, престол, псалми, херувими, ангел, архангел, катахізис, церква, ікона, кадило, християнство, хрещення, духовенство, Месія, вознесіння, пророк, гріх, провидіння, монах, чернець, єпархія* тощо.

До маркованої лексики можна віднести мікростилістеми словотвірного

характеру на зразок: *лжепророк, пресвітлий, трисвітлий, рівнославимий, небеса, воздати, одкровення, об'явлення*, що мають давньокнижну конотацію.

Серед конфесійної лексики є складні слова: *Богородиця, Богоматір, Богоявлення, чудотворець, триєдиний, чоловіколюбний, Богочоловік, чинопокладання, священнодіяння*.

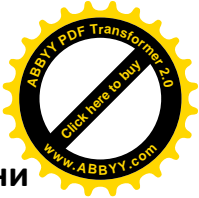
У конфесійному стилі є загальноновживані вирази, які набули сакрального забарвлення і мають специфічну, конфесійну конотацію. Деякі з них шляхом перенесення і символізації набули конфесійного стилістичного значення. Наприклад, слово *чаша* у конфесійному стилі означає долю (*випити чашу до дна* – терпляче знести всі незгоди життя; *гірка чаша* – дісталася тяжка доля; *нехай мене обминає чаша сія* – нехай буде все добре), слова *хліб* і *вино* – їжу (хліб – тіло Христа, а вино – кров), слово *дорога* – життя.

Не можна не помітити таку мовну ознаку конфесійного стилю, як старослов'янізми: *агнець, взивати, воздати, воздаяніє, возсідати, сотворити, сотвореніє, уповати, упованіє, блаженний*.

Через заборони й обмеження віровчень у радянський час, а української церкви і в попередні часи самодержавної Російської імперії, а також через перекладний характер релігійних текстів (Біблії і Святого Письма), особливо канонічних, через правописні розбіжності серед мовних засобів сучасного конфесійного стилю, який з 1991 р. активно діє й розвивається в українській духовній культурі, помітна виразна варіантність. Наприклад: *Учитель – Месія; свідкувати (свідчити) в Господі – проповідувати через Сина Божого; за мир з небес – за мир з висот; на тебе уповаю – на тебе покладаюся; дух твій благий – дух твій добрий; глас вопіючого – голос того, хто кличе; многомилостивий – вельмимилостивий; животворящий – животворний* тощо.

У стилістиці конфесійного стилю особливе місце займає антонімія (і у фігурах слова – тропях, і у фігурах думки – стилістичних фігурах). Річ у тім, що глибинним змістом у конфесійних текстах є протистояння двох світів: Бога і диявола, світла і темряви, праведності і гріховності, добра і зла, тіла і душі. І відповідно всі релігійні теми висвітлюються через зіставлення і протиставлення, контраст і антитезу, ампліфікацію і градацію. Наприклад: *Він [Бог] вмирав не за друзів, а за ворогів; Він знав, що не золото і не багатство, не блиск вченості та премудрості складають істинний скарб життя, але чистота серця і розуму, цнотливість помислів і тіла*.

Отже, конфесійний стиль сучасної української літературної мови (всупереч колишнім заборонам і нинішнім конфесійним незгодам церков) зберігає основні риси класичної сакральної мови: урочистість, канонічність словоформ і конструкцій, сталість жанрів (Біблія, Євангеліє, богослужіння, молитва, проповідь, псалом) тощо.

1. Знайдіть у тексті ознаки конфесійності. Чи дозволяють вони віднести цю поезію з циклу «Псалми Давидові» Т. Шевченка до конфесійного стилю? Обґрунтуйте.

*Господь бог лихих карає –
Душа моя знає;
Встань же, боже, – твою славу
Гордий зневажає.
Вознесися над землею
Високо, високо,
Закрий славою своєю
Сліпе, горде око.
Доки, господи, лукаві
Хваляться, доколі –
Неправдою? Твої люди
Во тьмі і неволі
Закували... Добро твое
Кров'ю потопили,
Зарізали прохожого,
Вдову задавили*

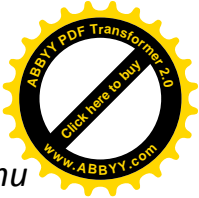
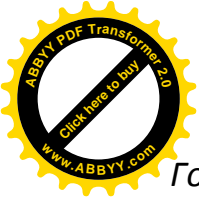
*І сказали: – Не зрить господь,
Ніже тее знає. –
Умудрітись, немудрії:
Хто світ оглядає,
Той і серце ваше знає
І думки лукаві.
Дивітєся ділам його,
Його вічній славі.
Благо тому, кого господь
Карає між нами,
Не допуска, поки злomu
Ізриється яма.
Господь любить свої люди,
Любить, не оставить,
Дожидає, поки правда
Перед ними стане...*

2. Укладіть короткий тлумачний словничок конфесійної лексики, попередньо з'ясувавши значення поданих слів та розташувавши їх у алфавітному порядку. Послугуйтеся лексикографічними джерелами.

Дискос, агнець, копіє, вівтар, покрівці, жертovníк, звіздиця, ікона, іконостас, дарохранительниця, дароносиця, амвон, крилоси, аналой, престол, притвор, ризниця, лампада, потир, хоругви, єпископ, владика, архієпископ, митрополит, патріарх, вікарій, пресвітер, ієромонах, ігумен, архімандрит, диякон, протодиякон, іподиякон, паламар, парох, пастор, канонік, ксьондз, стихар, орар, поручі, підризник, епитрахиль, набедреник, палиця, омофор, панагія, скуфія, камилавка, митра, літургія, стихира, тропар, кондак, прокімен, проскомидія, автокефалія, анафема, благодать, благодійність, благочестя, богохульство, епитимія.

3. Встановіть відповідність між фразеологізмами біблійного походження та їхніми значеннями. Із виділеними виразами складіть текст привітання мирян із будь-яким релігійним святом у конфесійному стилі. Чи використовуються ці фразеологізми в інших стилях української літературної мови? Наведіть самостійно дібрані приклади такого вживання.

Фразеологізми: *кость від кості, плоть від плоти, берегти, як зіницю ока (як зіницю в оці), альфа і омега, блудний син, сіль землі, Содом і*

Гоморра, вавилонська вежа (стовпотворіння), манна небесна, зарити (закопати) талант (скарб) у землю, лепта вдовиці, неопалима купина, сільний крин, возстав од гроба.

Значення: «сутність явища, початок і кінець чого-небудь», «кровна або духовна близькість», «не використати наявних можливостей», «порівняно невеликий, але посильний за своєю моральною силою внесок у що-небудь спільне», «дика польова лілія, символ краси, молодості», «особливо, дуже пильно берегти», «активна, творча сила, суть чогось», «той, хто повертається після довгої відсутності з каяттям, визнанням своїх провин», «велике безладдя, метушня, шум, символи розпусти, нещастя, гріху», «справа, яка ніколи не буде завершена, повне безладдя», «несподівано легко одержані життєві блага», «символ стійкості, незнищенності»; «переможне утвердження того, що вважалося неможливим».

4. Згрупуйте подані лексеми за мовою-джерелом:

- 1) грецизми;
- 2) латинізми;
- 3) полонізми;
- 4) старослов'янізми.

Амвон, глава, благовоління, молитва, деїсус, нужденний, пророк, Господь, пренепорочна, возвістити, диптих, іконостас, воскресіння, акафіст, прах, апокриф, суєта, теологія, священник, раб, вітвар, келія, культ, Богородиця, юродивий, храм, Оранта, божество, паломництво, розп'яття, дух, амінь, літанія, дуплікація, кант, утверждати, гріх, святий.

5. З'ясуйте характер синонімії запропонованих конфесіоналізмів (абсолютна/часткова, семантична/стилістична/семантико-стилістична).

Господь, Бог, Всевишній, Творець, Отець Небесний; прохання, благання, моління, воання; Боже Слово, Друга Особа Божа, Слово Предвічне; Ягня, Відкупитель, Спокутувач, Спаситель, Син Божий; ветхий, старий; Пречиста Діва Марія, Пренепорочна Діва, Богородиця, Мати Божа; блаженний, щасливий; анафема, прокляття; конфесія, віросповідання; евхаристія, причастя.

6. Визначте вид тропів у запропонованих реченнях.

1. Входить вузькими ворітьми, бо просторі ті ворота й широка дорога ведуть на погибель; вузькі бо ворота й тісна дорога ведуть до життя (Мв. 7, 13-14). 2. Коли ти добре робитимеш, то підіймеш обличчя своє, а коли недобре, то в дверях гріх підстерігає (Буття 4, 7). 3. Уся земля нехай поклониться Тобі і співає Тобі, нехай же співає імені Твоєму, Всевишній

(Великий молитовник, 22). 4. Скільки дорогоцінних плодів принесла свята віра нашій Батьківщині й нашому народові! Вона насадила по всьому лицю нашої Землі святі обителі, і в цих монастирях вперше почалась наша письменність (Патріарх Філарет). 5. Не давайте святощі псам і не кидайте перлів ваших перед свині, щоб не потоптали їх ногами своїми, й, обернувшись, не порвали й вас (Мв. 7, 6).

7. Ознайомтеся з лінгвістичною довідкою. Які жанри належать до конфесійного стилю? У чому відмінність проповіді й молитви? З'ясуйте завдання проповідника.

До оригінальних жанрів конфесійного стилю належать **проповідь** і **молитва**. Вони зародилися в цьому стилі і, навіть використовуючись значно пізніше в інших стилях, несуть на собі його печать. Головне призначення цих жанрів, комунікативна мета їх – навернення мирян до віри в Бога, збудження почуттів вдячності Богу, виховання почуттів братолюб'я серед людей, терпіння в ім'я духовного спасіння. Різняться вони простором і спрямуванням мовленнєвих можливостей: проповідь звернена до мирян, групи людей, спільноти, молитва – до Бога. Проповіді присвячуються певним темам життя духовного і земного.

Проповіді (або казання) поділяються на *літургійні, догматичні, морально-повчальні*. Текст проповіді повинен мати канонічну будову: *вступ*, у якому викладається зміст (епіграф), витлумачується сам вступ і оголошується тема проповіді; *виклад предмета* (це короткий трактат) і *закінчення* (епілог). Основне завдання проповідника – так вплинути на слухачів, щоб підняти їхні душевні сили на добрі діяння для інших і облагородження себе самого (За Л. Мацько).

8. Проаналізуйте структуру Нагірної проповіді. Окресліть порушену в ній проблематику. Які принципи християнської моралі проповідує Ісус? Чи дотримуетесь їх ви?

Нагірна проповідь Христа

¹. Він побачив народ і вийшов на гору; і коли присів, наблизилися до Нього учні його.

². Тоді Він розтулив уста Свої, навчав їх і сказав:

3. Блаженні вбогі духом, бо їхнє є Царство Небесне.
 4. Блаженні засмучені, бо вони втішаться.
 5. Блаженні сумирні, бо вони успадкують землю.
 6. Блаженні голодні і спрагли на правду, бо вони наситяться.
 7. Блаженні милостиві, бо вони помилувані будуть.
 8. Блаженні чисті серцем, бо вони Бога побачать.
 9. Блаженні миротворці, бо вони синами Божими назвуться.
 10. Блаженні гнані за правду, бо їхнє є Царство Небесне.
11. Блаженні ви, коли будуть паплюжити вас і гнати і всіляко несправедливо ганити за Мене;
12. Радійте і тіштесь, бо нагорода ваша велика на небесах! Бо так гнали всіх пророків, що були перед вами.
13. Ви – сіль землі. А коли сіль утратить силу, то як учиниш її солоною? Вона вже зовсім непридатна для вжитку, хіба викинути її геть, щоб люди потоптали.
45. Будьте ж синами Батька вашого Небесного; бо Він наказує Своєму сонцю сходити над лихими і добрими, і посилає дощ на праведних і неправедних.
46. Бо коли ви будете любити люблячих вас, то яка вам нагорода? Чи не те саме чинять і митники?
47. І якщо ви вітаєте лише братів ваших, то що особливого чините? Чи не так чинять і погани?
48. Отож, будьте досконалі, як досконалий Батько ваш Небесний!

8. Прочитайте молитву «Символ віри». Визначте використані синонімічні ряди. Поясніть вживання великої літери.

Порівняйте текст з молитвою «Отче наш». Що між ними спільного й

відмінного? Які ще християнські молитви вам відомі?

Із виділеними словами складіть власну молитву до Богородиці.

Символ віри

Вірую в Єдиного Бога – Отця, Вседержителя, Творця неба і землі, всього видимого і невидимого.

І в Єдиного Господа **Ісуса Христа**, Сина Божого, Єдинородного, від **Отця** родженого раніше всіх віків. Світла від Світла, Бога Істинного – від Бога Істинного, родженого,

нествореного, одноістотного з Отцем, через Якого все сталося.

Він для нас людей і для нашого **спасіння** з Неба зійшов і тіло прийняв від Духа Святого і від **Діви Марії**, і став людиною.

І розп'ятий був за нас при Понтії Пилаті і страждав і був похований.

І воскрес на третій день, як було написано.
І вознісся на Небо і сидить праворуч Отця.
І знову прийде у славі судити живих і мертвих, і Царству Його не буде кінця.

І в **Духа Святого**, Господа Животворчого, що від Отця походить, що Йому з Отцем і Сином однакова слава і однакове поклоніння, що говорив через пророків.

В Єдину, Святу, Соборну і Апостольську Церкву.

Визнаю одне Хрещення на відпущення гріхів.

Чекаю воскресіння мертвих і життя майбутнього віку. **Амінь.**

Рефлексія і самоперевірка

1. Як відбувалося становлення конфесійного стилю української літературної мови?

2. Назвіть сфери використання конфесійного стилю.

3. Якими конститутивними ознаками характеризується конфесійний стиль?

4. Перерахуйте основні мовні засоби, що використовуються в конфесійному стилі.

5. Які жанри конфесійного стилю вам відомі?

Тема для розмови

Організуйте диспут на тему «Конфесійний стиль – царица мови, приречена на відмирання?».

Домашнє завдання

Достатній рівень – здійснити стилістичний аналіз тексту проповіді «Слово про закон і благодать» Іларіона за таким зразком:

I. Загальна характеристика тексту.

1. Визначити функціональний стиль та його жанр.
2. З'ясувати сферу діяльності, яку обслуговує текст.
3. Встановити адресата й адресанта мовлення.
4. Визначити загальні стильові риси тексту.
5. Окреслити композицію та колорит (урочистий, піднесений, урочисто-піднесений, патетичний, пафосний).

II. Висновки щодо використання в тексті мовних засобів різних рівнів з певною стилістичною настановою.

Високий рівень – скласти й виголосити власну морально-виховну проповідь, узявши за основу біблійну притчу (на вибір).

ТЕМА 26. Конфесійний стиль

Варіант 3

«Не хлібом єдиним буде жити людина»

(Матв., 4: 4)

*«Найголовніша справа в житті – молитва,
а всі інші – справи другорядні»*

(Св. Григорій Богослов)

Комунікативна розминка

«Асоціативне гроно»

1. Прокоментуйте перший епіграф до теми. Визначте, якого він походження. Поясніть, що він означає (учні по черзі висловлюють свої думки). Відповіді записати у вигляді асоціативного грона.

Біблійний вислів «Не хлібом єдиним буде жити людина» став крилатим, його слід розуміти так: людина не може обмежитися самим лише задоволенням матеріальних потреб; духовні запити не менш важливі для неї.

Сьогодні ми маємо поговорити про конфесійний*, або як ще називають, сакральний* стиль української мови, прикладом якого і є вищенаведені афоризми. Що ж означають слова «сакральний», «конфесійний»? (Словникова робота в зошиті).

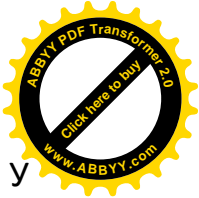
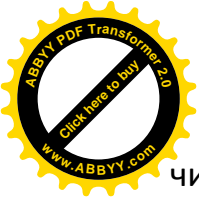
Конфесійний (від лат. Sacrum) – священний, присвячений богам.

Сакральний (латинське) – обрядовий, ритуальний, священний, заповітний, той, що його дуже цінують, оберігають.

[Бабич Н. Богословський стиль української мови у контексті стилістичної науки: збірник науково-дидактичних праць. – Чернівці, 2009. – с. 59]

Хліб, вино, учитель, син, брат, сестра, віра – ці слова звично вживаємо у прямому значенні, і навпаки, слова типу *воскресати, сповідувати, святий, рай, ірод, гріх* – переносно. І здається, що між ними немає нічого спільного. Та є така сфера спілкування, котра об'єднує ці слова. Вона не нова, хоча довго була під забороною для нас, українців в Україні. Це спілкування людської душі з Богом через церкву, чим і займається конфесійний стиль. Конфесійний стиль виник як стильове запозичення у зв'язку з прийняттям християнства у Київській Русі. Культові книги почали перекладати з грецької мови старослов'янською і використовували в релігійних обрядах, додаючи окремі українські вимовні і граматичні риси. В XVI—XVII ст. в давній українській літературній мові склався і функціонував конфесійний стиль, що задовольняв релігійні потреби українського суспільства.

Конфесійний стиль – один з найменш вивчених в сучасній українській літературній мові. Це зумовлено, насамперед, екстралінгвальними

чинниками, вилученням стилю з контексту української літературної мови. У 1753 р. було заборонено викладання українською мовою в Києво-Могилянській академії, яка готувала провідників вищого духовенства, і далі на цілі століття конфесійний стиль був вилучений з контексту української мови. З того часу з невеликою перервою (1918—1928 рр.) і аж до проголошення України незалежною соборною державою конфесійний стиль з відомих причин не мав можливостей для вільного розвитку на етнічних українських територіях.

Однак розвиток нової української літературної мови, зокрема її художнього стилю, на початку ХІХ ст. стимулює і розвиток конфесійного стилю.

[Дзюбишина-Мельник Н. Ще один стиль української літературної мови// Культура слова. – К., 1994. – Вип. 45. – С. 14–20.]

2. Прочитайте текст. Визначте стиль та жанр. Підберіть заголовок, який виражатиме основну думку. Випишіть незрозумілі слова та разом з учителем дайте їм визначення.

Пречиста Діва Маріє, Мати Божа, що непорочно народила, і на благо всього світу Свого Єдинородного Сина виховала, вислухай, моя свята Заступнице й Покровительнице, мою тиху щиру молитву і дай мені сили й терпіння виплекати й виховати моїх дітей чесними і богобоязними людьми, щоби були втіхою і підпорою мені на старість і всьому народові українському окрасою і щоб чистим серцем славили ім'я Твоє, Богородице. Амінь.

[Великий молитовник. – К., 1992. –с. 132]

Словникова робота

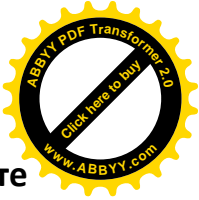
Амінь (від грецького і латинського «амен» і давньоєврейського хай буде істинно) – «правда», «напевно», «погоджуємося», «нехай так буде» – завершальне слово в молитвах, богослужбних текстах і діях, проголошуване на підтвердження і закріплення істини. Часто використовується у давніх сказаннях і повістях, народних замовляннях, у заклинаннях і т. ін. Народне амінь – не тільки закінчити що-небудь, проголошуючи амінь, а й знешкодити, замовити хворобу, захиститися від нечистої сили.

Непорочний – а, -е. – Морально чистий, ні в чому не винний; безгрішний.

Робота з наочними матеріалами

3. Розгляньте малюнок і поясніть, що на ньому зображено.

➤ **Давайте повернемося до другого епіграфу уроку. Прокоментуйте його і скажіть, яке значення в житті людини має молитва? Для чого вона призначена?**

Коментар учителя

Молітва — звернення віруючого до Бога, богів, інших надприродних або асоційованим з Богом істот, а також канонізований текст цього звернення. Молитва часто приймає вид поклоніння, вихваляння, прохання чи просто викладу своїх думок. Молитва також часто приймає форми обряду.

Слово вчителя

Духовну культуру й побут українського суспільства неможливо уявити без звичаїв та різноманітних обрядів. Кожна родина щиро шанує українські традиції та звичаї. Коли ми почнемо приглядатися, то побачимо, що звичаї нашого народу на диво між собою близькі. Староукраїнські традиції ввійшли у плоть і кров наших звичаїв і тепер ми собі не уявляємо Різдва – без куті, Великодня – без писанки, Святої Трійці – без клечання. Все це – наша культура, наша найстарша традиція. Релігійне свято в українській народній традиції завжди займало провідну роль.

4. Диспут-обговорення

1. Які релігійні свята поважають у вашій родині?
2. Яке найбільше релігійне свято, що наближається, святкується в першу неділю після першого весняного повного місяця і після єврейської Пасхи?

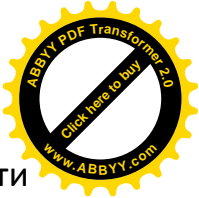
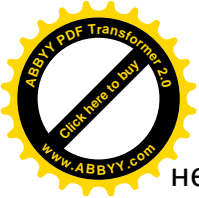
5. Прочитайте легенди про походження писанок. Чи можемо ми віднести їх до конфесійного стилю? Що ви знаєте про традиції виготовлення писанок та крашанок. Чи розписують писанки у вашій родині? Відповідь оформити у вигляді твору-мініатюри.

1. Писанки з каміння (Легенда з Київщини)

Коли Ісус Христос ходив зі святим Петром по землі, то вони проходили через одне село, а там невірні були. Побачили вони Христа, та й почали камінням та грудками шпурляти в Нього. І як торкнеться камінь Ісусової одежі – зробиться з нього писанка, а як торкнеться грудка, то перетвориться на крашанку. Святий Петро позбирав усе те до кишені, а пізніше людям роздав. З того й пішов звичай готувати писанки й крашанки до Великодня.

2. Дяка доброму чоловікові (Галицька легенда)

Коли Спаситель ніс хреста на гору Голгофу, то стрів чоловіка, що саме ніс яйця в кошику до Єрусалиму на продаж. Чоловік бачив, як тяжко Ісусові

нести хрест, поставив свій кошик у рові при дорозі, а сам кинувся помагати Спасителеві. Ішли вони й несли хрест аж на гору Голгофу. Коли ж Ісуса вже розп'яли, пригадав той чоловік за свій кошик, та й повернувся на те місце, де його поставив. Приходить, дивиться, а в кошику всі яйця – пописані та й покрашені. Не поніс він їх більше продавати, а повернувся додому та й сховав як пам'ятку, бо мав те чудо за дяку від Христа за те, що допоміг нести хрест. Від того пішло крашення та писання яєць на Великдень (Коваль А. П.).

6. Із поданих лексем укладіть невеличкий словничок великодньої термінології. Протягом уроку доповнюйте його своїми прикладами.

Паска	Дряпанка
Писанка	Чистий четвер
Скробанка	Вербна неділя
Крапанка	Галунка
Мальованка	Страсна п'ятниця

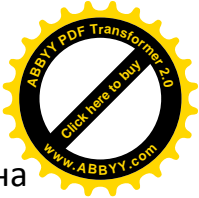
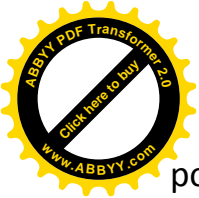
7. (Усно) З якого твору і якого автора ці рядки:

1. Розмалюю писанку,
Розмалюю,
Гривастого коника
Намалюю.
Розмалюю писанку,
Розмалюю,
Соловейка-любчика
Намалюю.	2. Під зорями весна ще буде спати,
Ще місто мла вкриватиме густа,
А ми до церкви підем привітати
Воскреслого Христа.
А в церкві так велично, світло буде,
Заграють дзвони із церковних веж,
і разом з ними заспівають люди:
«Христос воскрес!»
3. Я не можу розбити писанку,
Я не можу її розбити,
Як веселу веснянку-пісеньку
Раптом словом різким спинить.	4. На Великдень, на соломі
Против сонця, діти
Грались собі крашанками
Та й стали хвалитись
Обновами.

➤ **Складіть свою поезію про Великдень або про писанки використовуючи конфесійну лексику та слова із вашого словничка.**

8. Прочитайте текст. Доберіть до нього заголовок. Визначте тему та основну думку. До якого стилю та жанру він відноситься? Які мовні засоби увиразнюють цей текст.

До Великодня віруючі готуються сім тижнів Великого Посту – одного з найсуворіших постів – саме стільки провів в пустелі Ісус Христос до свого

розп'яття. Вважається, що у ці дні душа віруючого повинна «прислуховуватися» до Страстей Господніх, останніх днів Ісуса Христа в людській подобі. Ці сім тижнів називаються **седмицями**. Останній тиждень перед Пасхою називається Страстна Седмиця.

Особливе значення має Страстний Четвер – день, коли Ісус разом зі своїми учнями на Таємній Вечері розділив святкову трапезу. Цей день ще називають Чистий Четвер, і всі православні по можливості намагаються причаститися. Ввечері в церкві читають 12 **Євангелій**, де розповідається історія Страстей Христових.

В Страстну П'ятницю з церкви виносять **плащаницю** – кусок тканини, в яку було загорнуто тіло Христа, де він зображений в гробу. В цей скорботний день приписується нічого не їсти.

В давніші часи християни після суботньої **літургії** не йшли з церкви, а залишались там до ночі, харчуючись хлібом і вином. В пам'ять про це в Страстну Суботу святять їжу. Під час служби священники міняють буденний одяг на святковий. В ніч Воскресіння Христа, проводиться святкове богослужіння (великодня Служба Божа), святяться паски і яйця. Таким чином церква благословляє віруючих після тривалого посту знову вживати **«скоромне»**, тобто їсти непісні страви. Багатий пасхальний стіл є символом небесної радості і символом вечері Господньої. **Розговляються** насамперед свяченим яйцем. Окрім паски та яєць (крашанок та писанок), серед свяченого має бути смажена, часник, полин, хрін і сіль (Килимник С.І.).

➤ **Поясніть значення виділених слів та із двома із них складіть речення.**

Рефлексія та самоперевірка

1. Назвіть основні ознаки конфесійного стилю.
2. У яких сферах використовується конфесійний стиль мовлення?
3. Чи потрібний конфесійний стиль в українській мові. Доведіть.

Домашнє завдання

Спільне для всіх учнів

Знайдіть і выпишіть прикмети, прислів'я та приказки про Великдень.

Достатній рівень

Розкажіть про власні традиції святкування Великодня. Оформіть у вигляді повідомлення.

Високий рівень

Розгляньте зображення писанок. З'ясуйте, якому регіону вони належать і що означають дані орнаменти.

ТЕМА 27. Епістолярний стиль

Варіант 1

«... в листах по-особливому розкриваються характери митців,
їх художньо-естетичні пошуки, глибокий
інтелектуалізм і громадянська активність».

Б. Шарпило

Комунікативна розминка

1. Українська епістолярна спадщина багата й різноманітна, тому що умови бездержавності народу часто змушували його найвидатніших представників, діячів культури, політиків висловлювати свої думки, пропагувати і обстоювати ідеї у спосіб листування з найближчими, довіреними особами, однодумцями, друзями. Прочитайте дану інформацію про епістолярій, подумайте над питаннями дослідження проблеми епістолярного стилю у мові. Чим зумовлена зацікавленість у наш час саме цього виду мовних стилів? Доведіть свої думки.

Епістолярний стиль (лат. *epistola* (epistula), від грец. *епистоХп* – лист, подання) – функціональний різновид літературної мови, який обслуговує сферу письмових приватних або приватно-офіційних відносин. Уживаний переважно в листуванні, яке, відповідно до теми й мети послання, існуючих традицій, взаємин кореспондентів, особистості автора, його настрою в момент написання, поділяють на «родинно-побутовий, інтимно-товариський, приватно-діловий і т. ін.»

Історія листування дуже давня, початки її слід шукати ще в епоху виникнення письма, і пройшло воно багато етапів (перекази, грамоти, послання...), поки набуло форми листів, яким властива і своя композиція тексту, і специфічні мовні засоби.

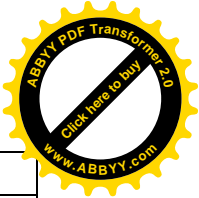
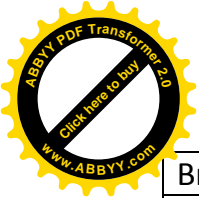
1. Репродуктивна бесіда («вільний мікрофон»)

Яке місце серед стилів мовлення займає епістолярний стиль?

У чому його особливість?

Робота з опорною таблицею «Особливості епістолярного стилю мовлення»

Основна функція	Спілкування: обмін інформацією, думками з близькими людьми
Мета мовлення	Регулювати правові, ділові, виробничі контакти, зв'язки між суб'єктами правових відносин, ділового партнерства та підтримувати стосунки в родині і товариських колах, групах мовців за інтересами
Сфера використання	Офіційні міжколективні й міжособистісні стосунки та неофіційні особисті зв'язки (ділове листування в установах і приватне листування у родині)

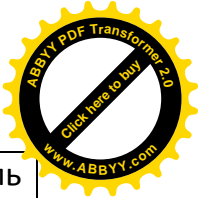
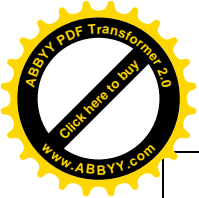

Види листування	Офіційне, службове, приватне
Жанри, у яких стиль реалізується	Листи, щоденники, записники, календарні замітки
Характерні мовні засоби	<p>Багатство емоційно-експресивної лексики: живе мовлення з елементами просторіччя, широкий спектр засобів інтимізації, вільне застосування оцінно-фамільярної лексики і фразеології, система засобів лаконізму, вживання традиційних форм вітання та прощання, звертання та побажання;</p> <p>– при діловому листуванні мовлення лаконічне, чітке, без засобів інтимізації, відсутня емоційно забарвлена лексика, наявні рамки мовленнєвого етикету;</p> <p>– при родинному листуванні: вільне застосування лексичного спектру мови, ніжні ласкаві форми звертання, поради, настанови, застереження, експресивно-емоційна лексика;</p> <p>– при листуванні між друзями: широке коло використання стилістично забарвленої лексики, фразеології, вільне невимушене спілкування, оригінальні дружні звертання, прощання; висловлена гармонія почуттів, своєрідна семантико-синтаксична структура композиції епістолярію, використання здрібніло-пестливої лексики, жартівливих порівнянь, оригінальні кінцеві форми листів;</p> <p>– при інтимному листуванні: особливий піднесений пафос листів, використання пестливих слів, відсутність лаконізму, рис офіційності, наявне багатство художніх засобів; варіантність форм і особливості їх порушення.</p>

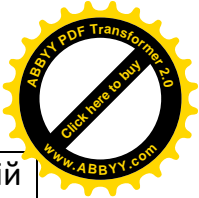
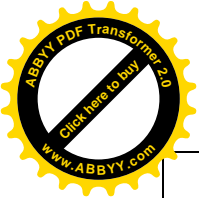
2. Узагальнювальний дослідницький коментар

Узагальніть опрацьований матеріал, систематизований у таблиці про епістолярій Юрія Федьковича (ділові стосунки), Василя Сухомлинського, Лесі Українки (родинні стосунки), Євгенії Ярошинської, Лесі Українки (дружні стосунки), Пантелеймона Куліша (інтимні стосунки).

Сфера спілкування	Адресат і адресант	Семантико-стилістичні особливості епістолярію
Ділові стосунки	Листи Юрія Федьковича до редакції журналу «Правда» (№№30,41) та до Омеляна Патрицького (№№29,31,32,38,39) //Юрій Федькович. Твори в двох томах: Том 2.-К.: Дніпро, 1984.-С.390-400.	Діловий стиль листування: лаконічно, чітко, без засобів інтимізації, відсутня емоційно-забарвлена лексика, шаблонні вітання («Чесна редакція!», «Добродію!», «Чесний пане і добродію!») та кінцівка листів («Ваш вірний слуга Федькович»); специфіка мови – діалектна лексика; відповідно

		до настрою певний стиль письма – від спокійного, розміреного до бурхливого обурення.
Родинні стосунки	Лист Василя Сухомлинського доньці. // В. О. Сухомлинський. Твори у п'яти томах: Том п'ятий. - К.: Рад. школа, 1977. - С. 371-375. Листи Лесі Українки до матері Олени Косач (№№ 10, 14, 21, 28, 31, 32, 35, 36, 45, 49. // Леся Українка. Твори в чотирьох томах: Том четвертий. - К.: Дніпро, 1982. - С. 259-392.	Вільне застосування лексичного спектра мови, ніжні лагідні форми звертання («люба мамочко»); поради, настанови, застереження, експресивно-емоційна лексика («мамочко-голубонько»; «міцно тебе цілую і людоньків наших...»); інтимні форми прощання («Ну бувай здорова, мамочко моя...»; «Міцно цілую тебе, мамочко...» тощо); різних речень за метою висловлювання та за емоційним забарвленням, односкладних, неповних.
Дружні стосунки	Листи Євгенії Ярошинської до Ольги Кобилянської. // Євгенія Ярошинська. - Твори. - К.: Дніпро, 1963. - С. 401-421. Листи Лесі Українки до Ольги Кобилянської. // Леся Українка. Твори в чотирьох томах: Том четвертий. - К.: Дніпро. 1982. - С. 262-396	Широке використання стилістично забарвленої лексики («трохи укоськаюся», «спакувала б свої саки-паки», «моя залізна натура»); фразеології («хто терпен, той спасен», «...запхав би зі п'ять швабів за пояс»); вільне невимушене спілкування («Я так за Вами тужу, бо лиш з Вами можу щиро, одверто поговорити, порадитися...»; «...простіть за таку мазанину...»); дружні звертання («Дорога панно Ольго), прощання («Прощавайте, любя панно Ольго». «Бувайте здорові!» тощо). Висловлена гармонія почуттів, своєрідна семантико-синтаксична структура композиції епістолярію, нетрадиційний вибір засобів звертання («До когось любого, милого і славного»; «люба ранкова душе»; «любий

		далекий лотосовий квіте»; «мій любий чорненький хтось!»); оригінальні побажання («Нехай буде ясний (хтось), як сьогодні море»); вміння висловити співчуття, просьба пробачити за довге мовчання, використання здрібніло-пестливої лексики («хутенько», «ніжненько» тощо); жартівливих порівнянь («пошта, що лазить, як гусениця»); оригінальні кінцівки листів («Щире стискання. Ваша Леся К.»; «Паси, паси, паси...па!»).
Інтимні стосунки	Листи Пентелеймона Куліша до Лесі Милорадовичівни, Параски Глібової, Ганни Рен-тель // Петров В. Романи Куліша. – К. : Україна, 1994. – С. 103–145.	Особливий піднесений пафос листів, використання пестливих слів, відсутність лаконізму, а також рис офіційно-ділового стилю, багатство художніх засобів («потрібна мовчазна самота», «любить ме-не, скільки я цього вартий», «моя любов до Вас зів'яла, не розцвівши»). Кожен з адресатів захоплення заслуговував на свій стиль листування, використання оригіналь-них, притаманних лише йому лексико-стилістичних конструкцій.

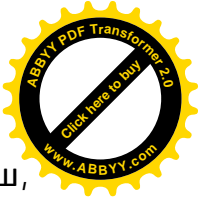
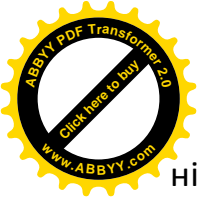
3. Запишіть в алфавітному порядку географічні назви, що зустрічаються у листах.

Чернігів, Ніжин, Батурин, Дигтирівка, Полтава, Дніпро, Запоріжжя, Миргород, Білгород, Крим, Лохвиця, Прилуки, Ворскла, Псьол, Лубни, Перекоп.

4. Перечитайте лист, спробуйте розтлумачити його. Поясніть, у чому його особливість. Хто є адресатом і адресантом у листі?

Лист Діду Морозу

Здрастуй, шановний, неіснуючий або існуючий, старенький бородатий дід із червоним носиком. Я ніколи тобі не писала. Навіть у дитинстві. Причина тому – я жила за тих часів і в такій країні, де практично ніколи не було ялинок, щастя і дитинства. А дорослі були занадто заклопотані зароблянням грошей для того, щоб вішати новорічну локшину про тебе своїм дітям, які

ніколи не були дітьми. Можливо, ти мого саме листа і не прочитаєш, можливо не встигнеш, а може твої неіснуючі помічники гноми такі листи як мій відкладають до коробки із написом «пусті бажання» (себто нематеріальні)...всьяке буває. Не втрачаю надії.

Мої наступні, неаргументовані бажання. Будь ласка зроби мене хоч крапельку здоровішою і набагато менш цинічною. Дай мені більше розуму і розуміння. Подаруй бочку толерантності і культури. І мудрості, звичайно, теж дай.

Дякую.

Від існуючої дівчини Еліни неіснуючому діду – Морозу.
(інтернет-джерело)

**5. Порівняйте ці уривки. Які особливості наведених нижче текстів?
Що різне і що відмінне у них?**

Від щирого серця вітаю нас із Днем молоді! Серед багатьох свят, які відзначає наша країна – воно особливе та унікальне, бо саме такою є молодість. Це неповторна та відповідальна пора, коли людина вступає у самостійне життя, ухвалює свої перші власні рішення. Це та пора, коли маленька перемога стає запорукою життєвого успіху.

Тому я бажаю Вам, мої молоді друзі, бути завжди переможцями. Уряд і я особисто розраховуємо на Ваші знання, інтелект, без яких ми не зможемо зробити справжні прориви в усіх сферах життя. Наша Батьківщина, як і Вин дуже молода – їй лише сімнадцять. Разом з Вами, Вашим завзяттям, наполегливістю ми здатні зробити справжні дива – побудувати красиву та могутню Україну, якою пишатимуться усі наші співвітчизники.

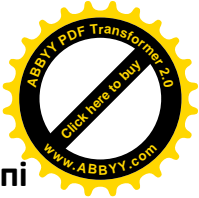
Бажаю Вам із притаманною юності глибиною почуттів любити свою країну, не розчаровуватися у житті. Будьте справедливими та впевненими у своїх силах.

Щастя Вам і успіхів!

Моя любо подружко! Бути молодим прекрасно, ти це і сама прекрасно знаєш, але не забувай, що бути молодим означає ще й бути незалежним, бути неупередженим, бути безстрашним, вірити в свої сили і знати, що немає нічого недсяжного. Тому з нагоди свята бажаю тобі творчої енергії, незалежних думок та сил, щоб втілити в життя все до чого прагне розум, душа та тіло. А ще бажаю кохання!

Цілую!

Твоя подружка Інна.

6. На основі власного досвіду згадайте, де на сучасному етапі розвитку найбільш широко розповсюджується епістолярний стиль мовлення? Наведіть приклади.

7. У нашому житті кожен день відбуваються зміни, час динамічно проходить і не залишає після себе згадок. За допомогою мобільного зв'язку ми можемо повідомити якусь новину, домовитись про зустріч або привітати зі святом. Прочитайте своє останнє повідомлення у мобільному телефоні та охарактеризуйте його, виявіть суттєві ознаки, особливості даного повідомлення.

8. Перечитайте листа Леся Українки. З'ясуйте, кому він адресувався, що Ви знаєте про цю людину? Який настрій даного уривка? Його роль у житті поетеси?

Твої листи завжди пахнуть зів'ялими трояндами, ти, мій бідний, зів'ялий квіте! Легкі, тонкі пахощі, мов спогад про якусь любу, минулу мрію. І ніщо так не вражає тепер мого серця, як сії пахощі, тонко, легко, але невідмінно, невідборонно нагадують вони мені про те, що моє серце віщує і чому я вірити не хочу, не можу. Мій друже, любий мій друже, створений для мене, як можна, щоб я жила сама, тепер, коли я знаю інше життя? О, я знала ще інше життя, повне якогось різкого, пройнятого жалем і тугою щастя, що палило мене, і мучило, і заставляло заламувати руки і битись, битись об землю, в дикому бажанні згинутися, зникнути з цього світу, де щастя і горе так божевільно сплелись... А потім і щастя, і горе обірвались так раптом, як дитяче ридання, і я побачила тебе.

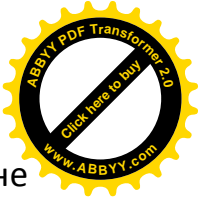
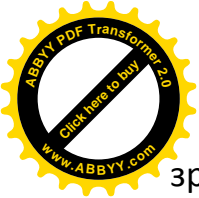
Мій друже, мій друже, нащо твої листи так пахнуть, як зів'ялі троянди?
(Леся Українка. «Листи до...»)

9. Напишіть листа дорогій вам людині, максимально використовуйте у ньому слова подяки, вітання.

Тема для розмови

Найпишніший текст, образні початки й уклінні прощання мають вітальні листи Панаса Мирного до авторитетів української культури. Таким є лист до Марка Кропивницького (кінець 90-х – початок 1900-х років). Прокоментуйте цей лист.

Батьку нашого кону, високоталановитий артисте Марку Лукичу! Багато літ поминуло... Як же нам, високоталановитий артисте, не дивуватись тій незвичайній силі Вашого духу, що, не звертаючи ваги на всякі шкоди і перепони, не згортає своїх дужих крил, як не дякувати Вам за все те, що Ви

зробили для нашого кону і, не дивлячись ні па літа, ні на здоров'я, не згортаєте своїх рук... Прийміть же від пас, високоталановитий артисте, пашу щиру подяку і гаряче, від самого серця жадання – доброго та довгого віку, щасного життя без шкод і перепонів і легкої вдачі Вашим найкращим замірам. Лист до Івана Нечуя-Левицького (труд. 1904 р.) починається так: Високоталановитий і славетний наш письменнику Іване Семеновичу! і містить душевні одкровення про те, що в часи смутку і гіркої туги дві невеличкі книжечки Нечуя-Левицького вказали шлях: І я пішов по тому шляху... Слава великому артистові рідного слова, що з простої речі виробив таку дзвінку та співучу мову, немовби то великий музика па чудовій скрипці грас і своєю грою вражає душу і серце!.. Слава нашому невсипущому трудовникові... Слава! Слава! Слава! Суди йому, щасна доля, вік довгий і поспіх довгий!

(«Щоденникові записи Панаса Мирного»)

Домашнє завдання

Епістолярії мають ту перевагу над усіма іншими текстами, що в них автор є самим собою або найближчим до себе, відкритим, щирим. І це відображається в невимушеності добору мовних засобів, безпосередності вираження почуттів, істинності мовної культури, що й засвідчує реальний стан володіння мовою. Прокоментуйте цю думку, доповнивши власними прикладами

ТЕМА 27. Епістолярний стиль

Варіант 2

*Пишіть листи і надсилайте вчасно,
Коли їх ждуть далекі адресати,
Коли є час, коли немає часу,
І коли навіть ні про що писати.*

Ліна Костенко

Комунікативна розминка

Прочитайте рядки епіграфу, які належать Ліні Костенко. А як ви ставитеся до листів? Яку роль вони відіграють у нашому житті?

1. Ознайомтеся з лінгвістичною довідкою. Висловіть власну думку про місце епістолярного стилю в стильовій системі української мови.

В історії все відбувається по колу. Довести це твердження можна на прикладі епістолярного жанру. Як пам'ятаєш, традиція листування після апогею популярності телефонного зв'язку знову повернулася на свої

попередні позиції. Це було в ХХ столітті. А зараз, у ХХІ-му, вона в черговий раз стає актуальною, переживаючи пору всесвітньої закоханості в електронну пошту, факсові передачі, SMS. Поважаючи себе вищі навчальні заклади знову вводять до програми навчання лекції з етикету листування. А в паризькій Сорбоні цього року навіть набирають «епістолярний курс», на якому навчатимуться

Професійні Автори Листів! Давай і ми з тобою зазирнемо за ширму історії та етики листа.

Коли перераховують жанри, створені античною літературою й успадковані європейською літературою нового часу звичайно називають епос, лірику, трагедію й комедію, історичну, ораторську й філософську прозу, і дуже рідко згадують про ще один жанр. Цей жанр – лист. У наш час лист по суті перебуває за межами літератури. Коли пишуть листа, турбота про художність стоїть звичайно на останнім місці й виходять здобутки, цікаві й важливі для пишучого й для одержувача, але більше ні для кого. Навіть листи Толстого або Чехова представляють для нас скоріше історичний і біографічний, чим художній інтерес. Виключення представляє лише одна порівняно невелика група листів. Це так звані «відкриті листи» – ті, які публікуються в пресі, обговорюються, викликають відгуки й будучи зверненими до конкретного адресата, стають у той же час фактом суспільного й літературного життя

Наприклад, в античності всі листи були «відкритими» (Рисунок 2.1). Це не означає, що вони призначалися для негайного широкого опублікування; але це значить, що особа, яка писала лист другові, твердо знала, що лист прочитає не тільки адресат, але й інші його друзі, а багато хто з них перепише лист для себе й покаже власним друзям, і так далі, і тому вона піклувалася про легкість викладу й красу складу не менш, ніж якби писала виступ або трактат. А потім також листи збиралися – іноді самим автором, іноді його кореспондентами й шанувальниками – і видавалися окремими книгами до відома всіх аматорів красного письменства. Було досить також і таких листів, які ми пишемо зараз: коротких, ділових, недбалих, написаних для того, щоб їх прочитали, взяли до відома й забули.

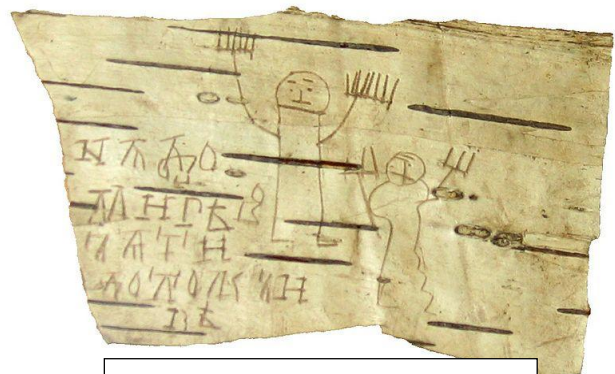
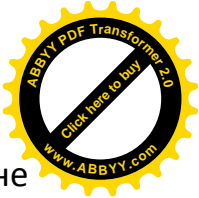

Рис. 2.1. Листи античності

Лист – це розмова відсутнього з відсутнім за допомогою письма, а не голосу. Стародавні римляни називали листи таблицями і табличками, бо ще не було відомо використання паперу. На табличках, покритих воском, виводили літери і через це навіть ще й тепер ми називаємо «табеллярами» рознощиків листів. Листи називаються ще й «літери» з тієї причини, що вживання літер тут частіше і більш необхідне, ніж усе інше. Таблички ж (кодіцилли) дістали назву від матеріалу, бо виготовлялися з деревини (codex) чи з якогось очерету, подібно як з папірису – листи для писання.

Завдання листа, як про це навчає Цицерон («До близьких». Кн. II. Лист 4 – й) в тому, щоб повідомити відсутніх про те, що важливо їм знати про вас, чи про них самих).

Популярну в наш час форму листа у вигляді заклеєного конверта почали використовувати тільки в двадцятих роках дев'ятнадцятого століття в Англії. Десь років за тридцять після цього Великобританія подарувала світові ще один корисний винахід – поштову марку. Так, тривалий час пересилання листів завдавало чимало клопотів і працівникам пошти, і населенню. Оплата поштових послуг була надзвичайно високою та складною – система поштових тарифів. Листи частіше за все оплачував не відправник, а одержувач. Кожна країна мала свою систему розрахунків, отже, якщо посланню доводилося перетинати кілька державних кордонів, встановити суму поштового збору було майже неможливо. Головним критерієм, на який опиралися поштові працівники, розраховуючи вартість листа, була відстань між населеними пунктами відправника й одержувача. Проте остання вираховувалася не згідно прямої лінії, а за фактично пройденим шляхом. Плата залежала і від того, в конверті посланий лист чи ж без нього, захищений він додатково сургучем тощо.

Необхідність поштової реформи в той час стала очевидною для всіх, проте винайти нову систему спромігся лише простий англійський вчитель на ім'я Роуланд Хілл. У 1837 році він на розгляд парламенту подав новий проект і три роки енергійно та палко відстоював його. Містер Хілл домогся спрощення й уніфікації поштових тарифів, введення попередньої оплати поштових відправлень шляхом наклеювання марок. 10 січня 1840 року поштова реформа набрала сили, а за шість місяців в обіг надійшла перша у світі державна поштова марка. Сьогодні ми вже говоримо про Інтернет-пошту та SMS-повідомлення як різновид епістолярного жанру, проте до старих добрих листів звертаємося не раз. Ще б пак, адже не кожна «есемеска» зрівняється із вишуканою новорічною листівкою, підписаною власноруч

Форма листа, якою користуємося зараз, виникла ще в стародавній Греції. Вже тоді в листі була складова: вступ, головна частина і закінчення.

Епістолярний стиль української літературної мови розвивався у тісному зв'язку з художнім, оскільки значною мірою обидва орієнтувалися спочатку на народнорозмовне мовлення. Назва стилю походить від грецького «epistole» – «лист, послання»; звідси – «епістолярний» – «у формі листа». Греки подарували нам першого класика цього жанру – афінянина Епікура. Це з його листів через сотні й сотні років прийшли до нас блискучі афоризми про життя і смерть.

Перші пам'ятки української епістолярії – берестяні грамоти, знайдені кілька літ тому на Львівщині, хронологічно припадають на XI-XV століття. За змістом берестяні грамоти насамперед являють собою ділове і приватне листування (доручення, розпорядження, боргові зобов'язання, чолобитні, духовні та охоронні грамоти, купчі, учнівські вправи і т. п.). Їх писали люди різних соціальних груп, що свідчить про порівняно високий рівень грамотності на Русі. Вони більш-менш дотримувалися норм літературної мови, але багато неофіційних текстів дуже близькі до живої розмовної мови тих часів. Звідси цінність берестяних грамот для вивчення історії давніх східнослов'янських говірок, а також суспільних відносин, тогочасної економіки тощо.

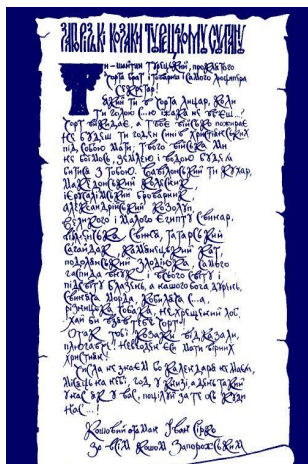

Рис. 2.2 Лист
турецькому султану
від запорожців

Яскравими зразками перших епістолярних творів українців вважають знаменитий лист запорожців турецькому султанові (Рис. 2.2). Зараз однак доведено, що цей лист не належить до історичних документів. Запорожці у своїх листах були дипломатами, навіть у хвилини гніву. А лист до султанів, який уже 400 років поширюється в Україні блискуча пародія, народжена в козацькому середовищі ХVII ст.. Виявився епістолярний стиль у посланнях та листах письменників – полемістів – це Іван Вишенський «Послання до князя Василя» та інші.

стиль обслуговує заочне спілкування людей у сфері побуту, особистого життя, виробництва, ділових стосунків. У лінгвістичному аспекті – це діалог на відстані з вільним застосуванням авторських монологів суб'єктивного характеру. Кожен лист – це своєрідне мистецьке явище, у якому поєднані структурно-стилістичні, граматичні й лексико-фразеологічні особливості. Види листування: офіційне, службове, приватне.

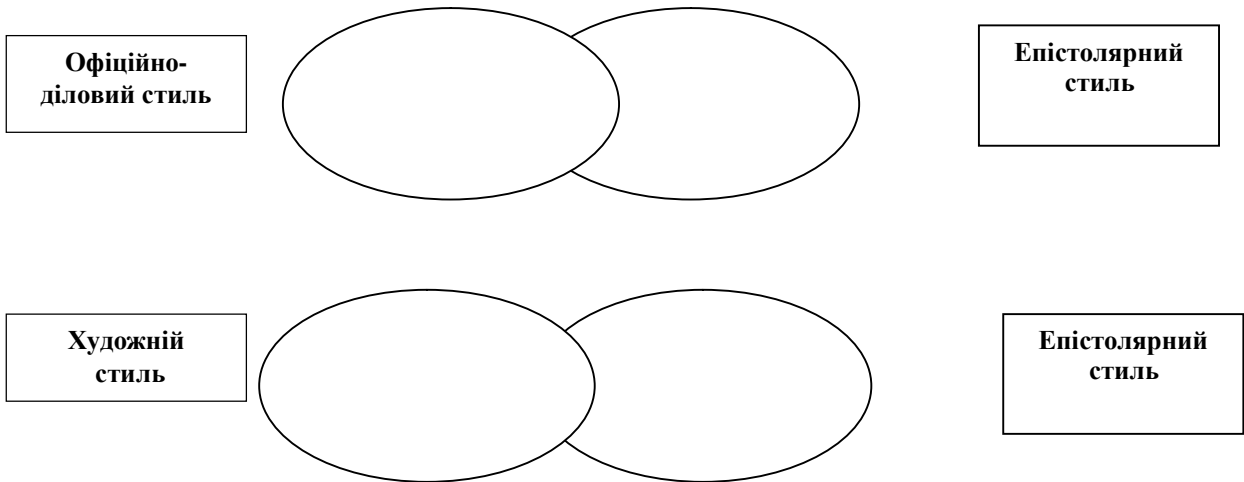
Епістолярій – це в жодному разі не міжстильовий жанр. Тривалий час мовознавці недооцінювали теорію епістолярного стилю. Байдужість до цього стилю була зумовлена як суспільно-політичними, так і деякими внутрішніми

причинами компартійно-тоталітарних умов. В умовах заборони українського друку в Україні функціональна роль епістолярію особливо зросла, про що свідчить листова спадщина Тараса Шевченка, Михайла Коцюбинського, Лесі Українки та інших митців. Український епістолярій від найдавніших часів розвивався і збагачувався, позбавляючись специфічної архаїки. Основоположником епістолярного стилю був, безперечно, Т. Г. Шевченко.

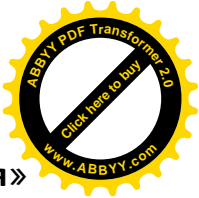
➤ **Дайте відповіді на запитання.**

1. Яке місце серед стилів мовлення займає епістолярний стиль?
2. У чому його особливість?
3. Порівняйте художній і епістолярний, офіційно-діловий і епістолярний, визначте особливості кожного зі стилів, знайдіть спільне і відмінне. Заповніть «Діаграму Венна».

Діаграма Венна

4. Як краще писати листи від руки чи друкувати?
5. У який термін треба відповідати на лист?
6. Чи можна читати чужі листи?
7. Ваше ставлення до анонімних листів?
8. Як ми обираємо форму звертання? Що на це впливає?
9. Що таке звертання? Яка роль кличного відмінка в листах?
10. Які звертання характерні для мовного етикету українців?
11. Що ми пишемо у вступі?
12. Про що йдеться у головній частині? Що робить лист цікавим.?
13. А які форми прощання характерні для мовного етикету?
14. Що таке дописки? З якою метою їх використовують? Як змінилися форми дописок у сучасному листуванні?

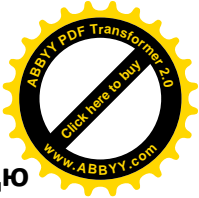

3. Опрацюйте таблицю «Особливості епістолярного стилю мовлення» (Таблиця). Щоб Ви додали чи змінили?

Таблиця

Особливості епістолярного стилю мовлення

Основна функція	Спілкування: обмін інформацією, думками з близькими людьми
Мета мовлення	Регулювати правові, ділові, виробничі контакти, зв'язки між суб'єктами правових відносин, ділового партнерства та підтримувати стосунки в родині і товариських колах, групах мовців за інтересами
Сфера використання	Офіційні міжколективні й міжособистісні стосунки та неофіційні особисті зв'язки (ділове листування в установах і приватне листування у родині)
Види листування	Офіційне, службове, приватне
Жанри, у яких стиль реалізується	Листи, щоденники, записники, календарні замітки
Характерні мовні засоби	<p>– багатство емоційно-експресивної лексики: живе мовлення з елементами просторіччя, широкий спектр засобів інтимізації, вільне застосування оцінно-фамільярної лексики і фразеології, система засобів лаконізму, вживання традиційних форм вітання та прощання, звертання та побажання;</p> <p>– лаконічне, чітке, без засобів інтимізації, відсутня емоційно забарвлена лексика, наявні рамки мовленнєвого етикету;</p> <p>– застосування лексичного спектру мови, ніжні ласкаві форми звертання, поради, настанови, застереження, експресивно-емоційна лексика;</p> <p>– широке коло використання стилістично забарвленої лексики, фразеології, вільне невимушене спілкування, оригінальні дружні звертання, прощання; висловлена гармонія почуттів, своєрідна семантико-синтаксична структура композиції епістолярію, використання здрібніло-пестливої лексики, жартівливих порівнянь, оригінальні кінцеві форми листів;</p> <p>– особливий піднесений пафос листів, використання пестливих слів, відсутність лаконізму, рис офіційності, наявне багатство художніх засобів; варіантність форм і особливості їх порушення.</p>

4. Доповніть матеріал про особливості епістолярного стилю у таблицю Таблиця (4.1), опрацювавши епістолярій Юрія Федьковича (ділові стосунки), Василя Сухомлинського, Лесі Українки (родинні стосунки), Євгенії Ярошинської, Лесі Українки (дружні стосунки), Пантелеймона Куліша (інтимні стосунки).

Листи Юрія Федьковича до редакції журналу «Правда»

18 травня 1867 р., Сторонець – Путилів

Чесна редакція! Сеї неділі дістав я від Данила лист, і пише він мені, аби післати віденчукам мої «Посланія», а львівцям – «Повісті», усе на ваші руки.

З віденчуками я не хочу нічого мати до чиніння, бо они ся дуже нечесно зо мною обійшлися. Се раз завсігди. А львівську громаду прошу, аби мої повісті і не давали печатати, бо засліду до того (мої повісті оце). Але львівська громада, коли має волю і гроші, то най буде ласкава завжди на мого «Довбуша», то ліпше зробить. «Добуш» – так маю в Бога надію – буде за два або за три місяці готовий.

Тішить мене в світі, що наш театр ожив. Ци би ви не могли попросити директора, аби і моє «Так вам треба!» приймив? Я сю фрашку зовсім переробив.

Данило каже мені, аби я до него зараз відписав. Данило най жде на мою відповідь тільки, кільки я на нього ждав. Зрештою, клониться єму і вам уклінно.

Четвер, 18/5 1867 Федькович

Львівській громаді за ласкавий поклін – мій щирый навзаєм. Аби здорові були і гаразд ся мали.

До «Правди» не пришлю нічого, аж доки не буде знати, що ся з моїм «Первим посланім...» і з моїм «Поменником...» стало. Хто зо мною жмурка грає – а я з ним.

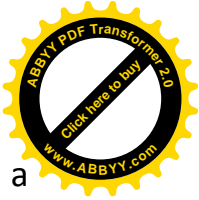
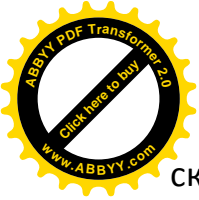
Федькович

[Листи Юрія Федьковича до редакції журналу «Правда» (№№30,41) та до Омеляна Патрицького (№№29,31,32, 38,39) // Юрій Федькович. Твори в двох томах: Том 2. – К. : Дніпро, 1984. – С. 390–400.]

Лист Василя Сухомлинського донці

Люба донечко, я отримав листа, в якому ти повідомляєш про наступну практику. Порадував і схвилював він мене. Згадалися перші кроки на педагогічній ниві, перші радощі і прикрощі. Ти питаєш: що найголовніше в нашій? З чого все починається і навколо чого все обертається?

Ми, моя дівчинко, стоїмо перед двома великими речами: з одного боку – знання, здобуті, нагромаджені, вистражданні у віках, зосередженні і в

скарбниці мудрості – у книжках, і в безсмертній душі безсмертного народу, а з другого боку – дитина, маленька людина, з якої треба створити Людину.

Добивайся того, щоб учень твій уже в дитячі роки в чомусь залишав частинку себе, у щось вклав свою душу, в турботах про щось рідне і потрібне для нашої Вітчизни переживався і перестраждав.

Бувай здорова і щаслива, донечко. Нехай праця, якій ти вирішила пресвятити своє життя, принесе тобі щастя.

Твій батько

«Огоньок», 1968., № 27.

Лист Лесі Українки До О. П. Косач (матері)

19 лютого 1905 р. Тбілісі

Люба мамочко!

Після одкрити я все збиралась написати листа і все отак час проходив. Вечорами знов чогось до нас розходились. Або нас закликали так, що не випадало не піти, а в день я возилась з шиттям: шила собі плаття на щодень, бо моє чорне фланелеве зволочилось і зовсім погано стало, а нового мені на щодень шкода. Шию я взагалі нехутко, от і провозилась. Спокуса чиста була теж з погодою. Після снігу і морозів, що тяглися незвичайно довго, тижнів три, почалась весна.

Чом ти, мамочко, не пишеш. Як твоє здоров'я? І як мається папа? Я часто думаю з турботою про вас. Коли Милось відкриє політехніку (він же, певне, залив його водою)? І чому не відповідає на моє запрошення? Я ж його серйозно в гості закликаю.

Твоя Леся

Лист Лесі Українки

До О. Ю. Кобилянської 5 липня 1904 р. Зелений Гай

Дорога моя, люба товаришко!

Чи пробачите Ви мені, чи зглянетесь Ваше серце надо мною? Я мало маю на те надії, бо не знаю, чи могла б сама пробачити іншому за таке, в якому сама почуваюся до вини проти Вас... Та все ж вислухайте мої оправдання, може, тоді хоч трохи вибачете мене.

Прошу на ймення всього, що було між нами любого, написати мені хоч два слова, чи Ви гніваєтесь на мене і чи можу я мати надію хоч колись чимось перепросити Вас. Напишіть мені се, дуже прошу Вас.

➤ **Знайдіть форми слів, які не використовуються у сучасній українській мові.**

5. Вам пропонується речення з епістолярію І.Мазепи.

Отож ми, гетьман, бачачи, що вже в усіх полках люди поділилися повинністю гуртових підвід чи на Запорожжя чи до Таванського города, жалюючи через наше гетьманське старання посполитий народ і, запобігаючи, щоб через такий наклад і через часте відбування підвід ті вбогі нашого рейманенту люди не були до решти розорені та знищені, уважили та постановили, щоб для запровадження на Січі та Казикермена згаданих приписів усі державці маєтностей своїх, що є в Ніжинському полку, як духовної влади, так і світської, які мають на собі ту повинність, допомогли для полегші спрацьованим людям, виділивши зі своїх маєтностей підводи, як підказує справедливість

➤ Дайте відповідь на запитання.

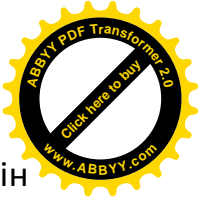
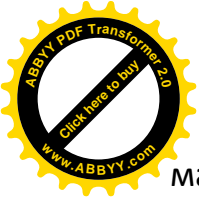
- 1) Яким постає перед нами гетьман Іван Мазепа зі змісту цього речення?
- 2) У чому особливість цієї синтаксичної конструкції?
- 3) До якої сфери використання належить дане речення і чому?

6. Ознайомтеся з листом. У чому особливість цього листа? За допомогою чого досягається емоційно-експресивне забарвлення цього листа? Прокоментуйте вияв ознак епістолярного стилю. Випишіть слова, які не належать до літературної мови, знайдіть їм замітники.

Лист з піонерського табору

Дорогі мама й тато, наш вожатий сказав нам написати своїм батькам, якщо ви бачили повінь по телевізору і хвилюєтеся. Ми в порядку. Змило тільки одну з наших наметів і 2 спальних мішка. На щастя, ніхто з нас не потонув, тому що коли це сталося, ми всі були на горі й шукали Ваську. Ах так, будь ласка, зателефонуйте мамі Васьки і скаже їй, що він в порядку. Він не може писати з-за гіпсу. Мені вдалося поїздити в рятувальному джипі. Це було кльово. Ми б ніколи його не знайшли в темряві, якби не блискавка. Вожатий Сергій розсердився на Васька за те, що він пішов у гори один, не сказавши нікому. Васька сказав, що говорив йому, але це було під час пожежі, так що він, можливо, і не чув його. А ви знали, що якщо підпалити газ, то газовий балон вибухне?

Мокра деревина не горіла, але одна з наметів згоріла. А також частина нашого одягу. Ігор буде прикольо виглядати, поки у нього знову не відросте волосся. Ми повернемося додому в суботу, якщо вожатий Сергій полагодить машину. Він не винен в аварії. Гальма працювали нормально, коли ми їхали. Вожатий Сергій сказав, що в такій старій машині обов'язково буде щось ламатися, може бути, тому її вже не страхують. Ми думаємо, це кльова

машина. Йому все одно, якщо ми її забруднить, а якщо спекотно, то іноді він дозволяє нам їхати на передній решітці. Коли 10 чоловік в машині, то стає спекотно. Він дозволяв нам кататися в причепі, поки міліціонер на шосе не зупинив нас і не поговорив з нами. Вожатий Сергій – кльовий хлопець. Не турбуйтеся, він – хороший водій. Насправді, він вчить Светку водити на гірських дорогах, коли там немає машин. Все, що ми там коли-небудь бачили, були вантажівки, що перевозять колоди.

Сьогодні вранці всі хлопці стрибали зі скель і плавали в озері. Вожатий Сергій не пустив мене, тому що я не вмію плавати, а Васька боявся, що потоне через гіпсу, тому він дозволив нам взяти каное і покататися по озеру. Було здорово. Під водою все ще можна бачити дерева від повені. Вожатий Сергій не така скалка, як інші вожаті. Він навіть не Нудель з приводу рятувальних жилетів. Йому доводиться багато часу проводити з машиною, тому ми намагаємося не турбувати його.

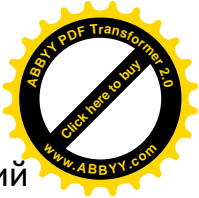
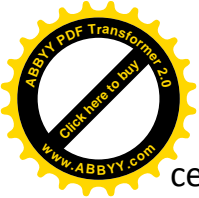
Вгадайте що? Ми всі пройшли курс з надання першої медичної допомоги. Коли Олег пірнув в озеро і порізав свою руку, ми бачили, як діє джгут. Мене і Славіка знудило, але вожатий Сергій сказав, що, можливо, це лише отруєння від залишків курки. Я такий радий, що він вийшов і став нашим вожатим. Ну, гаразд, мені треба йти. Ми їдемо в місто, щоб відправити наші листи. Ні про що не турбуйтеся. Ми в порядку.

Цілую, Андрійко

7. Відредагуйте текст листа. Обґрунтуйте, спираючись на лінгвістичну довідку, до якого стилю спілкування належить текст.

Здрастуй, Микита! Як у тебе поділа? Чи усе у тебе добре? Мені так хочеться з тобою скоріше побачитися, поговорити. Після вчорашньої розмови з тобою по стільниковому у мене залишилося почуття незадоволення. Поговорили те всього нічого, перекинулися черговими фразами про справи, навчання, а сума набігла кругленька.

А мені так багато тобі треба було розповісти. Я хочу поділитися своїми враженнями від поїздки в Самарський аквапарк. «А чом би не написати лист?» – подумав я і взявся за справу. Що з цього вийшло, судити тобі. Ти знаєш, що наша сім'я живе в селі, розташованому в самій глибинці Похвистневського району. Місця у нас мальовничі, до лісу рукою подать, є ставки. Але ось великої річки немає. А так хочеться в жаркий літній день поринути в прохолодну воду. Ось би Волга – матінка протікала по наших місцях. Як було б здорове! Я часто мріяв вголос про те, що непогано було б поїхати в Самару, викупатися у Волзі, відпочити усією сім'єю. А тут ще мій брат приїжджав до нас на пару тижнів погостювати і розповів про справжнє диво: самарському аквапарку. Ми з

сестричкою слухали його раскрив роти і малювали у своїй уяві величезний скляний палац з численними атракціонами і дивовижними фонтанами. Він навіть приснився і мені, і сестричці в одну і тугіше ніч. І це, напевно, вплинуло на батьків. Вони вирішили звозити нас в аквапарк.

Уся сім'я залишилася задоволена, а я з сестричкою був на сьомому небі від щастя. Ось і вирішив шматочок цього щастя подарувати тобі, моєму кращому другу. Адже справжні друзі повинні не лише допомагати один одному у біді, але і ділитися радістю. Раджу тобі обов'язково відпочити в аквапарку. Ти не пошкодуєш! Ось побачиш!

З нетерпінням чекаю твоєї відповіді. Розкажи мені про те, як ти відпочив влітку.

4.03.11

Рахимов Рустам

P. S. Знаєш, адже ця дуже важка, але захоплююча справа: писати листи. Поки писав, представляв тебе поруч і неначе розмовляв з тобою. Бачив твою посмішку, чув сміх, відчував, що радієш разом зі мною.

Рустам.

8. Прочитайте електронного листа. Чому авторові так важко написати електронного листа? Чим це пояснюється? Охарактеризуйте особливості побудови даного листа. Яких синтаксичних конструкцій зустрічається найбільше? Чим це пояснюється?

Пишу «Привіт» тобі туди далеко. Куди відносять сині поїзди. Лишаючи між нами кілометри, безліч вокзалів та порожніх перонів...

Ну от, написала пару речень і пальці знову зависли над клавішами. Не знаю що іще казати. Занадто рідко, мабуть, пишу я листи.

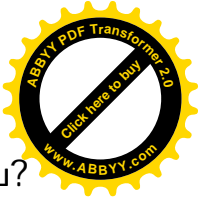
Здається слід спитати як ти там? А далі розказати як тут я.

Так от – у нас доволі прохолодно. Зовсім не схоже це на літо. І небо час-від-часу проливається дощем.

Навколо все сірими хмарами закутано. Отак і пролітають дні за днями. Життя моє доволі монотонно протікає – щодня перегортаю нову сторінку, шукаючи яскравих ілюстрацій. Хоча зрідка і з'являються цікаві епізоди. Хоча б заради них продовжую читати.

А в тебе як? Закручений сюжет?

І я у плині всього цього зовсім не міняюсь – все далі така ж невиправна мрійниця та наївна фантазерка...

А що тебе тривожить в цьому світі? Куди думки літають? Чого чекаєш? Кого любиш? Чим живеш?

Ну от – я знову не знаходжу необхідних слів... Мабуть, усе ж, на цьому і закінчу...

Ти вибач, що лист мій вийшов такий короткий, не змістовний та тільки на екрані. Завжди приємніше одержувати паперові, у них іще відчувається тепло рук, кожна завитушка характер віддає... А ці стандартні букви на екрані ніколи не розкажуть, про що я думала друкуючи листа.

Та ти дивись поміж рядків – там безліч запитань, емоцій та думок... Та важко все словами описати. Бо в речення не вмістяться душа...

Ну все на цьому. Не мучитиму більше ноутбука. Поставлю крапку і напишу «Папа». А ти вже як повернешся в рідні краї – давай про себе чути. І якось вголос більше розкажу про це своє життя...

➤ **Складіть електронного листа особі, з якою Ви довгий час не мали змоги поспілкуватися.**

9. Порівняйте два тексти.

Послання Володимира Мономаха синам і нащадкам

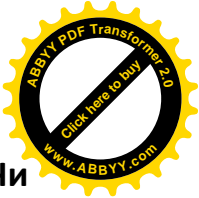
«Не марнуйте жодної нагоди щоб привітати і добре слово мовити. Що вмієте хороше, того не забувайте, вчіться як батько мій: удома сидів, а п'ять мов знав. Лінощі є матір'ю нікчемності: хто що вміє, те не забуде, а чого не вміє, того не навчиться.»

З листа В. Стуса до сина

Дорогий Дмитре!

...За своєю душею треба стежити так само, як за тілом. (...) Коли я був у Твоєму віці, то регулярно влаштовував собі сповідь: що ти зробив за місяць чи два доброго, що злого. І картав себе за недобре. І виробив був добру здатність – дбати про душу. Чиста, світла душа – то запорука людського здоров'я. І завжди приємно було згадати все, що ти зробив доброго. Бо тільки добре вводить нас у коло інших людей, робить їх братами, а не просто сусідами. Так само – дбай про своїх друзів. Вони повинні бути чисті, добрі. Інших друзів – не треба. А добрі друзі допомагають рости і ставати кращим...

- 1) **Що об'єднує ці листи?**
- 2) **Чи можуть ці листи бути підтвердженням слів Томаса Манна: «У кожному листі є місце, торкаючись якого, твоя душа сповнюється радості?»**
- 3) **У будь-якому листі є адресат – той кому пишуть, і адресант – той, хто пише. Чи є і листи приватними? Кому вони адресовані?**
- 4) **Поясніть використання розділових знаків у листі В. Стуса до сина.**

10. Прочитайте текст. Визначте тему, основну думку, стиль тексту. Чи вважаєте Ви такий спосіб контролю ефективним?

Вчителі спілкуватимуться з батьками SMS-ками

Незабаром у полтавських школах буде впроваджено новий спосіб контролю за відвідуваністю учнів – основна ідея полягає в тому, що вчителі на перерві після кожного уроку надаватимуть секретареві директора інформацію про відсутніх на уроці учнів. А та вводитиме їх у комп'ютер і спеціальна програма миттєво відсилатиме батькам прогульників SMS-повідомлення на мобільний телефон про відсутність їхніх чад на уроках. Ця новація впроваджуватиметься не в останню чергу і через нещодавню подію, коли 12-річного хлопчика протягом 5 годин розшукувала майже вся полтавська міліція. Виявляється, школяр вирішив потайки від батьків покурити із друзями, але за школою його побачив директор. Дитина так перелякалася гніву своїх батьків, що втекла до далеких родичів і переховувалася там аж до появи міліції.

(Є. Бриж)

- **Сформулюйте можливий текст SMS-повідомлення за описаною ситуацією. Який стиль мовлення слід обрати і чому?**
- **Складіть SMS-лист – привітання до будь-якого свята. Чим цей лист буде відрізнятися від звичайного?**

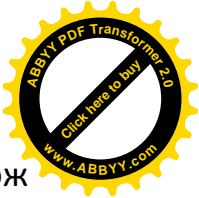
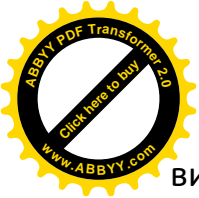
11. А ви впевнені, що епістолярний жанр не помирає?! Чи навпаки, – розвивається, стає багатшим, яскравішим, дивує новими гранями та традиціями?

День народження електронної пошти

Роль «батька електронної пошти» належить Рею Томлінсону, фахівцю в галузі цифрових мереж. У 1971 році він розробив поштову програму для пересилання повідомлень по мережі. Засновник так згадував про перші електронні листи: «Я посилав самому собі безліч текстових повідомлень, бігаючи від комп'ютера до комп'ютера. Що це були повідомлення тепер і не згадати... Цілком ймовірно, що просто літери, котрі підряд ідуть на клавіатурі».

Однак знайомий нам вигляд електронна пошта набула тільки після серйозної доробки програми, яка полегшила користувачам роботу з електронною поштою. Вона дозволяла створювати і сортувати списки листів,

вибирати і читати необхідні повідомлення, зберігати послання, а також пересилати електронні листи на іншу адресу або автоматично відповідати на отримане послання.

Саме в цей час в адресах електронної пошти почав використовуватися символ @ – на телетайпному апараті, що був у розпорядженні Рея Томлінсона, ця клавіша використовувалася для пунктуації і позначення англійського прийменника at (на). Таким чином, електронна адреса вигляду ім'я користувача @ ім'я домена позначає не що інше, як «користувач із таким ім'ям на такому домені». Все ясно і цілком логічно – ось де «собака» заритий.

А 12 квітня 1979 рік – світ святкує день народження смайлика, саме в цей день програмісти запропонували включати в «сухі» комп'ютерні тексти деякі символи, що позначають емоції.

Електронна пошта цілком знезацька для багатьох відродила епістолярний жанр, якому після винаходу телефону, напроорокували швидку смерть. Сьогодні в електронний конверт можна вкласти не просто текст, але і фотографію, звук і навіть відео, а для того, щоб завести безкоштовну поштову скриньку необхідно тільки мати вихід в Інтернет.

[http://komphelp.net/Robota_inet/Index5.htm. – Загол. з екрану. – Мова укр.]

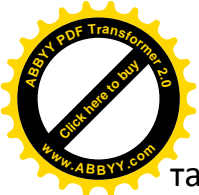
Диво на ймення E-mail

Що ж таке E-mail? Компетентні люди визначають це явище як систему, що дозволяє обмінюватися повідомленнями між особами, які мають доступ до всесвітньої інформаційної мережі Інтернет. В загальному ж, алгоритм її роботи нагадує діяльність звичайнісінької пошти. Ти пишеш лист, вказуєш електронну адресу свого віртуального абонента, і... буквально за кілька хвилин він має змогу перечитати твоє послання та відповісти на нього.

Усі електронні адреси мають загальноприйняту форму. Найхарактернішою їх ознакою є наявність значка «@». До речі, його називають по-різному: «жабка», «собачка», «завиток»... Так от, «собачка» розділяє дві важливі частини електронної адреси: ім'я користувача електронної скриньки та назву поштового сервера, на якому ця скринька зареєстрована.

Для того, щоб стати власником електронної скриньки, тобі потрібно лише «зайти» на будь-який симпатичний поштовий сервер і зареєструватися

там. Процес цей дуже простий, причому безкоштовний: просто обери ім'я для твоєї скриньки та пароль, котрий відкриватиме тобі доступ до неї.

Якщо ти зупинилася, приміром, на поштовому сервері www.ukr.net і, реєструючись, взяла собі ім'я Krasunnja, то твоя електронна адреса виглядатиме таким чином: Krasunnja@ukr.net. Пароль для всіх має залишитися таємницею, адже він забезпечуватиме анонімність твоєї пошти, не дозволятиме нікому дістатися до скриньки. Нікому, крім людей, яким ти сама захочеш повідомити свій «код доступу».

Обираючи ім'я для поштової скриньки в Інтернет, задумайся, для яких цілей вона потрібна. Звісно, якщо ти маєш на меті розваги, листування з ровесниками з інших міст чи країн, можеш назватися веселим, сміливим, навіть дотепним іменем. Проте коли збираєшся переписуватися з викладачами, серйозними організаціями, в подальшому шукати за допомогою Інтернет роботу, краще дати скриньці власне ім'я чи прізвище, зрештою, – серйозний псевдонім. Якщо ти плануєш займатися і тим, і іншим – заведи дві скриньки!

[Диво на ймення E-mail. – [Електронний ресурс] . – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>. – Загол. з екрану. – Мова укр.]

➤ **Складіть правила користування електронною поштою.**

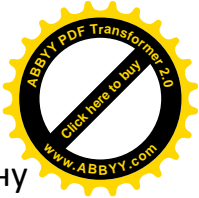
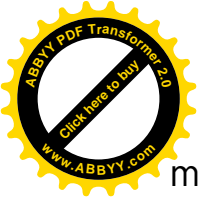
Інтернет-етикет

Спілкування за допомогою електронної пошти, як і будь-який інший вид комунікації, має свої вимоги та канони. Ось найважливіші з них.

Не забувай давати назву своїм листам. Зверни увагу, – поруч із рядочком «Адресат» відведено окрему стрічку «Тема», де варто в кількох словах викладати основну думку повідомлення. Наприклад, звертаючись до друга із листом-пропозицією на вихідні вибратися до лісу на шашлики, напиши: «Пропозиція класного відпочинку». Уникай безглузвих назв! Не варто, наприклад, іменувати тему на кшталт: «Олексію», – адресат і так здогадається, що лист для нього, якщо він прийшов на його скриньку.

Намагайся, щоб розміри та форма твого листа відповідали його призначенню. Якщо тебе попросили просто дати відповідь на конкретне запитання, зроби це без зайвої лірики, без трьох абзаців вступу і восьми – висновку. Тримайся щонайближче до вказаної теми. Якщо виникне бажання повідомити адресату щось абсолютно інше, зроби це окремим листом.

Не думай, що в Інтернет не потрібні слова ввічливості та вимоги правопису, виходячи з твердження: «Електронна пошта – швидкий та динамічний вид спілкування». Частка «не», написана разом із дієсловом в Е-

mail, як і в звичайному листі, може викликати в одержувача іронічну посмішку, а відсутність привітання – обурення.

Уникай написання листів під впливом емоцій! Потім можна дуже пошкодувати за гарячково відісланими рядками, однак послання з комп'ютерних нетрів уже не дістати, не повернути, не порвати, не спалити. Добре подумай також, чи варто повідомляти надто приватну, інтимну інформацію в електронному листі – можливо, це, все ж таки, не засіб для відвертості... Не перестарайся також, цитуючи свої попередні «шедеври епістолярного жанру». Нуднувато, погодься, буде отримувати послання, яке складається з трьох уже відомих абзаців та одного невеличкого нового коментаря.

Відповідаючи на листи, теж роби певну «селекцію», адже іноді до поштових E-mail- скриньок потрапляють продукти рекламних розсилок, а писати подяки адміністратору кожної з них просто немудро! І нарешті, підпис – важлива частина будь-якого листа! Нехай він буде коротким, влучним, зарядженим позитивної енергією: «З повагою та найкращими побажаннями, Олена».

Не очікуй, що на твої послання відповідатимуть миттєво. Не ображайся, якщо відповідь затримуватиметься – трапляється різне. Проте сама слідкуй за тим, щоб відписувати друзям вчасно. Якби тобі надіслав повідомлення особисто Леонардо ді Капріо чи Том Круз, ти довго тягнула б із відповіддю? Звісно, ні! То чому ж подруга дитинства, яка волею долі опинилась у Торонто, повинна чекати твоєї звістки до півроку?

Пам'ятай, що E-mail – це, все ж таки, засіб зв'язку з живими людьми. Перед тим, як надіслати лист, перечитай його уважно, постав себе на місце одержувача. Все О'К? Тоді натискай на кнопку «Відіслати»!

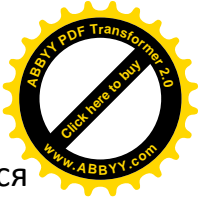
[Інтернет-етикет. – [Електронний ресурс] . – Режим доступу: <http://tobi.in.ua/girlfriend-for-you/articles/613>. – Загол. з екрану. – Мова укр.]

12. Сформулюйте правила Інтернет-спілкування, склавши пам'ятку.

13. За допомогою смайлів побудуйте інтернет-повідомлення. У якому стилі воно буде створене? Запропонуйте власний смайл. Висловіть власну думку про використання смайлів у Інтернет-спілкуванні.

Інтернет-емоції

Хоч електронна пошта призначена для швидкого, інформативного спілкування, вона не позбавлена емоцій. Існують так звані «смайлики» – символи, що нагадують наші з тобою обличчя, якщо дивитися на них, схиливши голову набік. Не віриш, поглянь:

:-) або :) – це посмішка. Використай її, коли захочеться поділитися радістю, переповісти дотепний жарт.

:(або :(– сумне обличчя. Можеш таким чином висловити власне співпереживання, розчарування, співчуття.

;-) або ;) – а це вже не обличчя, це фізіономія, яка іронічно підморгує. За її допомогою легко підказати комусь, що не варто сприймати все буквально та прямолінійно.

Загалом, існують десятки різних «смайликів»: одні використовуються частіше, інші – рідше. Зрештою, такі символи ти здатна придумувати й сама, потрібно тільки захотіти вкласти часточку власної душі в Інтернет-лист.

[Інтернет-емоції. – [Електронний ресурс] . – Режим доступу: <http://iwork.rv.ua/@.htm> – Загол. з екрану. – Мова укр.]

14. Поміркуйте, що краще лист, отриманий поштою чи в Інтернет-мережі? Обговоріть це з друзями, створивши уявний дебатний клуб, девізом однієї команди будуть слова М. Булгакова «Рукописи не горять. . .», а іншої – героя роману Г. Вдовиченко «Бора» Гордія «Я ніколи не писав листи. Усе воно на папері виходить, як з чужого голосу». (Вдовиченко Г. Бора/ Галина Вдовиченко. – Харків: Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2011. – 240 с.)

15. Мовознавці до епістолярного стилю відносять щоденники. Ознайомтеся з уривком з щоденника. Зробіть мовностилістичний аналіз тексту.

До нової ери 28 днів.

В Америці все ніяк не виберуть президента. Голоси розділилися майже порівну. Чотирнадцять тисяч голосів на Флориді будуть перераховувати вручну.

У нас, коли проходять вибори, фальсифікати йдуть на мільйони. І ніхто нічого не перевіряє, навіть механізмів таких нема. Ми хто? Ми статисти духовної пустелі. Ми гвинтики й шурупи віджилої системи, вона скрипить і розвалюється, продукти розпаду інтоксикують суспільство, і воно по інерції обирає й обирає тих самих. Великий народ обирає карликів, маріонеток, і що цікаво, – не він їх, а вони його сіпають за мотузочки у цьому політичному вертепі.

Почуваю себе засмиканим з усіх боків. Але на завтра, конкретно на завтра, астрологи прогнозують зростання фізичного тону. Зорі все знають: «Може потягти до алкоголю, але приймати його не слід». До алкоголю мене не тягне, тягне до жінки, але вона геть збайдужіла. У мене вже навіть почалися якісь чоловічі фобії, – може, зі мною щось не так?

Я ніколи раніше не писав щоденників, не чоловіче це діло. Але світ глобальний, душа не справляється. Розвантажую психіку.

Та й цікаво ж, як людство входить у Міленіум. І я разом з ним.
У Нідерландах дозволили одностатеві шлюби.
У Парижі продали з молотка норковий палантин Марії Каллас.
Скандинави схрестили телефон з комп'ютером.
Шотландці – картоплю з медузою.

(Л. Костенко)

Схема мовностилістичного аналізу тексту.

1. Тема й основна думка висловлювання.
2. Стиль, підстиль, його основні ознаки:
 - мета мовлення;
 - сфера спілкування;
 - форма мовлення;
 - форма реалізації стилю;
 - мовні особливості стилю;
3. Жанр висловлювання, в якому реалізується стиль.

Лінгвістична довідка. Офіційне (службове) листування – це листування між установами й організаціями. Воно є головним засобом встановлення офіційних, службових контактів між підприємствами, організаціями й фірмами і служить для обміну інформацією в системі управління. Службові листи належать до інформаційної документації і є найпоширенішим видом ділових паперів. За даними А. П. Коваль, листування у загальному обсязі документації займає біля 80%.

Службовий лист – загальна назва великої групи управлінських документів, які служать засобом спілкування з установами та приватними особами.

Службовий лист – це один із засобів обміну інформацією і оперативного управління найрізноманітнішими процесами діяльності організацій та установ.

Класифікація службових листів

1. За функціональними ознаками службові листи поділяються на такі, що потребують відповіді, й такі, що її не потребують.

- До листів, що потребують відповіді, належать:
 - листи-прохання;
 - листи-звернення;
 - листи-пропозиції;
 - листи-запити;
 - листи-вимоги.

- До листів, що не потребують відповіді, належать:
 - листи-попередження;
 - листи нагадування;
 - листи-підтвердження;
 - листи-відмови;
 - супровідні листи;
 - гарантійні листи;
 - листи-повідомлення;
 - листи-розпорядження.

- За кількістю адресатів розрізняють такі види листів:
 - звичайний лист (надсилають на адресу однієї інстанції);
 - циркулярний лист (надсилають цілій низці установ,);
 - колективний лист (надсилають на одну адресу, але пишуть його від імені керівників кількох установ).

(Т. Гриценко)

16. Порівняйте тексти нижчеподаних листів. З'ясуйте, до якого виду листування вони належать і поясніть їх особливості.

«Ваші листи, як пісні, вигравані впівголоса. Між два листочки паперу замикаєте світ Вашої душі, і посилаєте мені. . . чому Ви все смутні? Уявляю Вас, як ходите з побуреним чорним волоссям і «не усміхаєтесь. . .»

(З листа О. Кобилянської до В. Стефаніка)

«Мила Віро!

Чи мама здорова? Попрохай її, щоб доглядала себе, їла впору, гуляла і не хвилювалась. . . Дивись, щоб грубку в маминій хаті добре палили, щоб їй не було холодно... «

(З листа М. Коцюбинського до дружини В. Дейші)

Шановні добродіі!

Надсилаємо Вам рукопис монографії «Використання ЕОМ в економічних дослідженнях» обсягом 15 др. Праця планова, не гонорарна.

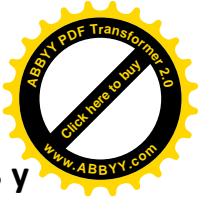
(Учений секретар Інституту економіки С. П. Кучер)

Шановні панове!

У результаті недавніх переговорів просимо Вас надати нам інформацію, необхідну для розгляду можливостей організації спільного підприємства з виробництва олії.

З повагою. . .

- На основі порівняння запишіть традиційні етикетні форми звертання, характерні для приватних та службових листів.

17. Від поданих слів утворіть форми кличного відмінка, звертаючись у листах з проханням.

Пан, пані, мама, тато, друг, учитель, Ігор Степанович, Інна Яківна, Валентин Борисович, Сава Андрійович, Віталій Ігорович, Валерія Іванівна, Олександра Юхимівна, Євгенія Львівна.

18. Складіть пам'ятку «Уникай помилок», в якій будуть відображені помилки, які найчастіше вживаються в діловому листуванні.

19. Прочитайте цитату з твору Ліни Костенко «Лист». Висловіть власну думку. Зробіть синтаксичний розбір речення.

Адресовані людям вірші – найщирший у світі лист.

[Ліна Костенко. Лист. – [Електронний ресурс]. –

http://kostenko.electron.com.ua/menu3_1_45.html.

20. Прочитайте електронного листа героя роману Любов Голоти «Епізодична пам'ять», написаний латиницею.

Doroga sestro!

P.S. Do nashoj rozmovu. Pushu na vidl`oti, litak rano vranzi.

Spodivajius, shcho ty vse pam`jatajesh i zrobish jak obicjala.

Proshy, – ne vtomlujsja dumaty pro mene dobre, bo ja v kryzi: ne znaju, navishcho ja robljy vse te, shcho roblju. Rozumom znaju, a dusha ne dozvolija vtrachaty nadiju – vona tam, z toboj. Ale... meta inodi varta bil'she, jak ljuds'ke zhuttja. Dlja tebe zhyttja nichogo ne varte porivnjano iz symvolamu (a inodi i fetysamy). Tobi treba, shob strazhdannija podvyh, trahedija.

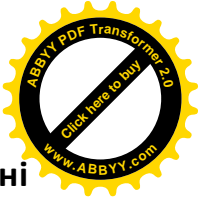
Ja zrozumiv: ostannim chasom Tu v chornij diri, vona tebe pohlynaje. Nadmir strazhdannja, vid jakoho Tu – vid chesnosti – ne mozhesh zvil'nytysja. Dumaju, ne vse bylo strazhdannjam i podvyhom dlja Bat`kiv, zalyshalosia misce na usmishku, na LJUDS'KYJ PROSTIR, ljuds'kyj vymir. Shukaj joho u Kyjevi. Tam tviy dim. Vse inshe – munule. Vonu cne rozumilu, nashi Bat`ku.

LJUBYMIVKA – trahedija starych ljudey. Ja rozumiju ce ne menshe, yak Ty. I v kozhniy snarij dlja tebe i dlja mene vmyraje Ukrajina. Ale Ukrajina vmyraje nasampered u molodych, jaki vtrachajut' nadiju, jaki jjudut bezvisty na Zahid, – i stsjut' chornum humuzom chuzhoji ekonomiky. Ne v tomy rich: jichaty chy ne jichaty na Zahid. Rich v tomu, jak znajty chid za mezhamu nashych koncentrychnych kil pekla, zalushuvshus' ljud'my. Ja znaju, inshyi svit je jedynym nashym spasinnjam, ta micsja nam tut nemaje, doky my ne vyjdemo z samodestruktyvnoji lohiky. Lyubymivka – ce porazka, moja i Tvoja. A mu varti peremoh!

Syl i vytrymky Tobi sestro!

Ciluju Tebe. Brat

[Л. Голота]

➤ Чи легко було читати лист? Які виникли труднощі при читанні листа латиницею? Прокоментуйте роздуми адресанта цього листа: «Відсутність взаєморозуміння з братом від того, що вони користуються різними абетками..?»

➤ Складіть відповідники передачі українських звуків буквами латиниці.

➤ Знайдіть варіанти написання слів одного і того ж слова.

➤ Які б слова Ви написали по-іншому?

➤ Як би ви пояснили написання слів Ти, Батьків з великої літери?

➤ Поміркуйте, чому відправник написав дописку на початку листа?

➤ Про які соціальні проблеми України йдеться в листі?

➤ Напишіть електронного листа, використовуючи латиницю, адресованого сучасній видатній особистості.

Домашнє завдання

I рівень. Напишіть лист «Поради моєму улюбленому літературному герою» (герой на вибір).

II рівень. Напишіть есе за поданим початком: «Цей лист потрапив до неї листом миттєвого щастя, випадково переплутавши адресата. . .» (Вдовиченко Г. Бора/ Галина Вдовиченко. – Харків: Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2011. – 240 с.)

III рівень. Продовжіть думку: «Читаючи щоденник Наталі Веркович «О. Кобилянська «Царівна». . .

IV рівень. Розробіть заходи, які б Ви провели у ході реалізації проекту «Культура мовлення в мережі Інтернет».

Навчальне видання

ГОТУЄМОСЯ ДО УРОКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Методичний посібник для вчителя

За редакцією О. Семенов

Суми : СумДПУ, 2012

Свідоцтво ДК №231 від 02.11.2000 р.

Відповідальна за випуск **А. А. Сбруєва**

Укладач **Н. П. Пономаренко**

Комп'ютерний набір **Н. П. Пономаренко**

Комп'ютерне верстання **Ю. С. Нечипоренко**

Здано в набір 13.04.2012. Підписано до друку 17.05.2012.

Формат 60x84/16. Гарн. Calibri. Друк ризогр. Папір офсет.

Ум. друк. арк. 15,1. Обл.-вид. арк. 14,8.

Тираж 300. Вид. № 45.

Видавництво СумДПУ імені А. С. Макаренка

40002, Суми, вул. Роменська, 87

Виготовлено на обладнанні СумДПУ імені А. С. Макаренка